

Nr. 140 9931

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol" din Iași

În acest număr :

ELITELE REFERE. SECVENȚE. CONTROVERSE

Semnează :

Petru Bejan, Remus Câmpeanu, Ștefan-Mihai Ceașu,
Ana Drumea, Anneli Ute Gabanyi, Cătălina Ioja,
Florenea Ioncioaia, Silviu Lupășcu, Stelian Mândruț,
Andi Mihalache, Silviu B. Moldovan, Lucian Nastasă,
Gheorghe Onișoru, Alexandru-Florin Platon,
Mihai S. Rădulescu, Simion Retegan, Stelian Tănase,
Gheorghe Teodorescu, Cătălin Turliuc, Alexandru Zub

Restituiri : A. D. Xenopol: *Intelectualitatea românească*

BIBLIOTECA
Colecția P-187
IV, 1996, 1 - 4

Xenopoliana

Buletinul Fundației Academice "A. D. Xenopol"

IV, 1996, 1 - 4

LA PREGĂTIREA ACESTUI VOLUM AU CONTRIBUIT :

Vasile Docea,
Florea Ioncioaia
(responsabil de număr),
Andi Mihalache,
Lucian Nastasă,
Flavius Solomon,
Al. Zub (coordonator)

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ :

Florina Chiric

ADRESA REDACȚIEI :

RO - 6600 - Iași, Str. Lascăr Catargi, 15

Tel. 40-032-212614

**VOLUM APĂRUT CU SPRIJINUL
FUNDAȚIEI SOROS PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ**

LUMEA POSTMODERNĂ ȘI CRIZA ELITELOR

Al. Zub

Discuțiile atît de aprinse ce se poartă, de la un timp, asupra rolului intelectualității în epoca *postmodernă* indică cel puțin o mare derută. Se spera că, odată cu eșecul comunismului ca sistem social-politic, lumea se va limpezi și că apelul la valorile tradiționale va facilita rapid un nou echilibru, întemeiat pe credință, cultură umanistă, democrație. După dicteul îndelung și exclusivist al factorului economic, se aștepta ca un *primat al spiritului* (expresia lui Jacques Maritain) să se impună numaidecît. N-a fost așa, iar după explozia inițială de entuziasm recuperator lumea a trebuit să revină la realitatea dură a istoriei: schimbările de fond nu se produc peste noapte, noile idei și mentalități reclamă timp spre a se impune în zonele aflate pînă nu demult sub regimuri comuniste. Timp, dar și inițiative, pe linia redresării morale, ceea ce presupune acțiuni sistematice și de durată, la orice nivel al societății, oriunde persistă răul produs de totalitarismele acestui veac. Un rău ce proliferază încă, insidios, luînd forme diverse, greu de sesizat adesea. Le poți recunoaște uneori prin virulența cu care atacă așezămintele ce asigură viața spirituală organizată a societății.

Lumea postmodernă e departe de a-și fi găsit acel echilibru care asigură normalitatea vieții. Confuzia s-a extins, în loc să se reducă, după dezagregarea sistemului comunist. E un fapt evident, sesizat de cei mai de seamă analiști ai timpului nostru, indiferent de apartenența lor filozofică, religioasă, politică. Vechile teorii pesimiste asupra destinului uman au fost readuse în actualitate, altele, nu mai puțin sumbre, au fost puse în circulație la intrarea în era *post-industrială*, care pentru unii ar însemna și *post-istorie*. Ce vrea să spună aceasta? Un analist american, Fukuyama, susține că "sfîrșitul istoriei va fi o epocă foarte tristă", în care "lupta pentru recunoaștere, voința de a-ți risca viața pentru un scop pur abstract, lupta ideologică planetară care pretindea îndrăzneală, curaj, imaginație și idealism, va fi înlocuită de calcul economic, rezolvare necontenită de chestiuni tehnice, preocupări ecologice și satisfacerea celor mai pretențioase exigențe de consum". Imaginea unei lumi ca aceasta nu e deloc încurajatoare, ca una ce exprimă expansiunea mercantilismului și hedonismului.

Tarele identificate odinioară la societățile "consumiste" se văd extinse acum și în alte zone, preocupate obsesiv de exigențe materiale. Critica lor, cândva apanaj al propagandei comuniste, se face azi de la *dreapta*, ca și de la *stînga* filozofilor politice, în termeni ce denotă urgență. *Omul postmodern* ce se întrevede acum la orizont comunică pe canale ascunse încă ochiului cu *omul nou* al societății comuniste, ca și cu omul *unidimensional* conturat cândva, în spirit marxist, de H. Marcuse sau cu *omul fără însușiri* descris de Musil. Oricît schematism polemic ar exista în aceste viziuni, ele indică o realitate a timpului nostru, una produsă de atîtea rătăcirii și demisii din ultimele secole. S-a vorbit mai întîi de "moartea ideologiilor", cînd marxismul se afla în criză, apoi de "sfîrșitul teoriilor", odată cu provocarea lui Fukuyama și polemicile conexe, care au reactualizat în fond vechea sintagmă a "sfîrșitului istoriei".

Finis historiae? E un fel de a spune, căci istoria nu se încheie decît odată cu omul, ca specie, doar modul de a înțelege istoria diferă de la o generație la alta, uneori de la un individ la altul, schimbîndu-se împreună cu ideile, mentalitățile, deprinderile de gîndire, sensibilitatea colectivă etc. Cândva, s-a făcut caz de lipsa istoriei la unele popoare, ceea ce constituie o greșeală, dat fiind că "popoarele fără istorie" au în realitate un alt mod de a face istoria. Antropologia culturală a recuperat în ultimele decenii destule asemenea spații pentru "istorie". Numai că istoria, în sensul admis astăzi, o istorie globală, cu abordări la diverse nivele, cu temporalități infinite, dispune de alte mijloace restituive, punînd la lucru resursele memoriei, recuperînd *à rebours* "evenimente", stări de spirit, atitudini etc., spre a le integra în "economia" de ansamblu a lumii. Imaginea (un plural ar fi mai potrivit aici) nu e deloc satisfăcătoare, date fiind mai cu seamă contrastele ce se identifică peste tot.

Impresia de criză există pretutindeni, orice colț al planetei își relevă, adesea *a prima vista*, carențele de care suferă. Sub acest unghi, există un consens aproape unanim și reacții lamentative ce nu diferă prea mult de la o zonă la alta. Firește, în țările mai prospere și formulele de îndreptare sînt mai la îndemînă. Și acolo însă analiști competenți recunosc semnele unei crize profunde, de natură morală în primul rînd. Civilizația contemporană, întemeiată pe competiție și agresivitate, dă loc în chip firesc la conduite patologice, a căror ameliorare nu preocupă așezămintele formative, cu atît mai puțin statul și instrumentele lui de acțiune. Peste tot există nevroze ce stînjenesc viața în comun, armonia socială, concordanța rosturilor personale cu nevoile comunității. Mai mult încă, puterile răului vădesc surse noi de energie distructivă, cum se întîmplă în afităa părți ale lumii de azi. Spirite lucide ne previn mereu asupra deficitului moral de care dau dovadă "responsabilii" acestui timp de imensă derută etico-filozofică. Anxietăți, spaime, pericole de tot felul tulbură existența omului postmodern, lăsat parcă în voia soartei de cei care se cuvenea să-l îndrume spre un liman de liniște, echilibru, devotament față de aproapele său.

S-a făcut adesea procesul aristocrației, a fost pusă drastic sub învinuire burghezia, în timp ce cărturărimii ("les clerics" în expresia lui Julien Benda) i se cerea socoteală pentru trădarea misiunii sale de elită a societății. Asemenea învinuiri nu erau chiar fără temeii, însă nici exagerările partizane n-au lipsit, ceea ce a dus la aprofundarea crizei. Comunismul a tras concluzii radicale, distrugând și pervertind aproape totul, anihilând sursele înseși de modele formative, aruncând noile generații într-o confuzie de nespus, anulându-le aproape orice posibilitate de a rezista la agresiunile răului. Trei sferturi de secol în Rusia, o jumătate în zona dominată de sovietici, alcătuiind împreună o șesime din suprafața planetei, indică destul de clar proporțiile funestului experiment. Dacă adăugăm la aceasta și imixtiunea agenților comuniști peste tot în lume, ne putem face o idee despre forța de expansiune și de corupție a răului. Rezultatele se văd azi, când sistemul respectiv a eșuat, ros mai mult de carențele proprii, dar nu s-a ajuns încă la un alt sistem, fie și de imitație capitalistă, care să facă posibilă normalizarea vieții pe planetă. Fiindcă răul de care suferă partea se răsfrânge inevitabil asupra întregului. Umanitatea nu poate fi decît solidară, la bine și la rău, oricît s-ar deosebi suferințele pe care le îndură un segment sau altul.

Globalismul evoluțiilor din epoca post-industrială (sintagma lui Raymond Aron) pune în lumină o asemenea concluzie, pe care disoluția comunismului n-a făcut decît să o releve și mai mult. În consecință, ea trebuie să producă "anticorpii" necesari, adică agenți ai schimbării în bine prin mobilizarea elementelor pozitive din orice comunitate. Să nu ne ferim de cuvînt: elitele, în orice strat social, domeniu, profesie, constituie o sursă indispensabilă de ameliorare. Comunismul le-a distrus peste tot sau le-a pus în imposibilitatea de a se manifesta plenar.

Asistăm însă, de la o vreme, la un proces de refacere a elitelor, timidă pe alocuri, impresionantă în altele, totdeauna cu speranța reînnoită a binelui. Suveranul Pontif a făcut din renașterea acestui element ("sarea pămîntului", "lumina lumii" etc.) o temă de bază a cuvîntărilor și enciclicelor din ultimii ani, punînd accent pe exigența unei noi evanghelizări. Corabia nu-și poate regăsi linia de plutire, echilibrul, decît condusă cu grijă și abilitate, în deplina cunoaștere a elementelor pe care trebuie să le înfrunte și în asumarea plenară a misiunii încredințate elitei în orice moment, dar mai cu seamă la vreme de criză. Acum, ea ar trebui să însemne, în plan social-politic, *meritocrație*.

DIN NOU DESPRE ELITE*

Stelian Tănase

Compoziția socială a clasei suprapuse după 1989 și-a modificat segmentele din care este alcătuită. Nomenklatura posedă capitalul politic (vezi Pierre Bourdieu - distincția capital social/cultural etc.), ascensiunea socială fiind condiționată pînă în 1989 de apartenența la PCR; celorlalți le era blocată cariera și accesul la decizii și influență publică. Alternativele la această regulă a contraselecției elitelor erau extrem de restrînse. Capitalul politic (apartenența la PCR) a fost decisiv pînă în 1989; după acest moment a devenit un handicap, în măsură mai mare sau mai mică, în funcție de vizibilitatea, poziția ierarhică și gradul de însușire a unei profesii distinctă de "ocupația" de aparatcic. De altfel, au supraviețuit dezintegrării PCR la nivelurile sociale echivalente celor deținute înainte de revoluție persoanele sau grupurile cu calificare profesională superioară. Numai acestea au reușit convertirea vechiului lor capital politic în altul: economic sau managerial. Restul membrilor aparatului de partid și administrativ (local sau guvernamental) s-au declasat. Ei se plasează pe poziții inferioare celor deținute în regimul Ceaușescu, uneori părăsind nu numai nivelurile centrale, înalte, dar și pe cele medii, populînd zonele pasive, lipsite de influență și relevanță ale societății românești postcomuniste. Din guvernanți s-au transformat în guvernați, din dominatori ei sînt astăzi dominați de noua elită. Numai o cercetare sociologică atentă poate determina proporția în care membrii vehii elite (nomenklatura) a reușit conversia în noua elită. Desigur, fiecare țară din fostul bloc sovietic prezintă situații diferite, în funcție de evoluția regimului politic intern și de stadiul reformelor la data prăbușirii regimului. Ca o ipoteză, cred că acolo unde recrutarea elitelor s-a făcut pe criterii mai mult profesionale decît de clasă, deci unde contraselecția a operat mai puțin, conversia nomenklaturii spre noua elită a fost mai largă și mai facilă. În consecință, procesul de schimbare, de reforme este mai adecvat cuprinzînd zone mai largi ale societății.

Membrii ierarhiei politice - calificați profesional - sînt mai puțin rigizi dacă au alternativă convenabilă. Dacă își pot îmbunătăți condițiile de viață își pot asigura un grad mai înalt de siguranță în afara nomenklaturii și în afara vechiului sistem. Ei își pot conserva privilegiile, standardul și într-un mediu politic schimbat. Dacă recrutarea elitelor s-a făcut pe criteriul fidelității față de liderul partidului sau a patronilor locali, pe criterii de clasă și de îndoctrinare, atunci personalul elitei rezultat astfel riscă - la orice modificare a sistemului sau în urma căderii (schimbare

* Textul a fost preluat cu acceptul autorului din "Sfera politicii", 34, 35/1996.

a echipei dirigente) vîrfurilor care i-au recrutat - să-și piardă pozițiile, fără posibilitatea de a și le păstra sau recupera ulterior. Conservatorismul elitei rezultat din contraselecție își găsește explicația în acest punct. Sprijinitorii din aparatul de partid și guvernamental ai regimului lui Ceaușescu din anii '80 au fost recrutați din anii '50, cînd Ceaușescu era secretar al CC PMR, însărcinat cu cadrele. Îi datorau cariera și i-au fost devotați. Cei care între timp și-au diminuat devotamentul sau chiar au renunțat să-l sprijine s-au recrutat din pătura celor mai instruiți. Au aparținut primei generații a intelectualității tehnice și umaniste care se impune în anii '60. Ei au fost frustrați de politica de cadre a lui Ceaușescu, interesat în siguranța puterii sale și nu în integrarea elitei profesionale în structurile decizionale. Era o linie în sens invers decît cea urmată de Kadar după 1963, dau de Gierek în anii '70, sau de Gorbaciiov după 1985. Elita politică alcătuită din aparataci semicalificați, care datorau privilegiile exclusiv voinței patronului lor, s-a manifestat ca gruparea cea mai conservatoare din blocul sovietic. Ea a recurs la violență, știind că pentru ea nu există alternativă și căderea lui Ceaușescu duce la declasarea lor socială.

Elita profesională a "noii clase" a privit revolta populației urbane cu speranța că prăbușirea dictaturii "de familie" va debloca pozițiile-top din ierahie și va crea oportunități pentru a beneficia de capitalul profesional acumulat. Interesul acestei "noi clase" a fost de a converti în avantaje materiale acest capital și de a accede la poziții superioare celor deținute pînă atunci, în principal spre zone unde cantitatea de resurse distribuite era mai mare. Definim "noua clasă" în România: pătura socială a celor cu instrucție superioară apăruiți pe piața forței de muncă la sfîrșitul regimului Gh. Dej. Ea se distinge de "noua clasă" - așa cum a definit-o Milovan Djilas în celebra sa carte cu același titlu, din 1957 - printr-un grad de ideologizare scăzut, printr-o instrucție superioară. "... the major challenge faced Romanina Party during 1955-1965 the integration of the political elite and the new social stratum created by its significantly succesfull breakthrough and industrilization program", scrie Ken Jowitt (* K.J. 1971, p.173). Să mai cităm și un alt cercetător al "democrațiilor populare": "... the partiés had been substantially altered by the influx of new generation of officials and graduates whose motivation was pragmatic... rather than ideological. ... The Communists parties of the Stalin era were staffed of the new class composed mainly of workers'cadres and veterans of the pre-war-party (Comintern - n.a. ST) Now they were giving way to the «new new class» of specialists, managers and scientists. The revisionist idea, that «modern» socialism can be established only by intellectuals... penetrated to the top most party level" (F.R. Fejto, 1971, p.241 engl.v). Regimul de la București a optat, la mijlocul anilor '70, pentru varianta stalinistă a recrutării elitei, dînd prioritate criteriilor de clasă, creînd o elită patrimonială, ideologizată și ineficientă, parazitară și coruptă. Ea a periferizat elitele profesionale, creația regimului comunist de altfel, considerîndu-și amenințate pozițiile de concurența acestora. Consecința a fost că accesul acestor elite concurențe de alt tip în structurile decizionale a fost blocat. Care a fost situația

în celelalte țări din blocul sovietic am schițat deja. Un singur aspect mai trebuie amintit. Între "noua clasă" și "noua nouă clasă" s-a realizat o integrare, ele au conlucrat, s-a încheiat un pact (tacit) pentru împărțirea puterii. Pactul a garantat primilor - pentru o vreme - pozițiile (care de multe ori s-au transferat în privilegiile echivalente rudelor), iar noilor veniți accesul la decizii și resurse. Compromisul istoric făcut de Janos Kadar tocmai așa ceva a produs în zona elitelor.

În România, accesul elitelor profesionale la decizii s-a petrecut după căderea "noii clase". "Skilfull elites", intelectualitatea tehnică și managerială, era în parte integrată în sistem (în schimbul sprijinirii programului de industrializare și construcții al dictatorului), dar nu a avut acces la deciziile strategice și a beneficiat de o parte neglijabilă de resurse (alocate programelor menționate și "noii clase"). "Noua clasă" a dispărut o dată cu sistemul. Membrii ei, în funcție de parametri descriși mai sus, s-au replasat. Convertirea vechiului capital politic fiind practic imposibilă, ea încearcă să se transfere în zone unde are acces, în principal economice. "Noua nouă clasă" este beneficiara căderii "noii clase". Ea s-a constituit ca un segment distinct în anii '60, a ocupat un spațiu social propriu (îl definesc tot în termenii lui P. Bourdieu) din ce în ce mai larg, în anii '70-'80. O dată cu 1990, ea devine grupul de interese cu cel mai mare acces la decizii și își alocă cele mai multe resurse. Ea a reușit să se convertească - în absența unei contraelite care să provină din afara sistemului politic comunist - să-și găsească rădăcini în societatea civilă, în economia secundă sau societatea paralelă. În Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria, contra-elita constituită în anii '70 a concurat pretențiile "noii noi clase" de a deveni grupul hegemon și i-a barat ascensiunea spre însușirea surplusului realizat de forțele productive (cel puțin între 1990-94). Acolo, conflictul politic și economic se desfășoară între acest două grupări. Forțele lor sînt aproximativ egale și sînt echivalentul societății și consistenței capitalului economic (indiferent de sursa lui). Victoriile sfîngii din ultimii doi ani sînt victoriile "noii noi clase", ale elitei profesionale care, înainte de anii '90, a împărțit puterea cu vechea "nouă clasă".

În România, "noua clasă" nu a acceptat să împartă puterea cu nici un alt grup. Liberalizarea din '61 a fost concretizarea pătrunderii la nivelele decizionale a unor elemente ale "noii noi clase" (manageri, funcționari calificați, ingineri). Ponderea lor a fost suficient de limitată pentru a nu rezista contraofensivei acelei părți din aparat, necalificată și dependentă de un patron. Ideologizată, ea nu avea șanse de carieră în cazul unei concurențe deschise cu "noua nouă clasă". Ei și-au găsit în Nicolae Ceaușescu, fostul secretar cu cadrele, un patron sigur. Să amintesc că și Stalin fusese în PCUS însărcinat cu cadrele?! Prioritățile politicilor de cadre - ca principală sursă a puterii - au fost identice. Generația Brejnev și generația Ceaușescu au fost ultimele valuri ale noii clase.

Cine alcătuiește astăzi clasa noilor proprietari? Burghezia, o vom defini astfel, a apărut în condiții mult mai dificile decît în Ungaria, Iugoslavia sau Polonia. Motivul este politica economică a regimului precedent în anii '70 -, și mai ales '80,

cînd s-a recurs la o supercentralizare și concentrare a deciziilor și resurselor. În anii '70 regimul a încercat "un nou salt înainte", adică un program de investiții masive în 2-3 industrii, menit să realizeze *take-off*, desprinderea de condiția de țară subdezvoltată într-un timp scurt. În anii '80, odată cu eșecul acestui proiect, Ceaușescu s-a lansat în plata datoriilor externe. Dificultățile crescînde, devenite acute după 1984-5, nu l-au dus spre schimbări ale managementului economic. Soluția lui a fost de a concentra și mai mult deciziile la nivelul unui număr extrem de redus de persoane. Soluția abordată de nomenclatura altor țări din blocul sovietic a fost de a descentraliza, de a reduce rolul statului și al planificării, de a introduce parțial mecanisme de piață în formarea prețurilor, de a tolera o economie paralelă care răspundea unor cereri specifice pe care economia de comandă nu le putea satisface. Aceste măsuri au permis în acele țări apariția unor pături la periferia sistemului cu o oarecare autonomie economică, care au deprins în timp "știința afacerilor". La căderea comunismului, aceștia au alcătuit nucleul noii burghezii post-comuniste. Dacă înainte de '89 ei se ocupau de propriile lor întreprinderi, ca o ocupație secundară, ei devin acum patroni *full-time*. Acestei categorii i se adaugă foștii directori de întreprinderi, care părăsesc industria statului pentru propriile lor firme, sau își însușesc prin diferite metode întreprinderile pe care le-au condus. O altă categorie care se integrează acum sînt experții, specialiștii, cei cu înaltă calificare care gravitează mai ales în jurul firmelor străine sau mixte pentru a-și vinde "capitalul profesional" la un preț cît mai ridicat. Ultima categorie care îngroașă rîndurile burghezii în Europa post-comunistă sînt cei veniți din exil.

Tabloul acesta reprezintă variații semnificative de la țară la țară. Acolo unde s-au introdus reforme, ca în Ungaria, Polonia, Iugoslavia, noua burghezie a apărut relativ repede, s-a adaptat condițiilor schimbate, a exercitat o influență pozitivă asupra tranziției, și a exercitat presiuni importante asupra deciziilor politice în direcția reformelor spre economia de piață și integrarea cu Occidentul. În țările comuniste "conservatoare" acest strat social a fost aproape inexistent, rămînînd ca reforma sa fie înfăptuită de birocrație, de stat. Cum exista o veche tradiție a statului ca agent al modernizării, situația este "normală". Presiunile de jos, din afara administrației au stîmmit reacția negativă a birocrației sub argumentul apărării intereselor statului, au marginalizat noua clasă de întreprinzători, considerînd-o ca un potențial focar de putere alternativă. România este un exemplu al acestei linii.

Noua burghezie nu este omogenă, între segmentele ei există o rivalitate și diferențe de interese adesea marcate. Marea burghezie conectată cu statul, cu cercurile bancare, cu piețele externe privesc cu neîncredere prestația economică a micilor întreprinzători, la afacerile de familie etc. Cei care și-au constituit afacerile în afara economiei statului comunist, cu capitaluri proprii, percep negativ eforturile foștilor directori de a-și însuși întreprinderile statului, percepînd-o ca o concurență neloială, ei nu considerînd grupul ex-directorilor ca o veritabilă burghezie, ci mai curînd ca pe niște "îmbogățiți de război", profitori ai unei conjuncturi. Ei își

manifestă scepticismul cu privire la capacitatea directorilor de a supraviețui în condițiile liberei concurențe, și-i acuză de frînarea procesului de privatizare, de o influență negativă asupra ritmului reformei, ca elemente conservatoare care beneficiază de economia-hibrid din anii '90. Și unii și alții se regăsesc pe platforma comună a refuzului aplicării principiului *restitutio in integrum* a vechilor proprietăți, care ar micșora "porția" burgheziei post-comuniste în cadrul privatizării, și ar aduce concurențe în plus pe piață. Un alt punct al acestei alianțe *sui-generis*, al coincidenței mai bine zis de interese, este poziția ex-directorilor și întreprinzătorilor particulari în legătură cu privatizarea în masă. Ei se opun, în speranța că întreprinderile vor fi vândute pe piață și le vor putea însuși prin licitație, cumpărare etc. În România, cum burghezia are o pondere scăzută, opoziția ei la privatizarea în masă nu a fost foarte puternică, așa cum s-a manifestat în alte țări ex-CAER (vezi aceeași analiză pentru Ungaria, Polonia, Rusia, în Ivan Szelenyi and Szonja Szelenyi, *Post-Communist Elites in Eastern Europe*. Introduction). Influența burgheziei asupra altor segmente ale societății variază, atât în raport cu aceste segmente, cât și în timp. Tendința este ca influența ei să crească, întâi asupra factorului politic, supus unei presiuni tot mai accentuate de a opera decizii în interesul burgheziei. În România, burghezia nu a luat o linie liberală, ea fiind conectată și dependentă de stat, și preferă coabitarea cu birocrăția, de care este adesea tutelată. Afacerile se desfășoară de la o vreme numai prin intermediul birocrăției, dar și al clasei politice. Reunirea acestor interese s-a făcut printr-o dublă mișcare, de apropiere a politicienilor de cercurile de afaceri, și a cercurilor de afaceri de instituțiile politice, partide în principal - cu un accent de cele aflate la putere. Parlamentul se afla mai puțin în vederile cercurilor de afaceri, deși sporadic apar critici, ale marii burghezii mai ales, cu privire la lipsa unei legislații adecvate. *Lobby*-ul financiar/bancar, comercial sau productiv acționează prea puțin în direcția parlamentului, și excesiv în direcția guvernului. Este o orientare bine precizată spre executiv, dublată de o quasi-ignorare a legislativului.

Efectivele burgheziei românești s-au format în marea lor majoritate din largi segmente ale nomenclaturii, pe de-o parte, iar pe de alta, din intelectualitatea tehnică. Din zona profesiunilor liberale exista un procent semnificativ, dar mai redus; cauza o găsim în disparitatea veniturilor, a poziției sociale, a amplasamentului profesional în ianuarie 1990, care înseamnă atât profesia (compatibilă în grade diferite cu economia de piață, și cu cererea pentru anumite meserii), aria profesională, contactele cu instituțiile autohtone sau externe etc. Pentru nomenclatura și intelectualitatea tehnică plasarea s-a făcut relativ simplu. O specificare pentru nomenclatură, cei cu pregătire strict tehnologică s-au văzut în imposibilitatea de a-și converit "experiența". Cei cu experiență managerială, au părăsit zona politicului pentru a "se obscuriza" în zona afacerilor. Burghezia românească, spre deosebire de Ungaria sau Polonia, nu putea să apară înainte de '89. Îmbogățiții din afaceri sub regimul trecut aveau o existență clandestină, periferică, și reprezentau cazuri

izolate, adesea odată descoperite erau deferite justiției, iar averile confiscate, chiar dacă nu se făcea dovada infracțiunilor și ilegalităților în acumulare. Procesul apariției noii burghezii are rădăcini extrem de reduse în anii '80 (invers ca în Ungaria și Polonia), de aceea dinamica este aici mult mai pronunțată, decît între elitele politice și/sau cele culturale. Circulația elitelor în mediul politic prezintă *trend*-uri diferite. În comparație cu alte țări este mult mai redusă, predominant fiind fenomenul de reproducere a lor, pe ansamblul elitelor. O comparație între cele trei elite (economică, politică, culturală), indică așa cum am văzut, anumite modificări. În zona politicului regăsim cea mai redusă circulație, reproducerea este masivă, iar circulația se referă exclusiv la schimbarea eșalonului presonalului politic și administrativ, avem deci o simplă mișcare pe verticală, pentru unii descendentă (clanul Ceaușescu și clienții lui), pentru alții ascendentă, dinspre eșaloanele 3-4 ale nomenclaturii vechiului regim spre vârful actualei clasei politice. Personalul guvernamental, al partidelor majorității parlamentare a cunoscut cea mai scăzută circulație. Partidele de opoziție prezintă două tendințe (a) cele care reproduc structurile antebelice și imediat postbelice, personalul de la vârful acestor partide aflîndu-și autoritatea și legitimitatea tocmai prin apartenența la vechea gardă; (b) cele care nu revendică o tradiție ante-'89 și care își recrutează personalul din rîndurile intelectualității umaniste, manageriale și tehnice. O concluzie preliminară: în partidele majorității parlamentare, fenomenul de reproducere al elitelor este dominant, în vreme ce în cele din afara acestui segment, circulația elitelor (deși limitată) este fenomenul dominant.

Elitele culturale sînt cele mai conservatoare, cultura este un proces cu un grad mai mare de inerție (vezi Gramsci). Cultura se află în perioada recuperărilor, cunoaște deci un moment conservator, de întoarcere spre trecut, de integrare a valorilor ignorate sau marginalizate. Nu se observă semne că ne aflăm la sfîrșitul acestei partide, dimpotrivă, tendința se consolidează. Prioritatea pare a fi acum anihilarea disparităților, găsirea unui echilibru, regăsirea organicității, după fracturile produse de represiune și cenzură, de monologul ideologic. Dinamica instituțională este minimă, legislația se schimbă foarte încet, ca și alte tipuri de reglementări. Personalul elitei culturale este, în mare, același și ocupă cam aceleași poziții dinainte, exercită o influență egală în întindere ca înainte de 1989. Este o situație paradoxală; era de așteptat ca prefacerile cele mai mari să apară aici, circulația elitelor să fie cea mai intensă. Constatăm că autoritatea culturală este exercitată de aceleași persoane, iar administrația culturii a suferit modificări de personal minime. Un rol major îl are, în crearea acestei situații, centralizarea instituțiilor de cultură și învățămînt, încă anexe ale administrației de stat.

Între cele trei elite (economică, politică și culturală) relațiile sînt determinate de cîțiva factori. Primul: nici în zona economicului, nici în cea a politicului, nici în cea a culturii nu s-au format contra-elite. Înainte de a avansa, să definim ce este o contra-elită. Contra-elita se deosebește de dizidență, rezistența anticomunistă, prin

aceea că are proprii ei lideri, propriul sistem de valori, un program propriu, dar mai ales propriile structuri; altfel spus, este *instituționalizată*. Ele creează în interiorul unei societăți dominată de elita guvernantă propriile ei instituții, și aceste instituții contestă instituțiile oficiale, legitimitatea și liderii lor. "Noul evoluționism", articolul lui Adam Michinik, din 1977, pune în termeni tranșanți această chestiune și propunea constituirea unei societăți paralele cu cea oficială în care instituțiilor statului să le fie contrapuse instituții ale societății civile. A fost o tactică benefică, ce a dus la Solidarnosc etc. În acești termeni, putem spune că numai Polonia și-a constituit o contra-elită. În celelalte țări ale blocului nu a fost depășită faza dizidenței, rezistenței individuale anticomuniste.

De ce nu s-a format o contra-elită în România? Premise au fost. Principala condiție pentru formarea contra-ELITELOR este ca vechea elită să degenereze. Acest fenomen se produce când vechea elită se închide și nu mai cooptează, din rîndurile non-ELITELOR și sub-ELITELOR, elemente de valoare. Or, contraselecția a fost regula recrutării elitelor în anii '80. Era normal ca în afara elitei guvernante elementele blocate în carieră, capabile profesional, să se regrupeze, să producă o alternativă. Fenomenul (care este miezul teoriei elitelor în formularea lui Vilfredo Pareto) s-a derulat în Polonia, unde elementele dinamice ale muncitorilor au format o contra-elită. În Ungaria, Kadar a dus o politică de cooptare a elitelor culturale (cu capital de cunoaștere, în termenii lui P. Bourdieu). Efectul a fost dublu: un regim reformist, care reprezenta nu numai interesele aparatului de partid, dar și al categoriilor profesionale cu înalta calificare, a elitelor culturale. În final, tranziția s-a produs în Ungaria mai neted și datorită acestei politici de cadre. În Polonia, nerecruitarea elementelor de valoare în elita guvernantă a dus la apariția unei opoziții puternice, și a unei contra-elite care ralia elementele de valoare ale noilor generații care nu-și găsiseră loc în structurile regimului. A rezultat declinul (degenerarea, în termenii lui Pareto) vechii elite, a aparatului comunist, paralel cu afirmarea unei contra-elite. În România, recrutarea cadrelor a urmat trend-ul polonez; cu toate acestea, nu s-a format o contra-elită, nici măcar o opoziție care să înfrunte regimul. Au lipsit alți factori. Și au fost în schimb prezenți factori de natură inhibitoare: cultura politică, tradiția istorică și structura socială dominant rurală. În ciuda unui proces de degenerare pronunțat al elitei guvernamentale românești în anii '80, fenomenele conexe ale unui asemenea proces, cum le descrie Pareto, nu s-au produs. Configurația elitelor românești de azi este determinată de acest fapt. Reproducerea elitelor este fenomenul dominant, în vreme ce circulația lor este limitată și relativ periferică. Elita economică și cea culturală exercită o influență redusă asupra elitei politice, totuși cea economică are, între limite fluctuante, un impact. Elita politică, pe mai vechiul *trend* al înțietății factorului politic în regimurile comuniste, își subordonează în mare măsură, celelalte elite și face eforturi de a le menține sub control.

Un element care determină raporturile între diferitele elite îl constituie recrutarea lor. Constatăm diferențe semnificative între gradul de supraviețuire în aceleași poziții, mai ales în elita economică, și dinamica superioară a circulației elitelor politice. Deși redusă în comparație cu circulația elitelor politice în Ungaria de pildă, în raport cu celelalte elite din societatea românească, circulația este mai pronunțată. Mecanismele pe care și le-a instituit (scrutinuri electorale, congrese etc.) permit o mobilitate mai accentuată a personalului, în ciuda caracterului oligarhic, ierarhizat al partidelor, și votului pe lista care blochează apariția unor noi lideri, alternative politice, grupuri și programe. Elita economică cunoaște o circulație pe orizontală, personalul managerial migrând din sectorul de stat spre cel privat în poziții echivalente, dar pe ansamblu este o "rotire a cadrelor". *Background-ul* acestor manageri indică prezența lor în poziții medii și înalte în cadrul economiei planificate în vigoare până-n 1989.

Considerațiile de mai sus sînt aproximări empirice, fără a fi dublate de o cercetare sociologică și riguroasă. Ea ar trebui deschisă, întrucît problema elitelor, a celor care iau decizii pentru societatea românească este de maxim interes. Nu doar academic, dar mai ales practic. Vom continua, cu puținele mijloacele pe care le avem la dispoziție, scrutarea elitelor românești din anii '90.

"Dacă România a progresat atît de rapid după 1859, aceasta se datorește în mare măsură faptului că a fost condusă, timp de cîteva decenii, de oameni politici de valoare".

Vlad Georgescu, "4 iulie", Editorial, *Europa liberă*, München, 4 iulie 1982.

AUTORITATEA ELITELOR DIRIGUITOARE

Petru Bejan

"Omul nu se lasă bucuros condus
de om. De aceea a inventat el miturile"
(Cioran)

1. În absența unei autorități care să-i legitimeze funcționarea, elita nu poate oferi decît o prestație contestabilă. În linii mari, autoritatea¹ ar fi, așadar, principiul care vine să întărească și să motiveze un raport de ascendență și dominație. Ea presupune existența *de facto* și nu *de jure* a unei ierarhii, în care atît "imperatorul" cît și supusul își acceptă conivent rolurile. De reținut însă că autoritatea nu se subsumează rigorilor puterii, ci ideii de ordine, și nu există decît în măsura în care pentru susținerea ei nu se face apel nici la forță (strategie tipică regimurilor autoritariste), nici la persuadarea cu argumente retorice (neconstrîngătoare - e drept -, dar adesea insidioase). Obediența nu se impune, nu se pretinde, nu se cerșește și nici nu se obține prin impostură, ci se oferă prin libera recunoaștere a ierarhiei și a unui principiu regulator.

Alături de celelalte crize, se invocă aproape stereotip o anume criză a autorității, și mai ales atunci cînd se contestă legitimitatea vreunui principiu sau vreunei instituții. Se poate vorbi oare despre o dispariție a autorității în genere? Sau - cum crede Hannah Arendt - numai despre abandonul unei forme specifice a ei, cea modernă? Sînt elitele, fie ele tradiționale sau noi, afectate de acest sindrom al pierderii (diminuării) autorității? Semnele unui anume recul sînt vizibile în continua erodare, pe de o parte a religiei, pe de alta a tradiției. În afara acestora, autoritatea ca atare nu se mai justifică. Ce este autoritatea? Mai degrabă un mit. Tot ce se cere legitimat are nevoie de mituri. Ori mitul, după spusele lui Platon, este "o minciună, care conține totuși și lucruri adevărate"². Deci nu despre criza autorității e firesc să vorbim, ci despre "criza" unui mit, despre "coruperea" unui mit. Care anume?

2. Originile lui pot fi reperate la greci, și îndeosebi la Platon, cel din *Omul politic* (269c-274e). Aici autoritatea este legată de începuturi, cînd lumea era regentată de Dumnezeu. Periodic, acesta se retrage de la cîrma ei, delegînd "o cauză divină străină" drept forță supleantă. Guvernarea terestră, pusă sub semnul fatalității, se consumă într-un sens opus ciclului anterior. La momentul oportun, anticipînd dezastrul, Zeul intervine din nou, restaurînd echilibrul. Drumul este

reluat dar în răspăr, fiecare participant la ordinea cosmică "retrăindu-și" atît nașterea cît și... moartea.

Nu cumva Platon s-a lăsat prea lesne ispitit de simetria mitului? Căci, după ale sale premise, lumea precedentă nu este cu totul alta, ci aceeași dar de sens contrar. Să însemne oare că perfectibilitatea nu este cu puțință decît într-o lume "de-a-ndoaselea"?

Negreșit, filosoful se va grăbi să basculeze piesele acestui scenariu fictiv într-un cofraj terestru. O face, de altfel, și în *Republica* și în *Legi*. Autoritatea elitei conducătoare este altoită pe trunchiul viguros al puterii. Rațiunea și puterea își încep lungul periplu istoric, prima inventînd sau cenzurînd mituri, cealaltă stăruind cu varii argumente să se legitimizeze prin ele.

3. Problema supremației în "afacerile" publice este confiscată de politică, socotită încă de timpuriu ca fiind o "artă". Aristotel întărește linia "dură" a magistrului său, considerînd drept "naturală" relația de dominație, întrucît stă în firea lucrurilor ca oamenii să nu poată fi egali. "Natura" a instituit diferența, astfel încît este normal și folositor ca unii să comande iar alții să asculte. Diferența impune ierarhia, acordînd înțietate celor puternici, mai în vîrstă și mai înțelepți. Organizarea societară nu face altceva decît să reitereze modelul relațiilor familiale, în care tatăl, micul monarh, își impune voința în interesul tuturor.

Tot el descrie cele trei nuclee ale administrației domestice (stăpînul, soțul și tatăl), în jurul cărora se instituie relații autoritare specifice: asupra femeii se exercită o autoritate politică, fiind vorba de un cetățean liber, iar față de copii o autoritate regală, "monarhică", asemănătoare celei etalate față de supuși, dar fondată pe respect, afecțiune și datorie, vîrsta părintelui fiind un atu serios. În familie există, corespunzător, relații de stăpînire în raport cu sclavii, maritale în raport cu soția și paternale în raport cu fiii, neuitînd să adauge că bărbatul, prin natură, este pentru femeie ceea ce trebuie să fie cel mai tare față de cel mai slab. Dar într-un fel comandă stăpînul sclavului, altfel bărbatul femeii și altfel adultul copilului, căci sclavul nu posedă facultatea de a delibera, femeia o deține dar fără autoritate, iar copilul o posedă, însă în mod imperfect³. De prisos să mai spunem că Stagiritul argumenta în favoarea monarhiei și împotriva conducerilor majoritare.

4. Să fie o întîmplare că ierarhia creștină este și ea decupată după modelul celei familiale, bazată pe ascendența și primatul tatălui? Tatăl este "cap", stăpîn, domn, despot, monarh. Superioritatea lui, "legiferată" în textul Bibliei, este justificată prin evocarea forței, vîrstei, "competenței" sociale, faptului de a fi purtător al numelui și continuator al tradiției.

Autoritatea domestică se întemeiază pe supoziția că "Hristos este capul oricărui bărbat, bărbatul este capul femeii, iar Dumnezeu este capul lui Hristos" (Pavel, *1 Corinteni*, 11, 3). Argumentul? "Că nu bărbatul este din femeie, ci femeia

din bărbat; că nu bărbatul este creat pentru femeie, ci invers. De aceea, femeia "trebuie să poarte un semn al autorității asupra ei". Misoginism doctrinar într-o religie care emancipează femeia? Sau capriciu de legislator, satisfăcând în formă dogmatică anumite orgolii "virile"?

În textul Scripturii, frații - deși "egali" numericește - sînt calitativ diferiți. Cain omoară pe Abel; fratricidul permite celui alt să cîștige pe linia răului. Substituția, uzurparea, jocul măsluit fac parte din scenariul istoric al "avansării". Cu siguranță, îndesirea mișcărilor subversive în sînul creștinismului este și reflexul propriei ideologii. Iluzia egalității ațtă ațt voluptatea protestului, cît și ispita deposedării. Rînd pe rînd, instanțele tradiționale de autoritate sînt contestate: Dumnezeu de către om, monarhul de către supus, tatăl de către fiu, bărbatul de către femeie. Dislocarea acestora schimbă și rolul, dar și importanța socială a elitelor diriguitoare tradiționale.

Regula concurenței, care permitea altădată celor merituoși să se ridice deasupra celorlalți, indiferent de rang, este înlocuită treptat de jocul ocult al măsluirii și deposedării prin impostură. Între stăpîn și supus, ne învață Machiaveli - este același raport ca între cal și călăreț, iar arta politicii nu se deosebește principial de cea hipică, în care importă mai întîi abilitatea de a mînuî cravașa⁴.

5. În numele zeului Rațiune, Franța revoluționară gustă din plin extazul libertății. Este resurecția "omului revoltat", după formula lui Camus⁵, care-și trăiește destinul sub narcoza protestului și a negației, departe de Dumnezeu și de valorile inspirate de acesta.

Cu feroarea-i știută, Divinul Marchiz spulbera ideea "necuviincioasă" a lui Dumnezeu. Istoric vorbind, este dacă nu prima, atunci cea mai dură ofensă adusă Cerului. Dumnezeu este o "divinitate criminală", care îl strivește pe om și îl neagă. Cum se poate apăra acesta din urmă? Ascunzîndu-se în mulțime, pentru a deveni forță. Noua evanghelie, anticipată de Hobbes și predicată de Rousseau, este cea a "contractului social"⁶. Religia "civilă" și credința "civilă" iau locul celor vechi.

Pînă la 1789, mînia populară viza adesea și persoana regelui, dar niciodată principiul pe care acesta îl reprezintă. Dislocarea s-a operat cu brutalitate, favorizată și de mecanica ghilotinei. Saint-Just proclamă inviolabilitatea și transcendența voinței generale, sanctificînd "Umanitatea" în persoana "Domnului-Nostru, genul uman". Suveranitatea poporului e sacră și garantată de lege. Paradisul lui - republica. Nefiind investit de popor și nici cetățean, regele devine rebel și uzurpator, iar monarhia o "crimă". Eșafoadele - ca altare ale noii religii - sînt frecventate cu zel, simbol al largii participări democratice. Locul în care se oficiază noul cult este piața publică, unde gîdele împlinesc ceremonialul terorii. Capul devine obiectul disprețului public; căderea lui - semn al intrării în ordine și al abandonului oricărui orgolii elitiste.

O dată cu eșafodul și ghilotina, drapelul roșu își face intrarea în istorie, pentru a cunoaște mai apoi o bună carieră. Secolele următoare, grație unor Stirner, Hegel, Feuerbach, Marx, Nietzsche, trăiesc în absența transcendenței, divinizând fie "individul", fie "relațiile de producție". Cu "moartea lui Dumnezeu", cel din urmă anunță și nevoia unei noi religii, alta decât cea vinovată de "criza" și "decăderea" moderne.

6. Explicația continuei uzurpări a puterii și autorității a fost dată încă din 1815 de Benjamin Constant, în ale sale *Principes de Politique*⁷, fiind preluată apoi de Tocqueville⁸ și John Stuart Mill⁹. "Suzeranitatea - consideră cel din urmă - glisează mai întâi către majoritate, apoi majoritatea către partea ei cea mai activă, chiar în mâinile unor activiști acționând în numele ei". Iluzia participării, dată de mecanismul votului, contribuie la întărirea coeziunii sociale și responsabilității, uitându-se prea ușor că masele nu sînt subiect, ci obiect de guvernare. Credulitatea și submisivitatea sporesc direct proporțional cu numărul indivizilor care o compun. La fel și credibilitatea conducătorului. Nu-i de mirare că autoritarismele au prins mai ales acolo unde misticitatea colectivă a fost mai mare. Liderii, iviți "din popor", și-au fabricat mituri, biografii revoluționare, exploatănd întreg registrul motivelor "eroice", pentru a-și justifica ascensiunea și puterea. Ministerul adevărului se ocupă cu minciuna, singurul adeziv social eficace.

Regimurile autoritariste, oprescare, propun criterii noi de evaluare a prestației celor "aleși": originea socială, descendența în linie rasială sau pauperă, docilitatea acreditată de dosar, fidelitatea față de șefi ori abilitatea de a proteja "secretul de stat". Misteriologia oficială întreține iluzia unui centru "vital", care emană sentințe inspirate de "voința poporului".

Conducătorul se revendică de la "popor" ("al nostru, dintre noi, pentru noi"), devenind "cel mai iubit fiu" "al acestuia, iar partidul unic ("centru radiant") e în toate - în cele ce sînt, dar mai ales în cele ce nu sînt. Sloganul populist ia locul discursului oratoric, iar limba de lemn, stăpînită cu meșteșug, este o cheie a reușitei și ascendenței politice, desconspirînd zelul de a fi însușit perfect "lecția". Formulele gata făcute ușurează truda gîndirii, redusă și ea la clișee.

A dispărut sacrul, așa cum s-ar crede? Au dispărut zeii și ritualurile de consacrare? A dispărut autoritatea? Nicidecum! Toate acestea se recunosc camuflate în ceremoniile noului cult. Ședința de partid reiterează ceremoniile antice de mistere, cu iz esoteric, consacînd un lider "activist", "muncitor", deprins cu greul, hotărît să înfrîneze extravagantele speculative ale unei pretinse elite intelectuale. Ea urmează pașii stricți ai "ordinii de zi", ce stipulează momente invocatorii și devotive, marcînd adeziunea și disponibilitatea submisivă a participanților. "Inițierea" novicilor se începe din școală, imitînd modelul Conducătorului, pe cînd cea a viitorilor oficianți se săvîrșește în centre speciale, care atestă prin diplomă elanul servilist. Cît privește tradiția de la care se revendică aceștia, ea este de dată

recentă, certificată de stadii fictive în ilegalitate, luptînd pentru triumful "cauzei". Noua elită politică se folosește de cea veche, "reacționară", pentru realizarea unor proiecte urieșești, reprimînd tentațiile rebele ale acesteia prin infuzarea terorii și a *ethos*-ului carceral. Refuzul uniforme este sancționat prin îndepărtarea oricărei șanse de evoluție onestă.

Ideologia comunistă acorda muncitorului demnitatea eroului civilizator. "Misiunea" sa era aceea de a revoluționa lumea, luptînd împotriva orînduirii burgheze, a proprietății private și filosofiilor care încurajează individualismul. Rolul decisiv în istorie - spune învățătura marxist-leninistă - îl au masele și nu personalitățile, care nu sînt decît cutia de rezonanță a duhului colectiv. Cultura va răspunde unor exigențe "populare", iar arta își va găsi optima expresie în genul muzical coral, predispus parcă a "acorda" vocile și tonurile discordante în spiritul unei partituri adulatorii sau omagiale. Marele paradox însă este acela că antielitismul doctrinar nu descurajează formarea unei pături suprapuse (nomenclatura), interesată să administreze nu responsabilitățile și munca - lăsate pe seama celor mulți -, ci privilegiile ce decurg din afișarea fidelității lor față de sistem. Elita meritocratică este înlocuită cu una ce-și reclamă o autoritate îndoielnică, dată de locul ocupat în ierarhia de patid și de conștiinciozitatea cu care își îndeplinește "sarcinile" încredințate spre execuție.

7. Și în familia de azi, ca și în politică, sînt vizibile semnele unor translații. Liberalizarea legăturilor dintre soț și soție, dintre tată și fii, dintre părinți și copii - în general -, a dus la răvășirea legăturilor tradiționale. Căsătoria este o "afacere" civilă, puțînd fi desfăcută cu ușurință cînd ispitele centrifuge ale unuia din poli nu se mai armonizează cu exigențele "celulare". Femeia își dobîndește rîvnita emancipare, rămînînd "de capul ei", pentru a-și disputa înțietatea, în multe din ținuturile altădată interzise, cu eternul rival.

După Freud, mai toți psihanalistii au demonstrat chiar și temeuriile pulsionare ale acestor inversări. Autoritatea tatălui este tot mai contestată, micul "monarh" mulțumindu-se să fie "demonizat", pentru a menține un surogat de teroare, aducător de ordine în dezordinea generală. "Dumnezeii" celor mici sînt cei fabricați din interes publicitar de mass-media, singura în măsură să stimuleze la maximum fantasmatele colective. Eroul civilizator e mereu altul, preschimbîndu-se în funcție de modă.

Dislocarea autorităților este încă "în mers". Compromiterea unora este însoțită de investirea altora. În mitul platonice, Divinitatea intervenea pentru a redresa corabia rătăcită. Pînă atunci, oamenii se vor conduce singuri, chiar dacă spre prăpăd.

"Este imposibil să găsim o justificare imanentă a autorității și suveranității" - nota Cioran. Guvernele sînt compuse din oameni delegați tot de oameni. De ce unii conduc și alții sînt conduși? De ce voința unora o poate înfrînge pe a altora?

Conducătorii au nevoie de mituri pentru a deveni în conștiința celorlalți și altceva decât oameni, altfel autoritatea pe care o revendică nici nu există. Mulțimea se înșală pe ea însăși, pentru a suporta mai ușor ideea că destinul ei depinde de un altul. "E neplăcut să vezi că se ridică cineva din rîndurile tale și îți devine destin. Tu nu i-ai acordat nici un *drept* și nimeni. Cu toate acestea el *îl are* și tu nu poți face nimic. Ascensiunea vertiginoasă a omului politic este un fenomen destul de ciudat. Cei care-l cîntăresc și nu-i găsec merite și calități justificative uită că orice om politic este un *destin* înainte de a fi o *valoare*"¹⁰.

Care este baza logică și metafizică a autorității? Umanismul ateu? Nihilismul? Voința populară? Consensul? Votul majoritar? Cine poate garanta respectul ierarhiei și stabilirea unor criterii ferme de selecție și evoluție? "Dacă autoritatea derivă numai de la oameni - spune "scepticul de serviciu" -, îi lipsește orice temei mai adînc, și în afară de relativismul uman nu mai este nici o ieșire. Derivarea autorității dintr-un principiu transcendent justifică totul, cu condiția să crezi într-o Divinitate"¹¹. Azeziunea față de lider iese de sub jurisdicția arbitrarului și conjuncturalului, căpătînd un liant superior. Pentru a avea ascultare, "capii" au încă nevoie de mituri. Cine poate ști însă care este cel mai bun?

- 1 Hannah Arendt îi descoperă în etimon rădăcini latine (verbul *augere*, care înseamnă "a spori", "a crește", a adăuga ceva temeiului. Cuvîntul *auctores* poate fi utilizat ca opozitul lui *artifex* - ce desemnează constructorul, lucrătorul a ceva. "Autor" este înfiul, cel care inspiră, citorește. Creația este reprezentativă pentru el și nu pentru constructor, care dovedește numai abilitate mecanică, repetitivă. Autor este *arhé*-ul, logosul fondator și diriguitor absolut (cf. H. Arendt, *La crise de la culture*, Gallimard, Paris, 1972, p.160).
- 2 Platon, *Republica* 377a (trad. Andrei Cornea).
- 3 Aristote, *Les politiques*, Flammarion, Paris, 1990, p.94, 101.
- 4 Machiavel, *La Prince*, Gallimard, Paris, 1980, p.84.
- 5 A. Camus, *L'homme révolté*, Gallimard, Paris, 1989.
- 6 J. J. Rousseau, *Du contrat social*, Flammarion, Paris, 1981. "Cel mai puternic - spune Rousseau - nu este niciodată suficient de puternic pentru a fi stăpîn, dacă nu-și transformă forța în drept și supunerea în datorie" (p.46).
- 7 În *De la liberté chez les modernes*, Le livres de poche, Paris, 1980, p.272, B. Constant nota că "Acțiunea care se face în numele tuturor, fiind în mod necesar de voie sau cu forța la dispoziția unui singur om sau cîtorva, ajunge ca dîndu-se tuturor să se dea nimănui, sau, dimpotrivă, celor care acționează în numele tuturor".
- 8 Alexis de Tocqueville, *De la Democratie en Amérique*, Flammarion, Paris, 1981; *L'Ancien Régime et la Révolution*, Gallimard, Paris, 1952.
- 9 John Stuart Mill, *De la liberté*, Gallimard, Paris, 1990, p.50.
- 10 E. Cioran, *Schimbară la față a României*, Humanitas, București, 1990, p.174.
- 11 *Ibidem*, p.173.

CĂLUGĂRI ȘI SENATORI, RETORI ȘI ZELOȚI. O SCURTĂ EXPUNERE DESPRE INCOMPATIBILITATEA ȘI COEXISTENȚA ELITELOR SACRE ȘI ELITELOR PROFANE

Silviu Lupașcu

Refuzul apropierii dialogale separă, la origini, elitele lumești de elitele monastice creștine. Retragerea din fața interlocutorilor aristocratici, investiți cu putere politică, militară sau legislativă, îmbracă, de regulă, forma radicală a auto-negării formale a identității hagiografice și a supremației spirituale, în fața inoportunelor curiozități, anchete sau inchizitorialisme oficiale. La rîndul ei, situarea pe această poziție sapiențială-mistică (ridicularizarea teosofică-teocratică a oricărei puteri lumești păstrează drept fundal un anarhism ironic și inteligent față de orice magnificență și triumf al "celor puternici") implică refugiul în alteritatea pașnică, umilă, sărăcicioasă, a anonimatului, ocultării, sau, pur și simplu, spectacolul fascinant, pietrificat, al "idiotiei" sfinte, care amînă cu fermitate, condescendență, cu violență reprimare (verbală sau, dacă o impun circumstanțele, fizică) sau doar cu hilara bunăvoință, livrarea sau împărtășirea adevărurilor de ordin sacru.

O astfel de "tragi-comedie" gnoseologică (un veritabil "carnaval" serios și extrem de profund, trivializat și disprețuit de cei mulți sau de cei puternici, dar înțeles, venerat și resemnificat în mod adecvat de cei care au ochi să vadă și urechi să audă) este în măsură să protejeze în mod absolut, din perspectivă semantică, sacramentală, adevărul divin revelat, misterele comunicate dinspre sfera purității celeste spre lumea materiei căzute în păcat (un "loc" și un "timp" limitat, covârșit de suferință și deznădejde), împotriva difuzării haotice în regiunile sau cugetele profane, fără a-i jigni sau prejudicia pe cei care "nu știu" și care refuză să accepte că nu și-au cîștigat dreptul de a "ști".

În afară, poate, de ne-exercitarea sau înghețarea persecuțiilor și de protecția militară a teritoriilor creștine (în cel de al douăzecilea la fel ca și în cel dintîi secol al erei creștine), membrii comunităților monastice autentice nu au nimic esențial de dobîndit de la reprezentanții elitelor lumești. În consecință, prezența lor "de pe altă lume", în mod inevitabil integrată în relieful nevăzut desenat de structurile puterii (de obicei opulente, cupide, agresive și lipsite de sens) este tacită, secundă, defensivă sau doar pasivă. Instalați confortabil în ne-rostire, în tărîmul inefabil al unui *logos* lăuntric, ne-exprimat, adevărul sacru și deținătorii săi, supuși întrutotul tradiției primite de la predecesori, nu lasă deschise decît "căile înguste", "căile anevoioase", menite celor meniți.

În deplină concordanță cu cele scrise mai sus, să ne amintim că în tebaida egipteană "vizitatorii din Babilon" erau deosebiți în mod net de "vizitatorii din Ierusalim". Dacă primii nu vor fi străbătut tot drumul care despărțea îndepărtatele metropole imperiale de nordul Africii decît în căutare de satisfacții autobiografice sau mînați de "curiozitate" intelectuală, cei din urmă erau considerați a face parte din categoria celor potențial aleși, pregătiți să se lepede de lume și, animați de o devoțiune înrădăcinată în străfundurile propriilor ființe, să se dăruiască integral "atletismului" pustiei.

Întîlnirile dintre Abba Simon și magistrați sînt paradigmatiche, în acest sens. Așezat sub un palmier, în apropierea ermitajului său, Abba Simon este întrebat de membrii suitei "Unde este anahoretul?". Răspunzînd că în acel loc "Nu se află nici un anahoret", ascetul privește cu mulțumire coloana de călăreți îmbrăcați în straie scumpe, care se îndepărtează pe drum. Cu o altă ocazie, același Abba Simon oripilează reprezentanți ai elitelor imperiale prin hainele sale murdare și prin felul său respingător de a mânca pîine cu brînză. Stratagema reușește și de astă dată, iar "perlele" mesajului sacru, substanță a elitelor monastice, nu sînt irosite în direcția unor receptori nedemni sau, pur și simplu, needucați cu privire la rafinementele artei hermetice, la puterea dătătoare de viață a "alchimiei" kerygmatică în care vor fi excelat cei dîntîi și cei mai buni creștini (cf. *Paterikon*).

În același fel, Abba Arsenius (el însuși de rang senatorial în viața lumească, înainte de a se călugări sub îndrumarea lui Ion Piticul, și desemnat de împăratul Theodosius I drept preceptor al fiilor săi, Arcadius și Honorius) mustră cu brutalitate o "foarte bogată și de Dumnezeu temătoare fecioară de rang senatorial", venită de la Roma cu scopul declarat de a-l întîlni pe "profet", de a-i vedea chipul. Simplul fapt al penetrării ei în paradisul artificial și auster al ermitajului (o clandestinitate a căutării redempționale care nu poartă încă în sine suficient dinamism și suficientă maturitate pentru a putea răscumpăra "vina" încălcării preceptelor tradiționale prin impetuozitatea nestăvilă a sufletelor care năzuiesc să se contopească în mod nemijlocit cu Ființa Divină și să se lepede de propria identitate în această contopire, în această metamorfoză covîrșitoare și beatifică) îl îndreptățește pe ascet să se înfioare la gîndul că vestea purtată de ea în capitală ar putea transforma marea într-o cale bătută de femeile patriciene pornite în căutarea sa. Atitudinea sa negativă față de elitele imperiale se preschimbă în furie atunci cînd un magistrat îi aduce testamentul unui senator decedat, membru al familiei sale, prin care Arsenius ar fi urmat să moștenească o mare avere: "Eu am murit cu mult timp înainte de acest senator", a șunat răspunsul sec și imposibil de contrazis, prin care Abba a statuat indirect preeminența ieșirii din timpul istoric în timpul sacru al tebaidei (poate maximum de eternitate, accesibil pentru cei care mai păstrează o urmă sau o umbră a prezenței lor carnale în ansamblul material al creației) în raport cu ieșirea din timpul istoric în imponderabilul extincției, în neantul anihilării trupești. "Perna" pe care, ulterior, Arsenius o păstrează pe patul său de boală, spre uimirea sau conster-

narea călugărilor copti din anturajul său, reprezintă, după propriile sale spuse, o reducere la minimum a fastului și luxului din palatul imperial, un ușor compromis, susceptibil de a rememora, în carnea unui trup covârșit de bătrînețe și slăbiciune, poate nu atât lipsa de sens a confortului lumesc, cât și certitudinea alinării suferințelor pămîntești, pe care harul divin o promite și o dăruiește adeseori oamenilor, mai ales celor care continuă să spere atunci cînd logica profană, prin categoriile sale fragmentare, implică în mod ineluctabil renunțarea la speranță, la credința în manifestarea irepresibilă a voinței divine (cf. *Paterikon*).

Deținerea și "administrarea" adevărilor sacre de către cei puțini și fericiți presupun pedepsirea ritualică a mistificatorilor, a celor care profesază în public diferite ipostaze strălucitoare sau demonetizate ale ne-adevărurilor care, propagate în mod fraudulos, se interpun între Dumnezeu și creație. Elitele pe care adevărul divin le învestește cu virtute teocratică se confruntă, prin urmare, cu obligația de a elimina orice competitori neaveniți din cursa sapiențială sau liturgică, una dintre puținele "căi" încă accesibile prin care Dumnezeu rămîne legat de umanitatea căzută în păcat. În acest sens, Hippolytus, de pildă, în *Refutatio omnium haeresium* (IX: XXI), amintește duritatea cu care membrii unor grupuri de esenieni radicali (se poate să fie vorba despre supraviețuitori ai războiului romano-iudeu, fapt susținut de identificarea lor drept zeloți sau sicarii, într-o caracterizare care permite mai degrabă supoziția unei fuziuni a acestor grupări, decît a lăsa de bănuat că sfinții apusean decedat în minele din Sardinia ar fi comis o confuzie a noțiunilor care, inițial, vor fi desemnat medii religioase distincte în Palestina secolului I d.H.) obișnuiau să sancționeze opiniile despre Dumnezeu sau despre legile Sale, proferate de către retori necircumciși, nimic altceva, în ochii severilor lor pedepsitori, decît profeți mincinoși. După ce îi ascultau cu atenție, suficient de mult timp pentru ca trăsăturile lor să li se întipărească în memorie, aceștia îi urmăreau de la distanță pe vorbitori, după consumarea actelor desfrîului lor locvace, pînă cînd, ajunși într-un loc pustiu, pseudo-cunoscătorii și propovăduitorii-uzurpatori ai mesajului se aflau, cu desăvîrșire, în puterea lor. Acolo, sub amenințarea sabiei, teologii necircumciși erau obligați să aleagă între circumcizie și moarte. În cazul unui refuz, esenienii nu arătau îndurare, ci spintecau victimele nevinovate, cel puțin la nivel de tentativă, de absurdul demers profanatoriu de a penetra în sferile teocratice ale adevărului sacru prin sofistică lumească, prin simpla putere omenească de a gîndi, de a construi și emite raționamente.

Pe de altă parte, însă, nu trebuie să se piardă din vedere faptul că elitele creștine și elitele imperiale se identifică în mare măsură (chiar dacă nu în totalitate), pe parcursul primului mileniu de după Christos, odată cu așa-numita "nuntă" social-politică și administrativ-legislativă dintre Biserică și Imperiu. Papi, patriarhi, cardinali, episcopi și preoți sînt desemnați în mod frecvent din rîndurile fostelor familii patriciene, din mediul clanurilor senatoriale, care au vegheat agonia cultelor păgîne și decadența gloriei militare romane. Ulterior, descendenții acestor familii

(de pildă, Pierleone sau Frangepane) vor solicita ranguri înalte în ierahia ecleziastică datorită faptului că strămoșii lor au luat parte, în calitate de torționari, judecători sau persecutori, la execuțiile publice ale primelor generații de martiri creștini (cf. Paul Johnson, *A History of Christianity*; Paul Hughes, *A History of the Church*).

Elitele lumești și elitele religioase coexistă de-a lungul timpului istoric, chiar atunci când această coexistență îmbracă forma excluderii mutuale. O astfel de constatare nu este paradoxală sau surprinzătoare decît la prima vedere, deoarece, în esență, cauzele ultime ale puterii și libertății lumii rezidă în profunzimile adevărului sacru. Autoritatea profană, puterea politică, spectaculoasele desfășurări marțiale care locuiesc, însîngerează și sufocă istoria lumii (numai în secolul XX o sută de milioane de ființe omenești au căzut victime conflictelor armate) sînt anihilate în mod absolut de virtuțile teocratice generate de orice autentică epifanie a cunoașterii îndumnezeitoare. Cei care "știu", cei care "știu" cum să "știe", cei aleși în mod nevădit pentru a stăpîni cu adevărat arta de a "ști", se vor număra întotdeauna printre cei "puternici".

Bibliografie

- Hughes, Philip, *A History of the Church*, 3 vol., Londra, Sheed and Ward, 1989.
 Johnson, Paul, *A History of Christianity*, Londra, Penguin Books, 1990.
 Roberts, Alexander și Donaldson, James (ed.), *The Ante-Nicene Fathers*, vol. V, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, SUA, 1979.
 Ward, Benedicta (trad.), *The Saying of the Desert Fathers (Paterikon)*, Cistercian Publication, Kalamazoo, Michigan, SUA, 1984.

"Ideea de suveranitate a poporului a impus o bună ordine: în democrație binele nu este bine pentru că este bine, dar pentru că poporul a decretat că aceasta ar fi bine".

Claude Polin, *Réaction*, I, 1991

ELITELE: CONTROVERSE TEORETICE ȘI REALITĂȚI CULTURALE

Gheorghe Teodorescu

Fără a fi exclusiv o "problemă a momentului", tema raportului dintre *elite* și celelalte componente ale socialului, definite ca obiecte politice, are deja o istorie marcată de sinuozități ideologice începînd de la Pareto și pînă la Ch. W. Mills, Th. Bottomore sau G. Busino. Ceea ce atrage atenția acum este corelarea teoriilor asupra democrației cu cele referitoare la elite pentru a surprinde cu mai mult realism mecanismele de formare și selecție a decidenților, procedeele de cooptare și recunoaștere profesională ce angajează chestiunea responsabilității și guvernabilității în conturarea unui destin politic, social și economic al noilor state ieșite din "noaptea" totalitară.

Aceasta a făcut ca de-a lungul ultimului deceniu să poată fi consemnate peste patru sute de astfel de studii - dacă acordăm încredere inventarului realizat de sociologul britanic John Scott¹ -, conținînd noi interpretări și revizuirii a vechilor paradigme cunoscute, din cele mai diverse orizonturi de abordare teoretică: istoric, economic, politologic, psihologic, sociologic ori filosofic. Dintre acestea, șaiszeci revin cercetătorilor anglo-saxoni și au ca obiect noile tendințe epistemologice și metodologice elaborate în scopul unei mai adecvate generalizări a teoriei elitelor pentru a fi concordante cu tehnicile de reperare și descriere a acestor categorii sociale care aparțin prioritar domeniilor economic, politic și cultural.

Restul - pentru a completa suma acestor preocupări -, ar aparține cercetătorilor "continentali", dar pe care Scott le tratează cu mai puțină atenție întrucît se depărtează de orizontul structuralist-funcționalist încă dominant în universitățile britanice. Or, noile studii despre democrație cu problematica sa complexă reflectînd pluralismul politic, puterea și influența exersate în noile sisteme sociale, distribuția bogăției și a veniturilor în general, a justiției și a egalității în societățile postindustriale sau în postsocialismul "real", constituie premisele unei noi antropologii politice sensibilă la tentațiile microsociologice, ca în cazul lucrărilor lui Cornelius Castoriadis.

Miza acestor diferențe de abordare este aparent teoretică, localizată la nivelul conceptelor de analiză. În realitate ea obiectivează inconsistența metodelor și tehnicilor de abordare, pe de o parte, și nerelevanța rezultatelor cercetării, pe de altă parte.

În privința termenului de "elită", acesta poate denota poziția și acțiunea unei clase ori categorii sociale care exersează o funcție de orientare intelectuală, morală

și economică în raport cu celelalte categorii sociale din societate, în timp ce sintagma de "clasă conducătoare" conotează cel mai adesea ansamblul celor care, deși aparțin unor clase diferite, ocupă în diferite sectoare ale vieții sociale o poziție dominantă în societate. Prin comparație, studiile "clasice" din acest domeniu includeau *de plano* minoritățile (politice, economice, sociale, religioase, intelectuale, tehnologice, militare etc.) în categoria elitelor conducătoare sau dominante, în timp ce "pătura superpusă" - despre care vorbește Eminescu² -, nu coincide în mod necesar și întotdeauna cu această excepționalitate socială. Contraselecția socială sau "selecția negativă" traduce în cele mai multe ocazii o criză la nivelul valorilor propulsând o pseudoelită veleitară și parazitată caracteristică etapelor de tranziție socială, cum s-a petrecut în toate democrațiile "originale" din sud-estul și centrul Europei. Aici, în cazul acestor societăți, confuzia semantică este cu atât mai mare prin asocierea abuzivă a "nomenclaturii"³ ori a "tehnocrației industriale"⁴ cu elita justificând *ex post* o serie întreagă de fenomene ce au caracterizat tranziția spre democrație sau chiar eșecul revoluțiilor⁵ ca proces social macrostructural.

De altfel asemenea imprecizii ori ambiguități terminologice nu au dispărut cu totul din limbajul sociologilor, iar un acord general și explicit asupra semnificațiilor, conținuturilor și extensiunii conceptului de elită este încă departe de a se fi realizat. Totuși, important pentru marea majoritate a cercetătorilor este faptul că "elită" înseamnă în momentul de față "toți cei aflați în vârful ierarhiei sociale, exercitând aici funcții importante, care sînt valorizate și recunoscute public prin intermediul unor venituri importante, diferite forme de privilegii, de prestigiu și alte avantaje oficiale sau oficioase"⁶. Totodată mai sînt destui cercetători care folosesc expresia de "clasă politică" pentru a indica minoritatea care exercită funcțiile politice de guvernare și, "clasă conducătoare" sau "dirigentă" desemnându-i pe toți cei care influențează guvernele și guvernanții în virtutea autorității morale recunoscute sau a puterii economice și financiare de care dispun.

Indiferent de termenii pe care și-i atribuie, faptul că elitele au uneori tendința de a se prezenta ca un grup minoritar, unitar, conștient, coerent, complice, deținător al tuturor deciziilor suscită mai mult ca oricînd rezerve serioase. Cazul *intelighenției* din Rusia post-comunistă "deconspirată" în futilitatea idealurilor sale exersate demonstrativ în climatul de frondă afișat față de regimul totalitar, dar lipsită de "obiect" în momentul dispariției dușmanului său tradițional - comunismul -, este sub acest aspect cît se poate de elocvent⁷. Nimic nu este mai groaznic decît idealurile realizate pentru a observa coeziunea reală a membrilor grupului elitar la capătul unei unități afirmate ostentativ. Raporturile dintre indivizi sau dintre indivizi și grupuri au cel mai adesea un aspect disimetric în forma unor inegalități. Ele se constituie în împrejurări bine definite legate de probleme, evenimente sau crize ce subîntind setul preferințelor individuale în regim de competiție. Intoleranța față de opiniile adverse și naționalismul exacerbă adoptate de intelectualii-dizidenți după prăbușirea comunismului nu au fost în măsură să substituie absența

harului sau al competenței în diverse domenii de activitate. Faptul a condus la o de-legitimizare a lor ca elite reale și încercarea de a suplini acest handicap prin ocuparea unor demnități publice. Este situația regizorilor ratați pripășiți în CNA, a scriitorilor părăsiți de muze oploșiți pe la diferite ambasade din străinătate, a compozitorilor rămași fără comenzi și transformați în comentatori politici etc., alimentând interminabile conflicte și disensiuni la nivelul unor grupuri altădată relativ solidare.

Paradigmele "coerente" social prezentate de Ch. W. Mills, U. Jaeggi sau R. Dahl nu prea mai au adepți în timpul de față. Atenția cercetătorilor se îndreaptă tot mai mult asupra modului în care iau naștere elitele, a felului în care acestea își transmit pozițiile deținute, a organizării lor și a stilului în care exercită puterea sau influența în societate, a compoziției intragrupale, a raporturilor ce se instituie între grupuri și diferitele fracțiuni grupale, a coeziunii și conflictelor interne, a declinului lor politic, economic, cultural ori politic, după fiecare caz în parte. Ideea că elitele înfăptuiesc o acțiune intelectuală la nivel de grup este, deci, lipsită de temei logic. Elogiul intelectualilor - cum ar spune un Bernard-Henri Lévy⁸ -, trimite la fapte și acțiuni individuale prin excelență la o epocă a întoarcerii egotice caracterizată de gesturi și destine personale.

Înseamnă oare aceasta o "disoluție identitară" prin pierderea reperelor grupale ce definesc termenul de "elită" în accepțiunea sa curentă?

Regula celor trei "C" (control, conspirație, coeziune) caracterizând tradițional o astfel de realitate structurată grupal este, din perspectiva cercetării empirice, destul de rudimentară, nerelevantă pentru funcțiile sociale pe care le asigură, pentru conținutul divers și de mare complexitate al acțiunilor întreprinse, pentru neputința de a explica natura calităților și competențelor necesare intervențiilor sale practice din societate, respectiv pentru ambiguitatea trebuințelor satisfăcute prin aceste intervenții. O asemenea abordare este tipic funcționalistă și nu depășește nivelul latent/manifest al acțiunii în măsura în care, operînd cu varianta "bunker" a termenului de "elită", pot fi înțelese fenomene globale dar lipsite de explicații cauzale.

Studiile pe această temă inițiate în Franța de Bourdieu, Christophe Charle ori Guy Chaussinand-Nogaret au relansat interesul pentru "cîmpurile de putere", respectiv au adus în dezbatere problema distribuției sale inegale din societate. În orizontul aceluiași funcționalism constructivist se înscriu și perspectivele deschise de C. J. Friedrich, J. G. March, P. Bachrach sau cele de o subtilitate aparte ale lui G. Sartori, care, deși remarcabile și pline de observații de mare rafinament științific, se dovedesc cu toate acestea sectoriale, angajînd dimensiuni "laterale" inevitabil limitative.

În termenii unei sociologii "a cotidianului" interesată de viața de zi cu zi a celor ce dețin poziții dominante în lumea finanței, a industriașilor, a întreprinzătorilor de succes etc., s-a observat că aceste categorii sociale sînt departe de a fi unite,

că ar avea aceleași interese cu elitele intelectuale și politice sau că pot exercita vreo influență asupra lor, că dispun de o capacitate deosebită de orientare și mijloace speciale pentru a întreține un proces transformator în virtutea unor modele culturale consacrate.

Cercetările empirice au scos în evidență, dimpotrivă, realitatea unei pluralități și a unei diversități în ceea ce privește existența elitelor, a categoriilor dirigente în general, care sînt tot atît de numeroase pe cît sînt și funcțiile sociale dintr-o societate complexă cu roluri extrem de diferențiate între ele, cu forme de organizare hipercomplexe și o multitudine de structuri ierarhizate ce induc raporturi de comandă/supunere rareori perceptibile cu ușurință. Accentuarea diferențelor dintre grupuri trebuie oare pusă pe seama multiplicării schimburilor, a dezvoltării exponențiale a științei și tehnicii, a altor cauze de ordin structural sau endemic? Căutînd factorii determinanți într-o multiplicitate a circumstanțelor în care trebuie să fie judecată orice acțiune inspirată de un supozabil interes colectiv se prefigurează o ipoteză cu mari șanse de confirmare în realitate: informația, ca premisă a unui *savoir faire*, tinde să se substituie progresiv proprietății, bogăției și altor temeuri tradiționale ale puterii, în condițiile afirmării unei societăți conectate la sisteme comunicaționale în expansiune. Prin cunoaștere puterea își multiplică infinit potențialitățile pe fundalul cedării pozițiilor de comandă deținute de "cel în drept" în favoarea "celui care știe". Nu înseamnă totuși că previziunile lui Daniel Bell legate de deplasarea funcțiilor de comandă din societate dinspre zona politicului spre tehnocrați și "gulerele albe" (Ch. W. Mills) s-ar fi transformat în realități efective. Puterea a rămas, indiferent de împrejurări, apanajul exclusiv al unei minorități calificată de G. Busino ca "elită potestativă"¹⁰.

Studiile pe această temă ale lui Bourdieu (asupra mediilor universitare), Harriet Zuckerman (asupra cazului laureaților Nobel) sau ale lui Bruno Latour (asupra universului oamenilor de știință) integrînd cvasitotalitatea profesiilor și instituțiilor intelectuale, au reliefat preeminența cunoștințelor teoretice asupra celor empirice în sensul că o progresivă codificare a cunoașterii în sisteme abstracte de simboluri asigură o mai amplă disponibilitate interpretativă și/sau aplicativă. Această constatare dezmente, fie și la nivel formal, o întregă literatură ce a făcut o strălucită carieră la sfîrșitul deceniului trecut în legătură cu "sfîrșitul politicii"¹¹, sau împotriva "politicii ca profesie" (dar nu împotriva profesionalismului în politică). Elita politică, întărită și orientată de experți, conservă în continuare monopolul puterii politice, controlînd și influențînd toate marile schimbări ale unei societăți.

Elitele nu mai reprezintă expresia publică a unui grup ci, dimpotrivă, grupul conferă legitimitate acțiunilor elitei ca sumă a demersurilor individuale avînd ca numitor comun finalități convergente în domeniul politic, economic, cultural, social etc. Exersarea lor ca minorități investite cu dreptul de "a vorbi în cunoștință de cauză" se manifestă cel mai adesea în forma unor "prezențe" mediatice de efect prin invocarea unui capital simbolic de reprezentare, sau promovîndu-și ideile și

voința pe suportul unor argumente științifice. Partidele politice, grupările profesionale, asociațiile culturale în numele cărora elitele se exersează ca autorități competente sînt mijloacele de legitimare a finalităților vizate. Ceea ce conferă unitate acestor finalități - aparent disparate -, este interesul politic de moment construit în jurul unei idei, concepții sau a unui "stil" personal de rezolvare a problemelor în cauză.

Acest neo-individualism resimțit și în comportamentul elitelor trebuie privit cu un plus de atenție pentru a evita compromiterea sau denunțarea, lipsită de argumente solide, a ideii de "grup" în definirea acțiunilor sale. Constatarea lui François - Charles Mongel în baza unor anchete privind elitele și sistemele de putere din Anglia între 1945-1987, înclină spre admiterea existenței unor elite distinct ierarhizate, inegal legitimate, dar cooperînd în cadrul "unui *Corporate State* integrator în stare să asigure o mai mare coeziune elitară și convergența strategică a principalelor puteri naționale în jurul unei definiții acceptabile a interesului general"¹².

Teama de a risca posibilitatea anulării libertății prin acțiunea unei elite unite și solidare, despre care amintea Raymond Aron, este cel puțin la fel de mare ca în situația unor elite dezbinat și agitate de multiple disensiuni care pot grăbi criza instituțiilor mergînd pînă la declinul și dispariția unui stat. Or, libertatea și Statul - era de părere Aron -, pot înflori doar acolo unde se constituie o unitate morală a elitelor, respectiv acolo unde indivizii și grupurile au știința secretă a adoptării unei umilințe plină de înțelepciune în stare să depășească disensiunile, pericolele și amenințările, conciliind autonomia și cooperarea¹³.

Cercetările neo-elitiste întreprinse în spațiul american de sociologii C. L. Field, J. Higley, M. J. Burton, S. Keller sau H. Clarke scot în evidență necesitatea realizării "*a new elite framework for political sociology*", valabilă atît pentru societățile democratico-pluraliste, cît și pentru cele autoritariste ori aflate în tranziție¹⁴. Slăbiciunea acestui "nou cadru" (new framework) constă în faptul ca privilegiază configurarea elitelor potrivit unității lor consensuale, față de varianta divizării sau unității lor ideologice.

În acest sens G. Lowell Field consacră patru configurații fundamentale de structurare a elitelor: a) elite unificate prin consens; b) elite unificate ideologic; c) elite unificate axiologic (parțial) și d) elite divizate, fragmentate și în situație conflictuală acută.

Făcînd un studiu comparativ pe cazul a 81 de țări în intervalul dintre 1950 și 1982, G. L. Field și J. Higley ajung la concluzia că stabilitatea politică este puternică în regimurile de democrație liberală unde elitele sînt unite pe o bază consensuală prin apelul la proceduri ce permit reglarea pașnică a conflictelor și asigură o transmitere lejeră a puterii de la un grup la altul. În cazul celorlalte trei configurații: ideologică, axiologică sau dezbinată, elitele nu dispun de nici un mijloc (sau cel mult unele destul de fragile) pentru a modera conflictele, de a-și

legitima utilizarea forței, ori pentru transpunerea în fapt a regulilor alternanței la putere. În consecință - susțin cei doi sociologi americani -, ele nu sînt în măsură să consolideze regimurile liberal-democratice și trebuie să se acomodeze cu sistemele autoritariste, totalitare sau tutelare.

Existența în România post '89 a unor elite compefente, dar lipsite de competență, caracterizează tendința afirmării unei competiții între grupuri mai mult sau mai puțin restrînse, intolerante și agresive, vizînd impunerea prin forță și manipulare a propriei voințe politice. O situație de poliarihism politic care dă șanse teoretice de participare la decizie, dar care, în final, revine unui singur actor, ca în cazul primarului din New Haven descris de R. Dahl¹⁵. Ignorarea regulilor de joc proprii democrației conduce spre o asemenea stare de lucruri cu consecințe defavorabile în definirea unui ideal de dezvoltare și de prosperitate națională.

"Cine guvernează?" - constituie tema obsesivă a numeroase studii de sociologie politică, indicînd prin frecvența cu care se repetă, dezorientarea analiștilor în fața evoluției inegale a elitelor în viața politică a unei societăți. Cuvinte precum "apartenență", "conducere", "responsabilitate" au un conținut abstract ce caracterizează "hegelianismul insipid"¹⁶ schițat de Dahl și care, nouă românilor, ne evocă un soi de maladie națională cunoscută sub forma "cațavencianismului" politic. Dar poate admite cineva cu mîna pe inimă că ne lipsesc elitele? E greu de presupus. Ceea ce însă tinde să fie tot mai mult acceptat este adevărul unei ierarhii necesare ca formă obligatorie a autorității în act. Calificarea ei ca represivă se dovedește o naivitate și un reflex natural al alergiei la posibilitatea reinvestirii unei minorități cu atribute totalitare.

O teorie coerentă despre elite obligă la considerarea democrației ca un sistem de reguli ce dau posibilitatea fiecărui cetățean, în varii modalități, să participe la elaborarea deciziilor de interes general prin alegerea variantei celei mai avantajoase. O competiție reală este aceea care oferă cadrul alegerii între propuneri diferite de acțiune social-politică. Regula majorității nu trebuie să excludă în nici un caz posibilitatea ca minoritatea să antreneze, în împrejurări specifice, alte consensuri și, implicit, puterea de a lua decizii.

Dar nici într-un caz jocul democratic dintre minoritate și majoritate nu trebuie să fie privit ca un gest de delegitimare a elitelor capabil să introducă o stare de "apatie politică"¹⁷. Autoritatea lor provine în primul rînd din încrederea pe care le-o acordă cetățenii, încredere ce se leagă de mecanismul liber al democrației reprezentative în stare să scoată din apatie cetățeanul prin invitația la vot. Încrederea pe care o implică votul este asemenea împrumutului bancar cu precizarea că la originea creditului stă un curriculum socialmente recunoscut. Elitele nu sînt nici ele abstracții sociale, entități de status cu biografie incertă și competențe pline de echivoc ci, ele au o "istorie" școlară marcată de repere performante ce definesc prin anticipație calitatea lor socială și/sau științifică, încît acceptarea autorității lor în structura procesului decizional se face pe baza "repertoriului de fapte" ca garanție

a creditului acordat. Acesta este de altfel sursa cea mai solidă de legitimare în cazul elitelor făcînd inconsistente, sau de o importanță parțială și relativă, celelalte forme de legitimare. În condițiile în care "competențele", astfel legitimate, se angajează pe calea unui demers social-politic, "cauza eficientă" a impunerii lor ca elite este definirea consensului în numele căruia își ordonează acțiunea. Puterea lor derivă din competențe, fiind acceptată fără a recurge la mijloacele instituționale sau neinstituționale de impunere prin forță și violență - fizică ori simbolică -, a autorității.

"Eroarea comună a tuturor celor care, într-un fel sau altul, au analizat puterea ca o acaparare a forței și un monopol al folosirii acesteia de către o clasă socială sau de către o elită și care în consecință, au înțeles societatea ca loc necesar și "natural" al conflictului, de la Marx la Wright Mills, trecînd prin Pareto și Max Weber, este de a fi considerat doar punctul de vedere al distribuției. Ei au ignorat procesul de producere a puterii, sau atunci cînd au ținut cont de acesta, s-au referit la un mod de producere extrapolitic - de pildă, Marx, la istoria economică, Weber, la istoria culturală"¹⁸.

O democrație are șanse să se afirme doar în acele țări unde elitele au o atitudine responsabilă, conștientă, competentă și deschisă, asigurînd o liberă circulație în interiorul grupului de referință, respectiv o permeabilitate și o transparență deplină la nivelul schimburilor pe care le dezvoltă cu alte categorii sociale din societate. Altfel spus, o democrație fără elite nu are capacitatea susținerii unui program realist propriu unei societăți bazate pe forța dreptului, ci riscă să avanteze afirmarea unei societăți bazate pe dreptul forței. Elitele fără democrație nu vor reuși - la rîndul lor -, să producă decît dezordine, conflict, ordine arbitrară, tensiuni și revolte sociale, instabilitate și autoritarism.

Dincolo de controversele teoretice, sau, poate ca reflex al importanței temei ca atare, elitele constituie o realitate socială complexă, adeseori imprevizibilă și, prin aceasta în căutare permanentă de noi modele explicative.

1 John Scott, *The Sociology of Elites*, Aldershot, Elgar, 1990, 3 vol. I - *The Study of Elites*, II - *Critical Perspective*, III - *Interlocking Dictatorships and Corporate Networks*.

2 Ilie Bădescu, *Sociologia eminesciană*, Porto-Franco, Galați, 1994, p.184.

3 Silviu Brucan, *Stîlpul noii puteri în România*, Nemira, București, 1994.

4 Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, București, 1995, p.234 sqq.

5 Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec*, Polirom, Iași, 1996.

6 Giovanni Busino, *Élites et Élitisme*, P.U.F., 1996, p.117.

7 Françoise Thom, *Sfîrșiturile comunismului*, Polirom, Iași, 1996, p.171.

8 Bernard-Henri Lévy, *Eloge des intellectuels*, Paris, Grasset, 1987, p.99.

9 Daniel Bell, *Les contradictions culturelles du capitalisme*, P.U.F., Paris, 1979.

10 Giovanni Busino, *op. cit.*, p.122.

11 Jacques Julliard, *Contre la politique professionnelle*, Seuil, Paris, 1977.

- 12 Giovanni Busino, *op. cit.*, p.101.
- 13 R. Aron, *La lutte de classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Paris, Gallimard, 1964, p.67.
- 14 C. L. Field, J. Higley, *Elitism*, London, Routledge & Kegan Paul, 1980.
- 15 R. Dahl, *Qui gouverne?*, Paris, A. Colin, 1971.
- 16 Fr. Châtelet, E. Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, Humanitas-București, 1994, p.521.
- 17 Ch. W. Mills, *L'élite du pouvoir*, Paris, Maspero, 1969, p.74. ilegitimitatea elitelor provoacă un sentiment de neîncredere în valoarea demersului lor social generînd, deci, apatie politică.
- 18 Fr. Châtelet, E. Pisier, *op. cit.*, p.524.

"Guvernanții sînt departe de a fi strîns uniți. Ei nu sînt atît centrul unui sistem solar cît un ansamblu de cercuri diverse, în care fiecare este preocupat de propriile probleme profesionale și nu are cu celelalte decît contacte superficiale [...]. Acesta nu este un sistem unic, definitiv, un lanț de structuri care țin de relații instituite. Fricțiunile și echilibrele între diversele sale componente sînt salvarea supremă a democrației. Nimeni nu poate ocupa centrul, fiindcă nu există un centru".

Anthony Sampson, *Anatomy of Britain*, London, 1955

INTELECTUALII ÎN FAȚA POLITICII

Andi Mihalache

"... Omul este, indiferent dacă îi place sau nu, o ființă pe care constituția sa o obligă să caute o *instanță superioară*. Dacă ajunge prin *sine însuși* s-o găsească înseamnă că este un *om de elită*; dacă nu, înseamnă că este un *om-masă* și trebuie s-o primească de la omul de elită".

(Ortega y Gasset)

Existente ori potențiale, relațiile dintre cele două tipologii umane care ne definesc contemporaneitatea pot fi surprinse chiar și în cazul particular al *elitei intelectuale post-decembriste*. Împărțind reticențele lui J. F. Revel, considerăm că dilema ei se integrează incertitudinilor legate de *prezentul* democrațiilor post-totalitare (nu și post-comuniste), cea românească nefăcînd excepție. Între tentația "turmului de fildeș" și chemarea *agorei*, conștiința acestei elite este preocupată mai degrabă de consistența unor argumente în favoarea riscantei implicări în imanentul social. Dacă în trecutul proletcultist secesiunea intelectualului constituise expresia evidentă a voinței de conservare a libertății spiritului într-un contrast ostentativ cu fausticul unei cultur: "oficiale", astăzi, "ascetismul" pare a nu mai fi inerent ontologiei sale. De vreme ce intelectualul începe a se considera mai mult un *aristocrat* decît un *sacerdot al spiritului* (*clercs*, în viziunea lui J. Benda), vechiul ermetism este serios concurat de *valoarea civismului*. Dimensiunea "ascetică" rămîne însă o permanență a acestei elite din perspectiva fidelității față de propria-i conștiință morală dar și a preocupării pentru elevarea binomului politică-morală din marasmul unei eterne antinomii. Reticiențele ei nu provin din comoditatea criticismului sceptic ci din deprimanta continuitate a unor ostile structuri și atitudini mentale care o silesc la o perpetuă frondă. I se impune astfel *vocația desidenței* și realitatea amară a trecerii de la severa claustrare concentraționară la o perseverență ignorare socială în care actul creator este doar o prelungire a introversiei "sertarului".

Receptivă la cuvinte și impermeabilă la idei, indiferentă la argumente și colerică în revendicări, societatea românească își *anulează încă libertatea de opțiune*, printr-o *acută lipsă de opinii cu greu disimulată*. Mai puțin apatică, mai mult imobilă, încremenită în prejudecată, ea își urmează "vedetele" politice nu printr-o manifestare a liberului arbitru ci dimpotrivă, prin inexistența acestuia.

Vegetează în obișnuința de a nu vrea să înțeleagă complăcându-se chiar și acum, în iresponsabila absență din propriul destin. În cazul *destinului* folosim de obicei timpul trecut. În schimb, dacă vorbim despre *menire* aceasta pare să reclame prezentul. De vreme ce nu îi recunoaște reprezentativitatea, societatea nu se poate regăsi în discursul critic și nici în finalitățile pe care această elită i le propune.

Specificul "alogen" atribuit intelectualilor se înscrie în cadrul mai larg al complicității cu un trecut căruia nu i se refuză nostalgia. Experiența carcerală a unora dintre reprezentanții lor de marcă nu este nicidecum socotită ca fiind a *tuturor* ci doar una absolut personală, defel meritorie. Longevitatea egalitarismului de sorginte comunistă a modelat mentalități deloc favorabile acomodării cu existența unei asemenea elite. Distorsionarea în sens proletarizant a noțiunii de "intelectual", dizolvant asimilată stereotipul "om al muncii", cenzurează încă afirmarea ei în conștiința socială (conștiință?!). În virtutea reminescențelor utilitarismului socialist, rolul intelectualității nu poate fi decît bagatilizat prin faptul că omul-masă o exilează în néverosimila *inutilitate a gândirii*(?!), doar printr-o sumară și distructivă reducere la propria-i imagine: aceea de "producător de bunuri". Cine nu i se circumscrie nu există. Într-o epocă obsedată de performanțele supraviețuirii (sau parvenirii) eventuala integritate morală a unei elite nu poate căpăta validarea prestigiului social. Mai mult, criticismul intelectual devine o sfidare iar practicantul lui o *persona non grata*. În timp ce oportunismul este promovată la rangul de "evoluție" conceptuală, orice tentativă critică este percepută doar ca un gest ostil. Refuzându-i-se calitatea de *vox populi*, discursului cult îi rămîne ostracizarea în ecoul unei *vox in desertum*. Neputința de a crea o sensibilitate prin care orice program politic să poată fi acceptat ca veridic sau respins drept neviabil, ridică iminente dileme în legătură cu destinul (și rostul) culturii române și al slujitorilor ei.

Este adevărat, "absenteismul" politic constituie o expresie a instinctului de conservare propriu conștiinței de sine a oricărui intelectual. Apartinca nu înseamnă însă apolitic. Asumarea și mai ales *recunoașterea* rolului *de reper sau cenzor moral* al societății impune echidistanța față de actorii scenei politice românești, o conduită care să ofere credibilitate corijărilor pretinse acestora. Elita intelectuală poate deveni un veritabil "ac al balanței" pentru opțiunile electoratului în condițiile în care își va putea concentra demersul euristic asupra *obiectului* acestor opțiuni: "elita" politică a momentului. Angajarea unui real dialog politic presupune, evident, împărtășirea acelorași criterii morale și a acelorași valori democratice dar garantate numai de certitudinea actului care dă acoperire cuvîntului. Grila acestor valori trebuie aplicată constant unei democrații labile și extrem de indulgente cu inconsecvențele pe care le scuză (pînă cînd?!), prin subterfugiul unei "moșteniri" întreținute într-o interminabilă evanescentă. Dacă puterea își va modifica culoarea politică în sensul dorit, pericolul - fie și prezumtiv - al apologeticii se impune a fi

prevenit prin intensificarea spiritului critic. În caz contrar, erorile guvernanților vor fi și cele ale elitei care le garantează profilul politic și moral.

În momentul de față, exercițiul critic al elitei intelectuale pare a se constitui într-un perpetuu epitaf al eșecurilor politice: aplicat asupra *trecutului* recent, evitând mereu să răspundă întrebărilor *viitorului*. Este o critică născută moartă de vreme ce nimic din ea nu supraviețuiește în conștiința auditoriului. Ideea moare în cuvânt, trăindu-i viața lui de o clipă. *Critica* este doar un registru al *culturii* (politică sau nu), nu-i poate fi un substitut. Insinuarea unei sinonimii nu ar face decât să confirme sterilitatea celei dintâi și, de ce nu, caracterul incoactiv al celei din urmă. Așa cum limba este un instrument al gândirii, critica este un vehicul al culturii (politice), o modalitate de evaluare a fenomenului politic prin raportarea la valorile pe care cea din urmă le creează. Criticînd tarele societății românești, elita intelectuală își creează posibilitatea de a recunoaște în "ceilalți" ceea ce își ascunde ei însăși. Om de elită și om-masă se pot întîlni în... omenesc: cel mai sigur mijloc de a nu risca este acela de a nu te implica. Lipsită de girul realității orice construcție teoretică rămîne în stadiul de ideologie. "Ideologul - spunea Constantin Noica - e omul fără răspundere al tuturor programelor și proiectelor de reformă. Ideologi sîntem cu toții încă, aștia vreme cît ideile noastre nu ne *obligă* în plan practic". Deși bunul simț nu a avut niciodată culoare politică, valorile pe care intelectualitatea le invocă trebuiesc a fi grabnic legitimate în *praxisul* unei societăți cu veleități democratice. *Politica* și libertatea spiritului se exclud - în opinia lui Paul Valery - întrucît politica înseamnă *idoli*. Izolarea nefiind însă un dat existențial al acestei elite credem că intelectualitatea poate fi compatibilă cu un spirit partinic care să presupună îmbrățișarea lui prin *opinie* și nu din *credință*. Implicarea în politică va impune însă intelectualității deziluzia unei evidente diferențe între *cunoaștere* și *înțelegere*. Totuși, distanța între proiect și realizarea lui nu poate fi micșorată decât prin asumarea conștientă a virtualității eșecului. Poți fi liber în spațiul nelimitat al ideilor: atunci cînd reflexia este transferată în câmpul actului politic, dimensiunea ei ideatică este insistent obstrucționată de rigiditatea ostilă a realităților sociale și politice. Renunșînd însă la expectativa care îl abilita drept conștiință critică a societății, intelectualul se supune el însuși criticii de vreme ce astăzi recrutarea partinică a unor asemenea personalități nu are decât un caracter publicitar. De altfel, pînă nu demult, prestigiul ei nu oculta democratura ci, dimpotrivă, părea că o legitimează, conferindu-i un alibi *moral*. Silit acum ca și oricînd să se orienteze pe harta interesului politic, intelectualul se expune compromisului, compromiterii și unui tardiv apolitism născut prin decepția de sine.

Elita intelectuală nu-și va putea revendica vreo influență socială decât înlocuind pasivitatea unor stări de spirit cu activismul unor convingeri. Singura șansă de a-și confirma exemplaritatea condiției sale chiar și în viața politică, este aceea de a se manifesta drept nucleu coagulant al unor curente de gândire și opinie cu sau fără finalități partinice. Demersul ei critic și formativ nu trebuie să presupună

damnarea apriorică a prezentelor valori (mai mult repere) sociale, negarea lor *în sine*, ci formularea unor îndreptățite îndoieli legate de modul în care sînt invocate - nu și slujite - în practica socială. Democrație? Valorile ei? Intuite doar, nicidecum cunoscute, cu atît mai puțin apreciate. Destinul elitei intelectuale este cel al democrației românești. Societatea va deveni permeabilă la discursul elitei abia atunci cînd va fi nevoită a o recunoaște *ca atare*. "Ilegalitatea" ei va lua sfîrșit atunci cînd *demos kratos* va însemna nu atît "puterea poporului" cît mai ales cea a *meritului* - meritocrația. Meritul profesorului care *te învață să înveți*, cum scria Noica. Cuvîntul ei va fi ascultat în *agora* abia atunci cînd conștiința critică a acestei elite se va regăsi într-o conștiință de aceeași factură a societății, fără speranța - utopică, să recunoaștem - a unei suprapunerii fără rest. Cum se va manifesta această disponibilitate: din convingere sau din resemnare? Atunci cînd societatea va obosi să privilegieze prejudecățile în dauna intereselor încetînd a persevera în experimentarea eșecului? Sau cînd individul va conștientiza, în sfîrșit, că el este cel care a delegat statului *propria-i putere de decizie* iar intelectualilor, îndoielile sale, legate de gestiunea acestei puteri? Deocamdată, ideea rămîne suspendată în sfera posibilului, întîrziind să se impună ca prototip al faptei...

"Acțiunea acestei elite este dependentă de calitățile care se caută în ea. Putem avea aici o aristocrație de sfinți, ca și o aristocrație de briganzi, o aristocrație de savanți, o aristocrație de hoți etc. Dacă se consideră acest ansamblu de calități care favorizează prosperitatea și dominația unei clase în societate, putem avea ceea ce noi numim, de obicei, elită".

V. Pareto, *Manuel d'économie politique*, II, 1909

NOUL GUVERN ȘI RECONCILIAREA CU ELITELE

Silviu B. Moldovan

Abia instalată noua administrație rezultată din alegerile lui noiembrie 1996, iată că pronosticurile pesimiste au și apărut, în urma noilor majorări de prețuri. Mă număr printre cei care nu cred în posibilitatea respectării, punct cu punct, a *Contractului cu România*, dar m-aș declara mulțumit dacă noul guvern ar aborda curajos câteva probleme fără rezolvarea cărora revenirea României la normalitatea mult dorită ar fi un simplu basm.

Una din aceste datorii de onoare ale cabinetului Ciorbea este legată de statutul elitelor în societatea românească, un statut decăzut încă din anii '40. Fără a judeca situația celor trei elite (economică, politică și culturală¹, cărora le-am putea adăuga și elita sportivă), voi face referire aici la chestiunea intelectualității, probabil cea mai arzătoare la ora actuală.

Intelectualitatea, în întregul ei, a avut o soartă crudă în timpul ambelor dictaturi comuniste, de la exterminarea fizică (în perioada de jstă) la subretribuire (în "era" ceaușistă) și minimalizare (în ultimii ani ai numitei "ere", intelectualii începuseră a fi numiți chiar "oameni ai muncii în domeniul culturii"). Această tendință s-a manifestat, în unele forme (în special proasta salarizare) și după 1989.

Însă "Vechiul Regim" n-a blamat intelectualitatea în întregul ei, ci a scindat-o, favorizând unele categorii intelectuale în dauna altora, a tactică a cărei continuitate se dovedește remarcabilă. "În prejudecata lui împotriva intelectualilor, scrie Ghiță Ionescu, regimul a făcut totuși o deosebire între intelectualitatea tehnică și cea umanistă. Față de tehnocrați, atitudinea partidului a fost foarte diferită. După primul plan economic din 1949 nevoia de specialiști a devenit tot mai acută. Prin urmare, după 1949, s-a ajuns la un armistițiu parțial în persecutarea foștilor arhitecți burghezi, a inginerilor, oamenilor de știință, doctorilor, și diferiților specialiști tehnicieni (...). Totuși, intelectualitatea nu a fost niciodată considerată de către conducere indispensabilă"².

Efectul acestei "schimbări de macaz" a fost de lungă durată și cu implicații sociale profunde. "Intelectualitatea tehnică și managerială, opinează Stelian Tănase, era în parte integrată în sistem, în schimbul sprijinirii programului de industrializare și construcții al dictatorului, dar nu a avut acces la deciziile strategice, și a beneficiat de o parte neglijabilă de resurse"³. Într-o carte fascinantă, Katherine Verdery descrie reflexele (de "sus" și de "jos") create de acest mecanism⁴. Cei de "jos" încearcă să devină "interesați" pentru cei de "sus" (preocupați doar de respectarea grilei ideologice), supraevaluându-și, totodată, necesitățile materiale.

Redistribuția socialistă devenea astfel un scop în sine, fără nici o legătură cu necesitățile economiei: "În cadrul birocrăției, există o competiție tot mai acerbă pentru mărirea bugetului propriu în dauna celor aproximativ echivalenți pe o scară orizontală, pentru a avea potențial mai mult pentru a distribui celor care solicită de la nivele inferioare. Adică, ceea ce contează cel mai mult în competiția dintre actorii sociali din birocrățiile alocative sînt intrările în segmentul propriu, nu realizările în producție"⁵. În mod analog, febra "revendicărilor și contrarevendicărilor de alocații"⁶ cuprinde și intelectualitatea umanistă. În acest sector se dau "întreceri privind diferitele definiții ale valorii, competenței și autorității culturale"⁷, însă opoziția "producătorilor de cultură care se simt excluși de la influență" ajunge să devină "o luptă de alocări mai mari de resurse pentru putere culturală"⁸.

"Schisma" dintre intelectualitatea umanistă și cea tehnică a reapărut în actualitate chiar din prima jumătate a anului 1990. Datorită faptului că un mare număr de scriitori și artiști s-au situat pe poziții critice față de guvernarea F.S.N., acesta a început să declare că puterea lui se bazează pe muncitori, țărani și "intelectualitatea tehnică", diferită de "o anumită parte a intelectualității" (a se înțelege cea umanistă)⁹.

Presa favorabilă F.S.N. a dezvoltat atunci un masiv discurs "antielitist", a cărui analiză ar necesita un spațiu foarte larg. Cotidianul "Azi" critică intelectualii care "țin cîte o dizertație filosofică", apoi, "ca să nu se infesteze de vulg, se retrag la ocupațiile lor nobile". Oponentul acestui tip de intelectual (supranumit un "Moșoc modern") "e muncitor, sau țaran, sau *modest intelectual* (subl. S. B. M.)" (23 mai 1990). Sînt numiți "intelectualii disprețuitori de popor" ("poporul creator de valori - 22 mai 1990, "acest popor de muncitori și țărani" - 24 mai 1990), "adversari decizi ai democrației" (care ar însemna, după aceștia, "supremația gloatei") - 19 mai 1990. "Azi" din 19 mai 1990 preia concluziile unei anchete realizate în Polonia de presa britanică: "nu este sarcina intelectualilor să conducă țara" ci, evident, a birocrăților "tehnocrați și competenți". Pe 12 aprilie, un articol remarcabil distinge între "nivelul de instruire intelectuală" și "nivelul de cultură", stabilind, totodată, mai multe "tipuri de cultură": "S-ar cuveni să reflectăm dacă nu cumva tipurile de cultură - muncitorească și țărănească - sînt mai complexe decît culturile «intelectualizate» care, prin forța lucrurilor, sînt tentate de simplificări intelectualiste". Un an mai tîrziu (23 aprilie 1991) este prezentat studiul unor sociologi francezi privitor la acutele tendințe totalitare ale unei "minorități dure" a intelectualilor, "autodeclarată elită"¹⁰

Aceste texte și încă altele abordează o problemă reală a psihologiei sociale, însă ignoră o altă realitate, pertinent analizată de H. R. Patapievici: "Elita nu se opune «masei», noțiune cu totul abuzivă și de sursă hotărît resentimentară, ci mediocrității"¹¹.

Mai interesantă este discuția prezentată în "Dimineța" din 17 mai 1990: "Unii intelectuali, care vin din spațiul filosofiei, al literaturii, nu mai sînt capabili

de același rafinament intelectual, nu mai au instrumentele necesare și nu mai au cunoștințele necesare atunci când coboară în social sau în spațiul politicii, în sociologie". Această descriere ne amintește de o foarte reușită lucrare (lipsită, evident, de orice legătură cu disputele politice românești) a profesorului elvețian J. M. Bochenski. În *Ce este autoritatea?*¹², acesta distinge între "autoritatea întemeiată" și "autoritatea neîntemeiată", folosind exemplul "profesorului de chimie care vrea să lămurească un muncitor în legătură cu războiul din Vietnam".

"Problema elitelor, scrie Stelian Tănase¹³, este de maxim interes. Nu doar academic, dar mai ales politic". Practic, popularitatea actualei puteri politice din România a pornit din cercurile intelectualității umaniste și ale studenților, cucerind apoi, treptat, și alte segmente ale populației. Este deci firesc ca elita culturală să aștepte rezolvarea, pe termen mediu, cel puțin, a revendicărilor ei firești. Neliniștile însă, au apărut deja. Iată ce scrie un reprezentant autorizat al studenților, din perspectiva așteptatei scumpiri a învățământului superior: "Nu ar fi pentru prima oară când o forță politică, odată ajunsă la guvernare, va neglija tocmai acele categorii sociale care i-au susținut ascensiunea"; "în cea clipă, însă, noua putere politică ar pierde mult mai mult decât ar câștiga economisind câteva miliarde la buget: și-ar pierde credibilitatea"¹⁴.

Acestei neliniști legitime noua putere va trebui să-i facă față. Revendicările studenților și ale intelectualilor (firește, în măsura în care ele sînt realitate) trebuie rezolvate în regim de urgență, însă aceasta ca o politică destinată *elitei culturale*, și nicidecum *elitei politice*! Fie și deoarece, o spune H. R. Patapievici, "o elită politică dată poate fi perfect de bine alcătuită numai din gușati, energumeni și tembeli"¹⁵. Clientelismul politic n-are ce căuta în politica culturală.

Practic, noua putere trebuie să facă câteva gesturi ferme, oricît de dificile ar părea ele după cinci decenii de "dezobișnuință" și chiar dacă ar costa-o "cîteva miliarde la buget". Să asigure condiții materiale decente studenților și intelectualilor¹⁶, să încurajeze valorile autentice¹⁷, să pună cultura la adăpost de imixtiunile politicului. Și, nu în ultimul rînd, să revalorizeze ideea de elită.

Dacă va îndeplini aceste obiective, chiar fără a reuși un miracol economic, cabinetul Ciorbea va binemerita recunoștința *întregului popor român*.

1 Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite & societate*, Polirom, Iași, 1996, p.63.

2 *Comunismul în România*, Ed. Litera, București, 1994, p.207-208.

3 *Op. cit.*, p.57.

4 *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Humanitas, București, 1994.

5 *Ibidem*, p.55.

6 *Ibidem*, p.74.

7 *Ibidem*, p.39.

8 *Ibidem*, p.39.

9 Vezi, în acest sens, în special, declarațiile lui Silviu Brucan.

- 10 Sub titlul: "Elita": *complotistă, irealistă, totalitară*.
- 11 *Cerul văzut prin lentilă*, București, Editura Nemira, 1995, p.38.
- 12 *Ce este autoritatea? Introducere în logica autorității*, Humanitas, București, 1992, p.45.
- 13 *Ibidem*, p.65.
- 14 Romeo Sturzu, *Studentiadele regimului Constantinescu*, în "Strict studențesc", nr.9, an II, decembrie 1996.
- 15 *Op. cit.*, p.36.
- 16 Puține lucruri pot pune în lumină mai proastă o societate decât marginalizarea propriei elite: vezi cazul salarizării derizorii a cercetătorilor, profesorilor, medicilor...
- 17 Care vor fi astfel scutite de calvarul marginalizării sau de exil, care le apare, deseori, drept unica alternativă posibilă.

"Societățile sînt supuse unei economii riguroase și o bună parte din industria oamenilor tinde să producă ierarhie, semne onorifice, instrumente și simboluri ale puterii destinate să-i plaseze pe cei care beneficiază de ele într-o poziție de autoritate și de prestigiu, iar, pe cei cărora le lipsesc, într-o situație de obediență și umilitate [...] Căci orice societate selecționează ..."

Guy Chaussinand-Nogaret, *Histoire de élites en France du XVIe au XXe siècle*, 1991

"CRIZĂ" SAU "SCHIMBARE DE PARADIGMĂ"? REPERE ÎN ISTORIOGRAFIA SOCIALĂ CONTEMPORANĂ

Alexandru-Florin Platon

Identificarea principalelor direcții caracteristice astăzi istoriei sociale, fie și numai din unghiul aspectelor sale definitorii pentru analiza claselor și grupurilor sociale are - mai ales într-o formă succintă ca aceea la care mă văd constrâns aici - toate șansele de a-și vedea compromisă ținta. Aceasta, nu doar fiindcă domeniul în sine este - precum se știe - nemărginit, sfidând orice încercare de a-l cuprinde ("Nu există istorie care să nu fie pe alocuri și socială", observa încă din 1903 Henri Hauser, constatarea sa păstrându-și încă, intactă, relevanța¹). Sinteza este, însă, în această privință, și mai dificilă - poate mai dificilă decât oriunde - în primul rând deoarece varietatea, diversitatea și, cel mai adesea, caracterul contradictoriu de la un spațiu geografic și de la o "școală" la alta, a tendințelor sesizabile astăzi în perimetrul de care vorbesc și a practicilor menite să le configureze nu îngăduie decât cu greu discernerea vreunei coerențe. Firește că, într-un sens restrâns, istoria socială poate fi tratată ca o disciplină specifică, aptă, deci, de o examinare cât de cât globală. În înțelesul ei larg, însă, cel mai obișnuit astăzi, de "istorie a societății"², care asociază interesului tradițional pentru structurile, procesele și mișcările sociale, preocuparea - mai nouă - pentru filtrarea lor subiectivă, la nivelul atitudinilor și comportamentelor cotidiene (individuale și colective), o asemenea tentativă apare infinit mai problematică (deși - ce-i drept - nu neapărat imposibilă). Totul se întâmplă aici ca și cum analistul s-ar găsi dintr-o dată în mijlocul unui continent imens și luxuriant, trebuind să-i reconstituie proporțiile alegând una sau mai multe dintre nenumăratele poteci care i se deschid în cale, dar fără puțința de a ști care îl va ajuta pînă la urmă să circumscrie cel mai exact ținutul (sau, cel puțin, dacă există vreuna capabilă de așa ceva).

Orice caracterizare a istoriei sociale implică, așadar, o selecție. Voi proceda și eu întocmai, evocînd spre exemplificare tendințele actuale în cercetarea grupurilor sociale din spațiul francez, nu numai întrucît reflecțiile pe această temă par, aici, în ultima vreme, mai asidui ca înainte, dar și pentru că ele dezvăluie - cum se va vedea - o semnificație care depășește simțitor cadrul lor strict de referință.

Ceea ce se petrece astăzi în istoria socială franceză s-ar putea rezuma printr-o formulă extrem de simplă: "subiectivizarea" din ce în ce mai intensă a socialului³ sau, potrivit fericii expresii a lui Roger Chartier, reîntoarcerea la o "filosofie a

subiectului"⁴, care neagă puterea determinațiilor colective și a constrângerilor sociale, urmărind să reabiliteze partea explicită și rațională a acțiunii unane, cel mai adesea, pînă acum, neglijată. Nu este vorba aici - după cum lesne se poate observa - de o banală comutare a centrului de interes ori de un exercițiu abil, de metodă. Chiar dacă punerea acestei tendințe pe seama unei "crize generale a științelor sociale"⁵ constituie, în mare măsură, o exagerare (dar nu de tot, după cum vom vedea), este în schimb cert faptul că ea reprezintă - pentru a-l cita pe Marcel Gauchet - "o schimbare [esențială] de paradigmă"⁶ - semn al "distanței considerabile luată de practica cercetării față de principiile de inteligibilitate care au guvernat demersul istoric în ultimii douăzeci-treizeci de ani"⁷.

Ilustra și venerabila tradiție a istoriei sociale din Franța, care tinde acum să fie pusă sub semnul întrebării deopotrivă sub raportul metodelor și al postulatelor sale fundamentale constituie, prin respectul față de trecut pe care îl denotă, un caz tipic în științele umane de fidelitate față de ceea ce s-ar putea numi "mitul originilor fondatoare". Ea datează din anii '30 ai secolului nostru, fiind legată de efortul de reînnoire tematică și discursivă întreprins de Marc Bloch și Lucien Febvre, cu scopul de a scoate istoria de sub influența pozitivismului, conferindu-i, totodată, acele temeuri ale competitivității cu disciplinele sociale conexe, pe care direcția precedentă nu fusese capabilă să i le asigure. Condiția esențială a acestei reînnoiri fiind, după cum bine se știe, o problemă de *anvergură* sau de *extensiune* - înțelesă ca principalul mijloc de a situa istoria pe același plan cu sociologia și de a-i răpi acesteia monopolul asupra căilor de afirmare instituțională, justificat de emulii lui Durkheim prin faptul că materia lor era singura știință socială adevărată, fiindcă era globală -, fondatorii "Analelor" și-au orientat disciplina spre *economic* și *social*, garantîndu-i, astfel, unicul tip comparabil de deschidere teoretică, necesar, după opinia lor, în condițiile date. Consecințele acestui fapt nu s-au lăsat deloc așteptate și ele nu s-au tradus doar printr-o amplificare a registrului tematic (devenit infinit mai variat și mai substanțial ca înainte). Noua direcție a istoriei a legitimat, deopotrivă, și o interpretare - așa-zicînd - "totală" a trecutului, ceea ce avea menirea să denote, în epocă, fie și în forma eliptică prin care se exprima atunci termenul, nu numai veleitățile anexioniste ale "noii istorii" în raport cu celelalte științe sociale, dar și ambiția ei de a atinge zonele cele mai profunde și pînă atunci neexplorate ale explicației, prin identificarea cu precădere a structurilor obiective ale realității sociale și a marilor procese și fenomene determinate de acestea. Nu este, poate, lipsită de interes aici mențiunea că tocmai această vocație "totalizatoare", afirmată chiar din start, cu atîta superbie, pare să explice în modul cel mai verosimil de ce definiția istoriei sociale rămîne, și astăzi încă, foarte incertă, iar disciplina, ca atare - după cum s-a observat⁸ - lipsită de o autonomie instituțională.

Dacă *paradigma* - urmată ani în șir, cu o fidelitate de neclintit - în care s-a înscris, încă de la început, istoria socială franceză s-a datorat lui Febvre și Bloch, modalitatea ei concretă de *practicare* a fost elaborată, în schimb, de Ernest

Labrousse, în forma unui program de cercetare, pe care mulți dintre specialiștii domeniului continuă să-l respecte și astăzi. Interesat în prima parte a carierei sale doar de fenomenele economice în sine, mai precis, de diversele tipuri de fluctuații ("conjuncturi") - de lungă durată, ciclice sau sezoniere - evidențiate cu regularitate de evoluția prețurilor, acest economist venit spre istorie grație influenței lui François Simiand a fost printre cei dintâi care, asemenea celor doi mari contemporani ai săi și în spiritul profesat de ei, a reușit să îmbine fără greș factorii economici cu cei sociali în cadrul unui model unic de explicație, demonstrând că efectele diferite ale aceleiași "conjuncturi" asupra diverselor clase și categorii sociale erau o constantă a inegalității dintre tipurile și nivelele de avere și venit existente în orice societate și, în general, că perioadele de contracție și expansiune nu aveau doar o semnificație economică, ci și una socială (poate în primul rând socială), în măsura în care determinau reconfigurarea succesivă a grupurilor și reasezarea raporturilor dintre ele.

Metoda sa a făcut, cum se spune, "școală". Ea a acreditat printre emulii și simpatizanții savantului, dar și printre cei ce s-au dedicat mai târziu aceleiași sferă de interes, convingerea - transmutată curînd în teorie - că orice societate, fie de Vechi Regim, fie actuală, se organizează, invariabil, după o diviziune în *clase*, definite prin locul ocupat în raporturile de producție, cercetarea lor trebuind să împrumute, fatalmente, un aspect *cantitativ și monografic*, pe baza unor surse *compacte și seriale*, predispușe, deci, cuantificării și capabile de a releva constante. Investigația urma să fie în primul rând cantitativă, întrucît numai pe acest temei puteau fi puse în evidență *ierarhia averilor și evoluția veniturilor*, socotite ca determinante pentru toate diferențierile sociale. Condiția monografică, la rîndu-i, decurgea, în același chip, imperios, din cerința unei prealabile experimentări a postulatelor cercetării într-un cadru limitat (regiune, oraș, cartier etc.), înainte ca investigația să poată accede la sinteză⁹.

"Filosofia" ascunsă în substratul unui asemenea demers nu este cîtuși de puțin greu de deslușit. În ceea ce privește, mai întîi, *monografia*, premisa esențială a promotorilor ei era (și încă mai este) că imaginea globală a unei situații date sau relieful unui ansamblu mai vast nu puteau rezulta decît din juxtapunerea diferitelor analize parțiale, cu condiția, firește, ca acestea să fie corect conduse. În calitatea sa de structură spațială și, deopotrivă, ca parte a unui întreg, factorul local era considerat emblematic pentru configurația acestuia, variațiile sale secundare nepunînd în joc trăsăturile generale ale realității studiate și nepericlitînd "uniformitatea situațiilor", care legitima sondajul, oferind, totodată, credibilitatea eșantionului selectat¹⁰. Cît despre averi, venituri și ierarhia acestora, partizanii metodei monografice le legau nu de indivizi, cît de *clasele sociale*, concepute de ei ca structuri obiective ale realității, existente *ca atare*, simpla lor descriere, bazată pe exploatarea de tip statistic a aceluiași serii de surse fiind socotită suficientă pentru a le reconstitui identitatea.

Este evident că o cercetare de acest tip, preocupată numai de structuri și de modul lor de racordare, se dezinteresa complet nu numai de relațiile sociale - considerate a avea o înfrurire nesemnificativă asupra marilor ansambluri - dar și de subiectivitatea reprezentărilor, apreciate pe nedrept - dar în cea mai bună logică marxistă - ca expresii ale unei conștiințe "false" despre lume și, oricum, ea ținând de o altă istorie, dedicată "discursurilor", situată la o mare depărtare de real. Tendința de "instituționalizare a socialului" (după expresia lui Jacques Revel¹¹) - dar care ar putea fi tot atât de bine numită și de "sacralizare" a categoriilor - oglindită de acest mod de a vedea lucrurile s-a impus, astfel, ca o caracteristică definitorie a istoriei sociale, prestigiul și influența școlii franceze în Europa asigurându-i pretutindeni o popularitate care a sfidat, vreme îndelungată, orice concurență.

Prăbușirea, la finele deceniului trecut, a regimurilor comuniste din Est și - corelativ - compromiterea iremediabilă a ideologiei care le-a asigurat succesul au subminat tot acest edificiu, atacându-i înseși principiile care îl susțineau. În noul context, abandonarea sistemelor globale de interpretare și, consensual, reconverțirea generală a preocupărilor la problema majoră a "subiectului" - mult timp depreciată și ignorată - au pus istoria socială în fața unor noi exigențe, invitând-o să-și reconsidere integral procedeele, utilajul conceptual și, nu în ultimul rând, direcțiile de anchetă. Trăsăturile care au rezultat de aici - dependente, după cum s-a observat, mai puțin de "deriva obiectelor de studiu", cât de "metamorfoza felului de a le vedea"¹² - merită repertoriate, fie și numai din unghiul concluziilor care se degajă din simpla lor comparare cu liniile de rezistență, mai sus enumerate, ale paradigmei precedente.

Noua orientare a condus, mai întâi, la o redefinire în adâncime a noțiunii de "social". Dacă modelul labroussian s-a arătat interesat numai de diferențierile de clasă, identificate - cum am văzut - pe temeuri exclusiv economice și ocupaționale, cercetările actuale au conturat, progresiv, harta unor clivaje noi, dictate nu doar de calificarea profesională și poziția în cadrul raporturilor de producție, ci și de multiplicitatea apartenențelor - de sex, rasă, teritoriu, corporație, confesiune etc. - specifică societăților moderne. În același timp, explorarea inegalității sociale (și, implicit, a ierarhiilor), renunțând la domeniul restrictiv al practicilor de tip cantitativ în favoarea unei deschideri mai largi, pluridimensionale, de perspectivă, s-a transformat într-o direcție epistemologică ferm conturată, centrată nu atât pe problema suprapunerii diverselor categorii și a delimitărilor dintre ele, cât pe *mobilitatea* relațiilor (*recte* a legăturilor) sociale, reinterpretată acum într-un sens mai cuprinzător decât înainte. Potrivit acestei optici, raporturile, ierarhiile, distanțele sociale și miza conflictelor dintre grupări și oameni nu mai apar ca unice, date o dată pentru totdeauna, fixate prin criterii imuabile, cu alte cuvinte - și mai pe scurt spus - ca *stabile*. Ele se dezvăluie, dimpotrivă, ca mereu schimbătoare, renegociabile, relative și chiar concurente, în funcție atât de contextul de moment, cât și de strategiile "actorilor" înșiși. După cum bine a observat un reputat specialist al domeniului,

"există [și au existat mereu] dominanți și dominați, în conformitate cu discursul oficial pe care ni l-a transmis secolul al XIX-lea prin intermediul statisticii sau al diverselor ideologii..., dar există [și au existat], de asemenea, și conflicte între cei ce domină asupra principiului dominației, ... peste [care] s-a suprapus conflictul între «a avea» și «a ști», ... între capitalul economic și capitalul școlar, între elita închisă și elita deschisă, între fracțiunile vechi și fracțiunile noi ale clasei dominante"¹³ etc., ceea ce complică, desigur, enorm problema, dublînd-o printr-o serie întregă de aspecte noi. Pluralitatea și dinamismul sub semnul cărora sînt reinterpretate astăzi legăturile sociale (care nu sînt, firește, exclusiv conflictuale, ci și profesionale, familiale, de proximitate etc.) introduc în discuție chestiunea nu mai puțin esențială a formării *identităților sociale* - sintagmă ce pare a se substitui tot mai hotărît în ultima vreme, mai vechiul concept de "conștiință de clasă", concurîndu-l cu succes. Schimbarea nu este (doar) una "mondenă", ținînd de limbajul ceva mai epurat de influențele ideologiei, adoptat recent de istoria socială. Avem de a face cu aceeași opțiune în favoarea "subiectului", de care aminteam, dar, nu mai puțin, și cu un instrument analitic extrem de suplu, adaptabil nu numai noii perspective care guvernează acum cercetarea categoriilor societății ci, deopotrivă, și diversității, tot mai greu de înscris într-o imagine unică, a realităților sociale contemporane. Dacă termenul de "conștiință" avea, de regulă, în vedere, mai cu seamă, aspectul *politic*, precis conturat, al identității, aplicîndu-se, pe de altă parte, marilor structuri concepute, în genere, ca omogene sau nesemnificativ diferențiate, *identitatea socială* sugerează, în schimb, varietatea tipologică a grupurilor care o pot revendica ("familie", "clan", "comunitate", "minoritate" etc.) precum și - sau mai ales - diversitatea formelor ei de manifestare, în rîndul cărora expresiile clare, conștiente, se asociază uneori cu stereotipurile și clișeele venite din zonele de adîncime ale psihicului. În al doilea rînd, "conștiința de clasă" era concepută, potrivit tuturor sistemelor clasice de gîndire, ca dependentă îndeosebi de o anumită poziție, obiectivă, în nomenclatorul social general - determinată de o condiție economică dată - și, în egală măsură, de "interiorizarea" ei subiectivă, de regulă, grație unei teorii. Identitatea se definește, dimpotrivă, cu precădere în termeni de *reprezentare* (sau de *imagine*): ea este rezultanta fie a unui raport de forțe între reprezentările impuse de cei ce dețin la un moment dat puterea de a clasifica și numi într-o societate și definiția "supusă" sau rezistentă pe care fiecare din celelalte comunități le produce despre sine¹⁴; fie, în al doilea caz, ea provine din concurența reprezentărilor, probînd atît capacitatea grupurilor sau indivizilor de a-și construi - prin transformarea unor însușiri comune într-un sentiment de apartenență - o imagine proprie, cît și virtutea de a o face recunoscută, deopotrivă de către adversari și de puterea politică¹⁵. În ambele situații, așadar, istoria modurilor de constituire a identităților sociale - care împrumută simțitor din chipul unei istorii a raporturilor de forță simbolice (vestimentare, lingvistice, de *habitus*) care particularizează indivizii și grupurile - privilegiază nu atît contextul obiectiv în care iau naștere

identitățile respective și, cu atât mai puțin procesele și fenomenele impersonale pe care mizaseră totul explorările tradiționale ale socialului; dimpotrivă, interesul se concentrează aici cu precădere asupra acțiunilor, a strategiilor complexe și permanent "renegociabile" elaborate de oameni în cadrul social existent, în funcție atât de împrejurările de moment sau de circumstanțele concrete care îi domină, cât și de problemele specifice cu care ei se confruntă. Airdoma relațiilor care la produc, nici identitățile nu sînt, cum s-a crezut o vreme, lente în a se constitui, definitive sau, oricum, stabile. Dimpotrivă, ele apar - după cum au demonstrat-o cercetările recente¹⁶ - tot atât de mobile, fluctuante și constant redefinibile ca și legăturile sociale, contrazicînd flagrant postulatul dezvoltării liniare și omogene a categoriilor, care a dominat imaginea convențională despre societate timp de atîția ani.

Era firesc ca reconsiderările tematice și teoretice de anvergura celor tocmai semnalate, să nu rămînă fără urmări asupra *metodelor* istoriei sociale și, în primul rînd, a noțiunii însași de interdisciplinaritate, aflată, precum se știe, în chiar inima proiectului de reformare teoretică a istoriei, propus de fondatorii "Analelor". În conformitate cu paradigma labroussiană, aceasta a fost, inițial, gîndită ca o colaborare îndeosebi cu acele discipline capabile de a sprijini orientarea cantitativă și monografică a anchetei, considerată drept cea mai potrivită pentru tipul de istorie socială întrevăzut de autor. Prima dintre științele selectate cu acest scop a fost, nu întîmplător, tocmai economia, atît pe considerentul - larg împărtășit în epoca respectivă - că viața economică reprezintă cadrul general esențial al desfășurării raporturilor sociale, cît și ca urmare a convingerii, nu mai puțin unanime, că varianta de economie specifică unei societăți constituie revelatorul cel mai exact al ierarhiilor, distincțiilor și dinamicii sociale. Demografia istorică, a fost, la rîndu-i, un partener tot atît de privilegiat de dialog, în măsura în care fenomenele care o interesau (fluctuațiile numerice ale populațiilor, frecvența căsătoriilor, vîrsta și condiția socială a partenerilor, durata medie de conviețuire a cuplurilor etc.) completau perspectiva oferită de analiza economică, fiind totodată susceptibile de același tratament cantitativ. De altfel, tocmai demografiei i s-a datorat, cu începere din anii '60, prin identificarea treptată a temelor, domeniilor și metodelor de cercetare specifice, ulterior, istoriei mentalităților¹⁷, glisarea istoriei sociale, spre un tip mai larg de interdisciplinaritate, care a fost înțeles, însă, mai puțin ca o complementaritate firească între discipline independente, cît ca o aneșiune fără rest a unor științe potențial concurente sub mantia largă a istoriei.

Or, schimbarea de paradigmă la care asistăm în prezent a impus - printre multe alte reamenajări - și modificarea acestui raport unilateral. În universul actual al științelor și în condițiile unei intense diversificări a spectrului social, epoca veleităților imperialiste pare - după cum s-a observat¹⁸ - definitiv apusă. Drept urmare, reprimîndu-și predispoziția de a prinde contur prin fuziunea cu un model științific dominant, interdisciplinaritatea tinde tot mai mult astăzi să fie regîndită prin prisma colaționării chestionarelor, a metodelor și limbajelor specifice, dar nu

în forma lor originală, ci - potrivit expresiei lui Gérard Noiriel¹⁹ - în termenii unei "traduceri" a împrumurilor în conformitate deopotrivă cu particularitățile disciplinei "receptoare" și, în aceeași măsură, cu normele care strucutează comunitatea celor care o practică. Noul principiu este, pînă acum, în general, respectat, generînd colaborări și confluențe epistemice deosebit de interesante²⁰.

Ar fi, totuși, o exagerare să se creadă că noutatea acestor însușiri, conturate în ultimii ani în perimetrul istoriei sociale franceze, reprezintă doar un simptom de regenerare. Trăsăturile la care ne-am referit pretînd, desigur, să fie considerate astfel, fie și numai prin disocierea pe care o evocă în raport cu o tradiție a cercetării, ale cărei impasuri deveniseră, în ultimul timp, tot mai evidente. Pe de altă parte - și acest lucru le face încă și mai semnificative - ele nu au fost lipsite de un anumit ecou nici în afara spațiului lor de origine, cum ne-o demonstrează o serie de evoluții consensuale, sesizabile nu atît în cadrul istoriografiilor post-comuniste (inclusiv în aceea română, unde recente analize ale configurațiilor sociale contemporane²¹ trădează, instinctiv, aceeași fidelitate, dintotdeauna, față de paradigma economistă a claselor), cît în teritoriile vecine, cum ar fi, bunăoară, Germania, tot mai dispusă a ieși, în privința anchetelor de acest tip, de sub zodia excesului de teoretizare caracteristic deceniilor din urmă. Cu toate acestea, prin cîteva din efectele lor, respectivele însușiri confirmă punctul de vedere al celor care preferă să vorbească actualmente mai curînd de o "criză a științelor sociale", decît de o "schimbare de paradigmă", lăsîndu-ne, totodată, să ne întrebăm dacă nu cumva, prin tot ceea ce o definește astăzi, istoria socială franceză nu constituie, în fond, decît un moment de respiro, o fază tranzitorie, între două tipuri de inteligibilitate și mai puțin un model epistemic bine articulat.

Aspectul care atrage în primul rînd atenția la explorările recente din această sferă este anvergura lor extrem de redusă. Ca și în Anglia - unde modelele globale de analiză au suferit aceeași eroziune ca pe continent - sau la est de Rin - unde tendința asemănătoare ilustrată de Școala de la Bielefeld este în curs de a fi tot mai vehement contestată de alte curente, cum ar fi așa-numita "istorie a vieții cotidiene" (*Alltagsgeschichte*²²) - cercetările sociale au evoluat, și în Franța, în ultimii ani, în direcția unei restrîngerii progresive a proporțiilor pînă la dimensiunile unei "micro-istorii" (expresia este a lui Christophe Charle²³), specifică nu doar scării obiectelor observate, ci și modului lor de abordare. Sintagma este mai veche decît pare, avînd inițial, dacă e să judecăm după o pledoarie din 1969, un sens pozitiv, autorul ei (Maurice Crubellier) înțelegînd atunci prin micro-istorie o cale de a reîncorpora istoriei sociale nivelul uman ("omul ca individ social"), amenințat - avertiza el într-un chip pe care-l putem considera astăzi profetic - cu ocultarea prin atenția disproporționată acordată marilor mecanisme sociale²⁴. Acest sens nu a dispărut nici astăzi, tendința descrisă fiind nu rareori considerată de un real folos, în măsura în care ea l-a eliberat - se spune - pe istoric de vechile inerții și de conceptele "înțepenite", îndreptîndu-i atenția spre adevărata natură - fragmentată

și multiformă - a realității sociale. În același timp, partizanilor micro-istoriei aceasta le apare și ca un semn îmbucurător al aprofundării și lărgirii obiectelor de studiu, al unei noi viziuni, mai ample, asupra faptului social, care depășește și, deopotrivă, rupe cu superstiția determinismului economic. S-a afirmat, chiar²⁵, că între macro-istoria tradițională și cea actuală distincția ar fi doar aparentă, în condițiile în care amîndouă demersurile nu numai că au aceeași țință a reconstituirii (*globalul*) - prin strategii diferite -, dar nutresc, în fond, un respect identic pentru definiția monografică a obiectului de anchetă, fără a mai vorbi de recunoașterea comună a însemnătății arhivelor seriale, a anumitor metode de analiză etc. Dacă punem, însă, în balanță toate aceste avantaje prezumate cu efectele negative, nu mai puțin reale, de pe celălalt versant al domeniului, apare limpede faptul că excesiva restrîngere a temelor de istorie socială franceză este mai puțin expresia unei opțiuni metodologice clar formulate, cît a unui impas evident, provocat de imposibilitatea de a construi pe tărîmul devenit viran prin dispariția reperelor de inspirație marxistă, o armatură teoretică la fel de solidă, dar de un cu totul alt tip. Dispersia exagerată a direcțiilor de anchetă, diminuarea constantă a posibilităților de a gîndi proiecte comune și de anvergură, compromiterea șanselor oricărei perspective de ansamblu și izolarea din ce în ce mai accentuată a cercetătorilor în sfera tot mai specializată a propriilor investigații reprezintă aspecte infinit mai serioase - și mai preocupante - decît intens repetata "rafinare a obiectelor de studiu" determinată de micro-istoria socială, confirmînd impresia de criză, proclamată de criticii ei.

Corelată cu această adevărată pulverizare (care face ca istoria socială franceză să-și merite mai mult ca oricînd numele de istorie "pe bucăți", potrivit unei celebre expresii, dar care avea în vedere, la data enunțului, evoluția întregii istorii, nu doar a unui simplu segment²⁶), abandonarea interesului pentru definițiile sociale și, implicit, pentru o mai mare acuratețe conceptuală - extrem de viu, odinioară, nu numai printre istorici, dar și printre psihologi și sociologi - constituie încă o limită, tot aît de clară, a noii direcții evocate și, totodată, un deficit în raport cu vechiul model labroussian de cercetare. Ea demonstrează că excesul de empirism nu este, întotdeauna, cel mai bun antidot la excesul de teorie și, nu neapărat cea mai indicată soluție pentru limpeziri terminologice.

Dar, oricîte reproșuri i s-ar aduce astăzi acestui tip de istorie și oricît de multe ar fi neajunsurile pe care s-ar grăbi să i le indentifice adversarii, nu este mai puțin adevărat că ele sînt simptomatice pentru o anumită stare de spirit, pentru un climat intelectual și o efervescentă a căutărilor, care nu se observă în alte zone ale continentului. Nu este exclus, într-un asemenea context, ca ceea ce este acum incriminat ca fiind depășit sau de expresie a unei paradigme desuete să se întoarcă din nou în cercetare, cu energia refulatului, cum s-a întîmplat, nu demult, cu *evenimentialul* și *politicalul*, izgonite, o vreme, la marginea interesului științific. În ceea ce mă privește, prefer această larmă, uneori haotică, a polemicii, liniștii

amăgitoare din alte părți, legănată de iluzia colectivă că nimic nu ar trebui revizuit în modul de a gândi și scrie istoria.

- 1 Henri Hauser, *L'enseignement des sciences sociales. État actuel de cet enseignement dans les divers pays du monde*, Paris, 1903, p.14 sq.
- 2 Cf. Jürgen Kocka (Hg.), *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, Darmstadt, 1989, p.2-6 (Einleitung); de asemenea, Gerhard A. Ritter, *Die neuere Sozialgeschichte in der Bundesrepublik Deutschland*, in *ibidem*, p.19-20. Pentru înțelesurile conceptului de "istorie socială", v. și contribuțiile lui Eric J. Hobsbawm, *From Social History to the History of Society*, in *Essays in Social History*, edited by M. W. Flinn and T. C. Smout, Oxford, Clarendon Press, 1974, p.1-22 (publicat inițial în "Daedalus". *Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, 100, 1971, p.20-45).
- 3 Termenul îi aparține lui Gérard Noiriel, *Pour une approche subjectiviste du social*, "Annales, É.S.C.", 6, 1989, *passim*.
- 4 Roger Chartier, *Le monde comme représentation*, in *idem*, p.1505-1507.
- 5 Potrivit editorialului aceleiași reviste, "Annales", din primăvara anului 1988.
- 6 Marcel Gauchet, *Changement de paradigme en sciences sociales?*, "Le Débat", 50, mai-aug., 1988.
- 7 Roger Chartier, *op. cit., loc. cit.*, p.1508. Aceeași opinie, și la Yves Léquin, *Sozialgeschichte à la française. Das Gewicht der Tradition und die Ungewißheiten der Gegenwart* in Jürgen Kocka (Hg.), *op. cit.*, p.174 sqq, care, aidoma lui Chartier, preferă să nu ia, nici el, în serios existența unei "crize" a științelor sociale.
- 8 Gérard Noiriel, *op. cit., loc. cit.*, p.1439-1440, 1456 (nota 18); *idem*, *Les enjeux pratiques de la construction de l'objet. L'exemple de l'immigration in Histoire sociale, histoire globale? Actes du Colloque des 27-28 janvier 1989*. Sous la direction de la Christophe Charle, Paris, 1989, p.109.
- 9 Roger Chartier, Daniel Roche, *Histoire sociale in La Nouvelle Histoire*. Sous la direction de Jacques Le Goff, Roger Chartier, Jacques Revel, Paris, 1978, p. 515-519. De asemenea, *Dictionnaire des sciences historiques*. Publié sous la direction de André Burguière, Paris, 1986, p.635-638. Yves Léquin, *op. cit., loc. cit.*, p.165 sqq.
- 10 Bernard Lepetit, *Les "Annales" aujourd'hui in L'État des lieux en sciences sociales*. Textes réunis par Alexandru Duțu et Norbert Dodille, Paris, 1993, p.51-52.
- 11 Jacques Revel, *L'institution et le social in Les formes de l'expériences. Une autre histoire sociale*. Sous la direction de Bernard Lepetit, Paris, 1995, p.63-72. Pentru a măsura amploarea transformărilor din ultimii ani în istoria franceză este suficient să se compare acest volum cu alte trei cărți, vechi de câteva decenii, care au avut, la vremea lor, un rol tot atât de important în evaluarea și definirea direcțiilor urmate de cercetările în acest domeniu: *L'histoire sociale, sources et méthodes*. Colloque de l'École Normale Supérieure de Saint-Cloud (15-16 mai 1965), Paris, 1967; *Niveaux de culture et groupes sociaux*. Colloque de l'École Normale Supérieure de Saint-Cloud (1966), Paris-La Haye, 1967; *Ordres et classes*. Colloque de l'École Normale Supérieure de Saint-Cloud (1967), Paris-La Haye, 1973. Laolaltă, ele rezumă o întregă istorie.
- 12 Yves Léquin in André Burguière, *op. cit.*, p.635.
- 13 Christophe Charle, *Micro-histoire sociale et macro-histoire in Histoire sociale, histoire globale?...*, p.52.
- 14 Este interpretarea sesizabilă, bunăoară, în cartea lui Carlo Ginzburg, *Istorie nocturnă. O interpretare a sabatului*, Iași, 1996.
- 15 Roger Chartier, *op. cit., loc. cit.*, p.1513 sqq; *idem*, *Luttes des représentations et identités sociales*, 15th International Congress of Historical Sciences, *Actes/Proceedings*, Montréal, 1995, p.455-456.

- 16 Cf. Christiane Klapisch-Zuber, *La construction de l'identité sociale. Les magnats dans la Florence de la fin du Moyen Âge* in *Les formes de l'expérience...*, p.151-164.
- 17 Pierre Goubert, *Histoire sociale et démographie* in *L'Histoire sociale. Sources et méthodes...*, p.223-230, 231-237.
- 18 Gérard Noiriel, *Pour une approche subjectiviste du social...*, loc. cit., p.1447-1451.
- 19 *Ibidem*.
- 20 Un exemplu grăitor al unor astfel de confluente îl constituie "sociologia acțiunii" dezvoltată în ultimii ani de la Luc Boltanski și Laurent Thévenot (pentru un comentariu pertinent al chestiunii, v. Bernard Lepetit, *Les "Annales aujourd'hui"...*, loc. cit., p.55-56).
- 21 V. de exemplu, Silviu Brucan, *Stilpii noii puteri în România*, București, 1996 și Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite & societate*, Iași, 1996.
- 22 Peter Borscheid, *Alltagsgeschichte - Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit?* in Wolfgang Schieder, Volker Sellin (Hg.), *Sozialgeschichte in Deutschland Band III, Soziales Verhalten und soziale Aktionsformen in der Geschichte*, Göttingen, 1987, p.78-101. De asemenea, mai recent, v. *Histoire du quotidien*. Sous la direction de Alf Lüdtke, Paris, 1994.
- 23 *Op. cit., passim*.
- 24 Maurice Crubellier, *L'événement en histoire sociale* in *L'Histoire sociale. sources et méthodes...*, p.35-43.
- 25 Afirmarea îi aparține lui Roger Chartier (apud *Histoire Sociale, histoire globale?...*, p.65-67).
- 26 François Dosse, *L'histoire en miettes. Des "Annales" à la "nouvelle histoire"*, Paris, 1987.

"Toate aceste teorii par a rezulta dintr-o analiză insuficientă a realităților sociale, dintr-o vedere parțială asupra acestor realități. O analiză socială mai atentă arată că pentru a cunoaște un strat social ar trebui combinate mai multe ansambluri de factori legați printr-un joc de acțiuni și de reacțiuni reciproce, în care cele principale sînt: statutul social, situația economică și puterea".

Roland Mousnier, *Les hiérarchies sociales de 1450 a nos jours*, Paris, 1969.

O NOUĂ TEMĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ: ELITELE

(Pe marginea unui proiect)

Al. Zub

Interzisă pînă de curînd, încărcată mereu de conotații extraștiințifice, tema elitelor se anunță acum ca una de largi perspective. O temă oarecum la modă, căci eliberată de vechi constrîngeri, într-un moment cînd lumea se află în plină renoație, ea profită de o conjunctură extrem de avantajoasă, una ce-i sporește vitalitatea, resursele.

Înainte de ultimul război mondial, elitele n-au constituit propriu-zis o temă istoriografică în România, deși sub anumite laturi ea a fost abordată de A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan și alți istorici, mai ales în ce privește relația dintre personalități și masse. Era un fel mai mult speculativ decît sistematic de a căuta răspunsuri la o chestiune oricum inevitabilă și deja presantă în epocă. S-au ocupat de ea filosofi (C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, L. Blaga, Nae Ionescu, Camil Petrescu, T. Vianu), sociologi (D. Gusti și școala sa în primul rînd, însă și E. Lovinescu, Șt. Zeletin, P. Andrei, M. Ralea), apoi esești preocupați de criza lumii moderne sau de problemele societății românești în curs de modernizare: M. Eliade, P. Comarnescu, P. Pandrea, spre a nu aminti, dintr-o lungă serie, decît aceste nume la îndemînă. Erau, în mare, răspunsuri la "provocările" din afară, pe marginea unor polemici de răsunset (ca aceea produsă de Julien Benda) sau a traducerilor din Marcus Aurelius, Carlyle, Nietzsche, Ortega y Gasset, Unamuno ș.a. În timpuri mai aproape de noi, s-au ocupat de elite istorici literari de viziune sociologică (Z. Ornea, D. Micu etc.) ori filosofică (N. Balotă, M. Martin), filosofi preocupați de axiologia românească (I. Pascadi¹) sau pe un plan mai larg (C. I. Gulian, G. Uscătescu etc.)², teoreticieni ai literaturii și culturii noastre, între care Sorin Alexandrescu, Matei Călinescu, Virgil Nemoianu fac figură aparte. Se cuvin amintiți apoi, și sub acest aspect, autorii de sinteze istorico-literare, atenți, fie și în subtext, la fenomenul elitelor: Virgil Ierunca, I. Negoieșcu, N. Manolescu ș.a.

În toată această înșiruire de nume, istoricii ocupă, după cum se vede, un loc modest, cu toate că ansamblul operei lor deține în cultura română o pondere însemnată. Este nevoie de o întinsă cercetare pentru a identifica prezența temei elitelor la un istoric sau altul. Evident, nu poate fi vorba, acum, de așa ceva.

Să spunem numai că tema elitelor, subiacentă în secolul XIX, fiindcă descurajată de obsesia democrației, fulgurantă la istoricii mai de seamă (Kogălniceanu, Bălcescu, Hasdeu), a devenit vizibilă în istoriografia română la finele aceluși secol și în primele decenii ale secolului nostru. Explicația trebuie căutată în procesul de maturizare profesională, ca și în problemele specifice născute în acel

interstițiu. Sorin Alexandrescu ne-a prevenit deja asupra acestor chestiuni în plan socio-politic și cultural, subliniind ideea unei cristalizări și chiar a radicalizării elitelor în perioada la care ne referim³. Școala critică, dacă e să ne limităm la istoriografie, atunci și-a conturat programul, prin N. Iorga, I. Bogdan, D. Onciul ș.a., pe un fundament la înălțarea căruia contribuise în bună măsură A. D. Xenopol.

În studiile de restituție pragmatică, acesta din urma acordase mare însemnătate agenților străini, elitelor alogene prezente de-a lungul istoriei românești, pentru ca în cele din urmă să constate izbînda forțelor interne⁴. Ca teoretician, Xenopol a căutat să explice elementul individual în istorie, rolul oamenilor mari, al personalității în genere. Studiile critice despre H. T. Buckle, W. Draper, F. Guizot, W. E. Hartpole Lecky, E. Quinet îl pregătiseră în această direcție, ca și explorările întreprinse în spațiul istorico-cultural românesc⁵. Secolul XIX se încheia de altfel cu acele *Principes fondamentaux de l'histoire* (1899), unde Xenopol aborda și chestiuni privind acțiunea mediului intelectual, alături de rolul personalității⁶, teme aduse la zi în *Théorie de l'histoire* (1908)⁷. Le regăsim și în prelegeri ocazionale, ca aceea despre *Cezar și Napoleon* (1911), în luări de poziție ca *I grandi uomini politici e gli avvenimenti storici* din *Rivista italiana di sociologia* (1914). Ultimul demers coincide cu marea criză a conflagrației mondiale, pe care Xenopol a știut să o privească bărbătește, fie și în contradicție cu demagogia pacifistă a multor contemporani.

Cu asemenea premise, e lesne de recunoscut poziția simbolică proeminentă pe care istoricul o mai deținea în societate. Pilda lui N. Iorga, "marele erou al conștiinței românești", cum i s-a spus de pe atunci⁸, e încă mai semnificativă, fiindcă topește într-un ansamblu coerent acțiuni de îndrumare a spiritului public, de stimulare a energiilor defensive în orice mediu. Și ca istoric el a pus în valoare civilizația, arta, presa românească, influențele străine etc., domenii în care elitele își fac simțită prezența mai mult decît în altele⁹. Exaltarea efortului colectiv, considerabil în acei ani, nu l-a împiedicat să evoce cazuri concrete de eroism și să extragă din texte mai vechi sau mai noi gînduri menite a spori capacitatea defensivă a națiunii¹⁰. Seria de *Oameni cari au fost* - medalioane și panegirice alcătuint o vastă galerie - atunci a început¹¹, alături de aceea a călătorilor străini¹². Se cuvin amintite și paralelele întreprinse în alte spații, sub unghiul relației dintre *cugetare și faptă* ori sub acela al legăturilor noastre cu alteritatea etnoculturală¹³. Dezvoltarea științei, a unor ramuri de activitate în care elitele se evidențiază mai lesne, precum medicina, școala, biserica, armata, l-a interesat de asemenea¹⁴. Rolul unor minorități (sași, armeni, greci, evrei) nu mai puțin¹⁵. *Formele* din Răsărit sau din Apus erau aduse în genere de străini, elemente active, ale căror *idei* intrau în tensiune inerentă cu realitățile locului¹⁶. În acest domeniu, ca și în acela al *influențelor străine*, partea lui N. Iorga, în acei ani de răsăpîntie, a fost considerabilă¹⁷. Să adăugăm și seria de *Cărți reprezentative în viața omenirii* (1915, 1924), alături de *Istoria literaturilor romanice* (1920) și de alte studii menite a reconstitui "mediul

de universalitate umană" în care se înfiripă cultura.

*Idei și forme*¹⁸, iată o sintagmă curentă în acei ani de viguroasă înnoire. V. Pârvan, strălucit elev al lui N. Iorga, a pus-o pe coperta unui volum de eseuri care a făcut, din 1920, o frumoasă carieră. Ca și în *Generalitățile* profesorului¹⁹, începute în 1911, regăsim la Pârvan preocuparea insistentă de a defini partea individului superior în raport cu mulțimile amorfe. Scrisese o carte despre Marcus Aurelius (1909), pe vremea când Otto Seeck explica declinul lumii antice prin distrugerea elitelor (*Ausrottung der Besten*)²⁰, iar Max Weber supunea lumea modernă unei analize în care elitele dețin un loc semnificativ pentru noile tendințe ale istoriografiei²¹. Întîlnirea cu doctrina stoică a împăratului filosof l-a marcat definitiv pe Pârvan, instilîndu-i același tip de conduită și făcîndu-l să atribuie personalității, elitei în sens larg, un rol proeminent. Dacă "viața omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gînduri", iar "omul superior" adesea numai un *technites*, un meseriaș opac la gîndul metafizic²², ieșirea din cenușiul existenței nu e posibilă, după Pârvan, decît prin încordare eroică, prin voință de autodepășire continuă²³. În timpul războiului, el a fost unul din cei care, la Iași, căutau cu înfrigurare soluțiile redresării, participînd la geneza acelei *Asociații pentru știința și reforma socială*, din care avea să rezulte *Institutul Social Român*, condus de D. Gusti. A schițat atunci liniile de direcție într-un studiu despre *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane* (1919) și chiar programul de activitate al secțiunii culturale. El recomanda o dublă acțiune, de cultivare a masselor și de socializare a personalităților, spre a se dobîndi astfel un nou dinamism creator²⁴. Ținta? Inflexiuni nietzscheene se recunosc în modul său de a formula legea vieții însăși: "de la sub-om la om, de la om la zeu"²⁵. Era de aceea indispus de felul cum se abordau în epocă ideile de autoritate, ierarhie, circulație a valorilor²⁶ și socotea că noile elite vor trebui să aibă un program mult mai riguros, bazat pe ideea că "toți oamenii sînt egali în fața datoriei de a munci"²⁷, dar că în același timp diferența de înzestrare și de cultură obligă elita la răspunderi aparte. Concepția lui în acest domeniu se întemeia pe un dublu raport: "precum ideea personalității, temperată de ideea solidarității, este un factor social-cultural de cea mai mare însemnătate, tot astfel ideea națională poate constitui un adevărat *summum* de potențare spirituală, cu condiția de a fi temperată de ideea internațională, uman-solidaristă"²⁸. Este ideea pe care Pârvan a subliniat-o mai insistent, dîndu-i sens de program pedagogic, în *Datoria vieții noastre* (1919), acel imn închinat "precursorilor și revoltaților"²⁹. El se rostea atunci în numele unei confraternități spirituale și se întreba, înfiorat, pe ce drum va apuca aceasta. Speranța lui era că elita intelectuală a țării se va concentra asupra unui program care să pună la lucru cît mai bine energiile creatoare, nu oricum, ci în conformitate cu o ierarhie de valori susceptibilă a înlesni maxima împlinire a ființei umane. Omului-ciclop (unidimensional, în expresia marcusiană) el îi opunea un concept de om deplin, în stare a se devota concomitent automodelării și binelui public. La moartea lui D. Onciul, la bicentenarul lui D. Cantemir, ca și

la recepția academică a lui D. Gusti, Pârvan a rostit alocuții încă mai elocvente sub unghiul concepției sale elitiste³⁰. El învinuia epoca de științifism unilateralizant, generator de criză, socotind că "știința și conștiința în sine nu sunt creatoare de fericire, adică de *aequanimitas*, de *ataraxia*, singura însușire care în adevăr ar putea înnobila raporturile dintre oameni și neamuri. Dimpotrivă, insista Pârvan, se pare că una dintre urmările imediate ale științifismului a fost reacțiunea mistică, fie religioasă, fie filosofică, a ultimilor ani. În locul conștiinței a fost întronat subconștiințul, în locul rațiunii, intuiția, în locul voinței, inspirația capricios entuziastă. Retrăim vremurile elenismului alexandrin? Intrăm într-o epocă de decadență? Apune Europa? Cred că nu. Ci străvechiul bun simț mediteranean restabilește un echilibru, rupt acum aproape două sute de ani, prin unilateralizarea umanității întru cultul facultăților pure: rațiune pură, voință pură, sentiment pur. Totalul se cere în drepturile sale"³¹.

E un pasaj caracteristic nu numai pentru atitudinea lui Pârvan față de epocă, ci deopotrivă pentru felul de gândire al noii generații de intelectuali. Cel mai reprezentativ dintre tinerii care se impuneau acum, în primul deceniu interbelic, adoptând o conduită iconoclastă, era desigur Mircea Eliade. Atmosfera fusese pregătită însă de generațiile mai în vârstă, cum s-a putut vedea din exemple evocate, la care se pot adăuga altele, în primul rând C. Rădulescu-Motru cu *Ideea europeană*, revistă în care și-au dat întâlnire mai toate marile teme ale momentului, inclusiv cea a elitelor în societatea contemporană. Este și cazul revistei *Gîndirea*, atât de bogată în analize (grație lui T. Vianu mai ales) cu privire la criza culturii³². Dintr-o generație mai apropiată, Lucian Blaga se și anunța cu explorări din același domeniu, publicînd *Cultură și conștiință* (1922), în fond o schiță de filosofie a istoriei, apoi *Daimonion. Fețele unui veac* (1926) ș.a., cu unele trimiteri la Pârvan, însă și cu distanțări semnificative. De la Goethe, prin romantici și prin Nietzsche, pînă la Spengler și Keyserling, tînărul filosof punea în discuție mai toate marile probleme, atent la noile directive ale spiritului și sensibil nu mai puțin la nevoile culturii autohotne.

Am amintit cîteva preocupări legate de criza culturii, într-un moment pe care Henri Massis, venit la București, îl socotea ca unul de răs-pîntie și pentru români, mai ales pentru ei, căci trebuiau să decidă, sub presiune, asupra căii de urmat³³. Chestiunea merită atenție și sub specia elitelor, atunci în plină actualitate, deși istoriorafia n-o reflectă decît în mică măsură, marginal, tangențial. A atins-o, anume, în ocazii solemne (Iorga, Pârvan) sau în dispută cu sociologia, ca în cazul polemicii lui G. Brătianu cu Șt. Zeletin pe tema istoriei sociale³⁴. Lipsesc însă studii aplicate, analize pe teme arhivalic, observații deduse din statistici, biografii, memorii, pe seama cărora să se poată aprecia mai exact structurile și conduitele elitiste într-un moment sau altul.

Dacă aceasta era situația în perioada interbelică (și cum am putea încheia această lungă paranteză fără să amintim doctrina noocratică a lui Camil

Petrescu?³⁵), se înțelege că după ultimul război mondial n-a mai putut fi vorba, sub dictatura comunistă, de *elite* ca temă istoriografică, ci numai ca aluzie polemică, trivială, denigrantă, în virtutea unei ideologii care condamna *de plano* elitele, exaltând masele populare. Și pentru această situație, aceeași în tot *lagărul socialist*, ne lipsește orice analiză sistematică. Elitele se anunță deci ca o temă nouă, la fel de promițătoare pe cât de importantă.

Dacă trebuie să schițăm, aici, în grabă, un proiect restitativ pe tema elitelor în societatea românească, unul între altele posibile, vom începe prin a constata precaritatea mijloacelor de care dispune istoricul pentru aceasta. Lipsesc nu numai studiile pregătitoare, dar și instrumente de lucru indispensabile: cataloge, repertorii, indici, bibliografii speciale etc. Situația arhivelor e departe de a putea satisface, acum, exigențele unui asemenea studiu. Rezultă de aici că e nevoie: să se constituie mai întâi instrumentarul cercetării, adică inventarierea și clasarea materialului; să se asigure evidențe operative sub diverse unghiuri; abia în a treia etapă se poate conta pe un studiu mai temeinic al elitelor. Aceasta nu înseamnă totuși că anumite chestiuni n-ar putea fi abordate de pe acum. Efortul de a identifica probleme și de a schița unele răspunsuri trebuie să însoțească pas cu pas operațiile preliminare. Constituirea instrumentarului e de altfel un program de durată, dacă nu permanent și mereu perfectibil.

În faza de lucru actuală e nevoie să punem accent pe estimări cât mai exacte, dând prioritate cantitativului, ceea ce înseamnă a pune la lucru statistici și ordina-toare, a întocmi treptat un corpus genealogic și un altul demografic, în timp ce s-ar iniția anchete parțiale, întemeiate pe fonduri de arhivă mai complete și mai riguros organizate.

O dublă strategie ar fi deci să urmărim în valorificarea temei elitelor românești. Una tinzând să asigure îmbunătățirea continuă a instrumentelor de lucru, alta care să stimuleze ancheta științifică propriu-zisă. Prima nu se poate realiza decât împreună cu instituțiile ce conservă fonduri de arhivă. A doua se află deja în lucru, cu toate carențele care subminează acum, în România, orice studiu sistematic.

Restrângând discuția la ceea ce s-a întreprins deocamdată în cadrul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", vom spune că proiectul inițiat de Catherine Durandin, în acord cu Sorin Alexandrescu, s-a întâlnit la Iași cu mai multe inițiatives convergente. Un proiect studiază elitele ca parte a minorităților etnice, în primul rând germană și evreiască. Colaborarea cu Seminarul de Istorie din Freiburg i.Br. (G. Schramm, Beate Welter, Maria Krempels) a dat un bun impuls acestui proiect, antrenând câțiva membri ai Institutului. Un mic simpozion a și evidențiat astă primăvară primele rezultate prin Șt. Gorovei, M. R. Ungureanu, Beate Welter etc. Subliniem mai ales, ca fiind de bun augur, contribuția tânărului M. R. Ungureanu despre *Elite și marginali în comunitățile evreiești urbane din Moldova la finele secolului XVIII și începutul secolului XIX*. Interstițiul menționat e chiar acela la care s-au referit cele mai multe lucrări.

Cum însă problemele secolului XIX nu puteau fi tratate convenabil fără analiza situației anterioare, s-a căzut de acord asupra unui alt proiect (Șt. Gorovei și colaboratorii săi) menit a defini *Clanuri, familii, autorități, puteri în Moldova (sec. XV-XVIII)*. E un proiect realizabil mai ales pe bază genealogică, singura în măsură a releva strategiile de putere și dinamica socială. De la boierime, investigația a fost extinsă către patriciatul urban, deși pentru studierea acestuia materialul de arhivă e sărac și risipit. Totuși există destule elemente ce conturează deja ascensiunea unei proto-burghezii și o anume fuzionare a acesteia, nicicînd deplină, cu aristocrația.

Un alt proiect, avînd ca temă subiacentă elitele, privește *Populația minoritară din Moldova (1774-1860)*. Deocamdată, e vorba numai de orașe și țîrguri, pentru care se lucrează (D. Ivănescu, Virginia Isac, P. Dmitriev etc.) la un corpus demografic, extensibil și asupra mediului rural.

Încă un proiect, acesta conturat sub auspiciile Școlii de Înalte Studii în Științele Sociale (EHSS), privește *Instituțiile universitare și apariția elitelor moderne*. De la Iași, s-a anunțat deja un angajament din partea lui Lucian Nastasă, care lucrează simultan la întocmirea instrumentarului temei și la valorificarea ei efectivă, deocamdată prin anchete în mediile universitare din Iași și din Cluj. Studiind geneza meritocrației, L. Nastasă urmărește acum piața școlară, cu tot ce implică aceasta ca instrumente de lucru și analiză. A și propus un studiu despre *Strategii matrimoniale în lumea intelectuală românească* a ultimului secol, studiu ce ar intra în bună conjuncție cu cel despre *clanuri și familii*.

În fine, s-ar mai putea adăuga un proiect despre *Strategii melioriste în societatea românească (sec. XVIII - XX)*, asumat de subsemnatul, proiect ce vizează pînă la urmă tot o "lectură" a elitelor.

Tema (pluralul ar fi iarăși mai potrivit), după cum s-a putut vedea, angajează de pe acum o bună parte din forțele de cercetare ale Institutului nostru și promite să dea rezultate. Este nu numai un fel de a face justiție unei categorii blamate sau ignorate în istoriografia ultimelor decenii, dar și un mod de a "citi" cu folos istoria. A scrie istoria elitelor e în fond a scrie istoria pur și simplu, fiindcă elitele nu pot fi tratate ca valori în sine, izolat, ci numai într-un legitim context social³⁶, context al cărui studiu va fi înlesnit desigur prin noile echipamente, care asigură o mai bună înregistrare, selecție și combinare a datelor³⁷.

1 Ion Pascadi, *Din tradițiile gîndirii axiologice românești*, București, 1970.

2 C. I. Gulian, *Axiologie și istorie*, București, 1987.

3 S. Alexandrescu, "Junimea": *discours politique et discours culturel*, in *Libra. Études roumaines*, éd. par I. P. Culianu, Groningen, 1983, p.47-72. Cf. și M. D. Sturdza, *Junimea, societate secretă*, in *Ethos*, Paris, I, 1973, p.81-109.

4 Cf. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, I-VI, Iași, 1888-1893.

5 Al. Zub, A. D. Xenopol, *biobibliografie*, București, 1973, p.65-207.

- 6 A. D. Xenopol, *Principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899, p.126-131, 153-161.
- 7 Idem, *Théorie de l'histoire*, Paris, 1908, p.225-231, 239-245, 264-274.
- 8 C. Fedeleș, *Prefață*, la *Meditațiunile lui Marcu Aureliu*, București, 1930, p.VI.
- 9 Cf. B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, București, 1976, p.501-504.
- 10 N. Iorga, *Ca să fim mai tari în ceasul de azi*, Vălenii de Munte, 1916; *Sfaturi și învățături pentru ostașii României*, București, 1916.
- 11 Idem, *Oameni cari au fost*, București, 1916.
- 12 Idem, *Oaspeți ruși în Moldova și oaspeți moldoveni în Moscovia*, Iași, 1918; *Istoria românilor prin călători*, București, 1920.
- 13 Idem, *Histoire des relations anglo-roumaines*, Iassy, 1917; *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iassy, 1917 (Paris, 1918); *Histoire des relations russo-roumaines*, Iassy, 1917.
- 14 Idem, *Medici și medicină în trecutul românesc*, București, 1919; *Istoria armatei românești*, 1919.
- 15 Idem, *Armenii și românii*, București, 1914; *Ce sînt și ce vor sașii*, București, 1919; *Roumains et Grecs*, București, 1921.
- 16 Idem, *Dezvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei, I-III*, București, 1920-1922; *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucarest, 1922.
- 17 Idem, *Influences étrangères sur la nation roumaine*, Paris, 1923; *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen-Age*, Paris, 1923.
- 18 Idem, *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1924.
- 19 Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, ed.III, 1994.
- 20 Apud, E. Condurache, *Vasile Pârvan, biobibliografie*, București, 1957, p.12.
- 21 Julien Freund, *Max Weber*, Paris, 1969; Pietro Rossi (ed.), *Max Weber e l'analisi del mondo moderno*, Torino, 1981; W. Mommsen, *Max Weber. Gesellschaft, Politik und Geschichte*, Frankfurt/M, 1984; J. Kocka (Hrg), *Max Weber, der Historiker*, Göttingen, 1986.
- 22 V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p.458.
- 23 Cf. Al. Zub, *V. Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974.
- 24 V. Pârvan, *op. cit.*, p.356.
- 25 *Ibidem*, p.389. Vezi și p.373, unde Pârvan evocă pe "omul-zeu, desăvârșit de frunos, de puternic, de dominator".
- 26 *Ibidem*, p.357.
- 27 *Ibidem*, p.359.
- 28 *Ibidem*, p.365.
- 29 *Ibidem*, p.376.
- 30 *Ibidem*, p.264-271, 492-495.
- 31 *Ibidem*, p.270.
- 32 T. Vianu, *Henri Massis*, in *Gîndirea*, VIII, 1928, 1, p.1-5.
- 33 Apud, T. Vianu, *op. cit.*, p.5.
- 34 G. I. Brătianu, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, Iași, 1926. Cf. și Lucian Nastasă, "Istoria socială" în polemica dintre Șt. Zeletin și G. Brătianu, in *AIIA*, XXIII/2, p.757-761.
- 35 Camil Petrescu, *Doctrina substanței*, II, București, 1988, p.131-201, 241-260.
- 36 Cf. Guy Chaussinand-Nogaret, in *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle*, Paris, 1991, p.13.
- 37 Text prezentat la INALCO, Paris, 19.XII.1991.

REVOLTA IERARHIEI. O DISCUȚIE ASUPRA TEMEI ELITELOR ȘI A PROIECȚIEI SALE ISTORIOGRAFICE

Florea Ioncioaia

1. De câțiva ani buni, istoriografia română, ca și imaginarul intelectual în ansamblu, palpită sub regimul unui nou patos recuperator. Este vorba de o recuperare a unei memorii obnubilate, dar în aceeași măsură de reapropierea de agenda intelectuală a lumii de astăzi. Febra aclimatizatoare are loc totuși în plin relativism intelectual și de multe ori singura certitudine este reînnoirea limbajului: o recuperare a termenilor, mai mult decât a conceptelor sau a paradigmatelor intelectuale. Printre aceste achiziții, un termen magic și o temă care a inflammat deja imaginarul intelectual: *elitele*. Aceștia i s-au dedicat deja mai multe dezbateri, publicații și proiecte academice. În același timp, deși termenul a pătruns de mult timp în limbajul cotidian, ponderea sa tematică în câmpul științific rămâne redusă.

Dezbaterea asupra elitelor apare sub forma mai multor categorii de enunțuri culturale. Pe de o parte, avem un discurs științific, ale cărui mijloace și finalități traduc un interes de ordin pur teoretic, intelectual. El a fost asumat de mai multe discipline teoretice, în primul rând de către sociologie, sub diversele sale înfățișări, de științele politice, și, în cele din urmă, de istoriografie. Pe de altă parte, se poate regăsi o intenție pragmatică și militantă. Aceasta este interesată a discuta asupra legitimității (sau delegitimării) anumitor categorii sociale și politice, dar și de reconstrucția unui limbaj al ierarhiei și al autorității în interiorul noii societăți post-comuniste.

Prin urmare, de la început este de observat că discuția în jurul elitelor ascunde mai multe categorii de probleme, atât ca temă intelectuală în sine, cât și ca practică științifică, îndeosebi, istoriografică: a puterii, a ierarhiei sau a diferitelor forme de *superiorități* instituite social, și, ca o problemă de ordin epistemologic, chestiunea manierei de construcție a unui fapt istoric.

În primul caz, oricâte definiții se pot da puterii sau elitelor, este destul de simplu de observat că, în majoritatea situațiilor, atât puterea, cât și elitele nu pot fi analizate în absența celeilalte, ca două conepțe/realități corelative. În al doilea caz, invariabil orice discuție asupra elitelor atinge problema ierarhiei sociale și a manierei prin care societatea creează diferențe, atât de ordin social, cât și în ce privește accesul la decizia politică. În fine, este vorba de a discuta din nou despre ce este un fapt istoric și despre ceea ce determină regimul istoricității: pentru ce așadar elitele ar fi un subiect privilegiat al cercetării istorice? Care este finalitatea

unui asemenea demers? Dismulează acesta un proiect politic sau altul, urmărește să participe la controversele privind ordinea socială, sau aderă la o explicație istorică bazată pe punerea în relief a rolului păturilor superioare ale societății, în defavoarea celor care pun accentul pe "mase" sau "societate"?

Pentru a răspunde acestor întrebări, vom urmări mai departe cum s-a născut problematica elitelor și originile sale intelectuale, care este domeniul său specific de aplicare și deschiderile sale epistemice, apoi, impactul și cariera/modul de utilizare a conceptului și a teoriei sale însoțitoare în lumea românească. Vom încerca să evităm orice arheologie semantică, în favoarea anumitor distincții conceptuale, strict necesare, în contextul de față, caracterizat prin apariția unei veritabile jungle terminologice și teoretice. Este necesar nu atât de a oferi o definiție a *elitei/elitelor* cu valoare generală cât mai mare, ci mai mult o sumă de criterii, care o pot face mai ușor identificabilă și mai facil de operaționalizat.

2. I se atribuie lui Vilfredo Pareto, sociolog italian din primele decenii ale secolului nostru, punerea în circulație a termenului de elită și a teoriei corespunzătoare. În termeni asemănători, Gaetano Mosca dezvoltă, oarecum simultan, teoria sa a *clasei politice conducătoare*, care va fi ulterior asociată viziunii paretiene. Ambii reprezintă o direcție numită post-machiaveliană sau realistă, alături de Robert Michels, Guglielmo Ferrero, ca și alții¹. Pareto folosește de o manieră ambiguă termenul de elite (*Classi elitte*) în mai multe lucrările sale, începând cu *Sistemele socialiste* (1901), totuși, abia traducerea franceză a acestora impune vocabula *élites/élites*, care este preluată apoi în toate limbile de circulație sub această formă². Dar, teoria ca atare este anticipată de Mosca încă din 1884, în articolul său *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare*.

Momentul când apar textele fondatoare ale teoriei elitelor este prin el însuși semnificativ. Expresii ale unei gândiri asemănătoare regăsim de-a lungul întregii istorii a ideilor, de la Platon la Machiaveli, până la Carlyle și Nietzsche. Faptul trebuie asociat unui fenomen mai amplu care se petrece sub raport intelectual în a doua jumătate a secolului XIX, ca urmare a epuizării paradigmei intelectuale structurată în jurul pozitivismului și a ciclului revoluționar, dar și a căutărilor în jurul proiectului democratic. Se poate observa aici o tentativă obstinată de a înțelege raționalitatea democratică, între teama mitică de revoluție, văzută ca un fel de păcat original al societății moderne, angoasa față de "tirania majorității" sau "regimul numărului", și nostalgia revoluției eliberatoare sau noile exigențe egalitare. Dilema poate fi abordată ca o relație privitoare la chestiunea puterii (cine trebuie să conducă societatea și cum?) și chestiunea socialului (până unde poate fi acceptată norma democratică). Dezbaterea exprimă în același timp o criză a "elitelor" înseși, care încearcă să-și relegitimeze noua lor funcție socială în "era democratică". Astfel se explică de ce la început teoriile asupra elitelor apar mai ales ca teorii culturale (care discută problema elitelor într-un cadru global), cât sub forma unor teorii soci-

ologice³. Cariera ulterioară a temei, renașterea sa postbelică, și, mai ales, din anii '80-'90, trebuiesc puse în legătură cu maniera în care s-a răspuns în acest secol la cele două provocări mai sus enunțate.

În secolul XIX, Carlyle și Nietzsche se fac succesiv ecoul acestei neliniști față de pericolul dispariției oricărei ierarhii sociale și depersonalizarea societății, ce aveau ca simptome domnia numărului și a banilor, a filantropiei și a mediocrității. Dar, în ciuda prestigiului lor intelectual, aceștia n-au propus o teorie sistematică asupra elitelor sau ierarhiei sociale, care să se ofere drept alternativă față de viziunile revoluționare, burgheze sau socialist-marxiste⁴. Nici *Supraomul* lui Nietzsche, nici *Eroii* lui Carlyle n-au asigurat constituirea unui veritabil câmp intelectual care să poată fi opusă la paradigmei "socialiste", deja puternic marcată de istoricismul marxist.

Să ne reamintim că teoria socială a lui Marx a fost construită plecând de la teza existenței în fiecare societate a două clase suprapuse, aflate într-o relație ireductibilă, ca și a unei Istории văzute ca un proces rațional și controlabil. Clasa la putere este aceea care deține aici mijloacele de producție. Lupta între cele două clase, dominantă, în minoritate, și dominată, reprezentând majoritatea populației, este motorul evoluției istorice, și, prin urmare, a Progresului. Sensul acestei teorii rezidă mai cu seamă din consecința sa militantă: o clasă este stigmatizată ca fiind cvasi-parazitară, iar celeilalte i se atribuie o misiune civilizatoare, respectiv eliberarea celor dominați și edificarea unei societăți fără clase. Dominația politică și intelectuală are un caracter pur social, consecință a unor raporturi economice de inferioritate. Ieșirea din această fatalitate ierarhică se poate face numai prin colectivizarea mijloacelor de producție și edificarea societății fără clase. Istoria aparține celor mulți.

Ca o primă reacție la teza luptei claselor (care, cum se știe, nu este propriu-zis o invenție marxistă), sub influența darvinismului social, apare ideea că, în fapt, clasele exprimă la origine o diferență rasială: istoria este scena unei necruțătoare și perpetui lupte a raselor. Clasele superioare sînt vechile popoare cuceritoare. Superioritatea socială traduce o superioritate rasială. Teoriile pur rasiste au extrapolat această teză relativ benignă în viziuni privind superioritatea unui anume tip uman: alb, nordic, pur⁵.

Teoria elitelor, așa cum apare ea sistematizată de către fondatori (Mosca, Pareto, Michels) este o tentativă de a ieși din această schemă monistă, după care există întotdeauna o cauză unică/supremă a progresului sau a decadenței, respectiv, la ideea fatalității revoluționare sau a luptei de clasă, ca și față de ethosul rasist.

Pareto nu renunță la termenul de clasă, dar găsește drept legitimă, științific și moral, existența unei ierarhii sociale și a unei societăți divizate în două clase. Acestea nu sînt însă nici ireductibile, nici complet permeabile și nici una dintre ele nu poartă o misiune istorică în defavoarea alteia. De altfel, trebuie să traducem termenul de clasă la Pareto prin pături sau categorii sociale, cărora sociologul italian

nu le acordă o valoare de structuri fixe, de corpuri sociale omogene. Noi avem, observă Pareto, "două categorii în cadrul populației: o pătură inferioară, compusă din cei dominați, și o pătură superioară, formată la rîndu-i dintr-o elită guvernamentală și o elită non-guvernamentală"⁶. Pe de altă parte, Pareto reproșează a ceea ce el numește *teologia egalității* că ar nega natura heterogenă a societății.

Cum poate fi identificată elita? Viziunea lui Pareto este confuză, sumară teoretic, cum o descrie C. Wright-Mills, și se reduce la "a alege o valoare și a numi elită pe cei care care o au în plus"⁷. Elita este deci o categorie cvasi-statistică, oarcum fictivă, care nu există ca un corp social, ci ca o creație a "cercetătorului". "Presupunem că în fiecare branșă de activitate umană se oferă fiecărui individ un indice care reprezintă capacitatea sa, aproximativ la fel cum s-ar acorda note la diferite materii pentru un examen școlar. Tipul superior de avocat, de exemplu, va primi 10. Cel care nu va avea clienți va primi 1, rezervînd 0 pentru cel perfect imbecil. Celui care a cîștigat milioane - în mod onest sau nu - le vom da nota maximă, 10. Aceluia care a cîștigat doar sume de ordinul miilor, le vom da 6, iar celor care abia reușesc să se descurce fără a fi obligați a alege ospiciul, 1, păstrînd 0 pentru cei care nu reușesc aceasta. (...) Constituim astfel o clasă de indivizi care au indicii cei mai ridicați în branșa lor de activitate, și acestei clase îi dăm numele de elite". Este de observat aici ezitarea lui Pareto între a contrui o *teorie culturală* și o *teorie științifică* a elitelor.

În ce privește calitățile care caracterizează elita, la Pareto aceasta este în general conformistă, formată din maeștrii conjuncturilor; acestea trebuie să răspundă unor criterii "tehnice" (bani, funcții, poziții) și nu morale, căci, Pareto nu crede că factorul moral caracterizează elitele, ci capacitatea de a reuși în domeniul lor, de a fi în vîrf; el pune accent pe status și nu pe rolul social al elitelor. Elita la Pareto nu pare a avea valori proprii, nu este capabilă de a se constitui într-o "cultură", care să cuprindă un discurs identitar, semne de marcă, rețele și grupări, un scenariu reproductiv, care să-i protejeze poziția și s-o convertească în putere de decizie sau măcar în influență socială. La Pareto ceea ce oferă coeziune elitei este un anumit număr de valori, de atitudini comportamentale, pe care el le descrie și le sistematizează în cunoscuta sa *teorie a reziduurilor*.

Dar, probabil, cea mai discutată contribuție a lui Pareto rămîne *teoria circulației elitelor*. Conceptul ca atare a rămas destul de ambiguu, dar el a devenit una din temele care identifică cel mai bine *tema elitelor*. Teza sociologului italian este că, întrucît reprezintă interesé particulare, elitele intră în declin odată cu apariția altor interese dominante. Revoluțiile sînt efectul blocării schimbului de elite, respectiv, al înlocuirii elitelor vechi cu altele care reprezintă noile interese, sau, atunci cînd acest schimb este prost făcut, al acumulării de elemente decadente în straturile superioare și de elemente de calitate în straturile inferioare⁸. Concluzia lui Pareto este că, în societățile moderne, cu deosebire, circulația continuă a elitelor împiedică formarea unei clase dominante, stabilă și închisă, cum credea Karl Marx.

De asemenea, cu referire la aceeași teorie marxistă, el opina că o societatea fără clase este imposibilă, căci în orice societate există și trebuie să existe o minoritate care deține și trebuie să dețină puterea⁹.

Noi sîntem departe totuși de o teorie sistematică, riguros științifică asupra elitelor. Pareto este mai curînd apropiat de tradiția "elitistă" a secolului XIX, pentru care elita exprimă o superioritate socială, iar aceasta este în mod automat reflexiv unei superiorități naturale. El structurează societatea pe două etaje, chiar dacă nu impermeabile, și încearcă să explice marile mutații ale societății prin acțiunea dominantă a elitelor, schemă care reconstruia oarecum explicația marxistă.

Contemporanul său Gaetano Mosca, jurist și practicant el însuși al politicii, fără a vorbi explicit de elite, este mai atent la concilierea valorilor democratice cu o viziune ierarhică asupra societății. Mosca observă importanța pe care o are organizarea în structurarea unei elite. Caracteristica fundamentală a unei elite este mai cu seamă capacitatea sa organizatorică, un anumit mod de a fi și de a se constitui ca structură de putere.

Gaetano Mosca încearcă să înglobeze teoria sa într-un sistem explicativ în ce privește evoluția instituțiilor politice. Istoria este o succesiune de aristocrații. Există, potrivit lui Mosca, două categorii de forțe care asigură coeziunea unei societăți: morale și materiale. Primele se referă la credințe, ideologie, obiceiuri, care creează solidaritate între indivizi și care compun așa-numita *formula politica*. A doua categorie se referă la acele forțe care asigură orientarea societății, fie prin utilizarea coerciției directe, fie prin alte mijloace. El integrează în cadrul acestor forțe ceea ce numește *clasa politica*, respectiv "ansamblul ierarhiilor care, din punct de vedere material, conduc o societate"¹⁰. Aceasta este o minoritate organizată, recrutată pe baza anumitor aptitudini, potrivit sistemului de norme și credințe al societății. De aceea principala calitate a clasei politice este coeziunea sa. Este inevitabil ca o minoritate organizată, spune Mosca, ascultînd de un impuls unic, să domine majoritatea neorganizată. În același timp, indivizii care compun această minoritate conducătoare trebuie să poseze anumite calități, sau să lase impresia cel puțin că le posedă, care sînt foarte apreciate de către societatea de care aparțin și asupra căreia exercită o influență capitală¹¹.

În sistemele democratice, clasa politică este aleasă de jos în sus. Rezervorul elitei este la Mosca clasa medie, intermediară, un fel de sub-elită, care are un rol social esențial, căci, de valoarea sa depinde stabilitatea întregului sistem social. Potrivit lui Bernard Guillemain, Mosca oferă mai mult un set de întrebări privitor la cine guvernează, cum se reînnoiește personalul politic al unei pătri guvernante, etc., decît răspunsuri riguroase¹². Elita sa are un caracter eminent politic.

La fel ca și Mosca, un alt sociolog italian din aceeași paradigmă intelectuală, Robert Michels, acordă organizării, ca punere în scenă a coeziunii de grup, o importanță decisivă în conturarea minorităților guvernante. Pareto observase că

puterea politică este exercitată întotdeauna de minorități. Michels crede că toate societățile tind, în organizarea lor internă, să devină oligarhice. La el, oligarhia este consecința unei deviații a obiectivelor organizării. Totuși, democrația ca o guvernare a tuturor este o iluzie, căci responsabilitățile politice constituie întotdeauna resortul unei minorități¹³.

În maniera în care apar la fondatori, teoriile elitiste exprimă tentații anti-egalitare și non-democratice? Este destul de limpede că, măcar la origini, teoriile asupra elitelor exprimă dorința de a construi o teorie alternativă la proiectele democratice/socializante ale epocii, tendințe traduse mai apoi prin formula "revolta maselor". Teoriile ca atare nu fac distincția între finalitatea epistemică și cea pur practică, de fundament al unei concepții politice. În același timp, teoria elitelor pare a fi la jumătatea drumului între o teorie asupra puterii și o teorie socială. Ele pun accentul pe natura fatal ierarhică a societății umane, ca și pe distribuția inegalitară a puterii. Numărul nu este important în sine, dar nici Pareto, nici Mosca nu afirmă că majoritățile cantitative sînt un pericol atunci cînd solicită participarea la putere, ci doar că aceasta este irealizabil practic. Puterea elitelor, în speță a minorităților dirigente, apare mai mult ca o fatalitate, decît ca un triumf.

3. O viziune apropiată tradiției "elitiste" a secolului XIX, încă mai puțin sistematică, o regăsim la A.J. Toynbee și T.S. Eliot, care defineau elitele ca fiind o *minoritate creatoare* și ierarhizarea socială drept una din condițiile creației și transducerii culturii. Eliot, în ale sale *Notes towards of the Definition of Culture*, credea că forța unei culturi este în strînsă legătură cu existența unei clase superioare compusă din familii solide capabile să mențină și să transmită un anumit mod de viață¹⁴.

Distinct de tendințele epocii sale, Karl Mannheim este printre primii care nu discută problema elitelor ca expresie a unei ierarhii sociale, un abandon al teoriilor egalității (care ar caracteriza doctrinele democratice). El observă că nu există nici un fel de incompatibilitate între elite și democrație, în sensul ei procedural. În cunoscutele sale *Essays on Sociology of Culture*, Karl Mannheim caracterizează democrația nu atît prin absența oricăror elite, dar mai curînd printr-un nou mod de selecție a elitelor și o nouă priză de conștiință a acestora, în ce privește mai cu seamă distanța față de indivizii obișnuiei. Elita democratică se detașează în umbră, discret, de mase; această detașare are loc întrucît elitele semnifică *un ceva* pentru restul populației.

Într-un sistem democratic, remarcă Mannheim, accesul la funcțiile decizionale este deschis, la fel ca și competiția pentru putere, iar deținătorii puterii sînt la anumite intervale de timp responsabili de actele lor față de corpul electoral¹⁵. Poporul participă la putere, dar delegate pentru a o exercita efectiv sînt elitele. De altfel, el crede că evoluția societăților industriale ar putea fi asimilată trecerii

progresive de la o ierarhie socială fondată pe bunuri ereditare, la o ierarhie fondată pe merit și succes¹⁶.

După cel de-al doilea război mondial, tema elitelor a suferit un recul marcant ca zonă de interes, atașată fiind oarecum proiectelor autoritariste din anii '30. Viziunile socializante, cu accentul pe masele tăcute, domină spațiul intelectual. Cu toate acestea, tema a supraviețuit, sub diverse forme, dar aproape exclusiv în sociologie. Perspectiva asupra elitelor a pus destul de clar în evidență separația discursurilor sociologice: în timp ce teoriile critice, mai mult sau mai puțin marxiste, concep analiza asupra elitelor ca o critică a teoriilor anti-egalitare și a tendințelor oligarhice ale "capitalismului târziu", curente sociologice inspirate de o viziune liberală refuză tot mai clar să mai apropie teoria științifică de o intenție militantă de tip "elitist".

În dorința de a face o distincție între *clase sociale* și *grupe de status* (după tipologia lui Max Weber), economistul J. Schumpeter reflecta asupra naturii și funcției sociale ale elitelor. El arăta că prima condiție a unei bune funcționări a democrației este prezența unui personal politic de bună calitate. Elitele concurente trebuie să se lase guvernate unele de altele și să reziste la asalturile *rechinilor* sau *visătorilor*, iar corpul electoral să se abțină, o dată făcută alegerea sa, de a se amesteca sistematic, la orice ocazie, în activitatea politică a reprezentanților săi¹⁷.

Într-o lucrare rămasă clasică (una din primele contribuții analitice în acest domeniu), James Burnham observa apariția unei noi elite, care nu mai era caracterizată prin valori psihologice speciale (curaj, carisma etc.) și nici prin posesiunea unei proprietăți, dar pe un tip nou de considerație socială: capacitatea sa de a organiza și de a gestiona o întreprindere economică. Această "revoluție directorială", care duce la o schimbare a localizării puterii în beneficiul unei elite tehnocratice, îi provoacă neliște sociologului american. J. Burnham consideră aceasta un pericol pentru Libertate, întrucât poate genera o schimbare radicală a sistemului de valori în societate¹⁸.

De la sînga, C. Wright Mills, întreprinde o critică atît a teoriilor elitiste, dar mai ales asupra sistemului de putere din America, pe care el îl vedea dominat de o rețea de grupuri oligarhice, în care se află concentrată puterea, bogăția și influența. În lucrarea sa *The Power Elite* (New York, 1956), sociologul american distingea trei înalte sfere, care dictează politica și gusturile Americii: elita politică, elita afacerilor și vîrfurile ierarhiei militare, la care se adăuga reprezentanții industriei loisirului și cei ai sistemului mediatic. Aceste elite tind să-și depășească statutul și să iasă de sub controlul societății; între ele există relații foarte strînse, de interpenetrare, care au la bază o conștiință puternică a rolului lor. Concentrarea puterii duce la autonomia acestei elite în raport cu societatea, care, sub efectul manipulării din partea elitei, se masifică treptat, își pierde reperele relaționale, se descompune.

Charles Wright Mills critică sever concluziile lui James Burnham cu privire la opoziția dintre proprietarii și conducătorii întreprinderilor americane. Credința

sa este că există o tendința clară în ce privește unificarea elitelor. Aceasta se observă mai întâi în ce privește selecția. Elitele sînt formate din indivizi legați prin reguli tacite sau proclamate (dar care rămîn întotdeauna oculte), care au în comun aceeași psihologie, forjată de o educație identică, și pentru care aptitudinea de a conduce este foarte larg răspîndită (Mills nu ne spune dacă această aptitudine derivă din rolul pe care individul îl are în viața socială sau îl precede, ca fiind ereditară.

Lucrarea lui C. Wright Mills își păstrează interesul mai cu seamă prin descrierile și analizele sale, decît prin concluziile sau excursurile sale teoretice. El definește elitele în general ca un *grup de status*, dar viziunea sa asupra unei elite unificate ca o veritabilă confrerie nu a fost confirmată, în plus, analizele sale sînt strict localizate, fiind greu de extrapolat în afara lumii americane¹⁹. Totuși, avertismentul său privind masificarea societății și manipularea acesteia de către o castă mediatico-politică rămîne actual. Dar, din punct de vedere istoric, importanța lucrării lui Wright Mills rezidă astăzi din dezbaterile pe care a provocat-o în viața intelectuală americană a anilor '60. Talcott Parsons și Robert Dahl resping în maniere proprii interpretările lui Wright Mills și a vulgarizatorilor săi.

Parsons operează o distincție fermă între putere și influență, ca derivînd din sisteme diferite. Putere este resortul sub-sistemului politic, un instrument simbolic, la fel ca banii pentru economie, în timp ce influența este legată de sub-sistemul normativ²¹. El afirmă autonomia sistemului politic, în raport cu cel economic, și natura non-univocă a puterii politice. Robert Dahl crede că teoria lui Mills are un caracter semi-metafizic și că nu poate fi cu adevărat refutată prin cercetări empirice. R. Dahl analizează distribuția puterii în diverse tipuri de comunități, în special în comunitățile reduse. Concluzia sa este că distribuția puterii este oligarhică în comunitățile tradiționale, dar mult mai dispersată și diversificată în comunitățile industrializate.

Dintr-o perspectivă speculativă, Raymond Aron se ocupă de tema elitelor, în cîteva din articolele sale foarte cunoscute din anii șaizeci²¹. De altfel, Aron este printre primii care readuc în atenție opera paretiană²². El constată că aureola negativă a termenului vine din "rezonanțele echivoci" pe care acesta le are. Raymond Aron compară conceptul de elită la Pareto și cel de clasă la Marx, pentru a remarca utilitatea conceptului paretian, în cazul analizelor privind păturile conducătoare, autonomia relativă a elitei politice în cadrul unui sistem politic democratic, caracterul său pluralist și deschis. Pe de altă parte, el recuză maniera de a defini elitele a lui Pareto; regele pegrei nu poate face parte din elite, observă Aron, deși coeficienții săi în ce privește reușita în branșă sînt cei mai buni.

R. Aron distinge patru tipuri de elite sau "aristocrații": o aristocrație spirituală, compusă din preoți și intelectuali; conducătorii politici, în care sînt incluse și înalta ierarhie administrativă, șefii armatei și ai poliției; *gestionarii* muncii sociale (*managerii* lui J. Burnham); conducătorii maselor, care exprimă și orientează revendicările populației.

Raymond Aron este probabil cel mai ferm sociolog de pînă atunci care demonstrează afinitatea intimă între elite și sistemul politic democratic. Ca și Michels sau Mannheim, Raymond Aron este convins că democrația nu poate fi decît reprezentativă, deci bazată pe existența unui sistem de elite, care guvernează sau aspiră la guvernare²³. În articolul său din 1960, el respinge teza lui Mills și a perspectivelor marxiste, care caracterizau societatea contemporană prin tendința de concentrare și centralizare tot mai accentuată a elitelor, prin fuziunea elitei politice cu elitele economice și militare, și susține autonomia elitei politice în raport cu celelalte elite.

Teza sa principală este că, unui sistem politic democratic îi corespunde un sistem de elite pluraliste, care asigură un sistem de frîne și contra-frîne pentru controlul și raționalizarea puterii politice. Democrației de tip occidental îi corespunde sistemul de competiție a elitelor. Diferența dintre un sistem de tip sovietic și o societate democratică, potrivit lui Raymond Aron, constă în faptul că în lumea comunistă avem o elită unificată, iar în cel de-al doilea, o elită divizată. Negocierea și compromisul dintre aceste elite divizate reprezintă cheia sistemului politic democratic²⁴.

Reflecția aroniană contribuie la legitimarea științifică a conceptului și chiar a teoriei elitelor, dar mai ales la o necesară de-sensibilizare față de acest tip de studii. Totuși, Aron nu oferă nici o definiție clară elitei/elitelor, nici a raporturilor sale cu puterea politică²⁵.

Ca și Raymond Aron, Ralf Dahrendorf observă importanța de a forma grupuri conducătoare democratice. El crede că, pentru o democrație "lucrul cel mai important este să controlezi și să echilibrezi grupurile conducătoare, și, din cînd în cînd, să le înlocuiești prin mijloace pașnice, cum sînt alegerile"²⁶.

Observațiile lui Aron și a celorlalți sociologi liberali sînt reluate în principalele contribuții asupra elitelor din ultimele două decenii, mai cu seamă în lumea anglo-saxonă. Avem astăzi o teorie articulată, care este susținută factologic de numeroase cercetări empirice. Este drept că sînt destule ambiguități care persistă, mai înainte de toate, în a stabili frontiera dintre nevoia de operaționalizare a unei scheme explicative și concilierea idealurilor de democrație egalitară, participativă, cu tendințele oligarhice.

În Germania, noile cercetări au pus în evidență faptul că elitele politice nu constituie o pătură socială omogenă, cu modele de valori proprii; ele nu se caracterizează nici printr-o solidaritate evidentă, nici printr-o conștiință de avangardă în ce privește rolul lor. Printre altele, structura federală, descentralizată a statului german postbelic a fost o barieră în tendința unificarea elitelor²⁷.

Tendențele *neo-elitiste* din ultimii ani (C. L. Field, M. Burton, J. Hihley, P. Bachrach, Pierre Birnbaum) au separat net intențiile teoretice de orice conotație explicit militantă. În același timp, conceptului de elite i se atribuie o valoare pur funcțională, atașabilă exclusiv aproape unei cercetări asupra puterii politice și a

formelor de influență socială, instituționale sau informale. Elitele nu sînt considerate *de plano* nici substituite ale conceptului de clasă, nici purtătoare al unui proiect anti-egalitar sau non-democratic. Studiarea lor este importantă întrucît aceasta determină "în mod regulat și substanțial" cursul vieții politice²⁸. Maniera în care reușesc nu doar să influențeze decizia politică, dar mai cu seamă să-și mobilizeze aderenții, să-i integreze într-un proiect general definesc valoarea unei elite. Raporturile cu societatea apar astfel într-un orizont diferit: elitele nu reprezintă atît un corp social aflat în fruntea unei ierarhii sociale, cît expresia a unei competențe social recunoscute.

Raportul dintre elite joacă, pentru Burton/Gunther/Higley, un rol crucial în consolidarea și stabilitatea unei democrații. Competiția pașnică și deschisă a elitelor, dar în care există un consens explicit în ce privește regulile de bază ale unei democrații procedurale, caracterizează elitele unificate consensual, specifice democrațiilor consolidate. Giovanni Sartori remarcă spiritul de negociere care trebuie să caracterizeze activitatea elitelor în societățile democratice²⁹. Atunci cînd aceste elite se află în conflict, fractura se transmite întregii societăți. Cînd sînt unificate ideologic sub forma partidului unic, elitele tind să nu mai răspundă controlului social, iar competiția pentru putere să se transforme într-o luptă de culise. Cu cît elitele sînt mai dispuse la convergență sau unitate consensulă cu atît ele sînt mai ușor de controlat de către societate.

4. În lumea românească, utilizarea termenului "elită" într-o combinație lexicală cu sensuri apropiate de ceea ce înțelegem astăzi prin acesta, apare probabil la începutul secolului nostru³⁰. Intrarea sa în limbajul uzual este o achiziție interbelică, legată mai cu seamă de impactul proiectelor radicale de dreapta, care încercau să opună teoriei marxiste a rolului clasei muncitoare o teorie echivalentă, în care rolul de avangardă a istoriei trebuia să fie jucat de o mînă de indivizi supra-dotați, supra-motivați de o conștiința a misiunii lor, în numele căreia erau îndrituiți de a conduce restul societății. Pe de altă parte, viziunile corporatiste, care se bucură de o anumită priză în epocă, solicitau nu doar acordul elitelor, dar și participarea lor: elitele au în acest caz o semnificație de cadre, nuclee performante ale unei noi ierarhii birocratice, care să susțină proiectul statului integrat în viziune corporatistă.

Vocabula *elită* are o rezonanță politică precisă. Avem acum o elită rea, care este de fapt o anti-elită (*oligarhia*), de obicei formată din străini, birocrați, la care erau atașați politicienii de tip tradițional (reprezentanți ai politicianismului), o mînă de oameni care trăiește pe seama celor mulți, și o elită bună, respectiv, tinerii angajați în distrugerea celei dintîi; reprezentanții unui nou proiect. Viziunea o găsim nu doar la radicalii de dreapta, dar și, în alți termeni, la cei stînga.

Alternativa la această oligarhie este, pentru fundamentalismul de dreapta, *noua elită*, care va fi o *elită ascetică* (T. Brăileanu, C.Z. Codreanu, Nae Ionescu), deasupra claselor și a interselelor cotidiene, formată din spirite înalte, idealiste și

devotate integral națiunii. Această elită trebuia condusă de o personalitate carismatică, capabilă să garanteze integritatea trupului național și propășirea intereselor sale³¹. Este vorba de o preluare à l'outrance a teoriilor de la finalul secolului XIX, prin filiera fascistă italiană, franceză și, mai puțin sigur, germană. Observăm aici, pe de altă parte, o neîncredere în mase. Legionarii se prezentau pe ei înșiși ca o minoritate chemată să mîntuie țara³². Poporul este un element decorativ al scenei politice, o victimă, cel mult. Elitele sînt cele care vād departe, care au capacitatea de a distinge adevărul, în timp ce masele cad adesea pradă impulsurilor vicioase, și prin urmare trebuiesc disciplinate continuu. Această nouă elită este aici utilizată mai mult ca o figură ideologică decît teoretică, necesară pentru a fi opusă clasei politice tradiționale, minată de politicianism.

Cu mult mai nuanțat apare tema în discursul intelectual al epocii, chiar dacă nici aici nu regăsim o intenționalitate științifică. Abordările respective par mai curînd niște programe decît analize cu caracter explicativ. De altminteri, nici una dintre acestea nu definesc riguros noul concept. Elitele apar ca niste cadre naționale, posesoare ale unor cunoștințe aplicate, necesare dezvoltării țării, alternativă la cadrele intelectuale teoretice. De altfel, cadrul în care au fost emise aceste opinii (conferințe sau presă) arată funcția care le era acordată: texte ocazionale care vizau un mesaj pragmatic, dar și de auto-legitimare.

Se pare că prima abordare în termeni expliți asupra elitelor o datorăm lui Gheorghe I. Brătianu, într-o conferința din 1933. Demersul cunoscutului istoric, nu este o variațiune la proiectul legionar, ci, dimpotrivă, o alternativă polemică. Pentru Brătianu, elitele reprezintă acele pături superioare, ridicate exclusiv prin merit³³. Istoria nu este doar o succesiune de mari momente, dar și de pături conducătoare. Istoricul român observă că după fiecare mișcare revoluționară [în sensul de mari crize istorice, n.n.] s-a produs "înlocuirea unei pături conducătoare printr-o altă echipă, reprezentativă a unor noi forțe sociale sau mai bine adaptată concepțiunilor politice și economice ale timpului".

Pe de altă parte, constată Gh. I. Brătianu, "nu se poate concepe structură politică sau socială fără elite de conducere sau fără cadre". Masele sînt a-cefale, nu se pot conduce singure, elitele fiind cele care posedă autoritatea. Este nevoie însă de o nouă elită națională: cadre pentru a conduce economia și care să contribuie la ridicarea proprietății rurale; de o elită care să posede în primul rînd competențe practice, nu doar teoretice ca pînă atunci. Pentru aceasta este necesar, mai întîi, crearea unei clase medii naționale, din care să se selecteze apoi elementele elitei naționale și care să fie astfel sustrate teoriilor mistice și naționaliste. Accentul trebuie pus pe talentele de ordin practic, tehnic sau economic. El cere "formarea unei elite a noii ordini sociale, prin selecțiunea cea mai firească, aceea a muncii, a priceperii și a talentului." Aceasta n-ar fi în contradicție cu ideile democratice, căci numărul nu trebuie să copleșească orice idee de selecție și instrucție.

Pentru Brătianu, rolul elitelor este de a media între putere și mase, de a le conduce și de a le disciplina pe acestea. Nu este vorba de formarea unui "regim de castă", ci de recunoașterea valorii și a capacității personale, elita "rămânând astfel permeabilă de jos în sus tuturor elementelor capabile să se ridice prin muncă și prin pricepere în rîndurile ei", ceea ce o face să se deosebească de "concepția exclusivistă a clasei".

Această elită pe care o proiecta Brătianu ar atenua spectrul etatismului excesiv, al "hipetrofiei capitalismului", provocat de proliferarea societăților anonime, de "revărsarea oarbă a numărului". Textul este prin urmare un program de inginerie socială, care indică tendința de a opune un proiect comparabil celui propus de dreapta radicală, în plină expansiune în acei ani.

Într-un cu totul alt registru, o apologie a elitelor face D. E. Nicoară, la începutul anilor '40. Spre deosebire de abordarea lui Gh. I Brătianu, aici avem o perspectivă rudimentară privind rolul elitelor în istorie și misiunea lor prezentă³³. Pentru tineretul rătăcit (din nou, reacția față de Garda de Fier), broșura este un adevărat catehism al bunului cetățean sub regimul lui Carol II. Contribuția lui D.E. Nicoară exprimă riscurile care amenință vulgarizarea referențialului elitist, un avertisment privind potențialul său ideologic.

Un an mai apoi (este drept de mari bulversări), G. Strat, cunoscutul economist și intelectual liberal, reia chestiunea elitelor sociale într-o conferință la Academia de Științe Morale și Politice. Motivația sa este de asemenea normativă, dar evident mijloacele și maniera sînt altele³⁴. Opiniile exprimate aici se doresc un răspuns la starea din acel moment: a națiunii române, ca și un ecou al unei anumite spaima de social al intelectualilor din anii războiului.

Pentru G. Strat, elita îi cuprinde pe toți cei care se află în fruntea unei clase sociale. Elitele nu se identifică de aceea cu aristocrația sau nobilimea, întrucît elitele "se recrutează prin cooptare, fie în interiorul aceleași clase, fie ridicîndu-se de la o clasă inferioară la alta superioară". Totuși, el admite implicit existența unei pături distincte de restul societății, dar care se recrutează din toate păturile acesteia, mai cu seamă din rîndul burgheziei.

Criteriile de recrutare ale elitelor ar fi, după G. Strat, *bogăția, considerațiunea*, iar ca o consecință, "prezumția de cultură sau educație". El observă că fiecare corp social își creează propriile coduri, prin care își selectează membrii și prin care se distinge de restul societății. Acestea diferă de la o epocă/societate la alta. Pentru epoca modernă, criteriul principal este *meritul social recunoscut*.

Rolul elitelor este esențial într-o societate, întrucît asigură nevoia de autoritate, conducerea ca și coeziunea societății. În concepția lui G. Strat, declinul societăților este un declin al elitelor, un avans al maselor dezorganizate, al egalitarismului și deopotrivă al dictaturii și care rezumă incapacitatea elitelor de a-și îndeplini misiunea de a coordona masele spre un țel pozitiv, respectiv, "munca remuneratoare".

Criza prezentului, constată G. Strat, este criza elitelor. Primul război mondial fusese o hecatombă a elitelor europene. De aici înclinația spre extremism a tinerilor, tendința de a aduce masele amorfe în prim plan, și tendința ca numărul să copleșească valoarea. Criza elitelor a devenit o criză de civilizațiune. În România, mai cu seamă, votul universal, exproprierea rurală, apoi ciuntirea teritoriului național din 1940, la care pot fi adăugate, pierderile din primul război, influența doctrinelor revoluționare, au provocat "o mare delapidare de capital uman" și apariția unei pseudo-elite. De aceea, ideea de justiție socială nu se poate împlini contra elitelor, ci prin restaurația lor.

Autorul nu distinge limpede între elite și anumite idealuri de umanitate (cum era cel antic sau renescentist), între elitele sociale și figurile exemplare. El constată criza elitelor, dar nu o descrie decât sumar. G. Strat este printre pușinii din epocă la care, deși foarte grăbit, apar citați Pareto, Goblot și Sorokin, alături de Carlyle și Nietzsche, în general, autorii la modă ai timpului. Ca și abordarea lui Gheorghe Brătianu, avem aici un sentiment de spaimă în fața tendințelor egalitare, ca și obsesia, recurentă în lumea românească, de a găsi formula unei structuri de cadre naționale, puse total în serviciul națiunii, capabilă să o extragă din subdezvoltare și din seducția diverselor utopii sociale.

Este de remarcat în aceste abordări, caracterul lor eminentamente speculativ, pragmatic și absența referințelor "elitiste" (Pareto, Mosca etc.). De altfel, se pare că, primul studiu asupra lui Pareto, datorat lui Leon Diculescu, apare abia în 1944. După război, tema este exclusă aproape total din dezbaterile intelectuale, fiind recuperată târziu și într-o formă discretă, ca temă științifică, într-o serie de studii cu circulație exclusiv în mediul academic³⁵.

Văzut ca un păcat capital de către ideologia oficială a regimului comunist, "elitismul" a revenit după 1989 în dezbaterile curente cu o anume intensitate. Faptul are mai multe cauze. Mai întâi, tendința naturală de a revaloriza ceea ce fusese respins ani în șir de fundamentalismul comunist; apoi, o reacție la proletcultul rezidual practicat de noile autorități politice post-comuniste; în al treilea rând, o nevoie reală de elite, văzute ca întruchipări remarcabile ale națiunii, care să direcționeze din avangardă masa deabusolată și s-o integreze într-un mare proiect. Această *noua clasă*, care urma să înlocuiască nomenclatura comunistă, trebuia să fie formată mai cu seamă din caractere, persoane care s-au opus regimului comunist, cât din competențe; de altminteri, prima o presupunea automat pe a doua. Se remarcă aici o nevoie de mari personalități (salvatoare, mesianice) care să umple vidul de autoritate simbolică. În fine, se poate spune că, interesul pentru tema elitelor este un ecou al rupturii intelectualilor de "popor" din anii Iliescu și a marginalizării intelectualității umaniste. Pentru aceasta tema elitelor are un potențial re-legitimant.

Așadar, interesul pentru elite acoperă o nevoie mai cu seamă pragmatică, abia apoi științifică. Ea traduce, pe de o parte, absența unui proiect de amploare pentru societățile post-comuniste, apoi, criza raporturilor dintre intelectuali și restul

societății/puterea politică în funcțiune. La aceasta se adaugă criza autorității și a puterii care s-a făcut simțită în anii imediat ulterior prăbușirii comunismului instituționalizat din Europa de Est

În ciuda acestui interes, contribuțiile de amploare lipsesc, deocamdată. De asemenea, se poate observa încă tentația de a vorbi în termeni pasionali despre elite; avem o reprezentare peiorativă, elitele fiind o pătură de privilegiați care refuză dialogul cu "masele", sau extatică, în care descoperim un concept-teorie capabil să deschidă toate porțile explicației politice și sociale. Totuși, spre deosebire de perioada anterioară, alături de abordările speculative, cu intenție normativă (H.-R. Patapievici, Al. Zub, Stelian Tănase, Alexandru Paleologu), poate fi observată tendința de a constitui un domeniu rezervat pentru cercetările științifice, fie sociologice, mai cu seamă, fie istoriografice.

Primul tip de discurs propune modelul elitei ca o invitație la un ideal uman "normal", care are cultul politeței (în sensul ei original), al autonomiei și individualității sale, al excelenței intelectuale, opus "principiului turmei", expresie a "diferenței capabile să creeze sens" (H.-R. Patapievici). La intersecția celor două planuri se situează abordările, totuși ocazionale, ale lui Stelian Tănase, pentru care elita politică are o semnificație strict funcțională, de grup de indivizi care administrează puterea politică³⁶. Stelian Tănase vrea să descrie elita, să-i explice gesturile și abia în al doilea rînd s-o reformeze.

În ce privește al doilea plan, el este încă incipient, în ciuda unor tentative recente care promit. Deocamdată, cu excepția numărului special al revistei POLIS, eforturile de clarificare teoretică și metodologică sînt puțin semnificative. Nu se poate observa încă tendința de a se crea structuri informale de cercetare și reflexie, ca punct de plecare pentru constituirea unei piețe intelectuale pentru problematica elitelor.

5. Prin urmare, cercetarea asupra elitelor sau grupurilor conducătoare nu este o temă pur istoriografică. Trebuie să ne întrebăm de aceea dacă avem o temă ca atare în istoriografie și care este beneficul unei asemenea abordări? Pot fi utilizate conceptul și teoria elitelor de către istoriografie, o disciplină prin excelență a particularului? Poate fi extrasă aceasta temă activismului politic și utilizată în termeni neutri și într-o construcție verosimilă?

Ca și în alte cazuri, istoriografia franceză a fost cea care a impus tema elitelor în spațiul istoriografic. În Franța, istoricii au descoperit miza și sfidările acestei teme începînd cu finalul anilor șaizeci, în momentul dezbaterii asupra interpretării Revoluției Franceze, și, prin extensie, asupra naturii societății Vechiului Regim. Aceasta a devenit posibil atunci cînd agenda "socialistă" și-a pierdut din pondere în plan intelectual, în același timp. problematica a fost extrasă din orizontul unei dezbateri eminentamente ideologice, iar o separație clară s-a produs între teoria elitelor și tema ca atare³⁷.

Noua tendință era efectul unei duble reacții. Mai întâi, contra unei istorii reduse la *structuri, mari procese economice și sociale, moduri de producție etc.*, și la o cauzalitate istorică structurată în jurul conceptului de *revoluție*, o formă, mai mult sau mai puțin rezonabilă, a unei *teleologii revoluționare*³⁸. Faptul a provocat deja, în anii din urmă, reîntoarcerea *evenimentialului* și a *explicației politice* în constituirea discursului istoriografic. Apoi, era o reacție față de centralismul istoriografiei franceze, dominată de câteva centre de cercetare, care au monopolizat mult timp dezbateră intelectuală.

Pe de altă parte, interesul pentru păturile conducătoare, iar apoi pentru elite, nu poate fi străin de simpla necesitate intelectuală de a trata o categorie socială foarte importantă, față de care nu există nici un motiv de a o neglija, cum observa Adeline Daumard³⁹. Dimpotrivă, elitele poartă o miză cheie în ce privește construcția explicației istorice. Potrivit noii direcții, istoria este mai densă în jurul elitelor, și se confundă adesea cu istoria societăților respective. Nu se poate studia sau înțelege structurile și evoluția unei societăți, oricare ar fi aceasta, "fără a oferi un loc particular acestor conducători (dirigeants) care, celebri sau obscuri, au un rol motor în comunitatea de care aparțin, fie că aceasta înseamnă militanți sindicali sau oameni de afaceri, conducători politici sau animatori religioși, profeți sau gânditori". Aceasta nu înseamnă a cădea în elitism sau a viza o teorie a elitelor, pentru a nu mai vorbi de cauționarea unei ideologii politice⁴⁰. În același timp, dacă nu face elogiul anti-egalitarismului, cercetările asupra elitelor recunosc oarecum implicit natura fatal ierarhică a societății, chiar tendința ca aceasta să devină o structură piramidală, ca și distribuția asimetrică a puterii în cadrul vieții sociale, între o minoritate de la vîrf și majoritatea societății.

Preocupările sînt mai vechi însă. Dar, cu excepția unei tentative din anii '60 a Mariei Kolabinska, abordările în umbra ideilor fondatoare au lipsit. Întrucît exista riscul de a fi receptați drept partizanii unei doctrine anti-democratice, cum observa unul din pionierii noii direcții, Guy Chaussinand-Nogaret, istoricii au trebuit să renunțe voluntar la orice referință care ar fi privit opera lui Pareto, Mosca sau a altor sociologi "elitiști"⁴¹. Studiile dedicate personalului politic, înaltei ierarhii administrative sau unor "elite sociale" au demarat încă din anii '60, cum este cazul unor lucrări clasice aparținîndu-i lui A.-J. Tudesq, D. Richet, L. Bergeron (privitoare la notabili și diversele grupuri sociale de frunte), A. Daumard, J. P. Chaline (asupra burgheziei), R. Girardet și William Serman (asupra ofițerilor), Jean Estèbe (asupra avocaților), Christophe Charle (asupra cadrelor universitare), sau, în ce privește personalul parlamentar, pentru istoriografia britanică și, mai recent, profesiunile liberale în Germania (Konrad Jarausch) etc.

Sub acest aspect, istoria elitelor este mult mai veche decît am crede, lipsită de qui-pro-quo-urile ideologice obișnuite, și în același timp cu o sferă de acțiune sensibil mai amplă. Cert este că, treptat, tema și-a cucerit locul său în spațiul

istoriografiei în anii '80, prin lucrările lui Guy Chaussinand Nogaret și Christophe Charle, mai cu seamă.

În jurul acestor doi istorici s-au contituit cele două direcții principale de cercetare asupra elitelor. O grupare "tradiționalistă", reprezentată de Guy Chaussinand-Nogaret și colaboratorii săi, care practică o analiză cu mijloacele clasice ale istoricului, cu accentul asupra formelor și surselor distincției sociale, asupra funcției și reprezentărilor diverselor categorii de elite istorice⁴². Cea de-a doua, marcată de sociologia lui Pierre Bourdieu, pune accentul pe cercetările cantitativiste, utilizarea pe scară largă a tehnicii prosopografice; aceasta a oferit pînă acum o serie impresionantă de studii, lucrări privind prosopografia elitelor intelectuale din Franța ultimelor două secole, monografii, inclusiv o sinteză de istorie socială a Franței, în secolul XIX. În timp ce prima direcție se ocupă mai ales de manifestările culturale (în sens larg) ale elitelor, aceasta din urmă este interesată cu precădere de funcția socială a elitelor, de raporturile cu restul societății și de sursele sociale ale puterii⁴³.

În ciuda acestor contribuții solide, conceptul pare încă puțin asumat de către orizontul general al istoriografiei. Metodologia propusă de sociologie, încă de îmbunătățit, nu poate fi aplicată întotdeauna construcției discursului istoric. În același timp, este evident că, pentru istoriografie, agenda este diferită de cea a unei simple abordări sociologice. Codurile sociale, maniera de organizare și de expresie a păturilor conducătoare, relațiile cu "poporul" sau cu societatea guvernată, sistemul de recrutare și de reproducere a capitalului simbolic, "circulația elitelor" cunosc importante variații în funcție de epocă, țară, manieră de interpretare. Cît privește analiza elitelor ca elemente esențiale în constituirea deciziei politice, există un serios handicap al istoriografiei în raport cu cercetările de sociologie politică.

Totuși, Christophe Charle observa că, indiferent de originea și amplitudinea noii tendințe istoriografice, întreaga dezbateră a avut meritul de a obliga istoricii de a substitui claselor *fourre-tout et passe-partout* grupe și sub-grupe mai bine delimitate. S-a trecut de la o macro-istorie socială, utilă pentru marile defrișări arhivistice din anii șaizeci, într-un cadru regional sau departamental, către o micro-istorie socială, căutîndu-se a se sonda mai precis frontierele dintre politică, înțeleasă pînă atunci în termeni de opinie (geografie electorală), indivizi (istorie politică clasică) și social (abordat în termeni de "mase" sau de "fronturi")⁴⁴.

6. Pentru istoriografia românească, tema elitelor nu are propriu-zis un trecut. Deși, aceasta face o anume carieră în perioada interbelică, ea nu pătrunde în istoriografie, rămînînd mai ales în domeniul dezbaterii intelectuale. Se poate bănuși că, pentru Gheorghe I. Brătianu, care s-a preocupat de o asemenea temă printre primii la noi, elitele nu constituiau o temă științifică.

Ca și în alte situații, se pot găsi și aici cu ușurință aici precursori, sau chiar maestri, încă înainte ca domeniul ca atare să capete, relativ recent, o anume consacrare academică. Nu se poate nega că există totuși o literatură istoriografică

în care putem regăsi studii privind vechea clasă politică a Principatelor sau intelectualii secolului XIX. Amintim aici, mai vechile abordări asupra clasei tradiționale din Principate, aparținând lui C. Giurescu (*Despre boieri*, 1920), P.P. Panaitescu (*Interpretări românești*), Gheorghe Brătianu (*Sfatul domnesc și adunarea stărilor*, 1946-1947), I. C. Filitti sau Gh. Bezviconi, sau mai noile interpretări ale lui D. Ciurea, Paul Cernovodeanu, Dan Berindei și Irina Gavrilă, Ștefan S. Gorovei, Neagu Djuvara⁴⁵, în ce privește studiile asupra vechii clase dominante din Principate, Nicolae Liu și Vasile Cristian, în ce-i privește pe intelectuali.

Aceste preocupări, studii de istorie socială sau culturală îndeosebi, se opresc cel mai adesea la mijlocul secolului XIX. Ele nu se ocupă decît incidental de ceea ce de obicei face obiectul unei cercetări asupra elitelor (studierea unui grup conducător sau dominant, în raport cu formele puterii politice sau cultural-simbolice), și nu participă la o paradigmă științifică autonomă, integrabilă unei istorii a elitelor sau a păturilor conducătoare. Ponderea lor în cadrul istoriografiei generale este nesemnificativă. Este cunoscută pasiunea lui Iorga pentru țărănime, în defavoarea "elitelor". De aici, viziunea sa a unui popor de țărani, care se autoconduc sau ascultă de un șef unic: elitele, dacă nu par inutile, au un rol eroic, de a se jefi pentru popor.

Dar, pentru a discuta impactul acestei teme asupra istoriografiei noastre ar trebui luate în evidență două aspecte: importanța acordată grupurilor conducătoare în cadrul constituirii explicației istorice în lucrări cu caracter general, precum și maniera în istoricii au aderat la un proiect istoriografic, care să-și propună cu prioritate descrierea și analiza rolului acestor grupe. Această cercetare nu face obiectul demersului de față.

Interesant este că prima lucrare asupra elitelor aparține unui cercetător străin, istoricul rus S. A. Madievschi. Este adevărat că au apărut în ultimul timp semne evidente (aparitia unor volume, tentative teoretice) ale unor preocupări sistematice, chiar dacă ele nu se atașează întotdeauna strict problematicii elitelor. În timp ce, istoria socială clasică este într-un punct aproape mort, cercetările genealogice cunosc în anii din urmă o spectaculoasă ascensiune.

Este destul de clar că istoriografia națională (dacă această expresie nu este excesiv de pretențioasă) traversează de mai mult timp, o dată cu declinul teoriei marxiste, o criză conceptuală. Întrebarea este dacă teoria elitelor și conceptele născute de aceasta pot fi cu adevărat fertile pentru înnoirea discursului.

Deocamdată, noul orizont pare a oferi mai multe deschideri, de ordin metodologic și teoretic: către o nouă istorie socială, nu atît pentru a înlocui termenul de clasă, cît pentru a rediscuta chestiunea ierarhiei sociale, a raporturilor din interiorul cercurilor de la putere, ca și dintre "elite" și "mase", a coeziunii sociale; apoi, către ceea ce se numește istoria politică, marginalizată ca anacronică și deformantă, în ultimele decenii, pentru care elitele sînt purtătoare ale puterii politice, expresie a politicului; de asemenea, invită la regîndirea rolului grupurilor

în viața socială, a importanței distincției sociale exprimată în reprezentările culturale sau prin poziția în ierarhia socială și simbolică a societății. Alături de acestea, chiar dacă tema elitelor va rămâne la marginea câmpului istoriografic, o clarificare a conceptelor este necesară, întrucât istoricii au adesea tendința de a face apel oarecum mimetic la anumite expresii, ignorându-le conotațiile teoretice și ideologice.

7. Este de remarcat că, majoritatea celor care au abordat fenomenul elitelor sau al păturilor corespondente au arătat faptul că acestea sînt un indicator sensibil, pe de o parte, asupra naturii sistemului social, iar, pe de alta, asupra naturii sistemului politic. În același timp am văzut că toți cei care se ocupă de problematică au dificultăți în a încadra eficace domeniul particular al elitelor. Christophe Charle definea drept unul din scopurile *noii istorii sociale* de a se constitui într-o *sociologie retrospectivă* a elitelor ultimelor două secole. Care este de fapt obiectul propriu-zis al studiilor asupra cercurilor conducătoare/elitelor?

Nu există o problematică-standard în ce privește cercetările asupra elitelor. Simpla încercare de transpunere a conceptelor și agendei tematice de sorginte sociologică n-a produs pînă acum rezultate. O verificare istorică a teoriilor sociologice este o practică îndoielnică⁴⁶. Se pot distinge totuși o serie de teme specifice acestui domeniu, care l-au provocat și care îi întrețin interesul, legate de maniera în care se structurează elitele, mecanismele proprii de selecție și de recrutare, coerența internă, circulația și tipologia elitelor, natura puterii sale, raporturile lor cu restul societății. Această problematică nu privește direct nici chestiunea ierarhiei sociale, nici a puterii politice, dar participă la înțelegerea și explicarea acestora.

Am remarcat deja că există o varietate remarcabilă a definițiilor privind elitele. Pentru orice anchetă de acest fel, problema-cheie este cum recunoaștem elitele, care sînt criteriile cercetării și ce exigențe presupun acestea.

Metodologic vorbind, avem în fapt trei categorii de probleme. Pe de o parte, există o sumă de exigențe teoretice care însoțesc interpretările speculative asupra elitelor, și din care aflăm în primul rînd cum ar trebui să fie o elită decît cum era/este în realitate. Pe de alta, sîntem în fața unor reprezentări de epocă prin care elitele se auto-reprezintă sau sînt reprezentate de ceilalți. În al treilea rînd, aceste elite nu există decît ca un obiect de cercetare, cum intuia deja Pareto, care au ca punct de plecare atît reprezentările din epocă, dar și o sumă de criterii sugerate de referențialul teoretic respectiv. Prin urmare, cercetătorul este obligat să opteze pentru un set de semne de marcă, provenind din epocă, și pentru un set de criterii generale, utilizabile indiferent de spațiu și timp. Ce trebuie să se ia însă ca punct de plecare al analizei, criteriile cercetătorului sau ale epocii? Răspunsul diferă în funcție de cercetare.

Există diferențe semnificative între reprezentările spontane și accepțiunile teoretice ale termenilor care definesc elitele. Pentru limbajul comun, elitele repre-

intă o categorie de indivizi, uneori dispași, de cele mai multe ori însă aflați într-o profundă relație de solidaritate, care posedă în cel mai înalt grad, licit sau ilicit, accesul la *bunurile rare* ale comunității. În imaginarul social, percepția elitelor este funciar negativă, ca o structură-parazit, o clică de privilegiați, avînd un caracter adesea ocult, cvasi-mafiot. Din punct de vedere semantic, termenul sugerează invariabil o relație care lezează sentimentul egalitar. Nu întîmplător elitele au fost adesea puse în antinomie cu marginalii, ca și cum o societate ar trebui să fie formată sau din elite, sau din marginali, deci din categorii aflate la extremele corpului social, unii privilegiați, alții excluși. Aceasata arată că, în fapt, elita este reprezentată peste tot și aproape în orice moment istoric drept o figură mai mult sau mai puțin difuză a alterității sociale. Prin definiție, observa un istoric, "nu se poate face parte din elite <în sine>, ci numai <prin alții>"⁴⁷.

În ce privește reprezentările de sine, se pot observa mai diferențe de la o epocă sau societate la alta. În general, elitele tradiționale, istorice, au produs o semnificativă cultură identitară, în care regăsim afirmate semnele de marcă ale grupului, barierele de acces și ritualurile formative etc., în timp ce elitele liberale, în interiorul cărora mobilitatea este foarte accentuată au tendința de a constitui mai ales teorii ale puterii, destinate mai puțin auto-reproducerii de sine cît raționalizării manierei de a gestiona puterea.

Din punctul de vedere al discursului științific, nu există o definiție general acceptată și larg utilizabilă a elitelor. Există totuși o anumită unanimitate în a accepta că, în general, elitele sînt acele grupuri care se află în vîrfurile ierarhiei sociale politice, culturale (sau cel mai adesea toate la un loc) ale unei comunități, care, deși restrînse numeric, posedă, fie în domeniul lor de activitate, fie în cadrul societății în general, o influență decisivă asupra respectivei comunități. Este vorba pe scurt de acea "facțiune a populației în care se concentrează puterea, autoritatea și influența"⁴⁸. Aceste definiții, propuse de către istoriografie, au dezavantajul de a utiliza criteriul care la rîndul lor trebuie definite: puterea, influența, autoritatea, chiar averea.

Potrivit definiției sociologilor M. Burton și J. Higley, care sistematizează o tradiție începută cu Mosca, elitele cuprind pe deținătorii pozițiilor decizionale în sfera puterii politice, din economie, armată, mass-media, din ierarhia sindicală, religioasă și academică, care, prin poziția lor dominantă în structurile cele mai importante ale unei societăți sînt capabili să influențeze decizia politică la nivel național⁴⁹.

Această manieră de a defini elitele are dezavantajul de a lua în calcul o poziție recunoscută formal, ea se referă la puterea instituțională și ignoră influența datorată prestigiului sau capacității manevriere, jocului de culise. Ea se referă mai ales la societățile democratice post-industriale. Este o definiție cu caracter tehnic, care sugerează însă preeminența puterii decizionale asupra prestigiului sau a altor criterii

de distincție, de natură psihologică, mai cu seamă. Aceasta definește cel mai propriu *elita politică*.

Multe abordări continuă să nu facă distincția dintre elite ca niște grupuri relativ bine structurate și indivizii care le compun: calitățile care se cer indivizilor pentru a fi cooptați în cercurile conducătoare nu se pot extrapola automat la nivelul grupului. În realitate, atunci când vorbim de elite, ca un concept științific, ne referim obligatoriu la un grup. Prima sa caracteristică a elitelor este natura sa de corp constituit, mai mult sau mai puțin omogen sau solidar. Acestea i se datorează *selectivitatea* elitelor, care are la bază un set de norme și semne recunoaștere, iar uneori și un scenariu "inițiativ"; conștiința de a face parte din această minoritate (*instinctul de elită*) și un sentiment de *superioritate*, fie naturală, fie datorat *poziției* sociale, fie ambelor.

Viziunea lui Pareto de a identifica elitele prin trierea indivizilor superiori din branșa lor de activitate exiude categorii și domenii non-seriabile, dar de asemenea ignoră ceea ce pentru alți teoreticieni este primul semn de recunoaștere și de clasificare ale grupurilor elitare: *coeziunea*, respectiv, comportamentul de solidaritate grupală. Natura acestei coeziuni este foarte importantă; legăturile de solidaritate de tip tradițional (de familie, de castă, bazate pe privilegiu) sau pe o ideologie exclusivistă, cum este cazul elitei comuniste, sînt specifice *elitelor de drept*. Solidaritățile de tip electiv caracterizează elitele liberale sau *elitele de status*. Ele sînt specifice societăților deschise. Dacă pentru societățile tradiționale, fundamentul solidarității elitelor poate fi relativ ușor stabilit, în cazul elitelor liberale, originea acestei solidarități ține de inefabil. Ea poate avea ca sursă adeziunea la un proiect comun, temperamentul, interesele specifice.

Mosca era de părere că una din sursele coeziunii în cazul elitelor politice se găsește în mecanismul concurențial în care se află implicate elitele. Pentru alții, această coeziune este consecința mai ales a sistemului de formare a membrilor elitei (recrutare, ucenicie socială, context social) sau modul de acces la putere, prin forță sau pe cale legală.

Coeziunea elitei este esențială atunci când discutăm rolul acesteia. O elită fără o minimă coeziune este finalmente ineficace și amenință coeziunea întregii societăți. În schimb, ea poate fi, în doze exagerate, un pericol. La fel ca și Vilfredo Pareto, Raymond Aron caracteriza un sistem politic modern în raport cu deschiderea elitei sale politice în raport cu corpul social. Potrivit acestuia, o elită complet închisă poate bloca societatea în ansamblu.

Atitudinea față de puterea politică este un alt semn de recunoaștere al elitelor pe care cercetătorul îl are la dispoziție: elitele se află întotdeauna în prim-planul disputei privind accesul la decizia politică. O altă caracteristică importantă este capacitatea de a emite reprezentări simbolice, care devin norme pentru întreaga societate, iar, în fine, capacitatea organizatorică și de gestiune a afacerilor comunitare.

O discuție încă nefinalizată a constituit-o mult timp problema *manierei de constituire a elitelor*, respectiv a modului de recrutare și de selecție a cercurilor conducătoare. În societățile de tip liberal, elitele sînt produsul unei dublu proces de selecție: socială (exprimată în concurența elitelor pentru ocuparea pozițiilor-cheie) și individuală (a celor care aspiră la a se integra uneia dintre elite). De aici confuzia care apare adesea între elite și oameni de elită, personalități, respectiv între un grup bine structurat, cu un proiect propriu și cu o influență semnificativă asupra vieții publice și un număr de personalități, care la un moment dat se află în fruntea unei ierarhii, a unei structuri de putere.

Există o serie de norme după care se structurează elitele sau are loc recrutarea și selecția membrilor și care au la bază, meritul, rangul, talentul, bogăția, carisma, originea socială etc. În cele mai multe situații, acestea sînt relaționale, avînd o valoare diferită în funcție de epocă și sistem de referință, fiind, deopotrivă, produsul unei strategii de afirmare sine a elitei și a unei nevoi reale a societății. Ele pot fi definite generic ca *bunuri rare*, care se află deci într-o pondere limitată în societate și a căror posesie creează o *distincție* în raport cu ceilalți, aceasta fiind percepută ca o formă de *superioritate*, un criteriu de distincție în raport cu restul societății. La Pareto, această superioritate se impune de la sine, la Pierre Bourdieu și școala sa, ea este impusă, ca urmare a presiunii convenției dominante sau tradiției, în timp ce pentru Chaussinand-Nogaret, ca și pentru tradiția sociologică liberală, ea este obiectul unei negocieri informale.

Pareto este cel dintîi care a pus în termeni clari relația dintre caracterul permeabil al elitelor și echilibrul social și politic. El arăta că revoluțiile apar în societățile în care o contra-elită nu poate avea acces la putere pe cale legală, iar posibilitatea de a penetra în interiorul elitei instituite este foarte mică. Teoria sa privind circulația elitelor este greu de verificat, dar rămîne probabil nucleul dur al moștenirii paretiene, în ce privește elitele. Totuși, T.B. Bottomore observa dificultatea de a stabili o legătură constantă între volumul circulației indivizilor sau a grupurilor dintr-o categorie socială la alta și marile cicluri de turbulențe populare.

Care este raportul dintre aceste criterii și semne de marcă, prin care societatea își selectează elitele? Este foarte înțilnită confuzia dintre *merit* sau *poziție socială* și capacitate de influențare a sistemului. S-a observat că meritul nu poate fi un criteriu pentru cercetător și că nu interesează poziția socială în sine, ci dacă aceasta se constituie ca sursă a unei autorități. A deține puterea, respectiv anumite pîrghii ale deciziei politice și administrative, este un act denominator. Actul de a asuma o responsabilitate colectivă consacră de o manieră esențială un grup. Pe lîngă influența de care sînt capabile, rolul lor istoric, în cele din urmă, capacitatea de a determina cursul evenimentelor, maniera în care este exercitată puterea este de asemenea importantă și definește elitele. Rămîn aici a fi discutate mai multe chestiuni legate de elita din afara puterii, de cum se poate face diferența dintre

influență și putere, dintre puterea ca decizie brută și puterea ca apartenență la un mecanism sau structură, dintre puterea centrală și cea locală.

8. Se observă prin urmare varietatea elitelor, sau a cel puțin a categoriilor astfel numite. Elitele nu constituie un bloc unitar și nici o categorie conceptuală atemporală. Care ar fi însă criteriile unei clasificări sau tipologii; ele țin de contextul istoric dat sau există unele criterii cu caracter general?

Prima aplicație istoriografică a elitelor a constituit-o istoria socială. Din nevoia de a evita obsesiva expresie *clasă socială*, atunci când s-a vorbit de noblețe, burghezie, patriciat, ele au fost numite *elite sociale*, întrucât se manifestau mai cu seamă ca reprezentând o ierarhie socială, indiferentă cel puțin direct la puterea politică. Practica este astăzi relativ anacronică. Mai apropiate sensului de *elite sociale* ar putea fi vîrfurile categoriilor aflate prin excelență la distanță de ierarhia politică: elitele sindicale, muncitorești, rurale. O ierarhie fără putere. Dar în acest caz, semnificația epistemică a conceptului este cu totul periferică, ea neavînd decît o funcție elementar descriptivă⁵⁰.

De asemenea, atunci când se fac referință la notabili, consilieri generali etc., aceste categorii sînt numite generic *elite administrative* sau, în istoriografia germană, *elite funcționale*. Este vorba de o categorie care posedă o anumită putere sau influență fără a fi legați în principiu de rang sau de bogăție, una din componentele așa-numitei *elite meritocrate*. Ele sînt caracteristice unor epoci sau spații bine localizate: societatea franceză imperială și post-napoleoniană sau lumea urbană modernă. Acestea nu au un caracter de universalitate. În același timp, aceste elite nu alcătuiesc un grup solidar în jurul unui proiect politic bine structurat.

Echivocă este sintagma *elite culturale* sau *intelectuale*, întrucât se presupune că elitele au prin natura lor un capital cultural sau intelectual, iar în cultură poziționările sînt extrem de fluide, marcate de practici greu codificabile. Este adevărat că se poate constata în secolul nostru formarea unor pături intelectuale foarte active, relativ solidare și dispusă la a-și afirma responsabilitatea guvernării. De asemenea, impactul valorilor intelectuale în lumea de astăzi este greu de comparat cu situația altor epoci istorice: puterea politică este dependența într-un anumit grad de influența intelocrației. Totuși, intelectuali alcătuiesc un grup de status care-și conservă cu greu puterea în interiorul aceleiași caste, și, mai ales, care reușește foarte rar să alcătuiască un corp social unificat.

Observăm astfel că termenul de elită nu are o semnificație istorică în sine: un concept istoric slab. El nu poate fi utilizat indiferent de spațiu și timp. Termenul de *elite* este propriu mai cu seamă societăților industriale și liberale. De asemenea, atunci când vorbim de elite, ne referim în special la *elitele politice*. Pentru anumite situații istorice, s-au utilizat adesea expresii cum ar fi, *clasă politică*, *clasă dominantă*, *clasă conducătoare* sau *clasă superioară*, pentru a defini o realitate apropiată: elita politică. Acestea au avantajul de a nu trimite direct la o teorie a elitelor

și de a pune mai puține probleme de ordin epistemologic, păstrând în același timp un anumit grad de generalitate.

Totuși, sintagma *clasa dominantă* sau *clasă superioară* este prea vagă și cu anumite trimiteri ideologice, atunci când ne referim la realități foarte diverse. *Clasa conducătoare*, utilizată de Mosca, se referă mai cu seamă la pătura conducătoare din preajma deciziei politice. Ea poate fi utilizată pentru a defini vechea clasă politică, de tip tradițional, care se baza pe o legitimitate transcendentală și posedă un anumit monopol asupra societății, prin controlul cvasi-total al puterii și al economiei. În acest sens, prin comparație, *elita* este legată exclusiv de jocul politic concurențial legal.

Cum pot fi definite însă acele grupuri sau pături care nu participă direct la guvernare, dar sînt în preajma ei, candidate virtuale la aceasta? La Pareto și Mosca, *elita* este mereu amenințată de o contra-elită sau de o elită non-guvernamentală, care nu se află la putere, însă pare s-o pretindă. Pentru T. B. Bottomore, *clasa politică* este formată dintr-un număr de grupuri care pot, în grade diverse, să colaboreze, să intre în competiție sau să lupte unele cu altele; avem prin urmare o elită care conduce și o contra-elită care aspiră la putere sau la influență, compusă, potrivit sociologului englez, din șefii partidelor de opoziție, din reprezentanții noilor interese sau noilor clase, apoi, liderii sindicatelor, intelectualii sau oamenii de afaceri interesați de politică⁵¹.

De o mare atenție se bucură încă formula *elite meritocrate*, ca definiind o realitate antinomică elitelor tradiționale; în timp ce acestea se structurează prin apelul la *rang* și *ereditate*, prima categorie se definește prin *merit*. Distanța suferă evident de o mare imprecizie, mai cu seamă dacă vrem să definim *meritul*, un concept slab, din punct de vedere epistemologic. Mai utilă pare a fi distincția *elite de drept-elite de status*, primele definind elitele tradiționale sau închise, iar a doua pe cele liberale, care se definesc prin calități care presupun o recunoaștere socială largă: prestigiu, competența profesională, talent artistic, uneori, carismă sau chiar ereditate.

Tipologia elitelor ca și a criteriilor care o definesc trebuie să se facă prin urmare legată de obiectivele și practica cercetării.

Concluzii

1. Tema elitelor aduce în discuție un caz tipic de discurs care are la origine o intenție militantă. El arată într-o anumită măsură cum ideologia poate avea beneficiu științific. Ideologia nu atentează la inocența discursului, ea îl provoacă. Problema este cum se poate evita capcana militantă, fie ca gest voluntar, fie ca enunț atașabil unui context dat, care ar introduce demersul într-o dezbatere care poate transgresa frontierele discursului științific.

2. Se poate observa ambiguitatea persistentă a discursului sociologic asupra elitelor, care ezită între finalitatea pragmatică (inclusiv ideologică) și cea pur

științifică. Spre deosebire de aceasta, istoriografia este mai puțin suspectă de a participa la constituirea unor proiecte ideologice, ca urmare poate a slabei sale vocații teoretice. Totuși, în ciuda unor referințe echivoce, teoria științifică a elitelor așa cum apare ea astăzi, este în afara obiecțiilor, curente altădată, privind sensurile sale antidemocratice sau anti-egalitare. Tema elitelor nu mai inspiră o lectură fundamentalist conservativă, pesimistă, care ar descrie istoria ca fiind opera exclusivă a minorităților active.

3. Teoria elitelor acceptă însă că orice societate este ierarhică, inclusiv cele cu o democrație consolidată. Elitele nu sînt instrumentul și miza acestei ierarhii, cît acele grupuri în interiorul căruia se constituie decizia politică și influența socială, care controlează anumite segmente din societatea civilă și emit reprezentări simbolice cu caracter general. Aceasta nu semnifică o desconsiderare a societății civile, ci doar identificarea surselor directe ale puterii sociale.

4. Motivația exploziei interesului pentru elite din ultimii ani are rațiuni diferite în țările din Est față de vechea *lume liberă*. La noi, se poate distinge mai înțîii, o motivație "arheologică" (identificarea forțelor care au constituit reperul-cheie în dinamica istorică), pedagogică (reconstituirea unui model formativ pentru noile grupuri care-și afirmă responsabilități sociale), legitimantă (reînnodarea cu un trecut glorios și identificarea cu acesta).

5. Este încă sub semnul îndoielii dacă se poate vorbi de un domeniu particular de cercetare asupra elitelor. Deocamdată, tema ca atare pare a nu ieși din cadrul unei culturi de seră. Ea poate răspunde interesului mai multor sub-discipline, cum este istoria politică și istoria socială, sau mai multor categorii de practici istoriografice. O istorie a elitelor ar trebui să pună accentul pe grupurile conducătoare, înțelese ca purtătoare ale puterii, fie aceasta politică sau simbolică. De asemenea, ar trebui să se preocupe mai cu seamă de coeziunea grupului și de organizarea sa internă, inclusiv recrutarea membrilor săi, apoi de formele prin care-și exercită puterea și de raporturile cu restul societății.

6. Potențialul explicativ al elitelor n-a fost încă verificat, în ce privește istoriografia. Am văzut că substituirea conceptului de *clasă* prin cel de *elită* este îndoielnică. Cele două concepte nu sînt decît relativ corespondente. Principalul beneficiu al conceptului de elite este că poate participa la constituirea unei narațiuni istoriografice unificatoare, care nu separă politicul de social. Conceptul de elite este mai facil de utilizat decît cel de clase sau de pătri conducătoare, în situații foarte diferite. În același timp, dacă folosirea ca atare a termenului comportă riscuri minime, este evident că teoria trebuie utilizată cu multă prudență. Există apoi o serie de beneficii metodologice, îndeosebi prin punerea la lucru a tehnicii prosopografice, ca și a altor tehnici sociologice. Din punct de vedere epistemologic, domeniul istoriei elitelor unifică cercetări disparate și le oferă un spațiu de acreditare intelectuală.

- 1 Cf. Friedrich Jonas, *Histoire de la sociologie. Des Lumières à la théorie du social* (trad. franceză de Jean Walch a unei ediții germane din 1980), Paris, Larousse, 1991, pp. 303 sq.
- 2 Se crede în general că termenul elite provine din francezul *élire*, care înseamnă a alege, care la rîndu-i își are originea în termenul latinesc *eligo*, cu sensuri oarecum apropiate; cf. Jean-Pierre Cot/Jean-Pierre Mounier, *Pour une sociologie politique*, t. 2, Paris, Ed. du Seuil, 1974, p. 129; T.B. Bottomore, *Elites and Society*, London, Pelican Books, 1964 (trimiterile le facem la ediția franceză, *Elites et Société*, Paris, Stock, 1967), p. 5 (infra).
- 3 Cf. și Claude Polin, "Considérations sur les notions d'élite et d'aristocratie", în *Réaction*, 1, 1991, pp. 5-20; asupra dezbaterii din a doua jumătate a secolului XIX, cf. Chr. Charle, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Paris, Seuil, 1991, passim; G. Busino, *Elite(s) et élitisme*, Paris, PUF, 1992, p. 9 sq.
- 4 Cot/ Mounier, *Pour une sociologie politique*, pp. 128-139.
- 5 Cf. G. Busino, *op. cit.*, p. 7.; o prezentare a teoriilor rasiste și la, G. Mosca, *Histoire des doctrines politiques depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*. Préface de Gaston Bouthoul, Paris, Payot, 1933, p. 306 sq.
- 6 Vilfredo Pareto, *Traité de Sociologie générale*, II, Paris, Payot, 1919, pp. 1297-1298; pp. 2047-2059 și passim, pentru referințele de mai jos.
- 7 Cf. C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, 1956, p. 13 infra.
- 8 Pareto, *op. cit.*, II, p. 1303 sq. (cap. XI); Bottomore, *op. cit.*, pp. 55, 57.
- 9 *Ibidem*, p. 20.
- 10 G. Mosca, *op. cit.*, p. 10.
- 11 Idem, *Elementi di Scienza Politica*, I, cap. II, Bari, G. Laterza, 1953, p. 83, apud Bottomore, *op. cit.*, p. 12; Mosca, *Histoire des doctrines..*, p. 328.
- 12 Cf. articolul său din *Encyclopedia Universalis*, Paris, 1990, Corpus 8, pp. 182-185.
- 13 Busino, *op. cit.* p. 21 sq; Bottomore, *op. cit.*, p.126.
- 14 *Ibidem*, p. 21 și passim.
15. *Ibidem*, p. 18.
- 16 Cf. *Man and Society in an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Structure*, London, 1940, apud *Ibidem*, p. 49; Busino, *op. cit.*, p. 28 sq.; Mannheim s-a ilustrat de asemenea și prin reflexiile sale asupra intelectualilor, cf. *The Problem of the Intelligentsia. An Inquiry into its Past and Present Role*, în *Essays on the Sociology of Culture*, New York, 1956.
- 17 Cf. *Imperialism and Social Class*, New York, 1951; Bottomore, *op. cit.*, p. 65 sq. și pp. 132-133.
- 18 J. Burnham, *The Managerial Revolution*, 1940 (trad. franceză: *L'Ere des organisateurs*, Paris, Calman-Lévy, 1947, 267 p.); Busino, *op. cit.*, p. 38 sq.
- 19 Bernard Guillemain, *op. cit.*, p. 183.
- 20 Busino, *op. cit.*, p. 58.
- 21 "Classe sociale, classe politique, classe dirigeante", în *Archives européennes de sociologie*, I, 1960, 2, pp. 260-285; *La lutte de classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Paris, Gallimard, 1964: mai cu seamă, cap. IX, *Elite divisée et élite unifiée*, și următoarele, pp. 163 sq.
- 22 Cf. monografia sa dedicată evoluției gândirii sociologice, *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris, Gallimard, 1967, pp. 407-497 (ediția din 1980).
- 23 R. Aron, *La lutte de classes*, pp. 163-178; Bottomore, *op. cit.*, p. 133.
- 24 R. Aron, *La lutte de classes*, pp. 163-178.
- 25 Cf. Bernard Guillemin, *op. cit.*, p. 183.

- 26 R. Dahrendorf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, Humanitas, 1993, p. 13; cf. și lucrarea sa foarte cunoscută, *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, München, 1971.
- 27 Cf. Bernard Schäfers (Hrsg.), *Grundbegriffe der Soziologie*, 3 Auflage, Opladen, 1992, pp. 62-63; de asemenea, cf. anexa.
- 28 M. Burton/R. Gunther/R. Higley, *Elites Transformation and Democratic Regimes*, în J. Higley/R. Gunther (eds.), *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*, Cambridge University Press, 1992, pp. 1-37; trimitem aici la traducerea românească apărută în revista POLIS, 4/1995, p. 60 sq.; despre neo-elitiști, cf. și Busino, *op. cit.*, pp. 105 sq., 121.
- 29 G. Sartori, *Parties and Party System*, Cambridge, 1976, pp. 224-226, apud Burton/Gunther/Higley, *op. cit.*, p. 55.
- 30 Constantin Bacalbașa vorbește de "elita conducătoare" a socialiștilor care trecuse la liberali; cf. *Bucureștii de altă dată*, București, ed. a 2-a, 1935, p. 275-6, apud Madievschi, p. 127 infra, nota 2; totuși, se știe, textul este mai tardiv.
- 31 Cf. Traian Brăileanu, *Elita ascetică*, "Însemnări sociologice", I, 4 (iul.), 1935, p. 356 (sept.) 1935, p. 6. sq. etc., apud Armin Heinen, *Die legion "Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und politische Organization. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Fascismus*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1986, p. 56 și passim.
- 32 Heinen, *op. cit.*, pp. 30, 36; istoricul german citează aici mai multe din opusculile lui Codreanu, *Pentru Legionari, Cărticica șefului de cuib*; cf. și, mai mult sub unghi bibliografic, cu multe precauții, Corneliu Ciucanu, *Conceptul de elită în viziune legionară*, în, Gh. Buzatu et alii., *Radiografia dreptei românești (1927-1941)*, București, FF Press, 1996, pp. 276-285.
- 33 Gh. I. Brătianu, *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, Extr. din revista "Libertatea", București, 1933, 15 p.
- 33 D. E. Nicoară, *Rolul elitelor în epoca Renașterii Naționale*, Cluj, Tipografia Eparhiei Ortodoxe Române, 1940, 23 p.
- 34 G. Strat, *Problema elitelor sociale*, București, Societatea de editură și arte grafice "Dacia Traiană", 1943, 30 p. (broșura este se pare la origine o conferință din 1941 ținută de autor la Academia de Științe Morale și Politice).
- 35 Asupra lui Pareto, s-au mai aplecat Stela Cernea (1969) și Ion Ungureanu (1980), pentru a nu mai vorbi de lucrarea lui Liviu Zăpîrțan, *Contribuții la critica teoriilor elitare*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979.
- 36 *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Iași, Polirom, 1996.
- 37 Cf. Denis Richet, "Autour des origines idéologiques lointaines de la Révolution française: élite et despotisme", în *Annales ESC*, 1, 1969, pp. 1-23. Abia cartea lui Denis Richet și François Furet asupra Revoluției Franceze utilizează conceptul de elită de o manieră semnificativă intelectual, cum observa Christophe Charle; cf. *Les élites de la République. 1800-1900*, Paris, Fayard, 1987, p. 10.
- 38 Cf. F. Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1978; îndeosebi, notațiile din primul capitol: *La Révolution française est terminée*.
- 39 A. Daumard, "L'histoire sociale comparative et quantitative de l'époque contemporaine", în *Recherches et travaux de l'Institut d'histoire économique et sociale de l'Université de Paris I (Panthéon-Sorbonne)*, no. 14, p. 285.
- 40 Cf. G. Chaussinand-Nogaret, *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle*, Paris, Tallandier, 1991, p. 13.
- 41 Guy Chaussinand-Nogaret, *Une histoire des élites. 1700-1848. Recueil de textes présentés et commentés*, Paris, Mouton, 1975, p. 9; același găsea încă în 1991, cu ironie, că termenul de elite posedă un conținut cu potențial criminal, căci este "un cuvânt încărcat de un trecut greu în

- semnificații și de un prezent exploziv, de secrete intenții, de subînțelesuri puțin recomandabile și poate condamnabile". Idem et alii, *Histoire des élites en France...* p. 11.
- 42 Cf. mai cu seama, volumul colectiv apărut sub direcția lui Guy Chaussinand-Nogaret, *Histoire des élites en France du XVI e siècle au XX siècle*, deja citat.
- 43 Cf. aici seria de lucrări prosopografice inițiate la Institutul de istorie modernă și contemporană de Chr. Charle, dedicate universitarilor francezi din secolul XIX și XX, înalților funcționari, intelectualilor etc.
- 44 Chr. Charle, *op. cit.*, pp. 10-11.
- 45 ¹*Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolul XV-XVIII*, în AIIAI, t. XVII, '1980, pp. 159-228; *Mobility and Traditionalism: The Evolution of the Boyar Class in the Romanian Principalities in the 18th Century*, în "Revue des études sud-est européennes", 3, 1986; *Mutații în sînul clasei dominante din Țara Românească în perioada de destrămare a orînduirii feudale*, în "Revista de istorie", 11, 1981; *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală. Cîteva observații preliminare*, Extr. din AIIAI, XXV/1, 1988, pp. 253-265; *Les Grands Boïars ont-ils constitué dans les Principautés roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?*, Extr. din "Südost-Forschungen", Bd. 46, München, 1987.
- 46 Cf. și observațiile foarte pertinente ale lui G. Busino, *op. cit.*, p. 87.
- 47 Chr. Charle, *op. cit.*, p. 12.
- 48 Cf. Daumard, *op. cit.*, pp. 288-289; Guy Chaussinand-Nogaret, *op. cit.*, pp. 9-10.
- 49 M. Burton/J. Higley, "Elite Settlements", in *American Sociological Review*, vol. 52, 1987, p. 297 sq.; Burton/Gunther/Higley, *op. cit.*, p. 59; definiția îi include de asemenea pe dizidenții anti-sistem; numărul acestora poate varia de la cîteva zeci de mii în SUA, între o mie cinci sute și cinci mii, în Italia sau Mexic, sau numai o mie de persoane, în țări ca Portugalia sau Chile. *Ibidem*, p. 60.; spre comparație, S.A. Madievschi recenza un număr de circa șase sute de membri pentru clasa politică din România celei de-a două jumătăți a secolului XIX, *Elita politică României (1866-1918)*, Chișinău, Logos, 1993, p. 13.
- 50 Cf. Adeline Daumard, *op. cit.*, p. 298-299.
- 51 Bottomore, *op. cit.*, p. 17.

ELITELE. BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Fondatorii:

- PARETO (V.), *Manuel d'économie politique*, Paris, 1909.
IDEM, *Traité de Sociologie générale*, 2e éd. française, Genève, Droz, 1968, 2. vol., XXX+1818 p.
(ed. originală, Paris, Payot, 1917-1919).
IDEM, *The Rise and Fall of the Elites*, The Bedminster Press, 1968.
MOSCA (G.), *Elementi di scienza politica*, Rome, 1896.
IDEM, *Histoire des doctrines politiques depuis l'antiquité jusqu'à nos jours*, Paris, Payot, 1936, 335 p.
IDEM, *The Ruling Class*, New York/London, 1939.
MICHELS (R.), *Les Partis politiques*, Paris, Flammarion, 1914, 315 p.

Principalele contribuții sociologice:

- GOBLOT, (Edmond), *La barrière et le niveau*, Paris, F. Alcan, 1925.
SCHUMPETER (J.), *Impérialisme et classes sociales*, Paris, Ed. de Minuit, 1972, 295 p.
BURNHAM (J.), *The Managerial Revolution* (trad. franc., *L'Ere des organisateurs*, Paris, Calman-Levi, 1947, 264 p.
MANNHEIM, (Karl), *Essays on the Sociology of Culture*, London, 1956.
DREITZEL (H.P.), *Elitebegriff und Sozialstruktur*, Stuttgart, 1962.
ZAPF (W.), *Wandlungen der deutschen Elite*, München, 1965.
MILLS (C. W.), *The Power Elite*, 1964/trad. franc.: *L'élite du pouvoir*, Paris, Maspero, 1969.
DAHL (Robert), "A Critique of the Ruling Elite Model", in American Political Science Review, juin 1958/E. Lawmann et alii (eds.), *The Logic of the Social Hierarchies*, Chicago, 1970.
IDEM, *Who Governs*, New Haven, 1961 (trad. franc. *Qui Gouverne?*, Paris, A. Colin, 1971).
IDEM, "Further Reflections on the Elitist Theory of Democracy", in *The American Political Science Review*, 2. 1966, pp. 295-305.
IDEM, *Polyarchy*, Yale University Press, New Haven, 1971.
ARON (R.), "Social Structure and Ruling Class", in *British Journal of Sociology*, 1, 1950, pp. 1-16, 126-143.
IDEM, "Classe sociale, classe politique, classe dirigeante", in *Archives européennes de sociologie*, I, 1960, 2, pp. 260-281.
IDEM, *La lutte de classes. Nouvelles leçons sur les sociétés industrielles*, Paris, Galimard, 1964.
LASWELL (Harold), "Agenda for the Study of Political Elites", in Dwaine Marvick (ed.), *Political Decision-Makers*, Glencoe, The Free Press, 1961.
IDEM et alii, *The Elite Concept*, in Bachrach (Peter), *Political Elites in a Democracy*, New York, 1971.
DAHRENDORF (Ralf), *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*, München, 1971.
GAXIE (Daniel), *Les Professionnels de la politique*, PUF, 1973, 96 p.
GAXIE (Daniel), "Les logiques du recrutement politique", in *Revue française de Sciences politiques*, vol. 30. no.1, février, 1980, pp. 5-45.
GIDDENS, (Anthony), "Elites in the British Class Structures", in Stanworth, (Ph.)/Giddens, (A.) (eds.), *Elites and Power in British Society*, Cambridge, 1974.

- SARTORI (Giovani), "Anti-Elitism Revisited", in *Gouvernement and Opposition*, 1978, pp. 58-80.
- BIRNBAUM (Pierre) et alii., *La classe dirigeante française. Dissociation, interpénétration, intégration*, P.U.F., 1978, 189 p.
- IDEM, *Les élites socialistes au pouvoir*, Paris, PUF, 1984.
- LEWANDOVSKI (Olgiered), "Différenciation et mécanismes d'intégration de la classe dirigeante. L'image sociale de l'élite d'après le Who's who in France", in "Revue française de sociologie", janv.-mars, 1974, pp.43-73.
- PUTNAM (Robert D.), *The Comparative Study of Political Elites*, Englewood Cliffs, 1976.
- HIGLEY (John), FIELD (Lowell G.), GROHOLT (Knut), *Elite Structure and Ideology*, New York, Columbia University Press, 1976.
- FIELD (Lowell G.), HIGLEY (J.), *Elitism*, London, 1980.
- BURTON (Michael G.), HIGLEY, "Elite Settlements", in *American Sociological Review*, 52, 1987, pp. 295-307.
- IDEM, "Invitation to Elite Theory", în DOMHOFF (William), DYE (Thomas R.) (eds.), *Power Elites and Organizations*, Newbury Park, 1987.
- HIGLEY (J.)/BURTON (M. G.)/FIELD (G.L.), "In Defense of Elite Theory", in *American Sociological Review*, 55/1990, pp. 421-426.
- LACHMAN, (Richard), "Class Formation without Class Struggle: An Elite Conflict Theory of the Transition to Capitalism", in *American Sociological Review*, vol. 55, iunie 1990.
- ETZIONI-HALEVY (Eva), *The Elite Connection*, Polity Press, Cambridge, 1993.

Sinteze și bibliografii:

- BOTTOMORE (T. B.), *Elites and Society*, Middlesex, Pelikan Book, 1964 (trad. fr. : *Elites et société*, Stock, 1967, 176 p.). O bună sinteză asupra problemei, încă utilizabilă, în ciuda momentului apariției, care o datează fatalmente.
- BECK (E.) et alii., *Political Elites. A Select and Computerized Bibliography*, Cambridge (Mass), MIT Press, 1968.
- ALBERTONI, (Ettore A.), *Doctrine de la classe politique et théories des élites*, Paris, Librairie des Méridiens, 1987, 262 p. O lectură asupra operei lui G. Mosca.
- SCOTT (J.), *The Sociology of Elites*, 3 vols. (*The Study of Elites; Critical Perspective; Interlocking Dictatorships and Corporate Networks*), Aldershot, Elgar, 1990.
- BUSINO, (Giovanni), *Elite(s) et élitisme*, Paris, PUF, 1992, 227 p. (Coll. Que sais-je?). Cea mai recentă, sintetică și echilibrată perspectivă asupra teoriilor și interpretărilor legate de elite.

Perspectiva istoriografică:

a. Abordări teoretice și de metodă:

- NADEL (S.F.), *Le concept d'élite sociale*, in "Bulletin international des sciences sociales", VIII, 3, 1956.
- RICHET (Denis), "Autour des origines idéologiques lointaines de la Révolution française: élite et despotisme", in *Annales E.S.C.*, janv.-févr. 1969, pp.1-23. Un demers clasic, care a deschis un nou orizont în chetiunea elitelor.
- IDEM, *La France moderne: l'esprit des institutions*, Flammarion, 1973, 188 p.
- DUPEUX (G.), "L'étude de la mobilité sociale: quelques problèmes de méthode", in *Conjoncture économique, structure sociale. Hommage à Ernest Labrousse*, Paris, 1974.
- VOVELLE (Michel), "L'élite ou le mensonge des mots", in *Annales E.S.C.*, janv.-févr. 1974, p.49-72.
- CHAUSSINAND-NOGARET (G.), *Une histoire des élites 1700-1848*. Recueil de textes présentés et commentés, Paris, Mouton, 1975, 376 p.

- CHARLE (Christophe) et alii., *Pour une prosopographie des élites françaises (XVIe-XXe siècles). Guide de recherche*, Paris, 1980, 180 p. Bibliografie actualizată, indicații metodologice și în ce privește sursele.
- RIOUX (J. P.), "Les élites en France en XX siècle, remarques historiographiques", in *Mélanges de l'Ecole française de Rome*, tome XCV, 1983, 2, pp.13-27.
- HERZOG, (Dietrich), *Politische Führungsgruppen: Probleme und Ergebnisse der modernen Elitenforschung*, Darmstadt, 1983, 144 p.
- BOURDIEU (Pierre), *La distinction, critique sociale du jugement*, Paris, Ed. de Minuit, 1979.
- DAUMARD (Adeline), "Histoire sociale comparative et quantitative de l'époque contemporaine", in *Recherches et travaux de l'Institut d'Histoire économique et sociale de l'Université de Paris I (Panthéon-Sorbonne)*, Bulletin no. 14 (mimeogr.).
- IDEM, *Les généalogies sociales: un des fondements de l'histoire sociale comparative et quantitative*, préface à G. Jacquement, *Belleville au XIXe siècle. Du faubourg à la ville*, Paris, EHESS, 1984.
- NICOLET (Claude), "Prosopographie et histoire sociale: Rome et l'Italia à l'époque républicaine", *Annales E.S.C.*, sept.-oct., 1970, pp.1209-1228.
- STONE (Lawrence), "Prosopography", in Gilbert (F.) et Graubart (S.R.) (édit.), *Historical Studies Today*, New York, 1972, pp 107-140.
- MILLET (Hélène), (éd.), *Prosopographie et informatique*, Ed. du CNRS, 1985.
- BULST (Neithard) et GENET (Jean-Philippe) (Edited by): *Medieval Lives and the Historian*, Kalamazoo, Michigan, 1986.
- MOYSER (George), WAGSTAFFE (Margaret) (eds.), *Research Methods for Elite Studies*, Boston, 1987.
- SAINT- MARTIN (Monique de), *Quelques remarques à propos de quelques questions posées par l'étude sociologique de la classe dominante*, in BULST (Neithard) et GENET (Jean-Philippe), op. cit., pp.17-26.

b. Contribuții analitice:

- KOLABINSKA (Marie), *La circulation des élites en France*, Paris, s.a.
- TUDESQ (André-Jean), *Les Grands notables en France (1840-1849)*, tome premier, P.U.F., 1964, 558 p.
- TUDESQ (André-Jean), *Les conseillers généraux en France au temps de Guizot. 1840-1848*, Presses de la fondation nationale des sciences politiques, 1967.
- SERMAN (William), *Les origines des officiers français. 1848-1870*, 1979, 406 p.
- BERGERON (L.), *Les masses de granit. 100000 notables du Premier Empire*, Paris, 1979.
- ESTEBE, (J.), *Les Ministres de la République*, Paris, 1982.
- RICHE (D.), *Elite et noblesse: la formation des grandes serviteurs de l'Etat aux XVIe-XVIIe siècles*, in "Acta Poloniae", XXXVI, Varsovie, 1977.
- LEMARCHANDS (Guy), "Noblesse, élite et notabilité. 1789-1830", in *Etudes sur le XVIIIe siècle*, Bruxelles, 1980.
- HOWORTH (Jolyon)/CERNY (Philip G.) (eds.), *Elites in France*, London, 1981.
- CHALINE (J.P.), *Les Bourgeois de Rouen: une élite urbaine au XIXe siècle*, Paris, 1982.
- CHARLE (Chr.), *Les élites de la République. (1880-1900)*, Fayard, 1987, 556 p.
- BROZZAT, (Martin) et alii (Hrsg.), *Die Deutschen Eliten und der Weg in den 2-Weltkrieg*, München, 1989.
- BEST (Heinrich), *Die Männer von Bildung und Besitz. Struktur und Handeln parlamentarischer Führungsgruppen in Deutschland und Frankreich 1848/1849*, Düsseldorf, Droste Verlag, 1989.
- CHAUSSINAND-NOGARET (Guy) et alii., *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle*, Paris, Tallandier, 1991, 478 p.

Contribuții românești:

- BRĂȚIANU (Gh. I.), *Problema noilor elite și a liberalismului în România*, București, 1933, 15 p.
- NICOARĂ (D.E.), *Rolul elitelor în epoca renașterii naționale*, Cluj, 1940, 23 p.
- STRAT (George), *Problema elitelor sociale*, București, 1943, 22 p.
- ZĂPÎRȚAN (Liviu), *Contribuții la critica teoriilor elitare*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, 290 p.
- GHEORGHIU (Mihai Dinu), "Formarea cadrelor conducătoare în România", în *XENOPOLIANA. Buletinul Fundației Academice "A.D. Xenopol"*, Iași, I/1993.
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ-NAPOCA, t. XXXII/1993. Grupaj tematic: *Majoritate-Minoritate - Elite, Marginali*. (Conține în general abordări empirice, legate de lumea transilvăneană, ca și o scurtă introducere, care conține o serie de deslușiri terminologice utile, semnată de Aurel Răduțiu, pp. 13-17.)
- RĂDULESCU (Mihai S.), "În jurul noțiunii de elită", în *Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" din Iași*, t. XXX/1993, Iași, pp. 613-632.
- DOGAN (Matei), "Dansul electoral în România interbelică", în *Revista de cercetări sociale*, 4/1995, pp. 3-23.
- POLIS. Revistă de științe politice, 4/1995. Număr tematic: *Actualitatea elitelor* (contribuții de Dragoș Aligică, Ileana P. Voicu, D. A. Lăzărescu, George Tibil, Laurențiu Ștefan, traduceri din J. Higley/R. Gunther/M. Burton și Fr. Hayek).
- TANASE (Stelian), *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Iași, Polirom, 1996.

Florea Ioncioaia

"Se poate reprima o răscoală cu soldații, se pot face alegeri cu țărani dar, soldații și țărani nu ajung pentru a governa, pentru aceasta este nevoie de concursul claselor superioare care sînt în mod natural guvernante".

François Guizot, într-o scrisoare din 1852

ELITE EUROPENE ȘI ELITE ROMÂNEȘTI ÎN VEACUL XVIII. ÎNCERCĂRI DE DEFINIRE

Remus Câmpeanu

Ca știință relativ nouă, care studiază procesele sociale, relațiile dintre oameni și instituțiile existente în cadrul comunităților umane, sociologia este prima care a încercat o abordare elitară a evoluției societății. Acest fapt este firesc în condițiile în care, prin definiția anterioară, sociologiei îi revine și sarcina de a contura raporturile dintre categoriile conducătoare și cele conduse, în scopul punctării perspectivelor și selectării modalităților celor mai eficiente de conducere. Poate și din acest motiv, sociologia se interferează deseori cu politologia, iar instrumentele de lucru specifice celor două științe sînt, cîteodată, asemănătoare.

Pomind de la aceste considerente, putem înțelege de ce, sociologia a interpretat conceptul de elită, în primul rînd, ca elită politică, principal subiect al cercetărilor, reușind mai puțin să distingă în cadrul societății, alte categorii elitare. Este adevărat că s-au elaborat în domeniul sociologic definiții de mare varietate privind elitele, toate sînt însă cantonate în sfera realităților social-politice, trecute sau prezente. În acest sens, sociologii au inclus în cîmpul elitar marile personalități istorice, conducătorii politici, membrii de rang înalt ai structurilor social-politice, liderii instituțiilor, organizațiilor și grupurilor sociale, deci, în general, persoane care au avut un oarecare rol politic în cadrul comunităților umane. Toate teoriile elitare pe care sociologia și le revendică - începînd de la Machiavelli, continuînd cu Comte, Fichte, Schelling, Schopenhauer, Nietzsche, Carlyle, Emerson, Pareto, Weber, Mosca, Michels și mulți alții, pînă la reprezentanții teoriilor elitare contemporane occidentale - sînt de o impresionantă diversitate dar, folosesc, ca principal criteriu de diferențiere a elitelor, în raport cu masele, criteriul poziției politice¹.

Beneficiind de modelul de cercetare promovat de sociologie, istoria, o știință apropiată prin obiectivele preocupărilor sale, a încercat să preia tematica evoluției elitelor. Bineînțeles, prin prisma istoriei, fosta perspectivă sociologică trebuia lărgită pentru că, în dialectica evoluției sociale, criteriul politic este un criteriu important dar nu unic. Redefinirea și lărgirea conceptului de elită, în sensul noilor valențe pe care i le-a atribuit știința istorică, a reprezentat un proces de durată. Poate nu întîmplător, dacă avem în vedere faptul că însuși termenul "sociologie" provine din limba franceză, primii istorici care au încercat să-și apropie tematica elitelor, conform unor criterii strict științifice, au fost istoricii francezi. În permanent contact cu puternicele curente sociologice franceze, ei au conturat o metodologie de

cercetare a elitelor din perspectivă istorică, metodologie pe care au preluat-o apoi și alte istoriografii europene.

În evoluția studiului istoric legat de elite, un moment important l-a constituit, considerăm, publicarea lucrării lui Roland Mousnier, *Les hiérarchies sociales de 1450 à nos jours*, în 1969, în care se încearcă schițarea unor principii de cercetare într-un domeniu încă nefamiliar științei istorice². Se simte, în această lucrare, imixtiunea sociologiei în câmpul cercetării istorice, dar stratificarea socială pe care o propune autorul, criteriile uzitate pentru evaluarea categoriilor sociale depășesc deja rigidele bariere ale cadrului politic. Ierarhizarea socială propusă de Mousnier, deși acordă un rol important puterii politice, delimitează categoriile sociale și, în funcție de alte criterii: economic, juridic, administrativ, al demnității, al onoarei, al prestigiului, al mentalității și al ideologiei etc. În acest fel, definirea statului social al diferitelor categorii sociale nu se mai limitează la criteriul putere și, în mod firesc, nici elitele nu se mai raportează numai la acest criteriu, pînă atunci atotputernic. Cumulînd multitudinea criteriilor pe care și le stabilește singur, autorul imaginează posibilitatea a trei tipuri de ierarhizare socială: în ordine, în caste și în clase. Desigur, lucrarea nu este una strict focalizată pe o istorie a elitelor, dar principiile stabilite în ea au deschis noi perspective de evaluare a păturilor elitare.

Pe baza acestor îndrăznețe aprecieri, cel care va contura cu adevărat o istorie a elitelor va fi cunoscutul istoric francez Guy Chaussinand-Nogaret. Sub redacția acestuia apare, într-o primă fază, lucrarea *Une histoire des élites 1700-1848*, publicată în 1975, schișind dinamica sferelor elitare dinspre aristocrație și regalism înspre un regim mai complex, în care câmpul elitar este penetrat și de reprezentanți ai altor categorii sociale care prin pregătire, educație și posibilități economice își reevaluează aspirațiile sociale, tinzînd a se orienta înspre parlament, înspre categoria marilor funcționari, înspre înnobilitare, înspre societățile academice, înspre corpul superior al armatei etc.³ În acest fel, elita economică, politică și socială a Franței devine un amalgam de membri ai diferitelor straturi sociale, reuniți pe criteriile competenței și ale capacității de adaptare. Această grupare conturează în mod serios aristocrația tradițională, nevoită a traversa un temeinic proces de restructurare. Spre a surprinde aceste transformări sociale, autorii apelează la criteriul de apreciere a elitelor mai ample decît ale lui Mousnier.

Într-o altă lucrare, *Histoire des élites en France du XVIe au XXe siècle*, apărută în 1991, Chaussinand-Nogaret și echipa sa, revin spre a lărgi definiția conceptului de elită⁴. Ei specifică faptul că elita, cea care concentrează puterea, nu se limitează la anumite clase sociale și că a scrie istoria elitelor înseamnă de fapt a scrie istoria Franței, în toate planurile ei, inclusiv în planul mentalității. Aceasta și datorită faptului că elitele frînează sau accelerează procesele istorice și asupra lor se repercutează, în detaliu, întreaga istorie. Toate transformările sociale devin evidente chiar la nivel elitar, de aceea și societatea franceză evoluează, în acest plan, de la o societate a unei ierarhii stricte, înspre o societate în care nobilimea va

coexista cu alte categorii sociale în birouri, ministere, administrație, armată etc. Chaussinand-Nogaret consideră, astfel, că secolul al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor reprezintă perioada în care se face cu adevărat trecerea de la aristocrație spre elite. Desigur, bibliografia elitelor franceze este mult mai bogată, dar, considerăm că, reperele sus-menționate reprezintă jaloanele fundamentale ale evoluției cercetărilor franceze în acest domeniu, oarecum inedit pentru istoriografia română.

Trecînd în revistă aceste repere, putem observa cu ușurință că după modelul sociologic, francezii înțeleg prin categorii elitare, în primul rînd, acele categorii care, într-un fel sau altul, acced la putere, chiar dacă, în ceea ce privește criteriile de evaluare și de definire, apar permanent noi performanțe. Există, bineînțeles, preocupări și pentru elitele culturale sau provinciale, dar și aici analiza este orientată înspre perspectiva contactelor cu sferile puterii. În acest fel, o definiție clară a elitelor se conturează cu dificultate.

Aceleași obstacole le-a întîmpinat și istoriografia engleză, cu atît mai mult cu cît ea nu are aceleași înclinații înspre abstractizare, sinteză și eseistică istorică asemenea istoriografiei franceze. Cu toate acestea, și în Anglia există tentative de definire a elitelor. Acum aproximativ trei decenii, istoricii englezi nu depășiseră optica tradiționalistă. Elitele, trepte superioare ale unei imaginare scări sociale, constituiau categorii izolate, în care principiul eredității excludea posibilele penetrări. Din acest motiv, genealogia constituia principala știință istorică utilizată în studiul elitelor. Treptat, termenul de elită începe să își lărgescă cîmpul social. Intelectualii, absolvenții formelor superioare de învățămînt, apar tot mai frecvent în studiile istorice privind categoriile elitare.

Din deceniul al optulea, istoria elitelor devine o temă uzuală de cercetare. Pentru istoricii acestei perioade, elita nu mai reprezintă doar nivelul îngust al aristocrației și ologarhiei bancare, comerciale și industriale și se folosește tot mai puțin asocierea termenilor elită-aristocrație, ajungîndu-se treptat, în fapt, la concluzia că, în ierarhia socială engleză, există mai multe elite care evoluează în paralel și care, fiecare în parte, au o mare importanță socială. Treptat, sfera elitelor va încorpora și alte niveluri sociale: reformiștii, deținătorii funcțiilor cheie, membrii marcanți ai administrației, cei activi și dinamici etc. În acest fel, fiecare istoric ajunge să își definească elita în funcție de tematica abordată, fără a ține cont de șabloanele unei definiții generale. Dispare, deci, tendința de a defini o elită unică, abstractă, extensiunea termenului împiedicînd acest fapt. Desigur, studiile stabilesc anumite criterii elitare, dar ele diferă în mare măsură, de la caz la caz. Chiar și în cadrul categoriilor elitare există anumite ierarhii, dinspre elita locală înspre elita de stat, dinspre elita pe domenii înspre elita globală etc. Se fac, de asemenea, distincții între elită și elită profesională, așa încît tendința de a căuta o definiție unică se autodizolvă, iar o definire la modul general este de neutilizat din punctul de vedere al aplicabilității în studiile și cercetările istorice. Această situație confuză, oarecum,

din istoriografia engleză a elitelor este similară cu cea a celorlalte istoriografii europene în domeniu.

Pentru secolul al XVIII-lea nici una dintre istoriografiile europene nu reușește să-și definească cu deosebită claritate elitele. Există un adevărat noian de definiții și de criterii care se aplică în cercetarea elitelor. În general, pentru perioada menționată, criteriul fundamental de raportare la sfera elitară, în viziunea istoriografiilor europene, este criteriul ierarhiei sociale, condiția apartenenței la una dintre clasele sociale superioare. Iată, în acest sens, doar câteva dintre categoriile sociale pe care istoriografia europeană le-a considerat ca fiind elitare în veacul XVIII: aristocrația cu toate sensurile ei (feudalitatea târzie, marii proprietari funciari, boierimea, nobilimea), clerul superior, ofițerii de rang înalt, marii funcționari ai statului, intelectualitatea sau inteligența, orășenimea bogată, lumea comerțului și a finanțelor etc.⁵

În cazul elitelor transilvănene, istoriografia maghiară și istoriografia germană au putut opera cu ușurință, folosind criteriul apartenenței de clasă, criteriu maturizat în cadrul sistemului legislativ al zonei. Aici elitele sînt bine fixate în mecanismul privilegiilor constituționale și, ca urmare, reperatele de cercetare sînt clare.

În cazul românilor ardeleni, pentru secolul al XVIII-lea, clasele sociale traversează o perioadă de cristalizare târzie, datorită neincluzerii în sistemul constituțional, așa încît, în afară de mica nobilime și de clerul superior unit iar spre sfîrșitul secolului de clerul superior ortodox, este greu a distinge alte categorii elitare, folosind criteriul de clasă. Dar pentru că nu putem echivala populația românească cu o simplă și uniformă societate iobăgească, ceea ce nu ar corespunde realității, și pentru că, în fond, orice societate umană își are elitele ei, trebuie să selectăm din puzderia de definiții care caracterizează elitele, pe aceea care ar putea permite centurarea unor elite românești. Avînd în vedere aceste considerente, sîntem obligați la a ne opri la sensurile cele mai generale ale elitei și a reține definiția conform căreia elita desemnează orice categorie a societății care, prin statut economic, politic, social, juridic superior, prin orizont spiritual sau prin aspirații deosebite, se diferențiază de marea masă a populației. Deși, poate prea generală, această definiție, care depășește criteriul de clasă și criteriul conform căruia elita reprezintă doar nivelul de decizie, este unica prin care putem "radiografia" sfera elitară a românilor transilvăneni din veacul al XVIII-lea. De altfel, și în cazul altor populații - sîrbii, slovacii sau rutenii spre exemplu - unde de asemenea clasele sociale erau în epocă în plin proces de maturizare, poate fi aplicată numai această largă definiție elitară, criteriul ierarhiei sociale superioare limitîndu-se doar la redusele categorii ale micii nobilimi, ale clerului superior sau ale intelectualității, în mare parte tot de factură clericală.

Avînd în vedere aceste considerente, se poate propune pentru românii transilvăneni următoarea structură elitară: în primul rînd, un nivel al elitei perfor-

mante, alcătuit, după cum este binecunoscut, din reprezentanții de frunte ai iluminismului românesc, în mare parte membri ai clerului unit, angrenați activ în mișcarea revendicativă românească, a căror viață și activitate a fost și este bine conturată în cercetările istorice, printr-o amplă bibliografie. Apoi, un al doilea nivel, al absolvenților români de gimnazii și colegii transilvane sau europene, care nu s-au distins printr-o activitate deosebită și nu au lăsat în urma lor lucrări scrise, dar care au popularizat, în mediul în care au trăit, ideile epocii⁶. Acestui nivel i se poate adăuga și categoria puținilor funcționari români pătrunși - pe calea educației - în administrația centrală și provincială a imperiului. Din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, pătura funcționărească română este în vizibilă creștere. Este aceasta, poate, și o consecință a eșecului mișcării Supplexului, eșec ce a determinat reorientarea programului politic elitar dinspre nivelul revendicărilor direcționate către structurile superioare ale imperiului, înspre educarea maselor și penetrarea în sistem, nu ca națiune ci pe baza carierelor individuale. Ar urma un al treilea nivel, cel al preoților formați în seminariile teologice și al învățătorilor absolvenți ai cursurilor de normă. Acest nivel, chiar dacă nu beneficiază de un orizont spiritual deosebit, are un statut social aparte, bine conturat, superior celor al preoților formați pe la mănăstiri care de-abia au deprins scrisul și cititul, în unul sau doi ani de școală elementară sătească. Acestui nivel i se asimilează, tot datorită statutului social și datorită bune cunoașteri a limbii germane, categoria puținilor ofițeri români din regimentele de graniță. În sfârșit, un al patrulea nivel al elitelor românești, delimitat prin criterii economice, este nivelul prosperiei negustorimii românești. Este vorba de negustorii români, aromâni sau macedoromâni din zona Banatului care participă la licitarea pământurilor în momentul arendării a unei mari părți a provinciei; de negustorii români din zona Oradiei care participă la conducerea orașului, încercând, ca și cei bănățeni, să beneficieze de pavăza privilegiilor ilirice; de negustorii români din sud-estul Transilvaniei și, eventual, de cei din zona Blajului, localitate care, în jurul domeniului episcopal unit, începe să se contureze ca ținț românesc. De acest nivel aparține, considerăm, și ceea ce a mai rămas din mica nobilime medievală românească din Hațeg sau Făgăraș. Nici acest nivel, totuși elitar, nu are un orizont deosebit, însă, în cazul negustorilor din sud-estul Transilvaniei și al celor din Banat sau Oradea, se va exprima încă din primele decenii ale secolului, o fermă poziție, ce va deveni o reală problemă politică⁷. Desigur, această negustorime, cunoscută sub termenul generic de "greci", evoluează în cadrul mai larg al negustorimii ortodoxe sârbe și grecești, fiind, uneori, greu de desprins din lanțul solidarității interconfesionale.

Fundamentul acestor categorii elitare îl constituie lumea satului românesc, în special pătura superioară a lumii sătești: juzii, cnezii, obercnezii, unii provizori domeniiali, cantorii, preoții și dascălii fără pregătire asigurată în instituțiile formative ale statului, țărănimea liberă etc. Această pătură superioară a lumii rurale nu constituie în sine o elită, nediferențiindu-se prin educație, obiceiuri și mentalitate

de marea masă a țărănimii aservite, dar din rîndul ei s-a desprins mica elită românească de secol XVIII, cum s-a putut observa, destul de diversă și, mai ales, din rîndul ei se va forma nivelul elitar românesc, mult mai amplu, de secol XIX.

Din categoriile propuse pentru o cercetare a elitelor românești transilvănene de secol XVIII, unele au fost studiate cu suficientă atenție în istoriografia română. Este vorba de fruntașii iluminismului și ai mișcării naționale, de categoria preoților și învățătorilor formați în instituțiile statului, de ofițerii regimentelor de graniță etc.⁸ A fost relativ bine studiată și pătura superioară a lumii satului, sursă a categoriilor elitare. Mai puțin cunoscute sînt situația micii nobilimi și a negustorimii române și, în special, situația absolvenților români de gimnazii și colegii transilvane sau europene. În ceea ce privește ultima categorie, în mod firesc elitară, preocupările pentru conturarea ei sînt de dată relativ recentă.

O analiză istorică temeinică în acest domeniu reprezintă o întreprindere dificilă și de durată, din mai multe motive. În primul rînd, datorită faptului că marea majoritate a registrelor matricole ale colegiilor și gimnaziilor transilvane nu s-au păstrat, iar cele care au rămas sînt deteriorate sau incomplete, în partea lor legată de secolul al XVIII-lea. În al doilea rînd, pentru că și în cazul registrelor care s-au păstrat în stare bună, cu mici excepții, sînt insuficiente. Doar registrele unor școli catolice, alcătuite cu migala specifică a reputatei birocrății iezuite, oferă, cîteodată, informații mai temeinice despre elevi. De cele mai multe ori însă, lipsesc reperele despre naționalitate, religia, originea socială sau vîrsta celor înscriși la studii, matricolele fiind simple liste de nume. Este binecunoscut faptul că, în epocă, criteriul numelui, datorită latinizării, este irelevant, așa încît pe baza acestui criteriu, naționalitatea nu poate fi depistată decît în puține cazuri.

Din motivele sus-menționate, rarele preocupări pentru românii prezenți în gimnazii sau colegii au avut tendința de a supraevalua dimensiunile acestei categorii. Puținele informații sigure au fost interpretate în fel și chip, s-au făcut numeroase statistici exagerate, s-au calculat sume, s-au făcut medii ale frecvenței românești pe ani dispași etc. S-a ajuns chiar la situația ca, în sumele calculate pentru elevii români la una sau alta dintre școlile transilvane, să fie socotiți de mai multe ori aceiași elevi. Dacă, spre exemplu, elevul a fost prezent în școală patru sau cinci ani, el este însumat de patru sau cinci ori, așa încît, cifrele referitoare la prezența românească în instituții de învățămînt mediu sau superior sînt, uneori, subiective. Procentele privind frecvența românească au fost calculate, în unele cazuri, pentru ani școlari aflați la intervale mari de timp unul față de celălalt, iar media procentuală a devenit astfel nesigură, fiind binecunoscut faptul că în veacul al XVIII-lea, chiar și în anii școlari succesivi, diferențele de frecvență puteau fi foarte mari datorită războaielor și epidemiilor⁹.

Fără a insista asupra tuturor metodologiilor greșite de calcul, se poate concluziona că numărul mic al informațiilor certe nu permite evaluări pe termen lung. Indiscutabil, numărul românilor în școlile medii și superioare transilvănene

este în creștere pe tot parcursul secolului analizat, reflectând dinamica întregii societăți românești, dar această dinamică nu este totdeauna corect exprimată în planul statisticii școlare. Și, pentru că informațiile oferite de matricole sînt atît de puține, soluția ar fi valorificarea lor maximă nu prin medii, sume, procente și alte metodologii de calcul ci prin simpla publicare a listelor nominale conținute în registre. Este, de altfel, calea pe care o urmează cercetătorii care lucrează în domeniu, în ultimii ani.

- 1 În legătură cu principiile teoriilor elitare reprezentative, vezi Liviu Zăpîrjan, *Contribuții la critica teoriilor elitare*, Cluj, 1979.
- 2 Lucrare apărută la editura "Presses Universitaires de France", Paris.
- 3 Lucrare apărută la editura "Mouton", Paris - La Haye.
- 4 Apărută la editura "Tallandier", Paris.
- 5 Principalele repere bibliografice, pe baza cărora am conturat considerațiile la istoriografia elitelor europene de veac XVIII, sînt: Paul Bloomfield, *Uncommon people. A study of England's Elite*, London, 1955; Vivian R. Gruder, *The Royal Provincial Intendants. A Governing Elite in Eighteenth-Century France*, New York, 1968; R. K. Kolsall, Anne Poole, Annette Ruhn, *Graduates: the Sociology of an Elite*, London, 1972; Sheo Kumar, *The Urban Elite*, Delhi, 1974; A. S. Cohan, *The Irish Political Elite*, Dublin, 1972; Nicholas P. Canny, *The Formation of the Old English Elite in Ireland*, Dublin, 1975; Robert S. Robins, *Political institutionalisation and the integration of elites*, Beverly Hills-London, 1976; Pierre Birnbaum, *The heights of power. An essay on the power elite in France*, Chicago and London, 1977; George Huppert, *Les bourgeois gentilshommes (An essay on the definition of elites in Renaissance France)*, Chicago and London, 1977; *European landed elites in the nineteenth century*, Baltimore & London, 1977; Harvey Chisik, *The limit of reform in the Enlightenment. Attitudes toward the education of the lower classes in eighteenth century France*, Princeton, 1981; Brenda Meehan-Waters, *Autocracy and aristocracy. The Russian service elite of 1730*, New Jersey, 1982; Robert O. Crummey, *Aristocrats and servitors. The boyar elite in Russia 1613-1689*, Princeton, 1983; Lawrence Stone, Jeanne C. Fawtier Stone, *An open elite? England, 1540-1880*, Oxford, 1986; George Moyser, Margaret Wagstaffe, *Research methods for elite studies*, London, 1987; Nigel Aston, *The French bishops and the coming of the revolution 1786-1790*, Oxford, 1992; John Stoye, *Marsigli's Europe 1680-1730. The life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*, New Haven and London, 1994; *Scottish Elites, Proceeding of the Scottish Historical Studies Seminar. University of Strathclyde 1991-1992*, Edinburg, 1994; David A. Bell, *Lawyers and citizens. The making of a political elite in Old Regime France*, New-York-Oxford, 1994; André Béteille, *Ideologies and intellectuals*, Delhi, 1980; Bertrand Frélaud, *Les bleus de Vannes 1791-1796. Une élite urbaine pendant la Révolution*, Vannes, 1991; Leonard Angel, *Enlightenment East and West*, New York, 1994; Giacomo Zenobi Bandino, *Tarda feudalita e reclutamento delle élites mello State pontificio (secoli XV-XVIII)*, Roma, 1983; Theodor Geiger, *The Danish intelligentsia from the reformation to the present time*, Copenhaga, 1949; Bernard Michel, *La mémoire de Prague. Conscience nationale et intelligentsia dans l'histoire Tchéquie et Slovaque*, Paris, 1986; Dmitri Mirsky, *The intelligentsia of Great Britain*, London, 1935; *The intelligentsia and the intellectuals. Theory, method and case study*, London, 1977; Nikola Filchev, *The intelligentsia in Bulgaria*, Sofia, 1964.
- 6 Sporadice preocupări privind cercetarea acestei categorii elitare pot fi întîlnite în diferite monografii ale unor școli sau universități transilvănene sau europene. Există publicate pentru secolul al XVIII-lea cîteva liste cu elevii români ai unor școli sau gimnazii din Ardeal ca de exemplu Cluj, Blaj, Bistrița, Sibiu, Alba-Iulia etc. Primul care a inițiat o cercetare sistematică în domeniu a fost

istoricul Tonk Sándor. La ora actuală, s-a constituit un grup de cercetare la Institutul socio-uman din Tîrgu-Mureș. Volumul referitor la frecvența studenților români la universitățile străine în veacul al XVIII-lea se află în lucru.

- 7 Vehemența cu care a reacționat acest nivel elită împotriva politicii de catolicizare reiese din seria de studii, articole și cărți consacrate momentului unirii religioase. Opoziția se sprijinea pe o puternică bază economică.
- 8 Istoricii năsăudeni, grupați în jurul revistei "Arhiva someșană", au conturat, în esență, existența unei elite românești legate de funcționarea Institutului militar din Năsăud.
- 9 Metodologiile greșite de calcul privind frecvența școlară pot crea numeroase probleme. Astfel, Virgil Șotropa, publicînd primul lista elevilor la gimnaziul catolic din Bistrița, concluzionează că la această școală, între anii 1729-1779, ar fi fost prezenți peste 560 de elevi români. Cifra reiese însă prin însumarea elevilor pe ani de învățămînt, fără a se ține cont de faptul că majoritatea elevilor sînt prezenți în școală mai mulți ani, așa încît, urmărind nominal frecvența școlară, numărul real al tinerilor români este aproximativ 266. Cu toate acestea, mulți istorici au preluat cifra oferită de Șotropa, popularizînd o imagine eronată. Din nefericire, nu este un caz singular, există numeroase preluări de informații neverificate în istoriografia școlară de la surse oferite de istorici care au exagerat interpretînd statistic datele documentare.

"Întotdeauna, și în mod necesar, din mijlocul maselor se ridică o nouă minoritate organizată, care se autoimpune ca noua clasă guvernantă. Astfel, majoritatea oamenilor se află într-o condiție de eternă tutelă, este predestinată de o necesitate tragică la a se supune dominației unei minorități restrînse și trebuie să se mulțumească de a fi pedestalul oligarhiei".

R. Michels, *Partidele politice*, 1914

NOTE ASUPRA ELITEI POLITICE ROMÂNEȘTI ÎN BUCOVINA HABSBURGICĂ

Mihai-Ștefan Ccaușu

În peisajul historiografic postdecembrist, problematica istoriei elitelor apare drept o temă de reflexie istorică ce tinde să iasă, tot mai mult, din conul de umbră impus vreme de decenii de ideologia comunistă. În cadrul acestei generoase teme se înscrie și studiul nostru, ce își propune să analizeze succint cazul Bucovinei. Fără a încerca un eseu teoretic sau sociologic asupra elitei politice, vom urmări, în cazul dat, câteva chestiuni pivoare la originile sociale ale elitei bucovinene și la modul în care elita românească a avut acces la puterea politică, în condițiile unei stăpîniri străine și cum acest fapt a influențat raportul dintre elită și identitatea națională.

În momentul anexării părții de nord-vest a Moldovei, cu numele de Bucovina, de Imperiul habsburgic, la începutul ultimului sfert de veac XVIII, autoritățile imperiale constatau că în noua provincie există o stare nobiliară, boierimea, destul de numeroasă, ce deținea un preponderent rol economico-social și politic, în calitate de principai proprietari funciar, într-o zonă cu o economie preponderent agrară, cum era noua achiziție teritorială habsburgică¹. Boierimea alcătuia elita politică tradițională, din rîndurile ei recrutîndu-se cei ce alcătuiau aparatul politico-administrativ și juridic al statului moldovean. Această boierime era divizată, în linii mari, într-o boierime mare, care, în viziunea teoriei lui Pareto, alcătuia "elita guvernamentală", fiind un factor decizional important în opera de guvernare și o boierime mică, ce alcătuia "elita nonguvernamentală" și care îndeplinea doar ocazionale roluri de execuție.

Chiar de la începutul stăpînirii habsburgice, starea nobiliară din Bucovina și-a exprimat dorința de a participa la actul de guvernare a provinciei. Această dorință răzbate din propunerea făcută de primul guvernator militar al provinciei, generalul Gabriel baron von Spleny, ca din consiliul militar ce urma să administreze noua achiziție habsburgică să facă parte și doi boieri locali². Însă încercarea elitei politice românești, de a se implica la nivel decizional provincial, ca factor de putere, a fost sortită eșecului, dat fiind faptul ca autoritățile centrale din Viena au respins propunerile făcute de Spleny la sfîrșitul anului 1774.

Respingerea propunerilor de organizare și administrare a noului teritoriu, prin care starea nobiliară autohtonă românească, ar fi urmat să participe la actul decizional alături de militari și hotărîrea de menținere temporară a acesteia, doar în

acele funcții executive conforme cu moștenirea administrativă moldovenească, s-a datorat unei multitudini de factori. Între aceștia, doi se detașează ca avînd rolul cel mai important. Mai întîi, politica iosefinistă promovată de Curtea din Viena, în frunte cu viitorul împărat Iosif al II-lea, iar apoi situația politică internațională tensionată, din centrul și sud-estul Europei, care punea sub semnul incertitudinii noua achiziție teritorială a Casei de Habsburg. Iosefinismul respingea, din capul locului, participarea la actul de guvernare a elitei tradiționale românești, atît datorită neîncrederii în loialitatea ei, cît, mai ales, din teama că aceasta, mînată de interese proprii, de grup, ar fi putut frîna sau chiar împiedica aplicarea în Bucovina a unor reforme structurale, pe care coregentul Iosif II intenționa să le aplice în viitor. Aceasta, deoarece Bucovina intrase în componența Imperiului habsburgic, într-un moment în care acesta se afla în plin proces de restructurare și modernizare a structurilor societății și a statului. Dacă la toate acestea mai adăugăm și nivelul scăzut al cunoștințelor, dobîndite prin educație și instrucție, precum și necunoașterea limbii germane de majoritatea stării nobiliare bucovinene, putem percepe mai ușor de ce elita tradițională românească nu a fost folosită decît sporadic în instituțiile politico-administrative executive ale provinciei și de ce aproape toți vechii dregători moldoveni au fost înlocuiți, treptat, cu ofițeri de carieră și funcționari calificați, proveniți din interiorul monarhiei³.

Cu tot acest refuz, starea nobiliară din Bucovina nu va renunța la ideea participării la actul politic decizional de conducere, reafirmînd dispoziția sa în acest sens, în mod tranșant sau voalat, în funcție de împrejurări, de fiecare dată cînd va avea prilejul. Depunerea jurămîntului de credință față de Casa de Austria de stările privilegiate, cler și popor, în octombrie 1777, a constituit un astfel de prilej. Cu această ocazie starea nobiliară mijlocie își reafirma, printr-un promemoriu semnat de mazilii Simion Tăutul, Alexandru Ilschi, Dumitraș Goian, Nicolae Gligorcea ș.a. și adresat generalului comandant al Bucovinei, baronul von Spleny, dorința de a fi folosită în treburile politico-administrative ale provinciei, în conformitate cu privilegiile deținute și reconfirmate acum de Viena⁴.

Momentul depunerii jurămîntului a constituit pentru elita politică tradițională românească, din Bucovina, o fază de ruptură, prin diminuarea rolului marii boierimi în structura sa. Acum cea mai mare parte a boierilor ce aveau moșii în noua provincie imperială, dar locuiau în Moldova, vor refuza să depună jurămîntul și nu se vor mai întoarce niciodată aici. Din rîndul boierimii vor rămîne doar reprezentanți din familiile Balș, Calmuțchi, Cîrstea, Codrescu, Costin, Flondor, Gafenco, Giurgiuman, Herescu, Imbault, Logotheti, Mitescu, Nagni, și Turcu. Acestora li se adăugau 92 de familii de mazili, 109 de ruțași și 142 de șleahțici⁵. În aceste condiții nobilimea mijlocie, respectiv mazilii, tinde să își asume rolul de lider de grup, fapt contestat atît de reprezentanții boierimii, cît și de autoritățile habsburgice.

Dorința de a participa la actul de guvernare a provinciei, exprimată tot mai deschis, mai ales de mazilii din fostul ținut Cernăuți, în frunte cu fostul staroste Leon Imbault și cu mazilii Gafenco, Giurgiuvan și Flondor, care se autoidentifica în postura de reprezentanți ai națiunii române, a dus în cele din urmă la un conflict deschis între mazili și noul general comandant al Bucovinei, Karl baron von Enzenberg. Curtea din Viena s-a arătat iritată de insistențele mazililor, refuzându-le rolul ce doreau să-l joace în plan politic, deoarece cererile acestora veneau în contradicție cu principiile iosefinismului, de restrângere a prerogativelor feudale ale nobilimii, în folosul intereselor generale ale statului. Pentru a curma agitațiile și frământările din rîndul stării nobiliare bucovinene, ce tindeau să antreneze și masele, autoritățile centrale habsburgice au ordonat măsuri aspre, punitive, la adresa mazililor⁶.

Oarecum în paralel cu acțiunea mazililor, la începutul anilor optzeci ai secolului XVIII, are loc intrarea în viața politică a Bucovinei a boierului Vasile Balș. Reprezentant de frunte a elitei politice românești din noua provincie imperială, acesta a marcat cu personalitatea sa, vreme de câteva decenii, multe momente importante ale timpului. După cum remarcam și cu alte prilejuri⁷, Vasile Balș provenea din rîndul uneia din cele mai importante familii de mari boieri moldoveni, ai cărei membri rezidau în număr restrîns în Bucovina, doar doi, restul fiind stabiliți în Moldova. Gradul înalt de cunoștințe acumulate prin educație și instrucție, desăvîrșit prin studiile universitare făcute la Viena, atașamentul său față de noile idei ale iluminismului și iosefinismului, relațiile dobîndite în sferile politice înalte din capitala imperiului, toate la un loc l-au recomandat să ocupe locul de lider al elitei politice românești bucovinene, postură recunoscută într-o anumită formă și de autoritățile habsburgice. Ca urmare, în toamna anului 1780, cînd se părea că însăși existența Bucovinei ca provincie era amenințată, se produce o unificare consensuală conjuncturală a elitei. Astfel se ajunge la alegerea lui Balș ca deputat al tuturor stărilor provinciale, menit să le pledeze cauza pe lîngă autoritățile din Viena. Rezultatul acțiunilor sale va fi păstrarea individualității politice a provinciei, pentru un număr de ani, precum și preluarea, de factorii politici decizionali din capitala imperiului, a unora din propunerile elitei politice românești, în opera iosefină de reformare a structurilor statului și a societății în Bucovina. Curtea din Viena, recunoscînd cunoștințele și rolul jucat de Balș în cadrul elitei bucovinene, va hotărî folosirea sa în cadrul Administrației militare a Bucovinei, apoi în cadrul unor instituții centrale vieneze precum Consiliul Aulic de Război și Cancelaria Aulică Boemiano-Austriacă⁸.

La cinci ani după hotărîrea de desființare autonomiei provinciale și de includere a Bucovinei ca un simplu ținut administrativ, în cadrul provinciei Galizia, în anul 1791, boierul Vasile Balș, devenit între timp baron al statelor austriace, a fost numit de împăratul Leopold al II-lea în cea mai înaltă funcție politică din Bucovina aceluși timp, aceea de căpitan al districtului. Felul său autoritar de a

conduce, ce imita stilul fostului împărat Iosif al II-lea, lipsa de receptivitate față de anumite pretenții ale stării nobiliare, l-au pus în conflict cu elita politică tradițională. Starea aceasta de dezbinare și conflict din sânul elitei bucovinene, concretizată mai ales prin numeroase reclamații făcute împotriva sa, a dus în cele din urmă la pensionarea sa în anul 1805⁹.

Prin punerea în retragere a baronului Balș, elita românească a pierdut postul cel mai înalt în ierarhia politico-administrativă pe care îl avea regimul în Bucovina, funcția de căpitan de district fiind ocupată de persoane provenite din interiorul monarhiei. Elita românească a fost folosită în aparatul de stat, în mod limitat, doar pe măsura dobândirii cunoștințelor necesare, prin o formă instituită de învățământ. Abia târziu, în anul 1841, funcția de căpitan al Bucovinei a fost ocupată de un reprezentant al elitei politice tradiționale românești, prin Gheorghe von Isăcescu, care a deținut-o pînă în anul 1849¹⁰.

Deși după promulgarea patentei imperiale din 1787, ce stabilea condițiile de echivalare a titlurilor de noblețe, cu cele din imperiu, pentru starea nobiliară bucovineană, aceasta obținea dreptul de a participa, cu drept de vot, la lucrările adunării stărilor privilegiate galițiene din Lemberg, totuși reprezentanții săi, simțindu-se înstrăinați, printr-o întreagă evoluție istorică diferită, de cei din Galiția, au refuzat în repetate rînduri să participe la lucrările dietei galițiene¹¹. Ca urmare, în timp, în rîndul stării nobiliare bucovinene, din rîndul căreia se vor recruta principalii reprezentanți ai elitei politice românești de la jumătatea secolului XIX, se înrădăcinează, tot mai profund, ideea necesității obținerii autonomiei, prin desprinderea de Galiția, ca și a unei diete proprii.

La jumătatea secolului al XIX-lea, în pofida eforturilor făcute, încă din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, de a determina o mai accentuată dinamică a dezvoltării comerciale, industriale și urbane, Bucovina continua să aibă o economie bazată în cea mai mare parte pe agricultură. În cadrul acesteia, marea proprietate funciară nobiliară continua să dețină un loc foarte important. De aici și dorința nobilimii de a avea și un rol politic în viața provinciei, pe măsura statutului său economic și social.

În aceste condiții reprezentanții stării nobiliare se vor implica, alături de cei ai unei burghezii aflate la începuturi, în fruntea tuturor acțiunilor politice ale națiunii române din anul 1848, care, în final, vor duce la obținerea autonomiei Bucovinei. Acest moment corespunde unei etape conjuncturale, de unificare ideologică a elitei, în sensul accepțiunii teoretice date de M. Burton¹², realizîndu-se un consens axiologic uniform, în sensul că elitele nu au dat expresie publică a nici unui dezacord politic profund, ci din contra, ele și-au conformat declarațiile cu un ideal național unic și explicit, stabilit "oficial" de cei aflați în fruntea mișcării naționale dominante. Liderul elitei politice românești din Bucovina, ce a condus mișcarea autonomistă, a fost Eudoxius von Hurmuzaki. În toate acțiunile sale el va fi secondat de frații săi Alexandru și Gheorghe, fondatorii primei gazete românești pentru politică, religie

și literatură, intitulată sugestiv "Bucovina"¹³. Alături de familia Hurmuzaki, în mișcarea autonomistă au militat și alți numeroși reprezentanți de origine nobilă, din familiile Goian, Miculi, Mustața, Petrino, Vasilco, Zotta etc.

Petițiile și memoriile redactate și argumentate temeinic de Eudoxiu von Hurmuzaki, cereau în numele tuturor stărilor, naționalităților și confesiunilor existente în provincie, separarea politico-administrativă a Bucovinei de Galiția, constituirea sa într-o provincie imperială autonomă și dotarea sa cu organisme politice proprii, menite să permită conservarea și emanciparea națiunii române dar și a celorlalte naționalități din provincie. În cele din urmă, Curtea din Viena va lua în considerare doleanțele elitei politice bucovinene. Ca urmare, Constituția Austriei promulgată la 4 martie 1849, hotăra despărțirea politico-administrativă a Bucovinei de Galiția, declarând-o provincie ereditară a coroanei imperiale, cu titlul de ducat¹⁴.

Elita politică românească, în frunte cu frații Hurmuzaki, s-a implicat activ în alcătuirea și dezbateră "Proiectului de Constituție provincială pentru ducatul Bucovinei", ce prevedea instituirea ca organisme de conducere a unei diete provinciale, alese pe baze cenizate și a unui Comitet al Țării. Reintroducerea în anul 1851, datorită conjuncturilor interne și internaționale, a absolutismului în Monarhia de Habsburg, a stopat toate aceste dezbateri politice, amânând pentru aproape un deceniu organizarea politică ca provincie autonomă a Bucovinei. În tot acest interval de timp, conducerea provinciei a fost încredințată unor guvernatori numiți de autoritățile centrale din Viena, din rîndul unor politicieni, proveniți din cadrul nobilimii din vestul imperiului, precum baronii Eduard Bach, Adalbert Henniger sau contele Karl Rothkirsch-Panthen¹⁵.

Dacă sub imperativul momentului elita politică bucovineană a fost nevoită să cedeze temporar, ea va reveni în forță în anul 1860, cînd s-a pus problema desființării autonomiei provinciale a Bucovinei și a alipirii sale la Galiția. Revenit în fruntea mișcării autonomiste, Eudoxiu von Hurmuzaki a întocmit și înaintat Curții din Viena, în decembrie 1860, un amplu memoriu în favoarea restaurării și a menținerii autonomiei provinciale¹⁶. Dovadă a unei unificări consensuale a elitei, petiția era semnată de 250 de reprezentanți din toate straturile sociale, naționalitățile și confesiunile din Bucovina. Cererea bucovinenilor a găsit, în cele din urmă, audiența necesară și prin noua Constituție a Monarhiei de Habsburg, din 26 februarie 1861, se reiteau prevederile privitoare la despărțirea de Galiția, la constituirea unei provincii autonome cu reprezentanți aleși, prin vot censitar, în Dieta locală și în cea centrală¹⁷.

Prevederile legii electorale stabileau că Dieta Bucovinei urma să fie alcătuită din 30 de deputați. Din aceștia, 29 urmau a fi aleși în cadrul celor patru colegii electorale, în care era împărțită Bucovina, iar unul era numit de împărat ca "virilist", în persoana episcopului ortodox al provinciei¹⁸. În urma alegerilor pentru Dieta provincială, elita politică românească a ajuns să dețină majoritatea locurilor de deputați. Unificarea consensuală existentă la nivelul elitei românești, va fi un factor

ce îi va permite să domine, timp de câteva decenii, mai ales prin reprezentanți proveniți, în principal, din rîndul nobilității, dar și al burgheziei, viața politică a provinciei, asigurînd românilor hegemonia politică în provincie pînă la modificarea legii electorale din anul 1904, cînd românii aveau să piardă în fața majorității celorlalte naționalități reunite¹⁹.

În fruntea Dietei, ca președinte, se afla "căpitanul țării", ales din rîndul elitei românești, în timp ce reprezentantul guvernului central din Viena, în Bucovina, era guvernatorul provinciei, numit și "președintele țării", care a fost numit mereu de Viena din rîndul nobilimii vestice. După un scurt mandat al episcopului ortodox Eugenie Hacman, în funcția de "căpitan al țării" a fost ales, începînd cu anul 1863, Eudoxiu von Hurmuzaki, care va deține această funcție pînă la moartea sa, în anul 1874²⁰.

În plan politic, Eudoxiu von Hurmuzaki a fost reprezentantul Partidului Centralist German din Austria, în timp ce frații săi Gheorghe și Alexandru, ca și baronul Alexandru von Petrino, erau reprezentanții Partidului Federalist, care urmărea o politică autonomistă cît mai largă. Unul din adversarii săi politici, Alexandru von Petrino, va fi primul reprezentant al elitei politice bucovinene, ce va ajunge în unul din cele mai înalte posturi din ierarhia statului habsburgic, deținînd în cabinetul Potocki, funcția de ministru al agriculturii, între anii 1870-1871²¹.

După moartea baronului Eudoxiu von Hurmuzaki, în funcția de căpitan al țării a fost ales din nou un reprezentant al stării nobiliare românești din Bucovina, în persoana baronului Alexandru von Vasilco, fost deputat al provinciei în Parlamentul din Viena. Baronul Vasilco a deținut această funcție, cu unele intermitențe, pînă în anul 1892, cînd lucrurile se vor schimba în sensul instalării la putere a unor reprezentanți ai burgheziei.

Ritmul alert de dezvoltare în sens burghez a societății din Bucovina, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a produs importante transformări în domeniul economic, social și cultural, întărind mereu burghezia provincială. În cadrul acesteia, intelectualitatea sau așa numita "inteligentie", provenită din lumea urbană și tot mai mult din cea rurală, s-a constituit într-un factor important, ce i-a dat forță și dinamism. Toate schimbările produse la nivelul societății, impuneau și schimbarea raporturilor de forțe, atît în plan politic provincial, cît și la nivelul elitei politice. Ca atare, față de puternica pătrundere a burgheziei în viața politică provincială, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, starea nobiliară a fost nevoită să cedeze monopolul politic exercitat de ea pînă atunci, în favoarea burgheziei, care preia funcția de căpitan al țării prin Ioan Lupu²².

Ascensiunea elementelor burgheze spre vîrfurile puterii politice a produs numeroase dezbinări, convulsii și contestări la nivelul elitei politice românești, la sfîrșitul secolului XIX și în primele două ale celui următor. Cu toate că facțiunea "conservatoare" se va opune constant și public, facțiunii "tinerilor" din elita politică

românească, asupra unor probleme ideologice și de politică concretă, totuși facțiunile elitei au împărțășit, într-un anumit fel, un consens de bază asupra regulilor jocului și a valorii instituțiilor existente. Remarcăm totuși faptul că, în preajma izbucnirii primei mari conflagrații mondiale, din rîndul elitei intelectuale s-a evidențiat un grup de "tineri", în frunte cu Ion Nistor, care îmbrățișînd ideile noi, ale iredentismului românesc, va contesta foarte puternic atît elita existentă, cît și instituțiile ordinii de stat instituite, căuînd să-și impună ideile politice privitoare la necesitatea înlăturării regimului habsburgic din Bucovina și la includerea acestei provincii în cadrele statului național român, atît pe durata războiului, cît mai ales la sfîrșitul său²³.

Aceste coordonate de evoluție a elitei politice românești din Bucovina vor fi valabile, în linii generale, pînă la destrămarea Monarhiei de Habsburg.

- 1 Mihai-Ștefan Ceaușu, *Mutații etnico-sociale în structura nobilității din Bucovina (sfîrșitul sec.XVIII - începutul sec. XIX)*, în "Arhiva Genealogică", III (VIII), 1995, Iași, p.171.
- 2 Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, Augsburg, 1991, p.366-367.
- 3 Mihai Ștefan Ceaușu, *Instituirea administrației habsburgice în Bucovina*, în "Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei", XXX, 1993, p.133-134.
- 4 Johann Polek, *Die Huldigung der Bucovina am 12. Oktober 1777*, în "Jahrbuch der Bukowiner Landes Museums", X, 1902, Czernowitz, p.22-23.
- 5 *Ibidem*, p.21-23.
- 6 Kriegsarchiv Wien, Hofkriegsrat, Protokoll 1780, Pg.843.
- 7 Mihai Ștefan Ceaușu, *Vasile Balș, un iosefinist bucovinean*, în vol. *D.Prodan. Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, p.132 și urm.; idem, *Noi informații genealogice privitoare la șambelanul Vasile Bclș și familia sa*, în "Arhiva Genealogică", II (VII), 1995, 1-2, Iași, p.47.
- 8 *Ibidem*.
- 9 Mihai Ștefan Ceaușu, *Vasile Balș...*, p.140-141.
- 10 V. Miron, M. Șt. Ceaușu, G. Irimescu, S. Irimescu, *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente. 1393-1849*, București, 1983, p.632-634.
- 11 Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p.89 și urm.
- 12 Michael Burton, Richard Gunther, John Higley, *Transformarea elitelor și regimurile democratice*, în "Polis. Revistă de Științe Politice", 4/1995, p.62.
- 13 Teodor Bălan, *Frații Gheorghe și Alexandru Hurmuzaki și ziarul "Bucovina"*, Cernăuți, 1924; Petru Rușșindilar, *Hurmuzachești în viața culturală și politică a Bucovinei*, Iași, 1995, passim.
- 14 Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, București, 1993, p.375 și urm.
- 15 Ion Nistor, *op. cit.*, p.107.
- 16 Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p.427-429.
- 17 *Ibidem*.
- 18 *Ibidem*, p.431 și urm.
- 19 Ion Nistor, *op. cit.*, p.111-112, 322.
- 20 Teodor Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki*, Cernăuți, 1924, p.7 și urm.
- 21 Constant Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, vol.22, Wien, 1870, p.120-123.
- 22 Ion Nistor, *op. cit.*, p.358 și urm.
- 23 Mihai-Ștefan Ceaușu, *Ion Nistor luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România*, în vol. *Ion Nistor (1876-1962)*, Iași, 1993, p.111-122.

ELITA SATULUI ROMÂNESC DIN TRANSILVANIA LA MIJLOCUL SECOLULUI XIX

Simion Retegan

Puține au fost categoriile sociale asupra cărora regimul comunist a impus o mai constantă și mai adâncă stigmatizare decît aceea care a apăsât asupra țărănimii înstărite. Chiaburii, bogătașii, "lipitorile satului" erau în fața sa deopotrivă exploata-torii oneroși ai muncii țărănimii sărace, spoliatorii și marii profitori ai dificultăților materiale ale categoriei țărănești mijlocii, beneficiarii avizi, grosolani, perfizi ai unor averi nemuncite, făcute sau consolidate peste noapte, prin mijloace necinstite și rapturi. Incriminarea lor era cu atît mai implacabilă cu cît ei nu beneficiau de circumstanțele pe care le ofereau familiilor boierești trecutul istoric, valoarea socială, cultura, stilul de viață, cu atît mai gravă cu cît într-o societate esențialmente rurală incidența lor socială era mai directă decît aceea a moșierului, substituit cel mai adesea de administrator sau de arendaș. Survine, în afară de aceasta un factor agravant de natură administrativă. Deoarece întotdeauna bogăția este asociată cu onorurile, familiile țaranilor bogați dețin în același timp funcțiile de comandă ale conducerii locale, sînt juzi, jurați, curatori bisericești, ei și familiile lor vor fi prezentați ca profitînd din plin de toate posibilitățile și înlesnirile pe care le dă puterea. Sînt, ca atare, cei care năpăstuiesc pe cei slabi, care pradă micile bunuri sătești, care fac legea în sate, cu concursul îngăduitor al forurilor administrative din afara comunităților.

Această imagine de ansamblu, construită și vehiculată din motive ideologice, trebuie amendată și nuanțată în toate aspectele sale esențiale, potrivit realităților istorice reale ale societății rurale de o extremă diversitate și complexitate.

Într-adevăr, există un adevărat abis social între un țaran foarte bogat din Transilvania la mijlocul secolului trecut și un zilier din același sat cu el, deși și unul și celălalt fac parte din una și aceeași categorie socială.

Cel dintîi stăpînește mult pămînt, are multe animale, posedă numerar, ține slugi, locuiește într-o casă mare, situată într-o poziție de vază a satului, își arată starea în bogăția straielor de sărbătoare și somptuozitatea ceremonialurilor, deține de cele mai multe ori o funcție fie în cadrul administrației sătești, fie a bisericii, fie în ambele, nășește o mare parte a tinerelor perechi, botează un mare număr de copii, etc. Vedem un asemenea gospodar în una din nuvelele lui Slavici, din 1878, etalîndu-și ostentativ bogăția, în curtea casei sale, în momentul preparativelor unei plăcute încuscrii: vitele și caii, carele încărcate cu saci, scumpeturile femeiești ale

casei, vorbind, plin de el însuși, despre pământurile sale, câte le-a cumpărat bunicul său, câte tatăl lui, câte el însuși¹.

La cealaltă extremă, țăranul sărac, posesorul unei căscioare de lemn, pline cel mai adesea de copii mărunți, a unei grădini, a două-trei pământuri, a două animale de jug, trăiește de azi pe mâine, într-o sărăcie deprimantă, se zbate din greu pentru a supraviețui de la un an la altul, de la o recoltă la alta.

Și mai jos, la limita cea mai redusă a condiției umane se situează apoi, social, capii familiilor de argați din jurul curților nobiliare sau din capetele ulițelor, numeroase și ele, care apar în fața observatorilor contemporani ocazionali, cu totul abrutizați de muncă, de lipsuri, de boli, de alcool, întotdeauna în mijlocul unor cete de copii flămânzi, desculți și zdrențuiți.

Aceste diferențieri sociale care, privite din afară, conturează imaginea unui antagonism iremediabil, capătă o altă accepție dacă sînt examinate în contextul microcosmosului comunității sătești reale în care se derulează viața fiecărei familii țărănești, bogate sau sărace. Or, în interiorul acesteia acționează forțe care pun stavilă individualismului extrem, estompează tensiunile sociale cele mai puternice, măresc șansele celor mai puțin înzestrați economic, tinzînd să facă viața suportabilă pentru toți.

Incontestabil, țăranul bogat, cu mult pămînt folosește muncă străină, ținînd un argat, eventual doi, pe lîngă animale, o slujnică în casă, de regulă tineri necăsătoriți care rămîn la același stăpîn pînă ce-și întemeiază o familie, care mănîncă la aceeași masă cu stăpînul și cu ai lui și se bucură, în general, de un tratament omenos, căci opinia publică dezaprobă pe cei ce se poartă rău cu slugile lor. În același timp nu trebuie să se uite că legea generală a vieții țărănești, munca, măsura tuturor lucrurilor în ochii țăranilor, este obligatorie și pentru bogat ca și pentru sărac. De fapt bogatul lucrează mai mult decît cel lipsit de pămînt și animale, cu atît mai mult cu cît este mai bogat. De regulă el muncește de dimineața pînă seara, atîta timp cît nu cade de bătrînețe sau de boală, dar, spre deosebire de cel lipsit, se hrănește incomparabil mai bine, trăiește într-o casă mai sănătoasă, poartă straie mai bune.

Șteța după pămînt, pentru posesiunea căruia se fac în sate cele mai crîncene sacrificii, este și ea comună întregii clase țărănești, cu deosebirea că cei care îl au fac tot ce pot să aibă mai mult, iar cei care nu îl au aspiră să ajungă la el. Și pentru unii și pentru ceilalți pămîntul, principalul constituent al bogăției în lumea rurală ca și în cea urbană de fapt, reprezintă deopotrivă izvorul celor necesare vieții, securitatea materială a familiei, asigurarea viitorului, măsura reușitei sociale, semnul puterii. "Sărmanul țăran, scrie Barițiu în 1851, la trei ani după desființarea iobăgiei, priviți la dînsul cum în acea duminică sau altă zi de sărbătoare iese spre țarina sa, la care sosind, stă ca înmărmurit, o privește, o judecă, suspină, stă să o îmbrățișeze și în cele din urmă scapă cuvîntul: scumpul meu iubit pămînt!"².

Cît privește exercitarea dregătoriilor sâtești eligibile, există întotdeauna juzi buni și juzi răi, curatori onești și curatori incorecți, complicități intra și extra comunitare benigne și maligne. Există însă în același timp mijloace de apărare ale comunității: constrîngerile cotidiene ale majorității, foarte puternice într-o lume în care relațiile sociale se construiesc de la om la om, limitarea în timp a funcțiilor, apelul la forurile mai înalte laice sau bisericești etc.

Să mai adăugăm la toate acestea faptul că în această perioadă de început a noilor realități rurale, mentalitatea colectivistă feudală, cu un considerabil substrat economic (pădurile și pășunile comune, folosința în comun a ogoarelor înainte și după strîngerea recoltei, bunuri și surse de venituri colective, etc.) este încă puternică în rîndurile țărănimii transilvănene.

În spiritul acesteia cei mai înstăriți suportă, potrivit unor legi nescrise, o parte proporțional foarte mare a poverilor obștești. Or, într-o vreme în care nu numai administrația satească (judele, notarul, colectorul de dare), ci și biserica sau, școala cu oamenii lor, erau întreținute exclusiv de comunitatea rurală, fără participarea statului, primatul lor comunitar este de mare importanță pentru bunul mers al vieții obștești.

Se angajează, cu deosebire, în treburile bisericii, desigur și dintr-o vanitate socială ușor de înțeles. Sînt cei care donează mici bucăți de pămînt pentru constituirea sau îmbunătățirea "porției canonice" a preotului, cei care dăruiesc bisericii o carte de cult, un veșmînt liturgic, un clopot, cei care ridică cruci, oferă în duminicile și sărbătorile anului prescura necesară săvîrșirii liturghiei ("cununa anului"), "dau Paștile" la învierea Domnului, plătesc liturghii, țin praznice funerare și parastase, fac diverse pomeni etc.

Se disting, cu deosebire, atunci cînd într-un act sau altul vechea biserică iobăgească de lemn va fi înlocuită cu o construcție de zid, cînd familiile înstărite, uneori într-o adevărată emulație, contribuie masiv la cumpărarea locului, la adunarea materialelor, la plata meșterilor, la înzestrarea noului lăcaș. Ei vor avea în schimb o influență preponderentă în cadrul parohiei, își vor asigura locurile cele mai rîvnite în naosul bisericii, unde dispoziția familiilor reproduce, de regulă, ierarhizarea lor socială, își vor perpetua memoria pe o carte de cult, un obiect liturgic, un clopot etc.

La fel se întîmplă cu toate cele ale școlii, care dat fiind caracterul ei confesional, apare și crește în umbra bisericii. Este vorba despre construcția în sine, "casa de școală", în general de lemn, aidoma celorlalte case ale satului, dar mai ales despre asigurarea plății convenite dascălului. Aceasta, deși extrem de modestă, deși plătită în bani, bucate, zile de lucru, comportă într-un mediu social atît de sărac cum este cel românesc, dificultăți și dispute. În general ea se asigură printr-o contribuție egală a familiilor dar foarte adesea participarea materială reală a celor bogați este substanțial mai mare. Iată, cu titlul de exemplu, situația din satul Vultureni (comitatul Dăbîca), unde în 1878 cei săraci, foștii jeleri, se plîng protopopului că

sînt nedreptățiți prin obligația de a suporta o taxă școlară egală cu a foștilor iobagi, cu o situație materială incomparabil mai bună. La ancheta care urmează se constată însă că prin cedarea pentru școală a dreptului cîrciumăritului de trei luni, aceștia din urmă contribuiseră în realitate de trei ori mai mult decît cei dintîi³. Este de la sine înțeles că interesul personal sau familial trece înaintea întregului colectiv, că individualismul prevalează asupra colectivismului, că spiritul comunitar ale cărui răzlețe manifestări au fost amintite, nu exclude tensiunile ocazionale între săraci și bogați, care se angajează pe plan colectiv sau, cel mai adesea, individual.

În fine, nu se poate omite faptul că în interiorul fiecărei comunități rurale cei bogați constituie prin însăși reușita vieții lor, prin cultivarea tradițiilor, la sărbători, nunți, înmormîntări, botezuri, prin respectarea normelor tradiționale de comportament, a moralei, modelele de urmat. Nu fără diverse excepții, desigur, și nu în mod absolut, căci într-o lume în care persistă încă conștiința superiorității înzestrării native a individului: forță, frumusețe, inteligență, pricepere, umor, barierele sociale, oricît de adînci și rigide, nu sînt niciodată total impermeabile, iar delimitarea cîmpului de forțe nu urmează întru totul desenul averilor.

Cine sînt membrii elitei rurale românești, care sînt averile lor, care este numărul lor?

Făcînd în 1862 o prezentare a peisajului țărănesc românesc transilvănean, George Barițiu așează în fruntea listei sale pe țărani nobili, acei *nobiles unius sessionis*, nobil de o sesie, armaliști, nemeși, boieri opincari, ai căror strămoși fuseseră înnobilăți în secolul al XVII-lea, pentru a constitui o forță militară la îndemîna principilor, foarte numeroși ca atare, în zonele de graniță ale Transilvaniei: Hunedoara, Solnocul Interior, Crasna, Chioar, Făgăraș, Zarand, dar prezenți, într-un număr mai redus, și în celelalte regiuni. În ansamblu, este vorba despre o categorie care, deși își pierde privilegiile fiscale și politice din trecut, beneficiază încă la mijlocul secolului de un considerabil prestigiu social. În 1861 presa elogiază pe micii nobili români ca pe "primii născuți" ai națiunii, iar în anul următor Ioan Pușcariu începe, din rațiuni prevalent politice, conscrierea familiilor lor.

O precizare exactă, cu caracter fiscal, a numărului lor, făcută în 1847, ne indică în comitatele transilvănene, în Partium și în Districtul Făgăraș numărul de 8321 familii nobiliare, imensa lor majoritate fiind românești⁴. Istoricul Horváth Mihái se referă și el în 1865 la 8.000 de familii nobiliare române⁵.

Un contur social al acestei categorii ne este prezentat de mărturiile contemporane. Cea mai mare parte dintre acești mărunți nobili români, aproximativ 2/3, spune Barițiu, și-au păstrat pămîntul, trăiesc din el cultivîndu-l, mai bine sau mai rău, cum se pricepeau, la fel ca foștii iobagi, de care nu se deosebeau decît prin culoarea și croiul sumanului, o casă ceva mai mare și mai înzestrată și fumurile nobiliare. Din rîndurile acestei aristocrații țărănești, unii încep să cumpere după 1850, în satele mixte, pămînturi ale foștilor iobagi. Ceilalți, cu pămînt foarte puțin,

continuă Barițiu, trăiesc "din mână în gură", sînt "nobili de șapte pruni", "nemeși de o casă și cerșetori de șasă", dar, întotdeauna foarte mîndri de neamul lor, de vechea lor libertate, de vechile lor privilegii, flămînzesc mai degrabă decît să lucreze cu ziua la un fost iobag sau, și mai rău, la un nobil ca și ei⁶.

Evaluarea gazetărească, cu caracter general, a lui Barițiu, trebuie incon-
testabil nuanțată. Cu adevărat înstărite, la nivelul modest, rural al Transilvaniei,
putem considera doar familiile nobiliare care îndeplineau în 1863, cînd se deschide
dieta, censul de avere de 8 florini, ceea ce însemna posesiunea unei suprafețe de
pămînt de circa 15-20 jughere în zonele de șes, sau 30-35 j. în cele de deal. Ori, în
această categorie vor fi constrînși și vor participa la alegeri în cele 8 comitate
transilvănene și în districtele Năsăud și Făgăraș doar 5.163 de nobili, dintr-un total
de 18.729 oameni de condiție nobiliară, maghiari și români luați la un loc. O
departajare a nobililor pe națiuni, pentru întreaga Transilvanie, nu se face în 1863,
dar vedem că în comitatul Solnocul Interior, unde din 3.759 de nobili 2.913 erau
români (77,4%), îndeplinesc condiția de cens numai 662 (17,5%), iar în Făgărașul
aproape exclusiv românesc, din 2.693 boieri, beneficiază de dreptul electoral numai
383 de persoane (14,1%). Doar în districtul Năsăud, care în timpul militarizării din
secolul al XVIII-lea a atras multe familii nemeșesti cu stare, îndreptățirea electorală
nobiliară este de 72,7% (642 din 883 de nobili)⁷.

Dar indiferent de averea lor, ceea ce caracterizează pe micii nemeși este, spun
contemporanii, "superbia nobiliară", "fala nemeșească", "fumurile nașterii", care îi
fac cîrtitori, cerbicoși, neodihniți, înclinați spre procese, refractari la orice imixtiune
din afară, greu de stăpînit de către forurile locale, politice și bisericești. Hărțuite
fără întrerupere și unele și altele cu plîngerii, cele dintîi se amestecă mai greu în
alegerea juzilor și notarilor satelor nemeșesti, celelalte nu le pot impune dascăli și
cu atît mai puțin preoți, față de care au întotdeauna pretenții foarte mari, deși, în
general îi plăteau mai slab decît satele foste iobăgești. Nici nu ne putem închipui
ce proteste și amenințări, ce furtuni se nasc în unele sate nemeșesti din Solnocul
Interior, atunci cînd episcopul greco-catolic al Gherlei le numește, ca în toate
celelalte parohii, preoți care nu se bucurau de acordul lor prelabil. Rămînem uimiți
de mulțimea actelor care se adună în arhiva acestei episcopii privind dreptul alegerii
libere a preotului în satele nemeșesti Nicula, la 1854-1855⁸, Cubleșul Someșan la
1864⁹, Suciul de Sus la 1874¹⁰, Lozna Mare la 1875¹¹ etc. Vanitatea rănită
constituie nota comună a celor mai multe dintre acestea. Și să le fie impuși cu sila,
citim în aceste texte. preoții, cărora să le încredințeze comoara lor cea mai de preț:
salvarea sufletului, să fie frustrați de un drept pe care l-au avut părinții și bunicii lor,
un drept cîștigat cu vîrsarea sîngelui, să fie tratați asemenea oamenilor de rînd, a
iobagilor de ieri? Ei, care n-au cunoscut niciodată umilința de a sluji la alții, care
"ca creaturi libere" sînt "făcuți după chipul și asemănarea lui Dumnezeu", care, ca
nobilii, au dreptul de a alege deputați în dieta statului și prin ei a face legi și a
participa la conducerea țării. Niciodată! Mai degrabă vor închide biserica pe care

ei au făcut-o și ei o susțin sau, și mai grav, mai degrabă își vor căuta mîngîierea sufletească acolo unde o vor găsi! Se sugera astfel, mai mult sau mai puțin insidios, perspectiva trecerii la confesiunea ortodoxă, mereu prezentă, fie dintr-o parte fie din cealaltă, în zonele românești biconfesionale. De fiecare dată episcopia cedează acceptînd în cele din urmă candidații, întotdeauna mai slabi ai satelor.

Înțelegem ușor, după toate acestea, de ce micii nobili români, fie ei din Solnoc sau Chioar, din Hunedoara sau din Zarand, ca și boierii din Făgăraș, continuă și după 1848 să privească de sus pe foștii iobagi, să se numească nemeși și nu români, să refuze să se încuscrească cu oamenii de rînd. Survin din această cauză în mediul nemeșesc foarte multe cereri pentru dispense de căsătorie între rude de sînge sau de cuscrie de diferite grade, survin uneori căsătorii între rude fără obișnuitele dispense. La o anchetă care se face în 1857, în comunitatea nemeșească Glod din Solnocul Interior, preotul declară că întreg satul, cu excepția a 15 familii nenobile, se trage din unele și aceleași șapte trunchiuri familiale, care în decursul timpului atît de mult s-au rămurit și amestecat unele cu altele, atît de mult își spun altora unchi, văr, cuscru, cumătru, naș, fîn, încît el, deși om bătrîn, nu știe toate gradele mai îndepărtate de rudenie care existau între oameni¹². Se ordonă din Gherla ca în viitor la logodne, martorii prezenți să fie în mod obligatoriu chestionați asupra numelor părinților și bunicilor tinerelor perechi.

Statutul social nobiliar influențează, de asemenea, comportamentul politic deosebit al acestei categorii. Dacă în primăvara anului 1848, în congregația comitatensă a Solnocului Interior, nobilii români cer ca cuvîntările să fie traduse și în limba română¹³, dacă în 1863 ei nu fac notă aparte în masa alegătorilor români, situația se schimbă după 1865, cînd, potrivit legii electorale maghiare, nobilimea primește dreptul electoral fără deosebire de rangul, averea, naționalitatea sa, avînd ceea ce am putea numi azi votul universal. Restituirea acestui vechi privilegiu politic ca și promisiunile electorale privind reactivarea vechii imunități fiscale și nobiliare vor face, de pildă, ca la alegerile din 1869 pentru parlamentul de la Pesta, în districtul, aproape exclusiv românesc al Făgărașului, să fie ales un deputat maghiar. Este ceea ce presa a numit "rușinea făgărășană", datorată păturii boierești, care, la fel ca în Solnocul Interior, în Chioar, în Crasna, a pus mai presus interesul propriu, social, decît interesul general, național. În cadrul electoratului românesc nemeșii rămîn cei mai supuși diferitelor tentații, cei mai puțin siguri, cei mai vulnerabili.

O a doua mare categorie socială care a dat nașunii române din Transilvania un considerabil număr de oameni cu stare, o reprezintă țărănimea liberă de pe Pămîntul Crăiesc și din fosta graniță militară. Libertatea socială, deschiderea largă spre exterior, diversificarea economică, pe de-o parte, protecția statului pe de alta, au favorizat aici acumularea în mîinile unor țărani români, prin eforturile mai multor generații, a unor averi apreciabile. Sînt regiuni în care înțîlnim numeroase comunități românești foarte viguroase, cu o viață economică mai diversificată, cu

o anumită specializare, comunități în cadrul cărora, alături de cultivarea pământului se practică pe o scară, să-i spunem industrială, creșterea animalelor, meșteșugurile, comerțul, cărăușia etc.

Aici sînt mai întii vestitele sate de oieri din jurul Sibiului: Rășinari, Săliște, Tilișca etc., cele din jurul Brașovului: Satulung, Turcheș, Purcăreni, cele din Bran: Zărnești, Sohodol, Moieciu, ca și satele mai puțin cunoscute, dar și ele cu turme transhumante, din scaunele Sebeșului și Orăștiei. Deși oieritul transhumant în Țara Românească, în Dobrogea, în sudul Dunării, în Basarabia străbate după războiul Crimeic, după reforma agrară a lui Cuza începutul sfîrșitului său, el constituie încă la mijlocul veacului avuția și ocupația a sute de familii românești transilvănene. Iată, de pildă, în toamna anului 1857, la punctul de trecere Curmătura Oltețului, coboară din Transilvania spre pășunile de câmpie 156 000 de oi, împărțite în 53 de turme ale căror stăpîni erau numai din satele Poiana (25), Săliște (20), Rod, Vale și Tilișca (8)¹⁴. Era puțin față de 311 turme (312 711 oi), înregistrate în 1837¹⁵, dar cea mai mare parte din averile agonisite atunci rămîne iar ceea ce continua să se facă însemna foarte mult în comparație cu restul Transilvaniei. Într-adevăr, unii proprietari de turme din zonele sudice, spune Barișiu, în 1863, sfātuindu-i să cumpere pămînt în comitate pînă ce el era încă ieftin, plăteau anual statului 500-600 florini impozite, putîndu-se astfel măsura cu mulți boieri maghiari ardeleni¹⁶. Cei mai bogați dintre acești mari proprietari de animale din Mărginimea Sibiului și din jurul Brașovului, adevărați întreprinzători capitaliști, posedau, pînă la revoluție, turme de cîte 5-8-10.000 de oi - chiar 25 000 de capete, scrie Kővári în 1847¹⁷, cirezi de vite, herghelii întregi, aveau în serviciul lor cîte 10-15 baci, ciobani, ciurdari, stăvari etc., arendau moșii întregi dincolo de Carpați, colindau marile tîrguri cu produsele turmelor lor, negustoreau în stil mare cu alte mărfuri pe care le aduc sau le duc din Transilvania. Înfățîșarea caselor, înzestrarea bisericilor, bogăția portului, fastul ceremoniilor reflectă toate o stare materială înfloritoare.

În directă legătură cu oieritul transhumant, meșteșugurile casnice ale prelucrării lînii, cîrnii, pieilor, seului, cunosc și ele în unele sate ale Pămîntului Crăiesc, o dezvoltare de tip industrial. Astfel, sumanele, pănurile, cergile, pînzeturile, maramele, lucrate în Săcelele Brașovului, se vindeau în Transilvania întregă, în Țara Românească, în Moldova, în Turcia pînă departe în Egipt¹⁸. În aceeași perioadă de la mijlocul veacului în satul Porcești din scaunul Sibiului, se prelucrau anual, în alb, cca. 40.000 de piei de oaie și de capră, adunate în Transilvania și Principatele Române, vîndute în interiorul și în afara Imperiului și premiate la expoziția mondială de la Londra din 1852¹⁹. Exista și în cadrul acestei industrii casnice, care reclama mari sume de bani, ca și în cazul oierilor, o foarte puternică diferențiere socială. În Porcești 40 de familii foarte înstărite, constituite într-o breaslă, aveau angajați un mare număr de oameni, bărbați, femei, copii, pentru strîngerea, pentru prelucrarea, pentru vînzarea pieilor²⁰. Foarte industrios era, de asemenea, Rășinariul, unde existau zeci de pive (33 de pive la Rășinari și 37 de

Sadu în 1900)²¹, unde se fabricau pe scară largă, pentru a fi trimise în România, căruțe legate în fier, se pregăteau mari cantități de lumânări de seu, de o calitate foarte bună, căutate nu numai la Sibiu ci și în Ungaria²². Semnificativ, la Rășinari apare ceea ce am putea numi surogatul primei bănci românești din Transilvania: Societatea de împrumut și păstrare, din 1868²³.

Există, de asemenea, în sudul Transilvaniei, țărani mai comercianți, care nu numai că posedau mult numerar ci aveau și anumite cunoștințe de specialitate, cunoștințe de limbi străine, relații personale întinse, un mare prestigiu social. Cel mai cunoscut exemplu e cel al satului Boița, de lângă Sibiu, care negustorea cu porci și vite din România pînă la Pesta, Viena și Praga, și unde în 1868, 18 familii înstărite se constituie într-o Societate de comerț, cu un capital de 60 000 fl., apreciabil pentru acea perioadă²⁴. Ca și la Rășinari, ca la Săliște, ca la Săcele, erau aici, "case boierești" de piatră, biserici de zid foarte bogate, școli bine înzestrate, fundațiuni de interes obștesc ale comunităților, fundațiuni ale unor familii²⁵.

Cărăușia, foarte importantă într-o vreme cînd Transilvania era total lipsită de căi ferate, furnizează și ea importante venituri atunci cînd era practicată în stil mare. Este, între altele, cazul satului Zărnești de lângă Brașov, de unde porneau cca. 300 de care mari, de 8-10 cai, care aduceau și duceau mărfuri la Pesta, Viena, Brno, Leipzig etc.²⁶

Bogăția care se acumulează în mîinile unor țărani români din toate aceste ocupații se reflectă și de data aceasta direct în repertoarul de necontestat al avuției care sînt listele electorale. Iată, în 1863 în Satulung sînt conșcriși numai puțin decît 259 de alegători români, alături de 66 maghiari și 2 germani²⁶, ceea ce însemna mai mult decît alegătorii unor orașe așa zise nobiliare, cum erau Dejul, Turda, Aiudul.

În fine, chiar în mediul atît de modest al foștilor iobagi, există, fie moștenite și mărite, fie chiar nou create, mici averi care conferă posesorilor lor o certă superioritate socială. În satele exclusiv agrare, ele constau în acumulări de pămînturi și animale ce depășesc de două, de trei sau chiar de patru ori media condiției materiale iobăgești. Stăpînii acestora cultivau cîte 20-26 jug. de pămînt pe văile largi ale Mureșului, Tîmavelor, Someșului, cîte 30-35 jug. pe Cîmpia Transilvaniei, 40-50 jug. în zonele de dealuri, 60-80 jug. în Munții Apuseni, înjugă 2-4 boi, înhamă 2 cai, mulg 2-3 vite și 10-15 oi, locuiesc în case mai mari și mai arătoase, au bucate în hambare, stoguri de grîu în șuri, poartă straie de sărbătoare foarte bogate pentru acea vreme. Iată, cu titlu de exemplu, inventarul gospodăriei unui țaran înstărit din satul Șigău (Solnocul Interior), întocmit în 1864 în urma unui incediu, inventar care ne lasă să vedem, sub 71 de poziții, o impresionantă acumulare de bunuri: mobilier, îmbrăcăminte de iarnă și de vară, bărbătească și femeiască, încălțăminte, haine de pat, schimburi de corp, suluri de pănură și de pînză, lîni, vase de bucătărie, hambare, buți, ciubere, căzi, car, căruță, sâni, unelte de muncă, o foarte mare cantitate de provizii (grîu, porumb, brînză, slănină, untură),

de fîn și paie, de lemne de foc și de construcție, totul cifrându-se la o valoare de 1086 fl. Numerarul menționat în acest inventar, care nu include pământul și animalele salvate, este de 13 fl. bacnote și 3 fl. argint²⁸.

În satele foste iobăgești din Munții Apuseni, în cele din domeniul erarial, ca și cele de pe domeniile nobiliare, exploatarea lemnului, pe de-o parte, și mineritul aurifer, pe de altă parte, crează denivelări sociale apreciabile în masa țărănească. Dacă ciuberele moșilor abia asigură traiul unor familii, deși la Scărișoara înțîlnim, în 1859, oameni care încărcau marfă pe cîte 6-9-12 cai deodată²⁹, comerțul mare cu plute care se face pe Mureș, pe Someș, pe Crișuri, comerțul întins cu grinzii, scînduri, lețuri, șindrilă, comportă în general, sume mari de bani. În satul Secuieni de pe domeniul Huedin al familiei Bánffy, între cele 140 de familii care comercializau lemn, înțîlnim în 1847 cîteva care transportă anual 10-20 de plute, plătesc taxe anuale de 150-300 fl., arendează gatere, au cîte 20-25 de vite, se asociază cu mari negustori, angajează numeroase slugi și oameni plătiți cu ziua³⁰.

Cît privește micul minerit țărănesc, acesta este foarte activ în zona Abrud-Roșia, unde sînt înregistrați, în 1867, 232 proprietari de mine, în zona Zlatna-Bucium, cu 101 proprietari, în zona Bradului, cu 81 proprietari³¹. Cînd, în 1858, romancierul Jokai Mór vizitează Roșia Montană, unde se găseau atunci peste 400 de mici exploatări miniere, el nu vede aici decît guri deschise de mine, case de pază, exploatări abandonate, grămezi de steril³². Deși imensa majoritatea a acestor mine, fie aparțin unor mici asociații țărănești, fie sînt întreprinderi minuscule familiale, în cadrul cărora proprietarii și ai lor lucrează la scosul minereului, la transportul, la măcinatul acestuia în șteampuri, norocul descoperirii unui filon bogat ridică cîteodată pe unii la averi considerabile³³. Există multe plîngeri în această vreme despre decăderea mineritului, ca urmare a secătuirii zăcămintelor, a taxelor mari către stat, a sporirii cheltuielilor, dar în același timp există mărturii care vorbesc despre casele ce se ridică în satele de munte, despre bogăția portului, despre pompa ceremoniilor etc.³⁴

Ascultînd încă o dată gîlul cifrelor în privința numărului foștilor iobagi înstăriți, aflăm dintr-un raport al cancelarului Transilvaniei, înaintat împăratului în martie 1861, că în întreaga Transilvanie, din totalul de 156.726 foști supuși feudali, 5.070 îndeplineau, în 1848, condiția de cens pentru a fi alegători, potrivit legii electorale maghiare³⁵. Cum însă, spre a exclude masa mare țărănească românească din viața politică, dieta nobiliară de la Cluj stabilise censul, foarte ridicat, de 8 fl., cum însă în calculul acestuia nu intrau decît dările directe, fără "darea capului", cea mai apăsătoare povară fiscală, rezultă că înzestrarea economică a acestor familii - imensa majoritate românești - era în condițiile acelei vremi într-adevăr apreciabilă.

Sigur că toate aceste informații cifrice nu spun totul prin ele însele. Ele ne pot da măsura denivelărilor sociale din interiorul comunității naționale românești, dar, într-o provincie multiethnică cum era Transilvania, teatrul unei acerbe competiții pentru controlul puterii de stat, distanțele sociale reale nu se pot aprecia corect decît

în corelație cu realitățile sociale, foarte diferite și incomparabil mai favorabile, ale maghiarilor și sașilor. Tot astfel simpla enumerare a unor pături înstărite și a avuțiilor lor, acumulate de-a lungul a două trei generații, este insuficientă pentru a cunoaște întreg cortegiul eforturilor, suferințelor, privațiunilor, umilințelor, strâmbătăților de tot felul pe care acestea le încorporează. Chiar și așa însă, considerăm, că datele pe care le prezentăm ne pot oferi o imagine mai apropiată de realitate a unei categorii sociale care a constituit fundamentul cel mai profund al mișcării românești de emancipare națională. Afîția cîți au putut fi și cum au putut fi membrii ei, nu numai că au reprezentat, într-un regim parlamentar cenzitar conservator, marea majoritate a electoratului românesc dar ei sînt în același timp cei care, prin numărul dacă nu prin potențialul economic, au stat în spatele bisericii și școlii românești, cei de care se leagă indisolubil întreg procesul de regenerare națională pe care românii din Transilvania îl străbat în a doua jumătate a secolului trecut.

- 1 Ioan Slavici, *Nuvele*, Cluj-Napoca, 1981, Gura satului, p.197-243.
- 2 "Gazeta Transilvaniei", XIV, 1851, nr.89.
- 3 *Arh. St. Cluj, F.Ep.gr.-cat. Gherla*, 1880-1247.
- 4 Miskolczy Ambrus, *Népeség, társadalom és gazdaság a reformkori Edélyben* (Populație, societate și bogăție în Transilvania epocii reformelor), în "Történelmi Szemle", 1980, nr.3, p.513.
- 5 Horváth Mihály, *Magyarország függetlenségi harcának története, 1848-1849* (Istoria luptei pentru independență a Ungariei, 1848-1849), I-III, Geneva, 1865, I, p.67.
- 6 "Gazeta Transilvaniei", XXVI, 1862, nr.93-95.
- 7 *Arh. St. Budapesta*, 0-228, 1863-162.
- 8 *Arh. St. Cluj, F.Ep.gr.-cat. Gherla*, Cutia VIII, 1855-128, 133, Cutia IX, 1855-143.
- 9 *Idem*, 1864-801.
- 10 *Idem*, 1874-3097.
- 11 *Idem*, 1875-3593, 4755.
- 12 *Arh. St. Cluj, F.Ep.gr.-cat. Gherla*, 1857-356.
- 13 *Idem*, *F. Solnocul Interior*, Protocolul adunării comitatului, 6 martie 1848.
- 14 C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant și implicațiile lui în Transilvania și Țara Românească în secolele XVIII-XIX*, București, 1976, p.83.
- 15 *Idem*.
- 16 "Gazeta Transilvaniei", XXVIII, 1864, nr.87.
- 17 Kövári László, *Erdélyország statisztikája* (Statistica Ardealului), Kolosvár, 1847, p.137.
- 18 N.G.V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerțului românesc din Brașov*, București, 1928, p.53.
- 19 "Gazeta Transilvaniei", XX, 1857, nr.52.
- 20 *Ibidem*.
- 21 Cornel Irimie, *Pivele și vîltoarele în Mărginimea Sibiului și Valea Sebeșului*, Sibiu, 1956, p.6.
- 22 "Federațiunea", I, 1868, nr.66.
- 23 Bujor Surdu, *Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania pînă la primul război mondial*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj", V, 1962, p.184.

- 24 "Federațiunea", I, 1868, nr.66.
- 25 Ion Albescu, *Viața de trudă și sbrucium a unei comune românești din Ardeal, comuna Boita, Sibiu*, 1938.
- 26 George Maior, *Politica agrară la români. Dezvoltarea politicii agrare în toate țările locuite de români în sec. XVII, XVIII și XIX*, București, 1906, p.306.
- 27 *Arh. St. Budapesta*, F-136, 1863-1864, Elnöki iratok, pachet 161, f.41.
- 28 *Arh. St. Cluj*, F. *Solnocul Interior*, Adm.1867-70.
- 29 *Arh. St. Budapesta*, F-135, 1863-1864, Elnöki iratok, 1864-435.
- 30 Ștefan Imreh, *Unele aspecte ale procesului acumulării primare a capitalului în comitatul Cluj*, în "Studii", XV, 1962, 1, p.143-153.
- 31 *Magyarország bányászata a bányakapitányságok 1863-1867 évi jelentési alapján összehasonlítva* (Mineritul Ungariei, în lumina rapoartelor comparate ale Direcțiilor miniere din anii 1863-1867), în "Hivatalos statisztikai közlemények", II, 1869, p.136.
- 32 "Korunk", II, 1862, nr.158.
- 33 D. Prodan, *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluționar 1848*, în "Studii", III, 1950, 3, p.65-80.
- 34 "Kolozsvár Közlöny", I, 1856, nr.93.
- 35 *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates*, 1848-1865, V. Abteilung, I, Wien, 1977, f.164.

OBSERVAȚII DESPRE ELITA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ. 1866-1914

Mihai Sorin Rădulescu

A încerca să înțelegi natura puterii într-un stat presupune a răspunde la întrebarea cine sînt purtătorii acestei puteri¹. Una dintre cele mai fertile direcții în cercetarea istoriografică de astăzi o constituie tocmai cea care urmărește să surprindă specificitatea și trăsăturile clasei politice dintr-o anumită perioadă. În acest domeniu, denumit adesea drept al "istoriei elitelor", terenul de studiu este foarte bogat și se pretează unor apropieri interdisciplinare. Istoria se intersectează cu sociologia, psihologia socială, politologia și cu alte domenii ale științelor sociale. Mi se pare că un folos deosebit îl pot aduce istoriei elitelor românești studiile genealogice, care au fost utilizate prea puțin pînă acum pentru a lumina aspecte ale istoriei moderne și contemporane a românilor. Genealogia, veche știință auxiliară a istoriei, se scutură de colbul care pare s-o acopere și devine o disciplină vie, de reală utilitate pentru cercetările de istorie socială. Ocupîndu-se de evoluția familiilor, de studiul ascendențelor și descendențelor, de stabilirea filiațiilor, căutările genealogice vin să precizeze locul în societate al indivizilor în funcție de proveniența lor socială. Desigur, statutul social al indivizilor nu este determinat exclusiv de nașterea lor, epoca modernă înseamnă, într-o anumită măsură, triumful meritocrației. Și totuși lucrurile nu stau chiar așa, în sensul că aristocrația feudală² - în cazul principatelor dunărene, boierimea - își perpetuează influența și locul în societate și după suprimarea statului ei juridic.

Din motive "tehnice" restrîng cercetarea la epoca domniei lui Carol I, încercînd să răspund la întrebarea cine se afla în vîrfurile puterii executive și a celei legislative în această perioadă? Pentru aceasta am ales ca eșantion reprezentativ al elitei politice pe deținătorii funcțiilor de președinte al Consiliului de Miniștri, președinte al Camerei Deputaților și președinte al Senatului.

În fruntea Consiliului de Miniștri s-au aflat, așadar, următorii oameni politici, între 1866-1914: Ion Ghica, Lascăr Catargiu, Constantin A. Kretzulescu, Ștefan Golescu, generalul Nicolae Golescu, Dimitrie Ghica, Alexandru G. Golescu, Manolache Costachi Epureanu, generalul Ion Emanoil Florescu, Ion C. Brătianu, Dumitru C. Brătianu, Theodor G. Rosetti, generalul Gheorghe Manu, Dimitrie A. Sturdza, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Petre P. Carp, Ion I.C. Brătianu și Titu Maiorescu³. Așadar este vorba de 12 munteni, 5 moldoveni și un transilvănean de obîrșie. Dintre aceste 18 personaje, 17 făceau parte din familii boierești, iar unul - Titu Maiorescu - număra printre strămoșii săi nobili români ardeleni din familia

cărturarului Petru Maior (de Diciosânmartin)⁴. Predominanța boierilor munteni este evidentă în rîndul prim-miniștrilor României din această perioadă: trei Golești, doi Ghiculești munteni, trei Brătieni ș.a. Dintre cei 17 urmași ai boierimii moldo-muntene, numai Brătienii și P. P. Carp aparțineau boierimii mijlocii, ceilalți oameni politici proveneau din grupul protipendadei.

Care este originea socială a președinților Camerei Deputaților? Iată, mai întîi, lista acestora: Lascăr Catargiu, Anastasie Fătu, Ion C. Brătianu, Costache Negri, Grigore Balș, Gheorghe Costa-Foru, Nicolae Păcleanu, Dimitrie Ghica, Constantin N. Brăiloiu, C. A. Rosetti, Gheorghe Vernescu, Dumitru C. Brătianu, generalul Dimitrie Lecca, Constantin Grădișteanu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu, generalul Gheorghe Manu, Petre S. Aurelian, Dimitrie Gianni, Constantin Olănescu, Mihail Pherekyde, Grigore Triandafil, Vasile Missir, Constantin Cantacuzino-Pășcanu⁵. Se observă, așadar, prezența a 15 munteni și a opt moldoveni (între care l-am inclus și pe Vasile Missir a cărui familie era de origine armenescă); se adaugă un om politic de origine nobilă transilvăneană - Petre S. Aurelian⁶. Ca și în cazul prim-miniștrilor, și în cel al președinților Camerei Deputaților, numărul oamenilor politici munteni este aproape dublu față de cei moldoveni.

Dintre înfîistătătorii Camerei, foarte puțini nu erau feciori de boieri. Astfel, Anastasie Fătu era fiu de preot⁷. Din familii de boierie recentă, care datează din generația tatălui, proveneau Gheorghe Costa-Foru, fiul pitarului Constantin Foru⁸, Mihail Pherekyde, feciorul juristului Ștefan Pherekyde, doctor în drept la Pisa, Dimitrie Gianni, Grigore Triandafil și Vasile Missir. Președinții Camerei Deputaților proveneau, deci, din categorii diferite ale boierimii: de la stratul cel mai de sus (Cantacuzino, Ghica, Balș, Catargi) pînă la cel ridicat de curînd din categoria negustorimii (Pherekyde⁹, Triandafil).

Pentru a avea o imagine mai completă (dar care se rezună totuși la un eșantion) a vîrfurilor puterii din regatul României, între 1866-1914, să luăm în considerație și pe președinții Senatului din această perioadă: mitropolitul Nifon, Ștefan Goleșcu, generalul Nicolae Goleșcu, Alexandru C. Plagino, mitropolitul Calinic Miculescu, Constantin Bosianu, Dimitrie Ghica, generalul Ioan Emanoil Florescu, Nicolae Kretzulescu, Constantin Boerescu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Dimitrie A. Sturdza, Eugeniu Stătescu, Nicolae Gane, Petre S. Aurelian, generalul Constantin Budișteanu, Theodor G. Rosetti, Ioan N. Lahovary, Vasile Missir¹⁰.

Din această enumerare rezultă că Senatul a fost condus de 12 munteni, 1 muntean de origine transilvăneană (Petre S. Aurelian) și șase moldoveni (incluzîndu-l între ei și pe Vasile Missir). Din nou, prezența muntenilor este, așadar, covîrșitoare. Din punct de vedere al provenienței sociale se poate observa că printre președinții Senatului nu există, în această perioadă, decît un singur vlăstar al clasei orășenești, mitropolitul Nifon¹¹. Ca și în cazul conducătorilor Camerei, și aici avem

de-a face cu reprezentanți ai tuturor categoriilor boierimii. Dacă Goleșcu, Miclescu, Ghica, Florescu, Kretzulescu, Cantacuzino, Sturdza, Rosetti erau nume aparținând protipendadei boierești, Stăteștii erau, de pildă, mici boieri buzoieni. Găneștii erau o familie moldovenească veche al cărei declin, în secolele XVII-XVIII, a fost compensat de ascensiunea din veacul XIX. Bosienii¹² și Budiștenii¹³ se numărau printre boierii de țară din Țara Românească. În enumerarea de mai sus înțelnim din nou numele lui Petre S. Aurelian; integrarea familiei sale în societatea din Țara Românească se realizase deja în generația tatălui său, institutor la Slatina¹⁴. Unii oameni politici aveau în ascendența lor multe generații de mari dregători, cum era cazul fraților Golești, al lui Dimitrie Ghica - fiu de domnitor -, al generalului Ion Emanoil Florescu, al lui Nicolae Kretzulescu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Dimitrie A. Sturdza, Theodor G. Rosetti. Alții realizau saltul în protipendadă chiar prin generația lor, precum Constantin Bosianu, Constantin Boerescu, Eugeniu Stătescu, generalul Constantin Budișteanu, Ioan N. Lahovary, Vasile Missir.

Dacă însumăm cele trei liste prezentate, putem avea o imagine asupra personalului politic care a condus puterea executivă și legislativă de-a lungul acestei epoci de profunde transformări a României care a fost domnia lui Carol I.

După cum se știe, nașterea partidelor politice se situează, pentru Partidul Național-Liberal, în anul 1875, iar pentru cel conservator, în 1880. Începând cu aceste date putem vorbi de o apartenență de partid propriu-zisă a oamenilor politici, deși și înaintea întemeierii partidelor existau orientările respective¹⁵. În teza mea de doctorat am studiat componența elitei liberale, fixând din motive "tehnice", ca limite în timp ale cercetării, anii 1866-1900. De aceea nu voi relua în rândurile de față unele considerații pe care le-am expus deja; aici am ales, de altfel, un alt criteriu de studiu al delimitării elitei politice, nu cel al apartenenței de partid, ci cel al ocupării unor demnități de vîrf în instituțiile regatului României. Totuși cred că nu este lipsit de interes să ne întrebăm asupra raportului numeric dintre liberali și conservatori, precum și asupra originii lor. În această direcție se ivește imediat o dificultate ce ține de evoluția politică a unor personaje, de la un partid la altul, precum, de pildă, Manolache Costachi Epureanu sau Gheorghe Vernescu. Aprecierile care se pot face au, așadar, un grad de aproximație de care sînt conștinți; ele merită, totuși, a fi încercate.

Sintetizînd cele trei liste rezultă că în fruntea guvernului și a parlamentului s-au aflat următoarele personalități, între 1866-1914: Ion Ghica, frații Constantin și Nicolae Kretzulescu, Alexandru G. Goleșcu, Manolache Costachi Epureanu, frații Ion și Dumitru Brătianu, Ion I. C. Brătianu, P. P. Carp, Titu Maiorescu, Lascăr Catargiu, doctorul Anastasie Fătu, Costache Negri, Grigore Balș, Gheorghe Costăforu, Nicolae Păcleanu, Constantin N. Brăiloiu, C. A. Rosetti, Gheorghe Vernescu, generalul Dimitrie Lecca, Constantin Grădișteanu, colonelul Gheorghe Rosetti-Roznovanu, generalul Gheorghe Manu, Dimitrie Gianni, Constantin Olănescu, Mihail Pherekyde, Grigore Triandafil, Constantin Cantacuzino-Pășcanu, mitro-

politul Nifon, frații Ștefan și Nicolae Golescu, Alexandru C. Plagino, mitropolitul Calinic Miclescu, Constantin Bosianu, Dimitrie Ghica, generalul Ion Emanoil Florescu, Constantin Boerescu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Dimitrie A. Sturdza, Eugeniu Stătescu, Nicolae Gane, Petre S. Aurelian, generalul Constantin Budișteanu, Theodor G. Rosetti, Ioan N. Lahovary, Vasile Missir. Doi dintre acești oameni politici au deținut toate trei funcțiile, cea de președinte al Consiliului de Miniștri, al Camerei Deputaților și al Senatului: este vorba de Dimitrie Ghica și de Gheorghe Grigore Cantacuzino. Faptul mi se pare simptomatic, având în vedere că cele două familii cărora aparțineau reprezintă stratul cel mai de sus al societății românești, cel al neamurilor domnești. În fruntea ambelor corpuri ale parlamentului s-au aflat doi oameni politici: Petre S. Aurelian și Vasile M. Missir. Funcțiile de șef al guvernului și de înființător al unui corp al parlamentului le-au deținut (nu amîndouă funcțiile în același timp, firește) opt oameni politici: frații Ștefan și Nicolae Golescu, generalul Ion Emanoil Florescu, Dimitrie A. Sturdza, Theodor G. Rosetti, Lascăr Catargiu, Ion C. Brătianu, generalul Gheorghe Manu. Este vorba, așadar, de cinci boieri munteni și de trei moldoveni.

Revenind la chestiunea apartenenței politice a elitei conducătoare a regatului român, se poate observa că printre personajele pe care le-am enumerat mai sus predomină liberalii, în număr aproape dublu față de conservatori. Nu avansează cifre, deoarece câțiva politicieni au trecut prin ambele partide. Din examinarea acestui eșantion reprezentativ al clasei politice rezultă că existau numeroși conservatori munteni, după cum nu puțini liberali erau moldoveni, ceea ce infirmă opinia potrivit căreia conservatori erau mai ales boierii moldoveni. Generalii Ion Emanoil Florescu și Gheorghe Manu, Gheorghe Grigore Cantacuzino, Ioan N. Lahovary, Constantin Brăiloiu, Constantin Grădișteanu, Constantin Olănescu erau cu toții urmași ai boierimii de la sud de Milcov. Pe de altă parte, Dimitrie A. Sturdza, Nicolae Gane, Costache Negri, generalul Dimitrie Lecca, Manolache Costachi Epureanu, cu toții membri ai aristocrației moldovenești, erau adepți ai Partidului Național-Liberal. Faptele se opun, așadar, oricărei tendințe de a introduce realitatea în scheme. După cum am subliniat deja, majoritatea deținătorilor funcțiilor de vîrf în aparatul executiv și legislativ provenea din Țara Românească, ceea ce explică, într-un fel, frustrarea pe care a simțit-o boierimea moldovenească, ce a pierdut simțitor din rolul său politic în favoarea celei muntenesti.

Poate unor cititori li se va părea nepotrivită noțiunea de "boier", pe care o folosesc pentru o perioadă ce a urmat desființării juridice a clasei boierești. Trebuie remarcat, însă, faptul că anul 1858 nu înseamnă o schimbare a structurii clasei superioare a societății. Nu a avut loc un proces asemănător celui care va afecta elitele noastre după instalarea comuniștilor la putere, după cel de-al doilea război mondial. Înainte și după 1858 există o evidentă continuitate a clasei politice, după cum nici anul 1866 nu reprezintă o cezură din acest punct de vedere. Domnia lui Carol I se caracterizează prin menținerea boierimii în funcțiile de conducere,

boierime ce se omogenizează prin desele căsătorii moldo-muntene. Alianțele matrimoniale contribuie la întărirea conștiinței de sine a acestei elite istorice, care manifestă o intensă dorință de modernizare și sincronizare cu Occidentul. Cei care au adus spiritul apusean în societatea românească, care au acționat pentru ca aceasta să se manifeste prin legi, instituții și libertăți cetățenești, erau urmașii boierimii tradiționale. Excepțiile, foarte puține la număr, sînt ilustrate de oameni de deosebită capacitate intelectuală, precum Titu Maiorescu și Petre S. Aurelian, care ar putea fi poate incluși în categoria burgheziei (deși aveau strămoșii nobili ardeleni). Chiar personajele provenind din familii de boierie recentă, erau puține la număr: am mai menționat pe Eugeniu Stătescu, Vasile Missir, doctorul Anastasie Fătu, Gheorghe Costa-Foru, Grigore Triandafil.

Boierimea veche de țară reprezenta și ea un "rezervor de cadre"; din ea coborau frații Brătianu, generalul Constantin Budișteanu, Nicolae Pâcleanu, Gheorghe Vernescu¹⁶, Constantin Olănescu, P. P. Carp¹⁷ ș.a. Dintre cei 47 fruntași politici (șefi ai guvernului și ai celor două corpuri parlamentare, între 1866-1914) la care m-am referit mai sus, 23 proveneau din pătura cea mai de sus a aristocrației. Apartenența la familiile boierești era o caracteristică generală a acestor oameni politici (cu foarte puține excepții, după cum am menționat). În prelungirea situației din epoca Regulamentului Organic, conducerea țării avea, în perioada domniilor lui Cuza și a lui Carol I, un caracter aristocratic, din punctul de vedere al provenienței ei.

Unul dintre obiectivele principale ale boierimii liberale a fost formarea și încurajarea unei burghezii naționale; aceasta a început, însă, să ocupe funcții însemnate, în număr semnificativ, abia în perioada interbelică. Votul cenșitar, perpetuat pînă la reforma electorală de după primul război mondial, era și el expresia regimului politic puternic marcat de prezența boierimii în fruntea țării. Aristocrația și-a păstrat locul în societate chiar și în condițiile modificate de după primul război mondial¹⁸, pentru ca lovitura puternică să o primească din partea regimului comunist.

Suportul economic al personalităților care s-au aflat în fruntea țării în perioada examinată l-au constituit mai ales proprietățile funciare. Termenul de "moșierime" își are acoperire în criteriul economic de definire a claselor sociale, acestuia îi lipsește, însă, referința culturală - simbolică. Dacă în privința istoriei țărilor din Europa occidentală nu există rețineri în a utiliza noțiunea de "nobilime" și după revoluțiile burgheze, de ce nu am accepta termenul de "boierime" și în cazul istoriei românești, pentru cea de-a doua jumătate a secolului XIX - începutul secolului XX? Reformele agrare succesive nu au anihilat sentimentul membrilor boierimii de a aparține acestei categorii sociale, dovadă în acest sens stînd întregul stil de viață aristocratic¹⁹ ce a existat în România pînă la instaurarea regimului comunist. Astfel, perioada domniei lui Carol I înregistrează o febrilă activitate de construcție și refacere de conace în toate provinciile regatului. Studiul arhitecturii

rezidențiale române reprezintă un domeniu fertil care își așteaptă cercetătorii. Elita politică la care m-am referit mai sus, stăpînea conace și castele, precum nobilimea occidentală, dar desigur, la alte dimensiuni. Familia lui Dimitrie A. Sturdza posedă castelul în stil neogotic de la Miclăușeni, Gheorghe Grigore Cantacuzino comandase frumosul palat de la Florești (jud. Prahova), în stilul micului Trianon.

De asemenea este cunoscut conacul lui Lascăr Catargiu de la Golășei, al lui P. P. Carp de la Țibănești, al generalului Dimitrie Lecca de la Radomirești (jud. Bacău), al colonelului Gheorghe Rosetti-Roznovanu de la Roznov (jud. Neamț), al lui Ion Ghica de la Ghergani, al lui Nicolae Kretzulescu de la Leordeni, al generalului Gheorghe Manu de la Budești (jud. Ilfov) ș.a. Raporturile dintre proprietarul moșiei și țărani au păstrat ceva din patriarhalismul protecției pe care stăpînul medieval de moșie o exercita asupra supușilor săi. Aceasta nu înseamnă, însă, că nu au existat nemulțumiri care vor răbufni în răscoalele din 1888 și 1907.

În aceeași perioadă se accentuează și folosirea blazoanelor de către familiile boierești²⁰. Desele călătorii în Occident ale aristocraților români au contribuit la consolidarea conștiinței lor nobiliare, care s-a exprimat adesea prin heraldică. Pe fațada palatului Cantacuzino de pe Calea Victoriei poate fi admirată și astăzi fastuoasa stemă cu care Gheorghe Grigore Cantacuzino zis "Nababul", cunoscutul fruntaș conservator, a dispus împodobirea reședinței sale bucureștene. Boierimea românească a năzuit și în această perioadă la un statut egal cu cel al nobilimii occidentale, chiar dacă în societatea noastră nu au existat titlurile de noblețe ereditare. Nu întîmplător, "Nababul" finanța editarea unei culegeri de documente privind familia sa, precum și a scrierii genealogice a banului Mihai Cantacuzino, apărute sub îngrijirea lui Nicolae Iorga. Constantin G. Manu, fiul generalului Gheorghe Manu, edita în anul 1907 un volum de documente referitoare la neamul său. Catargieștii, Ghiculeștii, Rosetteștii, Kretzuleștii și alte familii boierești se preocupau intens de studierea trecutului lor.

O altă trăsătură însemnată a elitei politice din această perioadă o constituie filo-occidentalismul său, manifestat printr-o pasionată francofilie²¹. Strîns legată de această orientare culturală predominantă în rîndul clasei politice românești este adeziunea a numeroși membri ai săi la francmasonerie. Las pentru alt prilej tratarea acestui aspect, precum și expunerea unor considerații despre educația membrilor elitei politice, educație ce s-a desăvîrșit mai ales în Franța, pe al doilea loc fiind Germania. Ceea ce mi-am propus în cadrul acestui articol este a arăta că în timpul îndelungatei domnii a lui Carol I, puterea politică s-a aflat în mîinile boierimii, care a știut să se adapteze cu rapiditate cerințelor modernității²². Ei i se datorează construirea unei burghezii românești care nu s-a definit în opoziție cu nobilimea, precum în statele occidentale, ci a fost creație socială conștientă și programatică a acesteia. Rolul lui Ion. C. Brătianu - urmaș al vechii boierimi argeșene²³ - în acest proces, a fost scos în relief de Eugen Lovinescu care scria: "Ion C. Brătianu, cu deosebire este omul care a înțeles mai adînc că, pe ruinele regimului agrar, trebuiau

puse bazele noului regim al capitalismului bancar; el este, deci, adevăratul creator al burgheziei române²⁴. Ideea necesității unei burghezii naționale provenea din zestrea de influență occidentală asimilată de generația pașoptistă. În perspectiva istoriei, aprecierile lui Ion C. Brătianu, citate de Eugen Lovinescu, despre burghezie, s-au văzut confirmate: "«Ea posedă, scria dînsul [Ion C. Brătianu], toate calitățile de energie și de moralitate, ce caracterizează această clasă în toate societățile europene: ea posedă nu numai instinctul, amorul libertății, ce este firesc unei clase de o natură democratică, ci și al patriotismului cel mai înalt, cel mai entuziast. În sînul clasei comerciale, ce a luat o mare întindere și putere, se află cu osebire în sîmînță civilizația română și numai cu stîrpirea ei ar putea să mai piară și civilizația și libertățile publice în România»"²⁵. Astăzi, după lunga experiență a regimului totalitar, constatăm că gîndurile lui Ion C. Brătianu au fost adevărate întocmai de istorie.

- 1 Mihai Sorin Rădulescu, *În jurul noțiunii de elită*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»", XXX, 1993, p.613-622.
- 2 Despre nobilimea europeană în epoca modernă, a se vedea *Der Adel an der Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780-1860*, vol. îngrijit de Armgard von Reden-Dohna și Ralph Melville, Stuttgart, 1988; Gheorghe Platon, Alexandru Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, 1995, p.11, nota 1.
- 3 Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniștri*, în "Revista Arhivelor", anul XLVII, vol.XXXII, nr.2, 1970, p.429-439.
- 4 Maria Protase, *Petru Maior*, București, 1973, p.316.
- 5 *Anuarul presei române și al lumii politice. 1909*, București, 1909, p.133; completări comunicate cu amabilitate de către dl. Valeriu Stan, cercetător la Institutul de Istorie "N. Iorga".
- 6 Ioan Cavaler de Pușcariu, *Date istorice despre familiile nobile române*, vol.I, Sibiu, 1892, p.104, 159; vol.II, Sibiu, 1895, p.358.
- 7 Paharnicul Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. a II-a, București, 1973, p.299.
- 8 V. articolul meu *O familie bucureșteană - Costa-Foru*, în revista "Dorul" (Danemarca), în curs de apariție.
- 9 Muncii patern al omului politic Mihail Pherekyde era marele negustor bucureștean Mihail Hagi-Dimo, a cărui piatră de mormînt exista în pronaosul bisericii Bradului din București (demolată în timpul lui Ceaușescu).
- 10 *Anuarul presei române și al lumii politice. 1909*, p.126, la care se adaugă completările comunicate de istoricul Valeriu Stan.
- 11 Există un arbore genealogic tipărit (pe foi volante) al familiei mitropolitului Nifon al Ungrovlahiei, din care rezultă că înaltul ierarh era fiul lui Rusăilă, cojocar de subțire, originar din Castoria, și al soției sale Aposta, locuind în mahalaua Oțetari.
- 12 Constantin Bosianu era fiul paharnicului Andrei Bosianu (v. Constantin C. Angelescu, *Cei dintîi români doctori în drept de la Paris*, extras din "Dreptul", nr.28 și 29 din 1928, p.17).
- 13 Despre genealogia familiei Budișteanu a se vedea comunicarea prezentată de Radu Costinescu asupra acestui subiect, în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lîngă Institutul de Istorie "N. Iorga".

- 14 G. Poboran, *Istoria oraşului Slatina*, ed. a II-a, Slatina, 1908, p.393-394.
- 15 Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859-1877)*, București, 1979.
- 16 Genealogiile familiilor Pâcleanu și Vernescu au fost reconstituite de către regretatul genealogist Alexandru V. Perietzianu-Buzău, care le-a comunicat în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie "N. Iorga".
- 17 C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol.I, ed. a II-a, București, 1937, p.63-66.
- 18 Mihai Sorin Rădulescu, *Considération sur l'élite historique roumaine pendant la période de l'entre-deux-guerres*, în "Études danubiennes", t.XI, nr.1, 1995, Strasbourg, p.97-106.
- 19 Despre stilul de viață aristocratic și despre valorile nobiliare v. revista "Autrement", nr.89, aprilie 1987, Paris, număr intitulat *Noblesse oblige*.
- 20 Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p.174-175.
- 21 E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1992, vol.III, p.160-161.
- 22 Despre elita politică a acestei epoci, v. și Dan Berindei, *Sozialer Wandel der rumänischen Führungsschichten im XIX.Jh.*, în "Österreichische Osthefte", t.29, 1987, Viena, nr.1, p.56-69; idem, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992, p.103-107. Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, 1994.
- 23 Despre genealogia lui Ion C. Brătianu, v. paragraful pe care l-am consacrat acestui subiect în teza mea de doctorat *Elita liberală românească (1866-1900)*.
- 24 E. Lovinescu, *op. cit.*, vol.I, p.174.
- 25 Apud *ibidem*, p.175.

ELITA ECONOMICĂ ÎN ROMÂNIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX. ROLUL INDUSTRIAȘILOR EVREI

Cătălin Turliuc

Unul din aspectele cele mai importante ale complexului proces al modernizării - complex istoric determinant care a conturat la scară aproape planetară o nouă realitate în ultimele două secole - a fost dezvoltarea economică susținută avînd drept vîrf de lance industrializarea, apariția unor relații și realități economice încadrabile în tiparele unei economii de piață, reorientarea și restructurarea tuturor activităților în sensul integrării și conturării unei strategii și conturării unei strategii de dezvoltare coerente. Procesul modernizării s-a făcut simțit și în societatea românească începînd de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și continuînd într-o dinamică proprie, dictată de contexte și conjuncturi interne, dar și externe, pînă în contemporaneitate. Încercînd o conturare mai exactă a conceptului de modernizare ar trebui subliniat că acesta reprezintă un proces continuu, multilateral și complex al creșterii, dezvoltării și perfecționării în perioada de restructurare a societății în acord cu cadrele evoluției capitaliste¹, avînd drept dominantă adaptarea funcțională rapidă a societății în ansamblul său la schimbarea socială (social change). Astfel spus, modernizarea este caracteristica unei tranziții spre o economie complexă bazată pe dezvoltarea industrială, înțelegînd prin acest proces: "răspîndirea rolurilor care funcțional legate și organizate în cadre industriale își fac apariția în sisteme cărora le lipsește o infrastructură industrială"². Conchidem deci că procesul modernizării poate fi privit într-o dublă perspectivă: funcționalistă și structuralistă.

Într-un anume sens, problema ritmului și dinamicii modernizării s-a constituit în una din problemele cruciale, de fond, ale societății românești în toată perioada modernă și contemporană. Conexă procesului modernizării a fost apariția unei elite de tip nou, constituită și articulată la nivel social după principii moderne, capitaliste, avînd în unele cazuri, printre care și cel românesc, o puternică componentă alogenă, elită care ocupă prin poziția și preocupările ei, prin rolul dinamizator și de principal beneficiar al dezvoltării economice generale, o poziție de primadonă în avanscena vieții economice, social-politice și culturale.

Începînd cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza devine evident ritmul înalt al modernizării, continuat la o scară amplificată la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, perioadă în care nu împlător România era catalogată uneori în presa vremii drept "Japonia europeană" sau "Belgia Orientului" iar

Bucureștii se pregăteau să devină "Micul Paris". Opera reformatoare și legislativă a Domnitorului Unirii a însemnat în planul societății românești canalizarea ei pe o albie vădit modernă, europeană în conținutul și aspectul său, a dat un impuls hotărâtor procesului de modernizare care a căpătat o serie de specificități dintre care am amintit doar câteva pe care le considerăm revelatorii pentru conținutul intervenției noastre. Am remarca, în primul rând, raportul strâns care a existat între *național* - cu un accent deosebit asupra naționalismului românesc - și *modernizare*, deasemeni, interdependența dintre factorii interni și cei externi precum și relativul dezechilibru manifestat între necesitățile impuse de procesul modernizării și realitățile concrete ale societății românești. În aria geografică căreia îi aparține, modernizarea s-a aflat într-o corelație strânsă cu problematica națională, de unde și specificitățile expuse mai sus, dominate ale unui proces fundamental care a schimbat în mod structural realitățile acestei zone și a marcat într-un mod hotărâtor evoluțiile istorice viitoare³.

Circumscrișă astfel problematicii mai largi și mai cuprinzătoare a modernizării, intenția noastră de a prezenta câteva aspecte ale relației (raportului) dintre autohtoni și alogeni în viața economică, mai precis la nivelul elitei industriale a acesteia, o considerăm un demers util descifrării dintr-o perspectivă nouă a evoluției generale a societății românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

X

X X

Constituția din 1866, văzută ca un corolar și o sinteză totodată a activității și acțiunii complexe începută odată cu formarea statului național modern român a fost cadrul definitoriu și instrumentul primordial care a stat la baza construcției moderne românești. Din această perspectivă ea reprezintă pentru noi unul din punctele nodale ale perioadei moderne și totodată, punctul liminar, de debut, al analizei întreprinse de noi.

Concentrându-ne demersul asupra modernizării în sfera economicului, reitem rolul major, de vîrf de lance, al dezvoltării industriale ca premisă fundamentală a modernizării în general. De astfel, perioada de care ne ocupăm va marca și manifestarea plenară a revoluției industriale în România.

Dacă la mijlocul secolului al XIX-lea (deceniul 5) catagrafiile și documentele vremii ne arată un "nomenclator" al meseriilor cu circa 100 de poziții în care erau angrenate aproximativ 25.000 de persoane în cele două Principate⁴, în preajma primului război mondial industria furniza circa 22% din produsul social global și 14% din venitul național⁵, în această ramură fiind angajate peste 200.000 persoane⁶. Cu toate acestea, chiar dacă industria se dezvolta accelerat mai cu seamă începînd cu deceniul 9 al secolului al XIX-lea, moment în care protecționismul și încurajarea de către stat a dezvoltării industriale a devenit o parte componentă a naționalismului economic manifestat în societatea noastră - cu efecte benefice am

aprecia noi - majoritatea întreprinderilor (stabilimentelor) industriale era reprezentată de ateliere meșteșugărești. Modernizarea și dezvoltarea industrială nu poate fi concepută și înțeleasă la noi fără a sublinia rolul fundamental al statului, politicii și instituțiilor sale în cadrul acestui efort constant al societății românești. O statistică elocventă care sugerează dinamica și dimensiunile procesului de industrializare, ritmul său accelerat și rolul statului în încurajarea dezvoltării industriale este prezentată mai jos:

ÎNTRINDERI ÎNCURAJATE⁷

	1866	1893	1901	1915
Total întreprinderi din care:	236	403	625	1149
întreprinderi încurajate	83	115	182	837

Este de remarcă că ritmul în care s-au înființat stabilimentele industriale a fost în medie de 8,2 întreprinderi pe an în perioada 1866-1887, 14 pe an în perioada 1887-1893 și 18 pe an în perioada 1893-1906.

Unul din aspectele fundamentale care interesează în privința efortului de industrializare, al amplitudinii acestuia, este locul și rolul jucat de elementul alogen, în cazul nostru de elementul evreiesc în acest context. Desigur, vom insista doar asupra unei componente a minorității evreiești, cea care în condițiile specifice ale societății românești de atunci⁸, s-a constituit în elita sa economică în domeniul industrial, a modului în care ea s-a manifestat și a intrat în relație cu ansamblul societății românești. În lipsa unei tipologiei sociologice și istorice unanim acceptate, vom considera că făcând parte din elita economică proprietarii de stabilimente economice industriale, marii acționari și membrii consiliilor de administrație ale acestora, negustorii patentari de categoria I, proprietarii de bănci sau marii acționari ai instituțiilor de credit, deținătorii unor importante pachete de acțiuni în societățile de transport, telecomunicații etc., proprietarii și întreprinzătorii din domeniul agricol cunoscuți prin poziția și puterea lor economică. Fără îndoială, o astfel de structurare a componenței elitei economice, adesea întrepătrunsă cu cea politică și culturală poate fi amendată în sensul restrîngerii sau a extinderii ei funcție de varii criterii precum: impozitele plătite statului, veniturile declarate, rolul formal sau informal în structurile puterii, poziția ocupată în comunitățile rurale sau urbane, recunoașterea implicită sau explicită la nivel de micro sau macrogrup a poziției dominante, etc., etc. Considerăm că în acest sens elaborarea unei metodologii adecvate studiului elitelor pe baza analizei cantitative și a unor repere cronotopice clare ar ușura demersurile făcute pentru elucidarea din punct de vedere istoric și sociologic a componenței grupului elită.

Înainte de a prezenta și interpreta câteva din datele statistice elocvente cu privire la rolul și locul minorității evreiești în contextul vieții industriale românești trebuie făcută precizarea de ansamblu că elementul minoritar evreu a fost unul din vectorii importanți ai distrugerii economiei tradiționale, agrare, din România, că el a fost purtătorul unor noi relații și loialități bazate pe economia de schimb și profit, că, în fine acest element a dat consistență a ceea ce am putea numi o parte a clasei de mijloc din societatea noastră. Desigur, o astfel de realitate a creat reacții puternice în societatea românească, cu atât mai mult cu cât marea majoritate a minoritarilor evrei nu au suferit un proces de aculturație rapidă, în sensul antropologiei culturale, ei fiind percepuți, judecați și catalogați cel mai adesea drept străini care prin obiceiuri, habitudini, profesii, interese nu reprezentau și nu erau solidari intereselor și realităților românești. Unul din primii noștri economiști, Dionisie Pop Marțian nota la începutul deceniului 7 al secolului trecut: "Clasa cea mai avută de la noi este un conglomerat de oameni de toate originile, de toate naționalitățile. Acest sînge străin încă nu s-a prefăcut, nu s-a amestecat cu cel românesc în măsură ca acest element să absoarbă și să amalgameze elementul străin"⁹.

Este cunoscut faptul că dezvoltarea industrială, și, mai întâi, cea artizanală și meșteșugărească s-a făcut simțită mai pregnant și mai profund aglomerările urbane, într-un anume sens industrializarea și urbanizarea fiind fenomene conexe, acestea devenind adevăratele centre dinamizatoare ale dezvoltării în sens modern. Din acest punct de vedere, procentul populației urbanizate din România a crescut în intervalul de care ne ocupăm cu circa 9%, atingînd în preajma primului război mondial 18,8% din totalul populației. În acest sens, trebuia făcută precizarea că o bună parte din orașele și târgurile românești, în special cele din jumătatea superioară a Moldovei, au avut o considerabilă proporție de elemente alogene, evreiești, uneori astfel de centre urbane (tîrguri - *stethl*) fiind înființate chiar de această populație (Mihăileni, Fălticeni, Darabani, Ștefănești, etc.). Această realitate a provenit și din restricțiile legislative la care au fost supuși evreii¹⁰ în sensul că acestora le era prohibită achiziționarea de proprietăți funciare în mediul rural. Totodată însă, trebuie pus în lumină faptul că în orașele din România nu a existat niciodată un ghetto. Chiar la începutul secolului al XIX-lea circa 80% din evreii din România trăiau în aglomerări urbane¹¹. În a doua jumătate a secolului și la începutul celui următor se înregistrează o migrație internă (paralelă celei în afara granițelor țării) spre marile orașe (București, Iași, Craiova, Ploiești, etc.) și spre orașele porturi de la Dunăre (Galați, Brăila, Turnu Severin) lucru ce atestă și orientarea ocupațională a evreilor precum și polarizarea lor în centrele cu activitate economică intensă, tendință pusă în evidență de Arthur Ruppin pentru evreii din toată Europa¹². Cu toate acestea însă, la începutul secolului XX existau comunități evreiești în 97 de centre românești lucru ce atestă prezența acestei minorități în mai toate centrele urbane din țara noastră¹³.

Revenind la activitatea industrială, notăm faptul că la începutul deceniului 7 existau bunăoară în Iași 3721 de meșteșugari evrei comparativ cu 1492 români și supuși străini¹⁴. Consultarea documentelor de arhivă, Condica Visteriei Moldovei spre exemplu, pune în evidență faptul că o bună parte a meșteșugarilor înregistrați ca supuși străini erau de fapt tot evrei - așa cum cel mai adesea o atestă numele acestora - și în acest caz cifrele prezentate trebuie amendate cu o corecție semnificativă în favoarea acestei categorii (în jur de 35%). Un indiciu semnificativ este și faptul că circa 40% din artizanii și meșteșugarii evrei erau patentari de categoria I lucru ce demonstrează forța și rolul economic al acestei minorități în ansamblul economic al orașului. Situația din Iași poate fi extrapolată la mai toate centrele urbane din jumătatea nordică a Moldovei. În sudul acestei provincii Galațiul a reprezentat un centru economic deosebit de important în special datorită activității portuare care a cunoscut un ritm acerb de dezvoltare în ultimele decenii ale secolului trecut. Și în acest oraș, unde întâlnim un spor demografic remarcabil al minoritarilor evrei datorat atât fenomenului migratoriu cât și sporului natural excedentar constant începând cu anul 1875¹⁵, datele statistice ne arată la începutul ultimului deceniu al secolului trecut existența a 3295 de meseriași, și 66 de industriași și fabricanți. Din rîndul ambelor categorii circa 45% reprezentau minoritari evrei, așa cum ne demonstrează "Rolurile de contribuțiune ale casei generale de Covurlui pe anul 1889".

Analize și date recente publicate de Liviu Rotman¹⁶ atestă conturarea unei elite industriale evreiești și în alte orașe ale Moldovei precum și reorientarea unei părți a minoritarilor evrei spre activități eminamente industriale între care și industria petrolieră. Publicația evreiască "Fratemitatea" menționează în 1882 existența unei rafinării la Valea Arinului în județul Bacău care modernizată fiind de proprietarul ei Iosef Theiller, fost primar, folosea aproape 4000 de angajați¹⁷.

Realități și fenomene similare celor din Moldova pot fi puse în evidență și în Muntenia cu precădere în București, capitala țării. Aici, la începutul secolului nostru, alături de cele 1430 de ateliere meșteșugărești aflate în proprietatea evreiască, circa 27% din numărul total al acestora¹⁸, întâlnim și personalități ale industriei - în sensul de proprietari ai unor adevărate concerne - de origine evreiască precum Philip Bierman, aflat la concurență cu celebra familie Lusters din Iași și Piatra Neamț.

Un element semnificativ care s-a produs la nivelul economiei naționale spre sfârșitul secolului al XIX-lea a fost debutul unei capitalizări mai consistente în industrie și apariția societăților pe acțiuni. Și în acest domeniu găsim în frunte industriași evrei care așa cum aprecia G. Zane: "Vor fi acei care aproape singuri vor introduce societățile pe acțiuni"¹⁹. Printre primele societăți pe acțiuni industriale importante create la noi se număra și Sigmund Hornstein & Co prima turnătorie de fontă înregistrată ca atare în București²⁰.

Una din imaginile cele mai exacte și coerente în același timp despre elita industrială evreiască din România ne-o oferă ancheta industrială²¹ întreprinsă în timpul ministeriatului liberal, în anii 1901-1902, sub conducerea lui L. Colescu. Din datele oferite de această sursă rezultă că în România funcționau 66188 de stabilimente industriale din care 45963 (73,9%) aveau proprietari români, 6360 (10,2%) se aflau în proprietatea supușilor străini și 9865 (15,9%) aveau proprietari evrei (străini fără protecțiune). Relativ la industria mare - stabilimente industriale cu un capital social mai mare de 15000 lei - notăm existența a 625 de stabilimente deținute în proporție de 53,9% de români, 26,6% de supuși străini și 19,5% de evrei. Este relevant faptul că în această categorie era ocupată 23,5% din forța de muncă cuprinsă în întreaga industrie iar capitalul social total însuma 247.388.890 lei. Un alt element semnificativ îl constituie faptul că în industria mică peste 95% din proprietari erau români iar în industria mijlocie acest raport se păstra în favoarea românilor ce dețineau 71,4% din întreprinderi în timp ce evreilor le revenea un procent de 18%. Aceste date confirmă faptul că minoritatea evreiască deținea o pondere importantă în sectorul industrial și, în special, în industria mare, deci elita industriașilor evrei constituia un factor de importanță majoră în viața economică a țării.

Detaliind datele referitoare la industria mare observăm că în afara întreprinderilor înființate de stat (30) din restul întreprinderilor, 116 se aflau în proprietatea evreilor și 204 în proprietatea supușilor străini. Reamintim că o parte din acești supuși străini erau de origine evreiască. În legătură cu forța de muncă, din datele prezentate în cuprinsul anchetei rezultă că doar 5,6% din personalul lucrător erau evrei și 17,8% supuși străini.

Proporția artizanilor, meșteșugarilor și industriașilor evrei ocupați în activitatea industrială era de 4,4 ori mai mare decât proporția acestei minorități în totalul populației României²². S-ar putea concluziona fals că în cvasimajoritatea ei minoritatea evreiască ocupa o poziție dominantă în economia românească, neglijându-se un aspect fundamental și anume acela că exista o numeroasă categorie de evrei pauperi sau ocupați în sectorul terțiar al economiei încă slab dezvoltat în acea perioadă. Cu toate acestea însă nu putem să nu remarcăm faptul că industriașii evrei, mai bine zis, elita acestora, nu a ocupat un loc de prim ordin în industria mare a țării pe parcursul întregii perioade de care ne ocupăm. Dintre membrii elitei industriale evreiești am aminti, alături de cei menționați pînă acum, pentru rolul și poziția ocupată pe: Hugo Zelliger (București), Ioseph Cohen (București) în industria chimică; I. Frank (Dorohoi), Moise Juster (Neamț), Leon și Smuel Cosiner (Botoșani), Lazăr Predinger (Pitești) în industria alcoolului, I. Steinberg (Mihăileni), L. Abramovici (Botoșani) în industria morăritului; Birman (București) și Wachtel (Iași) în industria textilă; Moessne (Galați) industria săpunurilor și parfumarilor; M. Bernheim (Vâlcea), S. Eichler (Fălticeni), Avram L. Juster (Neamț) în industria cherestelei; Rosen, Bucher și Durer (București) Steinberg (Galați) în

industria mobilei; H. Nissl (Ploiești), Fernic, J. Katz (București), I. Grünberg, A. Salomon (București) în industria metalurgică; Erler (Azuga) în industria materialelor de construcții; Schapira în industria petrolieră²³.

Este binecunoscut faptul că începând cu deceniul 9 al secolului trecut statul român a trecut la o politică protecționistă și de încurajare a industriei naționale - un rol deosebit revenindu-i în acest sens lui P. S. Aurelian - concretizată în celebrele legi din 1886 (tariful vamal), 1887 (de încurajare a industriei), 1895 (legea minelor), 1902 (legea meseriilor), 1904 (tariful vamal), 1912 (legea de încurajare a industriei). De altfel, o astfel de orientare a politicii economice fusese anvizajată încă de la congresul economiștilor desfășurat în 1884 la Iași, și anticipată de măsurile legislative din anii 1881-1885. Desigur, toate aceste legi care au fost expresia în plan legislativ a naționalismului economic românesc, dar și a unei realități care cerea imperios astfel de măsuri²⁴, au fost un impediment dar și un stimul - în special legea încurajării industriei din 1887 în calea formării și afirmării elitei industriale evreiești și a raporturilor acesteia cu elita autohtonă. Avram Rosen susține în studiul său²⁵ că industriașii evrei au beneficiat din plin de legea din 1887. O părere autorizată din epocă, emisă de marele industriaș evreu Wachtel, sublinia că termenul de 5 ani de la înființare prevăzut de lege (art. 2 și 4) pentru ca o întreprindere să aibă 2/3 din lucrători români - în cazul celor încurajate de stat firește - este prea scurt și dăunează intereselor economice generale²⁶. Cu toate acestea nu se poate nega rolul hotărâtor al acestor măsuri legislative în dezvoltarea economică generală și în special industrială a țării.

Înființarea și mai apoi extinderea monopolurilor statului în perioada 1864-1900²⁷ a afectat în egală măsură întreprinzătorii români și evrei dar din datele statistice care ne stau la dispoziție, putem aprecia că neînstituirea unui monopol al alcoolului a favorizat relativ mai mult pe minoritarii evrei care, în mediul rural, au dominat în acest sector al producției și desfacerii.

Înainte de a concluziona cu privire la rolul și poziția elitei industriale evreiești în societatea românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XXX se cuvine a fi făcută precizare că instituționalismul modern - modernizarea în ansamblul ei - a însemnat mai presus de toate și un proces de omogenizare, proces care nu se poate desfășura în lipsa unui fenomen de aculturație la nivel social dar și etnic. Fără a aborda aici problema antisemitismului românesc - problemă care merită un efort special și comportă nuanțe și atitudini nesfârșite - trebuie subliniat faptul că fenomenul antisemit românesc în perioada luată în discuție a avut după opinia noastră, o componentă și o determinanță economică în primul rând. Mai mult, indisolubila legătură dintre modernizare, care, paradoxal, se datorește și elitei și minorității evreiești în bună măsură, și naționalism a constituit fundația generală în care s-a format și dezvoltat și elita economică evreiască alături de cea autohtonă. Desigur, condițiile proprii de evoluție au diferit, treptat statul român a adoptat o politică economică pe care o putem considera expresia naționalismului economic

- manifestat la acea dată în multe țări ale lumii - și, în acest context, elita industrială evreiască a trebuit să se adapteze într-o manieră *sui generis* la noul cadru legislativ și economic creat în statul român. Trebuie remarcat însă că minoritatea evreiască nu a fost pasivă la reacțiile și evoluțiile românești căutând să influențeze și să exercite presiuni interne, dar mai els externe, asupra cercurilor oficiale românești. Totodată, nu în puține rînduri, conflictele interne din comunitatea evreiască au determinat reacții și atitudini oficiale unele dintre ele defavorabile minorității evreiești în general. O ultimă precizare vizează faptul că fiecare provincie românească a avut comunități evreiești cu trăsături și specificități care le-au diferențiat foarte mult uneori și deci este relativ dificil de a generaliza concluzii care impun un studiu analitic aprofundat asupra fiecărei comunități în parte.

Concluzionînd asupra poziției și rolului elitei industriale evreiești în perioada abordată desprindem următoarele:

a) Elita industrială evreiască a constituit un factor major în viața economică a țării, a cooperat în general cu autoritățile statului fie din pragmatism, fie din înțelegerea concretă a situației specifice a minorității evreiești în România, a fost un factor de modernizare a infrastructurii industriale și manageriale, a fost, în fine, un partener activ și nu unul pasiv în lupta pentru cucerirea drepturilor depline ale minorității pe care o reprezenta;

b) Elita industrială evreiască, ca și elita întregii minorități, a fost - spunem noi - o elită care s-a bucurat parțial de puterea ei, deci "incompletă" în sensul că, adesea, elita economică se află într-o strînsă interrelație cu cea politică și culturală, uneori confundîndu-se²⁹, iar din această perspectivă elita industrială evreiască a avut amputată de măsuri legislative posibilitatea de expresie pleneră în plan politic;

c) Elita industrială evreiască a fost solidară cu restul comunității evreiești susținînd în măsura posibilităților emanciparea coreligionarilor prin presiuni din interior dar și "din afară", prin activități lobby-stice. O altă direcție în care s-a manifestat categoria despre care vorbim a fost aceea a susținerii emigrării evreilor spre "Țara Sfîntă" (Nu se poate generaliza însă această atitudine la întregul corp al elitei industriale evreiești);

d) Înlocuirea liber-schimbismului cu protecționismul și alte măsuri specifice naționalismului economic a influențat deopotrivă și elita industrială evreiască prin pierderea unor oportunități de afaceri cu alte sate și alți coreligionari;

e) Elitei industriale evreiești îi revine, în principal, meritul de a fi organizat și înființat primele societăți pe acțiuni în economia noastră;

f) În general, la nivelul marilor întreprinderi industriale se constată relații amiabile cu elita economică românească și o anume solidaritate în ceea ce privește interesul comun în afaceri;

g) Din rațiuni economico-sociale, elita industrială evreiască, spre deosebire de masa comunității evreiești, a suferit un proces de asimilare mai rapidă prin

integrarea ei mai evidentă în societatea românească; ca de altfel și elitele evreiești din celelalte state ale lumii.

- 1 Gheorghe Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaie, "Cum s-a înfăptuit România modernă", Edit. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1993, p.12.
- 2 David E. Apter, *The Politics of modernization*, Chicago, London, Univ. of Chicago Press, 1965, p.V. Vezi și Cyril B. Black, *The Dynamics of Modernisation. a Study in Comparative History*, Harper&Row Publishers, New York, Evanston, London, 1966.
- 3 Vezi în acest sens Răzvan Theodorescu, *Civilizația românească între medieval și modern*, vol.I și II, Edit. Meriadine, București, 1987.
- 4 Vezi de exemplu Catagrafia din Moldova de la 1845 care înregistra 8530 de meșteri și calfe practicînd 101 meserii.
- 5 N. P. Arcadian, *Industrializarea României: Studiu evolutiv istoric, economic și juridic*, ed. a II-a, București, 1936, p.141.
- 6 V. Axenciuc, I. Tiberian, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, București, 1979, p.241.
- 7 *Ibidem*, p.238.
- 8 Sînt în general cunoscute obstrucțiile de ordin legislativ față de această minoritate care, evident, au constituit un factor frenatoriu pentru realizarea intereselor sale specifice și care au marcat în general situația evreilor din România acelor ani.
- 9 Dionisie P. Marțian, "Analele Economice pentru cunoștința părții muntene din România", Anul II, Nr. 5-8, Trim I-IV, 1861, p.6.
- 10 Vezi, Dimitrie Arțăreanu, *Condițiunea juridică a străinilor în România*, Tipografia Lucrătorilor Asociați Marinescu&Serban, București, 1899.
- 11 Liviu Rotman, *Mental and Cultural Structures of Romanian Jews at the turn of the Century*, în SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p.151.
- 12 Arthur Ruppin, *Les juifs dans le monde moderne*, Paris, 1934, pp.42-43.
- 13 Cf. Liviu Rotman, *op. cit.*, p.152.
- 14 A. S. Iași, Fond Visteria Moldovei, 1859, filele 2-38.
- 15 Moise N. Pacu, *Cartea judefului Covurlui, Partea I-II, Orașul Galați*, București, 1891, p.114-115.
- 16 Liviu Rotman, *op. cit.*, p.152.
- 17 "Fratemitatea", IV, 1 oct. 1882.
- 18 Avram Rosen, *The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernisation of Romania 1900-1938: The Case of Bucharest*, în SHVUT, 16, 1993, Tel Aviv University, p.238.
- 19 G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, 1930,.
- 20 *Anuarul catalog al industriilor metalurgice și miniere din România*, București, 1939, p.21.
- 21 *Ancheta industrială din anii 1901-1902*, vol. I, *Industria Mare*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1904.
- 22 Avram Rosen, *op. cit.*, p.237.
- 23 *Ancheta industrială. Partea I. Industria mare. Desiderate și observațiuni asupra stărei economice a industriei naționale. Extrase din memoriile marilor industriași*, Tipografia Clemența, București, 1904, *passim*.
- 24 Vezi în acest sens și C. Alimănișianu, *Necesitatea de a se încuraja de către statul român anumite industrii*, Atelierele Grafice I. V. Socec București, 1904.

- 25 Avram Rosen, *op. cit.*, p.240.
- 26 *Ancheta industrială. Partea I. Industria mare. Desiderate...*, p.61.
- 27 Vezi th. C. Aslan, *Studiu asupra monopolurilor în România*, Edițiunea Academiei Române, Inst. de arte grafice Carol Göbl, București, 1906.
- 28 Vezi în acest sens documentatale lucrări ale lui Carol Iancu, Leon Volovici, David Schaary, Fritz Stren, Radu Rosseti (Verax), etc.
- 29 În cazul României perioadei 1866-1918 vezi S. A. Madievschi, *Elita politică a României 1866-1918*, Edit. Logos, Chișinău, 1993, cap.II, "Îmbinarea corpului de politicieni cu elita economică".

"Poziția fiecărei clase în ansamblul structurii naționale depinde, pe de o parte, de importanța care este atribuită funcției sale, și, pe de altă parte, măsurii în care clasa își îndeplinește cu succes funcțiile"

J. Schumpeter, *Imperialism and Social Class*

LA ORIGINILE NOMENCLATURII. FORMAREA CLASEI POLITICE COMUNISTE (1944 - 1948)

Gheorghe Onișoru

Anii de "democrație populară" au însemnat pentru România răsturnarea unui întreg sistem de valori politice, culturale și morale. Sub protecția trupelor sovietice de ocupație, în fața unor aliați occidentali resemnați, la București a apărut și s-a dezvoltat o nouă clasă conducătoare. Explicarea acestor transformări nu poate fi realizată decât în strînsă legătură cu "decodarea" doctrinei comuniste.

Fără a intra în detalii relative la fenomenul comunismului¹, nu putem eluda cîteva elemente care au o semnificație aparte. După cum au observat numeroși specialiști în domeniu, comunismul s-a născut ca o utopie, sfîrșind în aceeași manieră². Încă din epoca "conspirației egalilor" a lui Babeuf apărea ideea că pentru realizarea societății comuniste este necesară o etapă a "dictaturii proletariatului". Dar, cum orice dictatură nu poate fi transpusă în practică decât prin intermediul unui grup care să-și asume responsabilități și merite, apăreau din start semne de imperfecțiune. Deși, ulterior, socialismul a progresat de la stadiul utopic la cel științific, esența a rămas aceeași.

Societatea comunistă a generat un nou grup de lideri, nomenclaturii³, pornind de la celebra lozincă stalinistă: "Cadrele sînt fondul de aur la Partidului". Și în România, urmare a unei sinistre acolade a istoriei, am asistat la acest proces, care a debutat sub Gheorghiu-Dej și s-a perfecționat în timpul lui Ceaușescu. Cu ajutorul unui aparat represiv performant, orice formă de opoziție a fost, practic, redusă la limite imposibile. Nu mai rămînea la apogeul "epocii de aur" decât arma umorului sarcastic, un Ion Caraion surprinzînd într-o strofă filosofia unui regim:

"Țara bouului și a vacii
Unde-și fac mendrele dracii
Țara balegii și-a cloștii
Unde ajung în frunte proștii"⁴.

În paginile următoare vom analiza succint probleme legate de preluarea ștafetei puterii în România anilor cruciali 1944-1948. Astfel, puterea comunistă a lichidat vechea elită acționînd asupra acelei "pojghițe subțiri și rafinate, selectate organic, de multă vreme sau mai de curînd, care are menirea să gîndească problemele istoriei și viitorului unui popor și să-l înzestreze cu o conștiință națională"⁵.

Apropierea trupelor sovietice a declanșat o puternică emulație printre liderii minusculului Partid Comunist din România. La 4 aprilie 1944, Istvan Foris a fost înlăturat din fruntea partidului, fiind înlocuit de un grup ce-l avea în frunte pe "românul" Gheorghe Gheorghiu-Dej. Ulterior, Foris va fi arestat (9 iunie 1945) și asasinat de foștii tovarăși⁶. Până la Conferința Națională din octombrie 1945, conducerea va fi asigurată de un grup în care Gheorghiu-Dej și Teohari Georgescu au reprezentat "aripa internă", iar Ana Pauker și Vasile Luca pe cea "externă". Mai târziu, Georgescu îl va părăsi pe Gheorghiu-Dej, depășindu-se spre grupul rival. Alături de comuniști remarcăm activitatea depusă de liderul Frontului Plugarilor, Petru Groza.

Simpla trecere în revistă a principalelor date biografice a celor de mai sus relevă câteva elemente demne de interes. Astfel, Gheorghiu-Dej provenea dintr-o familie de muncitori (născut la Bîrlad, în 1901, în casa lui Tănase Gheorghe). Se afirmă cu ocazia grevelor din ianuarie-februarie 1933, când va fi arestat și judecat. Reușește să evadeze în august 1944. Dintre multele portrete care i-au fost dedicate, am ales pe cel creionat de Nicolae Penescu, fost ministru de interne din partea Partidului Național Țărănesc (noiembrie 1944), care surprinde în câteva cuvinte esențialul: "L-am cunoscut pe Gheorghiu-Dej când făceam parte din al doilea guvern (Sănătescu - n.n.) - era un om cu o oarecare personalitate, dar dur și foarte indicat pentru aplicarea metodelor staliniste în România"⁷.

Tot în țară se găsea la 23 august 1944 și Teohari Georgescu, care fusese arestat, împreună cu Iosif Chișinevski, la 24 aprilie 1941. Cel care a deținut timp de șapte ani importantul portofoliu al Internelor s-a născut la 31 ianuarie 1908. Trecut în aripa Puker-Luca, Teohari Georgescu avea să fie înlăturat din funcție în 1952. Au urmat arestarea și ancheta, între 18 februarie 1953 și 20 mai 1956, după care a fost eliberat. Până la moarte (21 ianuarie 1976) a lucrat pe post de corector, fiind promovat apoi director la Întreprinderea Poligrafică "13 decembrie 1918" din București⁸.

O biografie pe măsura rolului jucat are și Ana Pauker. Născută la Codăești, la 13 decembrie 1893, s-a căsătorit cu Marcel Pauker la Paris, după un eșec amoros cu librarul Steinberg-Hasefer. Aflată în Uniunea Sovietică, l-a denunțat pe soțul său că este troțkist, motiv pentru care acesta va fi asasinat din ordinul lui Stalin. Arestată în 1935, judecată la Craiova în celebrul, de acum, proces din 1936, va face obiectul unui schimb de prizonieri între România și U.R.S.S., în 1940. În anii războiului a lucrat la Radio Moscova, jucând un rol important în organizarea diviziei Tudor Vladimirescu. După 1944 devine principala rivală a lui Gheorghiu-Dej la șefia partidului. Totuși, în ciuda multor previziuni, Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945 l-a confirmat pe Gheorghiu-Dej drept lider, în detrimentul Anei Pauker. Printre alte cauze, asupra cărora nu insistăm aici, trebuia subliniată impopularitatea "tovarășei Ana" în rândurile cetățenilor, fapt ce a determinat păstrarea ei în rezervă și pe linie de stat. Abia la 6 noiembrie 1947, în urma îndepărtării lui

Gheorghe Tătărescu din guvern, Ana Pauker va prelua Ministerul Afacerilor Externe. Eliminată în 1952 din toate funcțiile, ea va fi chiar arestată două luni (februarie-aprilie 1952), după care va lucra la Editura Politică. A murit la 3 iunie 1960⁹.

Quartetul care a dominat Partidul Comunist între 1944-1952 este completat de Vasile Luca, un secui născut în 1898, în județul Trei Scaune. Pe parcursul războiului a fost maior în Armata Roșie, iar după 23 august 1944 a jucat un rol important la "Scînteia". Și el va intra în guvern tot în noiembrie 1947, preluând Ministerul de Finanțe¹⁰. Luca a secondat-o pe Ana Pauker în disputa cu Gheorghiu-Dej, fiind, în consecință, îndepărtat din structurile puterii după 1952.

Deși n-a făcut parte din elita Partidului Comunist, Petru Groza a adus servicii majore comuniștilor într-un interval decisiv. La 23 august 1944 avea deja în spate o carieră politică notabilă, fiind ministru în cele două cabinete Averescu și deputat între 1920-1927. Prim-ministru între 1945-1952, trecut apoi pe funcția onorifică de președinte al prezidiului Marii Adunări Naționale, Petru Groza a încetat din viață la 7 ianuarie 1958, fiind înmormîntat cu toate onorurile¹¹.

Din perspectiva imediată a intervenției noastre, vom urmări, apelînd la informațiile de arhivă, cum au încercat și reușit comuniștii să se infiltreze în aparatul puterii de stat. Pentru aceasta, rapoartele organelor abilitate ale statului privind creșterea numerică a Partidului Comunist și a aliaților săi au o rezonanță aparte.

În teritoriu, comuniștii și aliații lor au trecut, încă din toamna lui 1944, la suplینirea unui dublu deficit: de membri și, mai ales, de cadre pregătite. Pentru a reuși au acționat în direcția acapărării funcțiilor din aparatul administrativ (prefecturile și primăriile în primul rînd), utilizînd în această direcție metode de forță, bazîndu-se pe mijloace de propagandă verificate în Uniunea Sovietică. În mod concret, cităm situația din județul Ilfov, așa cum este surprinsă într-o notă a Direcției Siguranță și Ordine Publică din cadrul Inspectoratului General al Jandarmeriei, din 5 octombrie 1944:

"Delegații Partidului Comunist activează pe teritoriul rural și procedează în mod arbitrar la schimbarea șefilor autorităților administrative locale. Cu această ocazie desfășoară o intensă propagandă comunistă, promișind țăranilor exproprierea marilor proprietari și desființarea unora din instituțiile de stat. Semnalăm următoarele cazuri înregistrate recent pe teritoriul județului Ilfov:

1) În ziua de 24 septembrie 1944, a sosit în comuna Crevedia, județul Ilfov, numitul Dan Alexandru, care dîndu-se drept reprezentant al Partidului Comunist a convocat un comitet sătesc, menit să înlocuiască actuala administrație locală. De remarcat că în comitet s-au înscris în majoritate oameni fără nici un căpătîi și gata la fapte rele, dintre care mulți au fost legionari.

2) În ziua de 27 septembrie 1944, un profesor cu numele de Dănică a sosit în comuna Șoldanu, județul Ilfov, unde acționînd în numele Partidului Comunist,

a procedat la schimbarea primarului în funcție, înlocuindu-l cu un alt locuitor constituind un comitet sătesc compus din 25 persoane.

3) În ziua de 29 septembrie 1944, a sosit în comuna Bolintinul din Vale, județul Ilfov, un delegat al Partidului Comunist, care a pus în vedere primarului să-și dea demisia. Populația sesizându-se de acest fapt, s-a adunat la primărie unde delegatul Partidului Comunist încercând să vorbească sătenilor nu numai că nu a fost ascultat, ci chiar desaprobat, iar unii săteni nu s-au sfiit să se exprime că «dacă vine cu asemenea vorbe în comună trebuie omorât».

4) În ziua de 29 septembrie 1944, a avut loc o adunare în comuna Chitila, județul Ilfov, convocată de trei muncitori din București. Au participat circa 150 de persoane. Tema principală a discuției a fost înlocuirea primarului și a notarului. Noul primar numit de comuniști prezentându-se să ia postul în primire nu a putut intra în funcțiune deoarece primarul titular i-a cerut ordinul autorității superioare¹².

Acționând pentru împiedicarea acestor schimbări abuzive, a căror amploare atinsese nivelul național, Inspectoratul General al Jandarmeriei a emis ordinul circular 42.205/6 octombrie 1944, prin care se cerea arestarea și trimiterea în justiție a tuturor celor care încercau schimbarea autorităților prin forță¹³. Situația era și mai gravă în Moldova, acolo unde - conform unei note, din 8 noiembrie 1944, asupra măsurilor pentru restabilirea administrației românești¹⁴ - "Prefecții și Primarii «desemnați de popor» și numiți cu agrementul Comandamentului Sovietic, în mare parte nu îndeplinesc condiții legale de numire, mai ales în ceea ce privește studiile". Toate tentativele guvernului de restabilire a legalității au fost lovite de nulitate în fața poziției comuniștilor, sprijiniți pe față de Kremlin.

S-a ajuns ca, în scurt timp, Partidul Comunist și Frontul Plugarilor să devină, cel puțin pe hârtie, partide de masă, același aflux înregistrându-se și spre Partidul Social Democrat. De exemplu, din raportul de activitate al Regionalei Moldova a Frontului Plugarilor pe intervalul octombrie 1944-iulie 1945, rezultă următoarea evoluție *scriptică* (datele reale exacte sînt imposibil de stabilit, ele diferind de la un raport la altul) a organizației:

1944, octombrie, bazele

noiembrie, 8 organizații județene cu 3.500 membri

decembrie, 9 organizații cu aproximativ 13.000 membri

1945, ianuarie, 11 organizații județene

februarie, 93.500 membri

martie, 112.000 membri

aprilie, 147.471 membri

mai, 170.768 membri¹⁵.

În privința evoluției numerice a Partidului Comunist, cifrele oficiale surprind aceiași dinamică:

1945, februarie, 16.000 membri

martie, 35.000 membri
 aprilie, 42.633 membri
 iulie, 101.810 membri
 octombrie, 256.863 membri

1946, iunie, 717.490 membri

1947, decembrie, 803.831 membri¹⁶.

Pînă în martie 1945, comuniștii au încercat prin orice mijloace să destabilizeze situația pentru a demonstra incompetența guvernului¹⁷. Astfel, au luat ființă trupe paramilitare controlate de ei, scopul lor fiind de a obține puterea "în numele poporului". Semnificativă este nota Inspectoratului General al Jandarmeriei nr.54.240/16 februarie 1945, din care reținem:

"În rîndurile membrilor din Partidul Comunist circulă lozinca: «Fiecare comunist, trebuie să fie și polițist». În rîndurile Partidului Comunist ar urma să se distribuie arme. Criteriul de distribuire este obținerea garanției a doi membri din partid că cel ce urmează a primi arma este un om de încredere și nu o va folosi în mod abuziv în certuri, scandaluri etc."¹⁸.

Unde se termină discursul propagandistic și unde începe realitatea? Iată o problemă asupra căreia trebuie să se insiste întrucît s-a ajuns la însușirea unor formule-tip ale propagandei comuniste, fără a fi verificată autenticitatea lor. Un exemplu în această direcție se poate referi la statutul minerilor din Valea Jiului, considerați - în timpul dictaturii comuniste, dar și între 1990-1996 - sprijinul de nădejde al puterii. Astfel, o notă informativă a Inspectoratului General al Jandarmeriei, din 16 februarie 1945, surprinde cum priveau, în realitate, minerii din Valea Jiului discursul comunist: "În ziua de 27 ianuarie crt. a avut loc la mina Lupeni, județul Hunedoara, o adunare a muncitorilor la care a vorbit delegatul Ministerului Comunicațiilor, anume Postanski, îndemnînd pe muncitori să depună eforturi mai mari pentru a ridica standardul de producție. Muncitorii au întîmpinat în repetate rînduri pe vorbitor, cerînd să li se distribuie alimente de consum de la Societate ca și în trecut.

La această cerere a lucrătorilor, Postanski le-a răspuns că în timpul regimului dictatorial muncitorii din Valea Jiului au lucrat din greu, iar acum în regimul de libertate de gîndesc numai la greve.

Muncitorii în unanimitate i-au dat următoarea replică: «Da, am muncit, dar atunci am avut slănină».

La replica muncitorilor, Postanski a răspuns că slăcina care li se distribuia era furată din Transnistria. În continuare, vorbitorul a prezentat o bucată de cărbune din Rusia, lăudînd felul de muncă al muncitorilor sovietici. La acesta cuvînt, muncitorul român Manta i-ar fi răspuns: «Trimiteți-o armatei roșii, nouă să ne dați slănină».

Vorbitorul l-a apostrofat cu diverse injurii, l-a amenințat cu pistolul, apoi l-a bătut pînă la sînge¹⁹.

În ciuda progreselor cantitative, conducerea comunistă era conștientă de marile lipsuri ale Partidului. De altfel, la Conferința Națională din octombrie 1945, însuși Gheorghiu-Dej sublinia în Raportul Politic că: "Prima mare lipsă a Partidului nostru constă în aceea că influența sa politică întrece cu mult cadrele sale organizatorice. În același timp, creșterea ideologică și politică a cadrelor noastre nu ține pas cu creșterea partidului"²⁰. Afirmățiile lui Gheorghiu-Dej se bazau pe o analiză realistă și lucidă, fapt relevat de situația de la nivelul organizațiilor regionale. De exemplu, în Regionala Moldova, primele șase trepte ale ierarhiei erau ocupate în ordine, de doctorul Vasile Mârza, textilistul Simion Bughici, plugarul Stelian Tîrcă, lăcătușul Constantin Burghilea, strungarul Gheorghe Chitic și fotografii Manole Bondăraș²¹. După cum lesne se poate observa, exceptîndu-l pe doctorul Mârza (care va fi recompensat pentru meritele politice prin primirea în Academia R.P.R.), toți ceilalți erau departe de cerințele locurilor pe care le ocupau pe linia unui partid care domina România.

După abdicarea Regelui, întreaga putere în stat aparținea comuniștilor, care începuseră să-și recicleze oamenii. Vom apela, din nou, la un exemplu concret. Este vorba despre primii doi membri ai Biroului Județean Iași al Frontului Plugarilor care a funcționat pînă în 1953 ca o anexă la sate a Partidului Muncitoresc Român. Astfel, președinte era Gheorghe Lefter, plugar, avînd șapte clase primare, completate cu școala medie a organizației P.M.R. din Iași, urmată între 26 ianuarie - 8 martie 1948. Secretar era Mihai Gheorghiu cu șapte clase, dar care absolvise un *curs antifascist seral de cadre*, în 1943, în lagărul 84/2 din U.R.S.S.²²

Noua conjunctură a anilor 1947-1948 a favorizat reglarea conturilor la vîrfurile ierarhiei comuniste, prima victimă cu un nume rezonant fiind Lucrețiu Pătrășcanu. După ce, în urma fuziunii P.C.R. cu P.S.D., 21-23 februarie 1948, a rămas în afara Comitetului Central, la 24 februarie va demisiona din funcția de Ministru al Justiției. La scurt timp (27 aprilie) a fost arestat, deși un mandat pe numele său a fost emis abia la 24 august. Pătrășcanu era acuzat că a fost agent al fostei siguranțe și spion englez²³.

Lupta pentru un loc în noile structuri era direct proporțională cu numărul doritorilor. Apelăm la un exemplu care va demonstra că în România, deși ocupația sovietică a avut un rol preponderent, cauzele interne nu trebuie omise sau minimalizate. De asemenea, documentul următor poate lumina una din numeroasele fațete ale întrebării cum a fost posibil? Așadar este vorba despre o scrisoare trimisă din Alba Iulia, la 29 iulie 1947, de un oarecare Mihai Mihai, liderul Partidului Comunist, Gheorghe Gheorghiu-Dej:

"Domnule Secretar General,

Subsemnatul Mihai Mihai, din Alba Iulia, strada Simion Bărnuțiu nr.20. după informațiile primite de la mai mulți cetățeni ai orașului și din declarațiile primite de la mai mulți tovarăși m-am hotărît să aduc la cunoștința forurilor superioare din București, cu gîndul că îmi fac datoria față de partid și față de orașul,

adică de cetățenii orașului Alba Iulia. Am speranța că documentele ce le predau forurilor în drept nu vor fi însă la dosar ci vor fi utilizate și rezolvate spre binele P.C.R. și al tuturor. Pentru a putea descoperi tot ce se petrece în orașul nostru rog respectuos a încredința unu sau doi agenți secreți ai Partidului, direct din București. Eu și mai mulți tovarăși ne obligăm a da tot concursul la facerea unor cercetări amănunțite în cauza mai sus arătată. Totodată rog respectuos ca toată lucrarea să fie ținută secret căci altfel sînt expus cu viața, fiindcă acești oameni cînd vor afla care e denunțatorul, sînt capabili la orice.

Cu deosebit respect,

ss/ Mihai Mihai

Domniei Sale Domnului Secretar General al P.C.R. Central²⁴.

Avînd asentimentul Centrului, la scurt timp, autorul scrisorii l-a denunțat pe primarul orașului Alba Iulia²⁵.

După 1948, cum s-a observat deja, societatea românească va fi divizată între aparatul puterii - noua elită - și populația, care devine obiectul procesului totalizator²⁶.

- 1 Există o bogată și valoroasă literatură istorică în această direcție. Semnalăm aici doar o apariție mai recentă, François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, București, 1996.
- 2 Putem considera că prăbușirea regimurilor comuniste din Uniunea Sovietică și Europa de Est marchează sfîrșitul comunismului mondial, chiar dacă la această oră sistemul este încă la putere în Asia, China fiind noul lider, și Cuba. Totuși, comunismul a încetat să mai fie o amenințare pentru securitatea mondială.
- 3 Formula, clasică, este datorată lui Michael Voslensky, *Les maîtres de la Nomenklatura*, Paris, 1989.
- 4 Ion Caraion, *Insectele tovarășului Hitler*, München, 1982, p.10.
- 5 Dan A. Lăzărescu, *Rolul elitelor în istorie*, în "Polis", 4/1995, p.49.
- 6 N. I. Florea, *Ștefan Foris. 1892-1946*, în "Analele de istorie", nr.3/1972, p.150-153.
- 7 Nicolae Penesco, *Le Roumanie de la démocratie au totalitarisme, 1938-1948*, Bruxelles, 1981, p.154-155.
- 8 Horia Nestorescu-Bălcescu, *Teohari Georgescu, 1908-1976*, în "Arhivele Totalitarismului", nr.1/1995, p.210-213; *** *Teohari Georgescu*, București, 1951.
- 9 *** *Ana Pauker*, București, 1951; Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, 1990, p.108; Robert Lee Wolff, *The Balkans in our Time*, New York, 1967, p.278. De semnalat că în pregătirea Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945, cu ocazia Conferinței Organizației Regionale București, în cuvîntul de deschidere rostit de Neagu Andrei prezentîndu-se realizările din anii luptei din ilegalitate, au fost citați pentru merite deosebite, în ordine, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca și Teohari Goergescu, *Conferința organizației regionale București, 10-11-12 august 1945*, București, 1945, p.17-18.
- 10 R. L. Wolff, *op. cit.*, p.278; *** *Vasile Luca*, București, 1951.
- 11 Vezi pentru datele biografice, Gh. I. Ioniță, *Un eminent om de stat și patriot înflăcărat - dr. Petru Groza*, în "Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.", 1/1968, p.27-36.

- 12 Arhivele Statului București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 112/1944, f.16-17.
- 13 *Ibidem*, p.32.
- 14 Idem, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 22/1944, f.8.
- 15 Arhivele Statului Iași, fond Comitetul Regional Frontul Plugarilor Moldova, dosar 3/1945, f.56-58.
- 16 Gheorghe Țuțui, *Dezvoltarea P.C.R. în anii 1944-1948*, în "Anale de istorie", nr.6/1970, p.6.
- 17 Vezi, pe larg, Gheorghe Onișoru, *Preliminarii politice la 6 martie 1945. Activitatea guvernului Rădescu*, în "Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»", tom.XXXII/1995, p.133-146.
- 18 Arhivele Statului București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 122/1944, f.9.
- 19 *Ibidem*, f.5.
- 20 *Conferința Națională a P.C.R. Raportul politic al C.C. expus de tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej*, București, 1945, p.42.
- 21 Arhivele Statului Iași, fond Comitetul Regional de Partid Moldova, dosar 4/1944-1945, f.3.
- 22 Idem, fond Comitetul Regional Moldova Frontul Plugarilor, dosar 42, f.165.
- 23 *** *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, București, 1996, p.11-12.
- 24 Arhivele Statului București, fond Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat, dosar 125/1947, vol.I., p.15.
- 25 *Ibidem*, p.17.
- 26 Observația este desprinsă din excelenta analiză, Constantin Dumitrescu, *Cetatea totală. Comunismul despuiat de legende*, München, 1982, p.230.

ELITA FUNCȚIONALĂ ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ (1965-1989)*

Anneli Ute Gabanyi

Regimul Ceaușescu și birocrăția de partid

Sistemul politic al României în timpul lui Nicolae Ceaușescu era foarte aproape de "statul neopatrimonial" al lui Samuel N. Eisenstadt¹, caracterizat prin dominarea excesivă a economiei clientelare și a nepotismului politic. Un astfel de sistem, potrivit lui Jack Goldstone, este deosebit de vulnerabil în perioadele de criză economică, sau în cazul unor presiuni politice externe. În condițiile în care în viața politică își fac tot mai mult loc monopolizarea autorității politice și lipsirea unor părți ale elitei de vechile lor privilegii, structura informală dă semne de slăbiciuni, iar tentativele de divizare a aparatului de stat pot să conducă chiar la manifestări de nesupunere. Dacă în astfel de momente se produce o revoltă populară, structurile de forță ale statului, descumpănite și descurajate, preferă să nu intervină².

"Epoca" în care Nicolae Ceaușescu s-a aflat în fruntea Partidului Comunist Român a fost marcată de încercările "conducătorului" de a-și întări continuu poziția în cadrul partidului. Spre deosebire de ostilitățile dintre grupurile politice din perioada interbelică și fricțiunile din sânul partidului după preluarea puterii de către comuniști - când îndepărtarea dintr-o funcție importantă putea să însemne nu rareori și pierderea libertății sau chiar a vieții - violența nu a mai făcut parte însă din metodele cu care se soluționau diferendele dintre elitele de conducere românești, aceasta cedând locul unor procedee mult mai subtile.

Se pot observa mai multe faze distincte în evoluția elitelor funcționale românești. Prima începe la 1965 - odată cu instalarea sa - și durează pînă la sfîrșitul anilor 60. În această perioadă Ceaușescu a fost, în special, interesat de anihilarea forțelor de orientare prosovietică din interiorul partidului. Liderul respectivei grupări era Alexandru Drăghici, mulți ani la rînd ministru de interne. Acesta, după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, spera că va reuși să preia conducerea partidului, iar, în consecință, România va renunța la politica de distanțare de Moscova.

* Contribuția de față reprezintă o traducere și adaptare a unei teze de doctorat susținută de dna Gabanyi la Universitat der Bundeswehr din Hamburg, cu titlul "Systemwechsel in Rumanien. Von der Revolution zur Transformation". Anneli Ute Gabanyi, în prezent cercetătoare la Südost-Institut din München, a publicat mai multe studii despre România contemporană, precum i o carte în care analizează prăbușirea regimului comunist din România.

Metodele și mijloacele la care a apelat Ceaușescu în lupta împotriva adversarilor săi nu au fost de altfel noi. Ele își aveau originea în arsenalul clasic folosit în disputele interne din cadrul partidelor comuniste din estul Europei. Dintre acestea făceau parte, mai întâi, modificările structurilor instituțiilor de stat și partid, marginalizarea și neutralizarea reprezentanților de vază ai adversarilor politici și cooperarea unor noi elite loiale. De asemenea, deosebit de importante au fost și schimbările în domeniul ideologiei, mobilizării sociale și politica externă³.

În această fază de început, asistăm la o mobilitate considerabilă a elitelor. Este timpul în care *competența* a jucat un rol important în promovarea cadrelor de partid și a funcționarilor de stat. Conform politologului american Daniel Nelson - pe baza unor sondaje efectuate în județele Cluj, Brașov, Timiș și Iași -, respectivul criteriu a fost în acest timp mai important decât cel al vârstei și durată apartenenței la Partidul Comunist⁴.

Cea de-a doua etapă debutează la începutul anilor '70, după condamnarea intervenției militare ale țărilor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia. Ca reacție la încercările unor forțe din sânul partidului, armatei și al securității de a destabiliza regimul, Ceaușescu se hotărăște să reorganizeze structurile decizionale conform principiului loialității, reducând puterea de decizie la un cerc restrâns de funcționari, în defavoarea elitelor tehnocrate tinere pe care s-a sprijinit inițial. Bazându-se pe a așa-zisul principiu al *rotației cadrelor*, Ceaușescu încerca să-i împiedice pe reprezentanții nomenclaturii să-și organizeze rețele separate și să-și acopere propriile areale de putere.

Cea de-a treia fază - între 1974 și decembrie 1989 - poartă amprenta trecerii de la sistemul autoritar de conducere la cel oligarhic⁵. În această perioadă, lui Nicolae și Elenei Ceaușescu li s-a creat un cult al personalității fără precedent. S-a ajuns la un circuit cvasi-închis al elitelor de conducere, iar ascensiunea elitelor tinere a fost practic întreruptă. Principiul rotației îi împiedica pe funcționarii de diferite ranguri să-și creeze structuri proprii și contribuia la consolidarea în continuare a puterii cuplului dictatorial⁶. În contradicție cu declarațiile oficiale de îmbunătățire a șanselor de promovare pentru cadrele de partid din provincie, "întinerirea" partidului și cooptarea cât mai multor femei, erau numiți în posturile cheie doar funcționarii fideli lui Ceaușescu, acei care i se supuneau necondiționat. Competența nu juca nici un rol în această etapă. Puterea reală în stat era concentrată în mâinile unui *clan* ai cărui membri nu erau selectați și conform principiilor moderne de selecție, ci datorită legăturilor de rudenie și loialitate⁷. Consecințele respectivei practici au influențat și viața politică românească după decembrie 1989.

Pierderea autorității și rezistența elitelor

Replica față de politica și stilul de conducere ale conducătorului partidului și statului a venit din partea diferitor grupuri din sânul partidului, având, în mare parte, motivări diferite, chiar contradictorii. Nemulțumirea față de Ceaușescu îi

unea pe tehnocrați și birocrați, vechi prieteni și vechi dușmani ai dictatorului. Astfel, elita de orientare internaționalistă a partidului vedea în politica "parvenitului din Scornicești" o amenințare la prestigiul și privilegiile câștigate datorită luptei de clasă din perioada interbelică și la unitatea țărilor comuniste din Europa de Est, mai ales datorit dezastrului economic de după 1980. Pe de altă parte, elitele naționaliste din cadrul partidului vedeau în eșecul politicii economice, în creșterea tensiunilor sociale și izolarea de Occident premisele adâncirii dependenței față de Uniunea Sovietică. Echilibristica funcționarilor de partid locali între indicațiile conducerii politice și nemulțumirea crescândă a populației devenea tot mai evidentă.

Primele semne ale rezistenței împotriva aparatului lui Ceaușescu la toate nivelele nu s-au lăsat așteptate. În cadrul plenarelor Comitetului Central al și ședințelor Comitetului Politic Executiv ale PCR îi făceau loc elemente de critic la adresa strategiei politice și economice, în special împotriva industrializării forțate, politica agricolă și a tendințelor autarhice în activitatea partidului. Presa raporta tot mai rar despre unanimitatea forurilor superioare de partid și de stat, iar criticii din rândurile partidului își făceau apariția pe paginile presei de partid, semnalând în mod ostentativ rezistența față de politica lui Ceaușescu. Astfel, Ion Mitrăn, redactorul-șef al ziarului "Scînteia", formula într-un articol programatic o critică aproape nevoalată la adresa "iluziilor politice și a teoriilor iraționale" ale conducerii politice și semnală pericolul unei imobilități de durată⁸. "România Literară", cel mai important săptămînal al Uniunii Scriitorilor și purtătorul de cuvînt al tehnocraților nemulțumiți din cadrul fracțiunii internaționaliste, a publicat, în anul 1988, un articol semnat de Gheorghe (Gogu) Rădulescu, adjunctul lui Ceaușescu în Consiliul de Stat și membru al Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv, în care erau criticate excesele naționaliste din literatură și publicistică⁹. În septembrie 1987, aceeași "România Literară" publica și un articol semnat de către Ion Iliescu. Cel care se va afla în vârful piramidei elitei politice românești după decembrie 1989 se pronunța pentru liberalizarea politicii informaționale, o mai mare transparență a mecanismului decizional și democratizarea societății. Făcînd aluzie la politica lui Mihail Gorbaciov, Ion Iliescu pleda de fapt pentru *restructurare* în sensul unei emancipări sociale și politice¹⁰.

Și în publicațiile cu caracter economic apar unele studii în care este pusă problema reformării economiei planificate. Astfel, în anul 1988, "Revista Economică" publica articolul lui Daniel Dăianu, cercetător la Institutul Economiei Socialiste. Conform acestuia, criza care a cuprins întreg sistemul socialist solicita identificarea unor soluții rapide bazate pe ideea de reformă¹¹.

Asistăm de fapt nu numai la o "rebeliune" a elitelor productive din cadrul partidului. În anii '80, Ceaușescu a avut de înfruntat, în parte, și rezistența aparatului de partid. Astfel, el nu a reușit să învingă opoziția nomenclaturii în încercarea de a refuza elitei comuniste statutul de *revoluționari profesioniști*, cu toate avantajele pe care le presupunea acest statut elaborat încă de Lenin¹². Totuși, în timp ce

Ceașescu îi sporea puterea, drepturile marii majorități a membrilor conducerii de stat și partid au fost limitate constant¹³. Pierderea importanței elitei de partid devenea tot mai sesizabil. Mai mult, unii politologi consideră că nomenclatura comunistă - a funcționarilor de partid - nu a mai jucat, de la începutul anilor 80, un rol social relevant¹⁴. Partidul a fost chiar exclus de la discuțiile publice în legătură cu viitoarea evoluție a țării pe motivul că acesta nu ar fi un club de dezbateri¹⁵. Fără a le acorda adversarilor săi din rîndul funcționarilor aparatului de stat și partid să reacționeze, Ceașescu a recurs la o nouă purificare a bazei PCR și la schimbări în sferele superioare ale aparatului de partid, profitînd de înlocuirea legitimațiilor de membri de partid după Congresul din 1984.

Conflictul cu forțele armate

Primele zvonuri despre o opoziție în cadrul forțelor armate, după preluarea puterii de către Ceașescu, apar în anul 1971. Atunci s-a speculat în Occident despre o posibilă trădare, în favoarea Uniunii Sovietice, a generalului Ioan Șerb, comandantul garnizoanei București¹⁶. Acesta reprezenta forțele care au fost instruite în instituțiile militare din Uniunea Sovietică și au înlocuit elita militară din perioada interbelică. Mulți dintre aceștia au fost îndepărtați din posturi după retragerea armatelor sovietice în anul 1958. De la începutul anilor '60, România, spre deosebire de celelalte țări membre ale Tratatului de Varșovia, nu a mai apelat la serviciile școlilor militare sovietice pentru pregătirea cadrelor militare superioare.

După ce Ceașescu s-a pronunțat deschis împotriva invadării Cehoslovaciei, securitatea statului era amenințată nu numai din exterior. Opoziția internă din cadrul forțelor militare se făcea tot mai simțit. Cazul Șerb a folosit conducerii de stat și de partid drept motiv pentru restructurarea Ministerului Apărării și întăririi rolului partidului în structurile acestuia. Noua lege a apărării din decembrie 1972 acorda șefului statului, în calitate de președinte al nou constituitului Consiliu al apărării, supremația în forțele armate. Pe baza Constituției din 1974, președintele țării - funcție nouă în stat - prelua conducerea supremă a armatei. Noua lege întemeia conceptul general al apărării pe cu totul alte principii. Doctrina militară a țării justifica de fapt și îndepărtarea României de țările Tratatului de la Varșovia¹⁷. Armata română nu lua parte la aplicațiile militare de pe teritoriile altor state membre ale acestui pact militar și nu admitea astfel de operații pe teritoriul său¹⁸.

Știrile despre agitațiile din mediul militar românesc nu au dispărut nici la sfîrșitul anilor '70 și în anii 80. Ofițerii trimiși în rezervă sau transferați în domeniul economiei naționale în perioada 1978 și 1983-1985 constituiau o potențială rezervă pentru proteste și se aflau în raporturi cu elita birocratică din partid și structurile de securitate ostile politicii lui Ceașescu. Abia după schimbările din decembrie 1989 au devenit cunoscute planurile și tentativele de puci ale unor foști ofițeri. Pentru a înfrînge rezistența unei părți a corpului de ofițeri, Ceașescu a luat măsuri de "depofesionalizare" ale forțelor armate. Politologul britanic Jonathan Eyal con-

sider , pe bună dreptate că "Ceaușescu's entire control machinery was in place: the army was cowed, underpaid, under-equipped, understaffed and controlled by Ceaușescu's brother"¹⁹. Aceste dispoziții ale dictatorului au condus la agravarea tensiunilor dintre armată și comandantul său suprem. În timpul evenimentelor din decembrie 1989 s-a putut observa că opoziția față de Ceaușescu cuprindea și ofițeri superiori din rîndul forțelor armate, divizate în două mari grupări.

Prima dintre acestea cuprindea cadrele militare superioare care își vedeau amenințate pozițiile și privilegiile din cauza simpatiilor față de Uniunea Sovietică (generalii Nicolae Militaru, Vasile Chițac, Ștefan Kostyal) și reprezentanții tehnocraților din rîndul armatei (generalul Victor Stănculescu)²⁰. Ei considerau că preluarea puterii - așa cum s-a întîmplat în Bulgaria - se va bucura de tot sprijinul Moscovei, desigur în cazul în care noua conducerea ar fi dat dovadă de loialitate față de sovietici.

Pe de altă parte, nu era de neglijat nici acea parte a ofițerilor superiori care sprijineau politica de relativă autonomie față de Uniunea Sovietică, dar considerau că politic-economic și comercial dezastruoasă a lui Ceaușescu reprezintă un adevărat pericol la adresa securității naționale și solicitau o poziție privilegiată în raport cu forțele Ministerului de Interne și cele ale Gărzilor Patriotice.

La începutul anului 1983, în timp ce presiunea Moscovei devenea tot mai accentuată, la o întrunire a comandanților militari s-au făcut auzite critici la adresa lui Ceaușescu, chiar în prezența acestuia²¹. Nemulțumirea armatei față de puterea politică nu mai putea fi oprimată ușor. Pentru a-și întări însă influența în armată și pentru a-i descuraja pe adversarii din rîndurile forțelor armate, Ceaușescu l-a numit pe fratele său, istoricul militar Ilie Ceaușescu, în funcția de președinte al Consiliului Politic Superior al Armatei. Se pare însă că acesta nu a acționat pe măsura așteptărilor, rolul lui în timpul revoluției rămînînd o enigmă.

Din anul 1985, la puțin timp după preluarea puterii la Kremlin de către Mihail Gorbaciov, conducerea sovietică a încercat să-i implice pe adepții săi din rîndurile armatei române în tentativele de înlăturare a lui Ceaușescu. În decembrie 1985, în timpul unei vizite oficiale la Moscova, Andrei Gromâko, ministrul sovietic de externe, i-a mărturisit generalului Constantin Olteanu ideea unei revolte anticeaușiste. Tot atunci, în România se făceau tot mai simțite nemulțumirile ofițerilor trecuți mai înainte în domeniul economiei naționale. Din cauza legăturilor sale cu Moscova, Olteanu a fost înlocuit în scurt timp cu generalul Vasile Milea, comandantul Gărzilor Patriotice. Noul ministru al apărării nu era însă nici el de acord cu politic de austeriate în armată și implicarea acesteia în activități cu caracter economic²². El nu a reușit să aplaneze divergențele dintre forțele armate și comandantul lor suprem.

Fronza din rîndul structurilor de securitate

Elemente de rezistență au existat și în rîndul structurilor de securitate române. Nimic surprinzător, dacă admitem că adversarul principal al lui Ceaușescu în lupta pentru succesiune, după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, a fost ministrul de interne Alexandru Drăghici. În primii ani după preluarea puterii de către comuniști, din ordinele acestuia, a fost întemnițat sau trimisă la munci silnice o mare parte a elitei politice, economice și intelectuale a țării. O amnistie generală a tuturor deținuților politici nu a fost posibilă în anul 1964. Noua Constituție din 1965 nu se mai baza pe principiul *dictaturii proletariatului*, înlocuit cu cel al *legalității socialiste*. Această schimbare, alături de instaurarea supremației partidului asupra aparatului siguranței statului, reducea puterea și influența Securității. Teroarea era înlocuită tot mai mult cu metode de prevenție și intimidare. Modificarea stilului și metodei în politica internă se făcea cu gîndul la sprijinul din partea populației și al Occidentului. Era însă toată schimbarea din cadrul poliției politice, ale cărei baze și scopuri rămîneau intacte. În tentativa sa de a- i spori controlul asupra serviciilor secrete, partidul s-a lovit de o rezistență considerabilă. La plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din octombrie 1987, Ceaușescu a atras atenția asupra colaborării insuficiente dintre organele siguranței statului, pe de o parte, partid și armată, pe de altă parte. Foarte curînd, s-a ajuns la o adevărată încercare de forțe dintre conducerea partidului și cea a structurilor de securitate. În noiembrie 1987, în timpul demonstrațiilor muncitorești de la Brașov, o parte a Securității a urmărit pasiv desfășurarea evenimentelor, ca să nu spunem că i-a încurajat pe participanții la acțiunile de protest.

Concomitent cu trecerea aparatului securității interne în subordonarea partidului, se încerca și supravegherea totală a serviciilor de spionaj, tot mai mult curtate de către KGB și instituțiile similare occidentale²³. Se crea chiar impresia că scopul lui Ceaușescu nu era ațit controlul asupra populației, dar, mai degrabă controlul asupra controlorilor. Evadarea în Occident a șefului Departamentului informațiilor externe, Mihai Pacepa, în anul 1978, a fost urmat de o purificare și reorganizare a respectivei instituții. Fără succes, însă. Pînă la căderea sa, Ceaușescu nu a reușit să-i supună în totalitate serviciile românești de spionaj.

Coalizarea elitelor: rețele și legături

Conform lui Robert Palmer, un singur grup social poate fi în stare să reușească un puci sau o revoltă. O revoluție, însă, are loc doar în cazul coordonării acțiunilor dintre mai multe astfel de grupuri²⁴. Pentru reușita unei mișcări revoluționare decisiv poate fi faptul dacă forțele doritoare de schimbare se pot coaliza cu părți ale elitelor funcționale și dacă au asigurat sprijinul sau, cel puțin, neutralitatea altor segmente sociale²⁵.

În ajunul schimbărilor din decembrie 1989 deveneau tot mai clare semnele unor pronunțate nemulțumiri în mediul elitelor funcționale românești. Paralel cu aceasta asistăm și la creșterea tensiunilor sociale pe întreg teritoriul țării. Spre sfârșitul anilor '80, curba suferințelor cetățenilor români atinsese apogeul său. Împovărarea populației rurale prin reintroducerea sistemului de cote și predarea obligatorie a producției la prețuri deluzorii a condus la aprinderea unor mici revolte locale. După publicarea în anul 1983 a proiectului de lege despre așa-zisul acord global, conform căruia salariul minim urma să fie înlocuit cu altul, bazat doar pe rezultatele economice obținute, au loc greve spontane la mai multe fabrici și mine. În același timp, devin tot mai dese știrile despre agitațiile studențești. Reducerea la minimum a posibilităților de exprimare a opiniilor critice, atomizarea societății, diversiunea națională îndreptată împotriva minorității maghiare, acordarea dreptului de emigrare pentru unii critici ai regimului și a unor libertăți pentru "disidenții" cunoscuți în străinătate reducea însă posibilitatea unei revolte de jos.

În această fază s-a ajuns în România la o apropiere dintre elitele funcționale oștile lui Ceaușescu și elitele tehnocrate și intelectuale care se pronunțau pentru modernizarea țării. Tinerii funcționari de partid și membrii corpului militar și al serviciilor secrete își simțeau periclitate șansele unei ascensiuni profesionale rapide, în timp ce intelectualii erau frustrați de renunțarea la politica de liberalizare din anii '60. Este timpul în care se constată apariția mai multor rețele informale în interiorul și exteriorul diverșor instituții de partid și de stat. Acestea au jucat rolul de legătură dintre elite și au constituit nucleele de mobilizare a populației împotriva regimului Ceaușescu.

- 1 Samuel N. Eisenstadt, *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*, New-York, 1978.
- 2 *Revolutions. Theoretical, Comparative and Historical Studies*, ed. Jack A. Goldstone, San Diego, 1986, p.8-9, 320.
- 3 Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur in Rumänien nach 1945* München, 1975, p.40-45, 67-73, 78-90; Günther H. Tontsch, *Partei und Staat in Rumänien: Das Verhältnis von Partei und Staat in Rumänien - Kontinuität und Wandel 1944-1982*, Köln, 1985.
- 4 Daniel N. Nelson, *Democratic Centralism in Romania: A Study of Local Communist Politics*, New York, 1988, p.101-172.
- 5 B. Edward Shils, *Center and Periphery. Essays in Macrosociology*, Chicago/London, 1975.
- 6 Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, 1992, p.135-136.
- 7 Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceau escu's Personal Dictatorship*, Boulder, 1990, p. 83-109.
- 8 Ion Mitran, *Perfecționarea conducerii politice a societății și stadiul actual de dezvoltare economico-social*, în "Era Socialistă", nr. 10, 25 mai 1988, p. 1-5.
- 9 Gheorghe Rădulescu, *Profesorii mei de limba și literatura românească*, "România Literară", nr.19, 16 august 1986.
- 10 Ion Iliescu, *Creație și informație*, în "România Literară", nr.36, 3 septembrie 1987, p. 19.

- 11 Daniel Dăianu, *Fenomene de accentuare a instabilității în economia mondială*, în "Revista Economică", nr. 26, 1 iulie 1988.
- 12 Anneli Ute Gabanyi, *Ceaușescu Retreats Before Recalcitrant Nomenklatura*, în "Romanian Situation Report 15. Radio Free Europe Research", 30 august 1983, p. 25-30.
- 13 Despre aspectul teoretic al acestui fenomen Kenneth Jowitt, *The Leninist Response to National Dependency*, Berkeley, 1978, p. 70.
- 14 Gabriel Ivan, *Noua clasă politică*, în "Sfera Politicii", nr. 4, 1993.
- 15 Anneli Ute Gabanyi, *Von Gorbacev zu Gromyko: Zum Stand der rumänisch-sowjetischen Beziehungen*, în "Südosteuropa", nr. 37, 1986, p. 257-271.
- 16 "Die Presse", 17 ianuarie 1971.
- 17 Ilie Ceaușescu, *Romanian Military Doctrine Past and Present*, New York, Columbia University Press, 1988.
- 18 Daniel N. Nelson, *Romanian Politics in the Ceau escu Era*, New York, 1988, p. 175-209.
- 19 Jonathan Eyal, *Romania. Between Apperances and Realities*, în *The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's Southern Flank*, ed. Jonathan Eyal, Houndmills, 1989, p.103.
- 20 Walter Bacon Jr., *Romania*, în vol. *Soviet Allies: The Warsaw Pact and the Issue of Reliability*, Boulder-London, 1984, p.259.
- 21 Anneli Ute Gabanyi, *Ceaușescu and the Military*, în "Romanian Situation Report 3. Radio Free Europe Research", 19.02.1983, p.8-13.
- 22 Idem, *Die Nationalkonferenz der Rumänischen KP. Ceaușescu in der Defensive, jedoch kein Kurswechsel*, în "Südosteuropa", nr. 4, 1988, p. 117-127.
- 23 Walter Bacon Jr., *Romanian Secret Police*, în vol. *Terror and Communist Policies: The Role of the Secret Police in Communist States*, ed. Jonathan R. Adelman, Boulder-London, 1984, p.148.
- 24 Robert R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800*, Princeton, 1959, p.484.
- 25 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, Reading, 1978. Citat conform David S. Mason, *Revolution in East-Central Europe. The Rise and Fall of Communism and the Cold War*, Boulder, 1992, p.111.

(Traducere și adaptare: Flavius Solomon)

INSTITUȚIILE ACADEMICE ȘI FORMAREA ELITELOR MODERNE DIN SPAȚIUL ROMÂNESC

Lucian Năstasă

Univers deosebit de complex, Instituțiile academice - în sens larg¹ - reprezintă pîrghia esențială de exercitare și manifestare a puterii spirituale a unei națiuni, ce grupează intelectualii profesioniști și dinamizează societatea în ansamblul ei. Prin cele două funcții principale pe care le îndeplinește (pedagogică și de cercetare), aceste stabilimente constituie locul de întîlnire a mai tuturor aspirațiilor culturale la un moment dat, locul unde se elaborează și se evaluează competențele intelectuale, certificînd și dînd valoare acțiunii principiului meritocratic. Iată de ce orice incursiune socio-istorică în acest domeniu merită luare aminte, mai ales în cazul societății românești, tardiv modernizată și care multă vreme nu și-a permis - sub aspectul instituțiilor - decît artificii și împrumuturi, în cursa disperată pentru a recupera decalajul temporal față de civilizația occidentală.

Fără a intra în analiza circumstanțelor istorice bine cunoscute pentru a doua jumătate a secolului trecut, vom căuta să surprindem doar cîteva particularități ale evoluției raportului dintre învățămîntul de rang înalt și formarea elitelor moderne în spațiul românesc.

Ceea ce surprinde din capul locului este "originalitatea" relației dintre cîmpul universitar autohton, constituit în Vechiul Regat după 1864, în termeni moderni, și modelul social al "intelectualului". Se poate vorbi, fără exagerare, de o identitate simbolică a "intelectualului" român cu cel occidental, rezultat al unei tradiții născute în epoca anterioară² cînd, prin lipsa instituțiilor naționale de învățămînt superior, cei ce aspirau la o instrucție elevată și la o diplomă universitară se îndreptau constant spre cealaltă Europă. Această ieșire masivă în Apus, tot mai accentuată pînă la primul război mondial, a dus în mod evident la transformarea cîmpului intelectual, la o ruptură - uneori brutală - cu mediul cultural autohton, pînă atunci de factură cvasi-orientală și ortodoxă. Fără îndoială că acest fapt a stat la baza "regenerării" noastre culturale din a doua jumătate a secolului XIX și la impunerea noilor idealuri meritocratice. Sînt afirmații cu acoperire mult prea evidentă și deja analizate³ pentru a mai insista asupra lor. Reținem doar ultimul aspect, care a pus în cauză și a modificat regulile tradiționale de formare, de reproducție și de recurtare a elitelor, prin filiera studiilor în străinătate tinerii români proveniți din categorii sociale

mijlocii sau inferioare sperând depășirea propriei lor condiții și accederea la palierele superioare ale societății. Numai astfel se puteau cumula profituri atât intelectuale și materiale, cât și simbolice - ceva ce va pune bazele unei alte tradiții conform căreia pentru a-și întemeia o poziție socială elevată, aspirantul trebuia să se supună unei selecții școlare mai mult sau mai puțin riguroase, însă neapărat certificată printr-o diplomă.

Deși trecerea printr-o universitate apuseană era considerată ca indice al unei formații ambițioase și de calitate, putându-se afla ușor - la întoarcere - un debușeu profesional pe "piața" națională, nu au lipsit totuși reflecțiile amare asupra acestui fenomen. C. Rădulescu-Motru - cu studii universitare în țară, dar continuate apoi în Franța și Germania - ținea să noteze în *Amințirile* sale că "această plecare în străinătate se făcea aproape în mod mecanic, fără să fie însoțită de obișnuitele anticipări sentimentale. Tînărul român pleca; nu fiindcă era dornic să vadă ceva ce nu mai văzuse încă, sau fiindcă avea nostalgia unei culturi despre care îi vorbiseră alții și pe care el nu o avea în țară, ci el pleca pur și simplu luat de curent. Ajuns în străinătate, în afară de școala unde avea să urmeze, el nu cunoștea decît cafeneaua și restaurantul. Inițierea în viața culturală a străinătății interesa pe foarte puțini. Cei mai mulți, chiar dacă întârziiau cu anii prin străinătate, se înapoiau în țară, din punct de vedere cultural, așa cum fuseseră la sosire. Aveau o diplomă și cu aceasta erau mulțumiți"⁴. Evident, aceste reflecții tardive față de momentul la care se referea (sfîrșitul sec. XIX) sînt rodul prea exageratei "plecări" în fața străinătății din partea unor contingente întregi de tineri români cu aspirații de "occidentalizare", dar autorul celebrei lucrări *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități* (1936) le făcea într-un alt context politic și spiritual ce căuta să reactiveze valorile naționale și să supraliciteze virtuțile unui corp universitar din care făcea parte acum și Rădulescu-Motru. Numai că și el își clădise imensul prestigiu intelectual tot pe seama acumulărilor din Apusul Europei și se încadrase, ca tînăr student, în grupul celor ce cultivau cu asiduitate pe Titu Maiorescu, care își făcuse un adevărat program cultural din instruirea discipolilor prin intermediul universităților occidentale. Maiorescu fusese unul din principalii protagoniști care au pus în discuție opoziția dintre "naționalism" și "cosmopolitism", îndemnînd deliberat la recursul spre modelele și mișcările intelectuale din alte țări; și tot el era mereu atent în selecția tinerilor, canalizîndu-le energiile spre direcția ce o concepușe, profitînd de poziția sa politică și socială (ca Ministru al Instrucțiunii ori ca Rector al Universității din București) pentru a le oferi cu generozitate burse în străinătate, posturi, șanse de afirmare. Însă toți aceia care au profitat cîndva de pelegrijinile lor prin Apus, ocupînd mai apoi o catedră universitară, considerau aceeași tentație a noilor generații ca un afront adus propriei lor valori intelectuale, aidoma cu a confrăților europeni.

De altfel, această obsesie a plecării în străinătate, ca proiecție firească a unor reverii, planuri și speranțe, este regășibilă la mai toate personalitățile nostre cultu-

rale. Ea a constituit o latură importantă a cultivării, a cunoașterii și acumulării, a ameliorării morale și spirituale. De aceea anii de studii din afara țării aveau la bază intenții și scopuri rigurose motivate și concepute. Petru Poni, student la Sorbona din 1859, avea să afirme mai târziu: "Cîtă speranță în inimile noastre tinere; cîtă încredere în viitorul nostru și al neamului nostru. Mergem ca să căpătăm știința în atîtea ramuri deosebite, pentru a o transplanta în patria noastră"⁵ - deși și el a făcut parte din tagma celor care vor repudia dorința tinerelor generații de a pleca la studii în străinătate în loc să profite de universitățile autohtone. Sau mărturisirea epistolare ale lui Pompiliu Eliade, autorul celebrei lucrări despre *Influența franceză asupra spiritului public din România* (1898) și care oferă și un rudiment de motivație: "Am stat în străinătate aproape șapte ani și în acest timp cea dintîi grijă a mea a fost să-mi refac educația mea literară și științifică. Studiile mele secundare și superioare din țară fuseseră superficiale, dar din cauza greșitei direcții ce se dădea pe atunci învățămîntului nostru și din cauza slăbiciunii profesorilor". "Liceul și universitatea din București - continua el să se confeseze lui Titu Maiorescu, în 1905 - reușiseră numai să mă dezguste și să mă ostenească. Școala Normală de la Paris mi-a înprospătat toată inteligența"⁶.

Sînt acestea doar cîteva elemente menite să fixeze auspiciile sub care s-au născut și evoluat într-o primă etapă universitățile românești. Prin lipsa pînă la mijlocul secolului trecut a instituțiilor de învățămînt superior, iar apoi prin activitatea intermitentă sau redusă a acestora, prin lipsa unui corp profesoral adecvat și prin inexistența unei baze materiale convenabile, universitățile străine au deținut multă vreme monopolul formării elitelor naționale. Chiar și după 1864, această filieră a avut un rol important, putînd estima - fără exagerare - că cea mai mare parte (uneori în totalitate) a profesorilor univeristari, a miniștrilor, a membrilor cabinetelor ministeriale și alți înalți funcționari au dobîndit o diplomă în străinătate, fapt nu lipsit de urmări în planul organizării noastre instituționale.

Iată de ce este nevoie acum de o temeinică anchetă asupra acestei filiere, pentru a surprinde ponderea "migrației" spre universitățile apusene, itinerariile academic etc. - totul din perspectivă sociologică și prosopografică, fără de care orice afirmație generalizatoare rămîne caducă. Iar acest lucru cu afit mai mult cu cît avem cîteva repere notabile - de cercetare empirică - în contribuțiile mai vechi ale lui P. Eliade⁷, Matei Fotino⁸, D.C. Amzăr⁹, O. Păduraru¹⁰, C.C. Angelescu¹¹ ș.a., iar mai recent anchetele lui Tonk Sándor, Szabó Miklos¹², Cornel Sigmirean¹³, N. Bocșan¹⁴, Stelian Măndruș¹⁵, Szögi László¹⁶, Johan Andritsch¹⁷ ș.a., multe însă numai pentru spațiul transilvan. Cu alte cuvinte, este vorba de inițierea sau, mai bine zis, de continuarea unor ample anchete asupra registrelor matricole ale universităților străine susceptibile a fi avut studiosi din spațiul românesc (cu un inventar cît mai complet al acestora, sub forma unei "bănci" de date), asupra originii lor sociale și regionale, recrutarea lor, modelele de selecție și de carieră, mobilitatea socială și inegalitatea șanselor de acces în străinătate, ponderea diverselor grupe

confesionale și etnice, rolul cultural și poziția acestor studiosi în cadrul unei structuri sociale date etc. Doar în această manieră vom avea dimensiunea exactă a rosturilor universităților occidentale în formarea elitelor din spațiul românesc, a cât datorăm noi Europei și ea nouă, element indispensabil în înțelegerea atât de licitatului sincronism ori protocronism românesc.

Pe de altă parte, acest gen de investigație ar permite mult mai bine atât studiile comparative cu mecanismele de formare a elitelor în alte spații central și sud-est continentale, cât și integrarea elitei naționale într-un context european. Pentru că, vrem-nu vrem, o atare manieră de analiză impune o dimensiune comparativă intrinsecă, învățământul superior avînd încă de la origini o componentă internațională: cunoașterea nu are frontiere iar studenții noștri s-au deplasat încă din evul mediu spre alte spații europene. Punerea în practică a mesajului lui Apáczai Csere János din *Summa scholarum necessitate earumque inter Hungaros barbariei causis*¹⁸, discurs rostit la 20 noiembrie 1656 în aula Colegiului Academic din Cluj, a trebuit să mai aștepte încă două secole și jumătate pentru a avea învățământ de rang înalt și pentru ca studiosii de aici "să nu mai fugă la Academii străine pentru a dobîndi titlul de magister și doctor". Iar din însemnările jurnaliere ale lui Vizaknai Bereczk György¹⁹, pentru a rămîne tot la acest splendid secol XVII transilvănean, deducem cîtă dorință și cîte eforturi erau necesare pentru a-ți continua studiile în străinătate și cît de eficient a fost acest lucru în diminuarea decalajelor față de alte state și la familiarizarea timpurie cu exigențele apusene. Cazul lui Misztótfalusi Kis Miklós, fiu de iobag transilvănean²⁰, este mai mult decît relevant, prin ceea ce a făcut aici la întoarcerea sa din Olanda și nu are nicidecum echivalent în Moldova ori Țara Românească, chiar dacă și de aici au călătorit spre cealaltă Europă nume sonore, însă cu toții provenind din pătura superioară a societății²¹. Evident, este inutil a mai insista asupra românilor greco-catolici ce gravitau în jurul Blajului și care au profitat enorm în definirea conștiinței de sine prin contactul cu universitățile italiene. S-ar putea astfel explica, și din această perspectivă, diferențierile inter-regionale în evoluția culturală a spațiului românesc. Reținem însă că această tradiție a "călătoriilor de studii" n-a făcut decît să progreseze tot mai mult în sec.XIX, chiar dacă din a doua jumătate a veacului au apărut pe acest teritoriu trei centre universitare autohtone (în 1864 la București și Iași, în 1872 la Cluj).

S-ar pune totuși întrebarea, în mod firesc, care este rostul universităților naționale în formarea elitelor? O întreagă bibliografie apologetică a căutat să fixeze locul instituțiilor noastre de învățământ superior, definindu-le mai puțin prin clientela pe care au atras-o, prin funcțiile ce le-au îndeplinit, prin piața și cererea socială, cât mai ales prin referința la cîteva tipuri ideal abstracte. Și nu e de mirare o atare viziune, de vreme ce majoritatea abordărilor au avut un caracter festivist, aniversativ, privilegiindu-se de regulă reconstrucțiile cronologice, evoluția diverselor facultăți și dinamica disciplinelor, multe de o acribie meritorie și care au devenit indispensabile pentru înțelegerea cadrului de formare și selecție a elitelor

intelectuale și profesionale. Iată de ce istoria universităților noastre apare ca una continuă, mereu evolutivă, cel mai adesea națională și triumfalistă. Or, încă de la debuturi, organizarea universității este mult mai fragilă decât în alte țări europene - chiar un soi de improvizație -, cu mult prea multe sincope și involuții, bîjbîind aproape mereu în aflarea identității proprii și a rosturilor reale, sau măcar în imitarea unor modele cît mai adecvate nouă. Nu întîmplător, Ioan Bogdan a fost trimis în Germania (1886) de ministrul instrucțiunii de atunci, D. A. Sturdza, pentru a studia organizarea învățămîntului secundar și superior, rezultatele fiind expuse apoi într-un voluminos *Raport*²². Și nu este singurul exemplu. L-am citat doar pe el întrucît de la sfîrșitul secolului trecut. I. Bogdan se va înscrie în pleiada reformato-rilor care au căutat să amelioreze din carențele organizării noastre universitare²³.

Evident, o sumă de circumstanțe ar putea explica această situație iar critica "formelor fără fond" pare să fi avut temeiuri bine argumentate. La fel cum se adeverește și rolul major jucat de puterea centrală în direcționarea și reformarea ansamblului. Este vorba tocmai de acea *putere* reprezentată de elitele naționale instruite în străinătate care, fără să se coboare prea mult la aspirațiile claselor de jos ale societății - creind uneori impresia de ruptură între diversele fracțiuni sociale -, au căutat să impună în acest spațiu ritmuri alerte de modernizare, structuri asemănătoare cu ale apusului european, arzînd etape și înălțînd edificii care nu întotdeauna aveau rațiuni profund umane și sociale. Simplist, acest lucru ar putea explica crizele structurale și recurente ale universității românești de pînă la prima conflagrație mondială, incapacitatea ei de a se adapta la timp și convenabil mutațiilor sociale și intelectuale, ceea ce a făcut ca tinerii studioși cu veleități elitiste să-și îndrepte mereu privirea spre Occident. Iată de ce așa-zisa "democratizare" a universității românești din a doua jumătate a secolului trecut este, în fapt, rezultatul atragerii unei largi categorii sociale inferioare nu din considerente privind egalizarea șanselor de acces la instrucția elevată, ci și pentru a asigura un public potențial. Pentru că cei cu dare de mîină au continuat să frecventeze și pe mai departe instituțiile similare din Apusul Europei.

De altfel, la 1889, într-o serie de articole publicate în "*L'Indépendance Roumaine*" și reunite apoi în volumul *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Nicolae Iorga a făcut un aspru rechizitoriu învățămîntului universitar, apreciind că acesta nicicum "nu-și îndeplinește înalta misiune"²⁴, asemeni așezămîntelor occidentale. Îndeosebi facultățile de științe juridice și de litere excelau prin calitatea mediocră a profesorilor, în vreme ce studenții - viitori avocați, funcționari judiciari și administrativi, profesori secundari - proveneau din cea mai neinstruită categorie de bacalaureați. Peste tot domină însă imobilismul și lipsa oricărui progres științific, datorită relei "direcții generale a studiilor", tezele de licență fiind în cea mai mare parte "plagiate sau certificate naive de imbecilitate"²⁵. Iar toate aceste observații excesiv de critice și necruțătoare, aduse la cunoștința publicului român, erau scrise în... franțuzește, deși antistrăinismul său

se va manifesta violent la 13 martie 1906 în fața Teatrului Național din București - contra reprezentanților în limba franceză. Este ca și în cazul lui B. P. Hașdeu, care în corespondența sa cu savanții străini elogia enorm limba și cultura germană (încercînd să convingă de acest lucru și pe fiica sa Iulia, mare admiratoare a spiritualității franceze²⁶), dar care își concepea epistolele numai în franceză (inclusiv nemților și austrieșilor).

Cît privește universitatea maghiară din Cluj, menită a pregăti elite într-un spațiu eterogen din punct de vedere etnic, confesional și cultural, aceasta a fost privită multă vreme de la înființare (1872) ca o instituție cu funcții minore, satisfăcînd doar exigențe de interes regional prin distribuirea diplomelor de bază. Abia de la cumpăna dintre secole ea a devenit de interes major, prin producția inflaționistă de diplome, mai ales în cadrul facultății de drept și științe de stat, și ca loc de concentrare a studenților mai puțin ambițioși, proveniți nu numai din elitele locale, dar și din regiuni mai îndepărtate ale Ungariei. Analiza transferului de studenți de la Universitatea din Budapesta la cea din Cluj, dar a căror localitate de rezidență nu justifică aceasta (fiind vorba, deci, de un transfer fortuit), și studiul comparativ al succeselor școlare (în învățămîntul secundar și superior) sînt doar două elemnte ce pot confirma afirmația de mai sus. De altfel, în epocă, István Apáthy (rector al universității clujene în 1902-1903) afirma în broșura sa *Despre nevoile Universității noastre și despre remedierea lor* (1912) că instituția devenise "o fabrică orientală de diplome pentru întreaga Ungarie": "Toți grandomanii neisprăviți, care nu-și pot obține prin muncă științifică un titlu universitar la Budapesta, se refugiază la Cluj unde, cu mijloace din cele mai curioase, ajung doctori în drept, în filosofie..." etc.²⁷. Iar acest fapt este lesne de surprins în statisticile universitare, la Cluj distribuindu-se de 2-3 ori mai multe diplome decît în metropolă: în 1905 - 837 la Cluj, 281 la Budapesta; în 1907 - 757 la Cluj, 340 la Budapesta²⁸, ceea ce a dus la o devalorizare a titlurilor și studiilor juridice, și nu numai, la o discreditare academică a acestei instituții transilvane.

Este unul din aspectele de care trebuie să ținem seama atunci cînd luăm în discuție locul universității clujene în formarea elitelor. Apoi, nu trebuie omis nici faptul că grupurile etnice și confesionale din Vechea Ungarie și îndeosebi din Transilvania și-au gestionat în mod diferit investiția școlară, în cadrul efortului lor de mobilitate socială. Iar lucrul acesta s-a derulat și în funcție de strategiile vizînd asimilarea sau menținerea identității culturale. Cu titlu de exemplu, invocăm cazurile evreilor și lutheranilor, care demonstrează indiscutabil faptul că reușita școlară în vechiul regim (1867-1914) era în strînsă relație cu apartenența confesională, cei menționați înregistrînd sistematic succese semnificative, mult mai bune comparativ cu membrii altor confesiuni²⁹. Sau constatarea că românii aveau deja filiere tradiționale, precum dreptul și teologia. De altfel, cazul românilor ardeleni ce au urmat o carieră universitară este, credem, revelator, contraziicînd opinia unor autori care s-au grăbit să afirme că la Universitatea din Cluj s-a practicat într-o

anumită măsură discriminarea etnică. În fapt, cei cu aspirații profesionale elevate au optat cu predilecție pentru filiera studiilor superioare în afara spațiului transilvan. Cercetările minuțioase întreprinse de Cornel Sigmirean, pentru teritoriul ungar, dovedesc în mod evident acest fapt. Apoi, chiar și numai simpla analiză cantitativă a românilor ardeleni susținuți cu stipendii de către Societatea "Transilvania" din București între 1868-1914 indică preferințe deloc de neglijat: doar 8 bursieri pentru Universitatea din Cluj, 7 pentru Budapesta, în vreme ce pentru Viena sînt 105 și cam tot aștia pentru Paris, Bruxelles, Berlin, Leipzig și Graz³⁰. Același mecanism a funcționat și în cadrul politicii fundațiilor eclesiastice transilvănene³¹. Iar aspectul este valabil pentru toți coregionalii, indiferent de etnie și confesiune. Între 1879-1895 bunăoară, numai facultatea de medicină din Budapesta a proclamat aproximativ 300 de doctori originari din acest spațiu³², în vreme ce Universitatea de aici nu poate reclama o atare cifră.

Am reliefat pînă acum, suficient de sumar, îndeosebi imagini menite a pune mai curînd în umbră rosturile complexe ale universităților din spațiul românesc la formarea elitelor. Iar faptul își are menirea lui, pentru că în analiza acestui cîmp trebuie să avem în vedere nu numai construcțiile apologetice, ci - în primul rînd - temeinice anchete atît asupra disfuncționalităților, cît și a inovațiilor. Priveligiind ultima categorie oferim imagini ireale, triumfaliste, în vreme ce mecanismele subtile care au dus la transformările din interiorul acestui cîmp rămîn necunoscute, iar reformele și reorganizările succesive (chiar și cele din zilele noastre) capătă forme ideal-abstracte și fără legătură cu realitățile socio-istorice, ceea ce amplifică conflictele din interiorul sistemului și inapetența publicului studios. Așa s-a întîmplat că în anumite perioade s-au pus în practică inovații instituționale și intelectuale (și ele de sorginte străină) care să salveze prestigiul universităților noastre și să le alinieze exigențelor apusene. Nu s-a constatat însă că acestor momente de elan au urmat, în general, etape de stagnare și chiar de declin, mult prea evidente și durabile pentru a dinamiza sistemul în ansamblul său și pe termen lung. La fel cum, dacă există o tradiție intelectuală și universitară autohtonă, aceasta se datorează nu atît sistemului plin de contradicții și disfuncționalități, cît mai ales puternicei concurențe externe care a mai estompat din provincialismul nostru, mobilizînd capacități, stîrnind și alimentînd ambiții culturale incontestabile.

- 1 Înțelegem prin *Instituții academice* ansamblul stabilimentelor de învățămînt superior (universități și școli superioare) și al instituțiilor specializate de cercetare.
- 2 Al. Zub, *Rumänische Studierende an europäischen Universitäten*, în "Zeitschrift für Siebenbürgische Laudeskunde", Heidelberg, 2. (73). Jg., Heft 1/1979, p.21-40; D. Berindei, *Paris-Bucurest: Itinéraires roumains en 1848. Les Roumains à Paris avant 1848*, în vol. 1848. *Révolutions et mutations au XIXe siècle*, Paris, 1990, p.39-54.
- 3 P. Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898; E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, 3 vol., București, 1924-1926; L. Boia, *Sur la diffusion de la*

- culture européenne en Roumanie (XIXe siècle et début du XXe siècle)*, în "Analele Universității București", istorie, 1985, p.51-70.
- 4 C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1990, p.38.
- 5 P. Poni, *Sorbona*, în "Însemnări ieșene", I, 1936, nr.10, p.491-492.
- 6 Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. *Correspondență*, ed. Z. Ornea, București, 1978, p.241.
- 7 P. Eliade, *Din arhivele Școlii de drept din Paris*, în "Viața nouă", I, 1905-1906; *Din arhivele Sorbonei*, în rev. cit., I, 1905-1906; *Din arhivele Sorbonei științifice*, în "Revista generală a învățămîntului", I, 1906, nr. 7.
- 8 M. Fotino, *Teze de doctorat susținute de români între 1907 și 1908 la Universitățile din Franța*, în "Convorbiri literare", 60, 1927, p.148-157; *Elevi români premiați la liceele din Paris*, în vol. *Omagiu lui Constantin Kirilșescu*, București, 1937, p.536-539.
- 9 D. C. Amzăr, *Studenți români în străinătate. Date și interpretări statistice*, în "Cercetări literare", IV, 1941, p.215-240; V, 1943, p.21-39.
- 10 O. Păduraru, *Contribution à l'histoire des relations culturelles entre les pays allemande et la Roumanie*, în "Buletinul politehnicii din București", XIV, 1943, nr.3-4.
- 11 C. C. Angelescu, *Cei dintii români doctori în drept de la Paris*, în "Dreptul", 1928, nr.28, 29; *Studenți români în străinătate. Universitatea din Bruxelles*, în "Studii și cercetări istorice", XVIII, 1943, p.119-126.
- 12 Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, București, 1979; Szabó Miklos, *Tonk Sándor, Erdélyiek egyetemjárása a korai új korban 1521-1700*, Szeged, 1992.
- 13 C. Sigmirean, *Contribuții la studierea frecvenței universităților europene de către tinerii români ardeleni în a doua jumătate a secolului XIX și în primele decenii al secolului XX*, în vol. *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, ed. Gr. Ploșteanu, Tg. Mureș, 1996, p.105-124; *Românii și învățămîntul superior din Transilvania și Ungaria în anii 1900-1918*, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, ed. Sorina și Ioan Bolovan, Cluj, 1995, p.226-257.
- 14 N. Bocșan, *Contribuții la formarea elitelor economice românești*, în vol. *Itinerarii istoriografice*, ed. G. Bădărău, Iași, 1996, p.471-488.
- 15 S. Mândruț, *Studenți români din Transilvania la universitățile din Austro-Ungaria și Germania în anul 1897-1898*, în vol. *Cultură și societate în epoca modernă*, ed. N. Bocșan, N. Edroiu, A. Răduțiu, Cluj, 1990.
- 16 Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén. I. 1790-1850*, Budapest/Szeged, 1994.
- 17 J. Andritsch, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586-1782)*, Graz, 1965.
- 18 Apáczai Csere János, *Válogatott munkái*, II, ed. Szigeti József, București, 1965, p.82-115.
- 19 *Kolozsvári emlékirók, 1603-1720*, ed. Bálint József, Pataki József, București, 1990, p.223-256.
- 20 Szij Rezső, *Misztófalusi Kis Miklós*, Budapest, 1943.
- 21 Al. Zub, *art. cit.*
- 22 I. Bogdan, *Raport asupra școlilor secundare din Germania*, București, 1886.
- 23 Cf. C. N. Velichi, *Ioan Bogdan și reorganizarea Facultății de litere și filosofie din București*, în "Romanoslavica", XV, 1967, p.219-236.
- 24 N. Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des roumains en 1899*, București, 1899, p.32.
- 25 *Ibidem*, p.53.
- 26 *Correspondența B. P. Hașdeu - Iulia Hașdeu*, ed. P. Comea și R. Soreacu, București, 1976, p.143.
- 27 Apud O. Ghibu, *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*, Cluj, 1939, p.22.

- 28 A. Ladányi, *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében*, Budapest, 1969, p.74.
- 29 Cf. V. Karady, *Juifs et luthériens dans le système scolaire hongrois*, în "Actes de la Recherche en Science Sociales", 69/1987, p.67-85.
- 30 V. Curticăpeanu, *Societatea "Transilvania" din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din austro-Ungaria*, în "Studii. Revista de istorie", 19, 1966, nr.1, p.93-113.
- 31 C. Sigmirean, *Eglise et école. Le rôle des foundations ecclésiastiques dans la formation de l'élite intellectuelle roumaine à l'époque moderne*, în vol. *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, ed. Maria Crăciun și Ovidiu Ghitta, Cluj, 1995, p.302-209.
- 32 Bremzay Géza, *Lista transilvănenilor, bănățenilor, bucovinenilor, moldovenilor, muntenilor, macedonenilor promovați doctori la Facultatea de medicină din Tîrnavia și Budapesta de la înființarea ei și pînă la 1894-95*, Cluj, 1938.

"Orice concept, orice teorie sociologică, posedă, dincolo de influența gândirii și actelor umane, o forță ideologică".

T. B. Bottomore, *Elites and Society*, 1964

ROLUL POLITEHNICII DIN VIENA ÎN FORMAREA INTELECTUALITĂȚII TEHNICE ROMÂNEȘTI (1867-1918)

Stelian Mândruț

Universitatea tehnică din capitala Imperiului austro-ungar a însemnat, din punct de vedere organizatoric și cultural, în convența rețelei de institute tehnice din Germania vremii, un model pentru instituția de învățământ superior românesc din a doua jumătate a secolului XX. Concepția ce îmbina studiul de profil cu cercetarea științifică într-un spirit modern, a contribuit ca Școala politehnică vieneză să dețină un loc important în pregătirea intelectualității originare de pe teritoriul actual al țării noastre. Forma de învățământ superior a constituit pentru eșantionul de tineri studioși menționați, un prim contact cu rezultatele științei tehnice moderne, cu factorul numit progres și, totodată, un imbold pentru ulterioare strădanii similare. Afluxul către Viena, datorat acum unui dublu cumul de motive: absența instituției de învățământ superior tehnic în cazul românilor din Transilvania ori Bucovina și stadiul incipient de dezvoltare din vechea Românie, poate fi explicat și prin interferența altor cauze de natură obiectivă sau subiectivă.

Schița evoluției învățământului superior tehnic din România a înregistrat, la mijlocul veacului trecut, o primă fază organizatorică, prin înființarea concomitentă, la București și Iași, a două "Școli de Inginerie pentru Poduri, Șosele și Arhitectură", cu durata de studii de patru ani. În 1867 se trecea la reorganizarea "Școlii de Poduri, Șosele și Mine", ce includea două secții, cu durata de cinci ani, pînă în 1888, cînd survine modificarea titulaturii, respectiv în "Școala Națională de Poduri și Șosele". Gradul de reordonare valorică și cantitativă era reclamat de paleta de necesități concrete ale societății autohtone în curs de modernizare pe toate planurile de activitate. În manifestare directă pe teren tehnic, prin dezideratul creșterii numărului de absolvenți-ingineri și prin cel al formării de specialiști, cu profile distincte. Motivația economică a devenit cu mult mai stringentă după 1881, cînd în Regatul român a început armonizarea dezvoltării concomitente pe toate tărîmurile. Situația general favorabilă de la granița secolelor XIX și XX, cu reflex normal în domeniul științei tehnice, a marcat stadiul evolutiv al învățământului respectiv. Ca și al celui de arhitectură, de altfel, important și din punct de vedere artistic. Debutul organizatoric, prevăzut prin legea învățământului din 1864, minim aplicat pînă în 1897, a fost urmat de înființarea "Școlii Naționale de Arhitectură", cu trei secții, cinci ani durată de studii și generații de absolvenți - "ingineri". Funcționarea ambelor

instituții de învățământ superior tehnic a fost benefică, cu toate întreruperile de frecvență regulată și a fazelor de reorganizare statutară, de pînă în 1920, cînd s-a trecut la înființarea institutelor politehnice din România Mare¹.

Contextul propice existent în Imperiu pentru dezvoltarea tehnică și industrială între anii 1867-1918 a avut drept consecință imediată refacerea sistemului învățămîntului universitar tehnic. "Institutul politehnic", creat la Viena în 1815 de către savantul Johann Prechtel, a cumulat în timp atribuțiile unei veridice școli superioare, datorită însemnătății sporite deținute în procesul tehnic și industrial. Modificările apărute mereu în plan organizatoric aveau menirea să concorde cu cele economice (industriale), pentru ca însăși programele de studii să reflecte specializarea reclamată și conștient asumată de către pleiadele de generații absolvente. Statutele revăzute în 1865 pentru secțiunile delimitate pe specialități, sistemul de examinare, facultativ inaugurat în 1866-1867, regulamentul compus din 24 de articole, vizînd structura și conținutul sistemului de învățămînt (1872), titulatura modificată, tot acum, în "Școala Tehnică Superioară", examenele finale introduse în 1878-1879, adoptarea sistemului doctoranturii în 1901, statuarea tîrzie a denumirii oficiale de "inginer" (1917) au constituit etape esențiale în dezvoltarea instituției sus amintite².

Cantonați în acest perimetru, încercăm să oferim un răspuns la întrebarea cu privire la "oferta" Vienei pe seama tineretului studios român în intervalul dat.

Accesul, relativ facil, oferit acum și aici, consta în existența capitalei și a reședinței habsburge, receptate deopotrivă ca un mediu agreabil, cu toate că dovedeau, în continuare, un caracter aristocratic, laolaltă cu resimțita ascensiune burgheză. Importanța sa, recunoscută în plan continental, a fost determinată de situarea geografică, de funcțiile politice, de rolul incumbat, central-industrial, în conjugare cu sprijinul material și ambiția statului de a finanța sistemul de învățămînt superior. Citadelă universitară de tradiție, Viena beneficia de condiții specifice dezvoltate în timp, care au favorizat continuarea studiilor în baza unei infrastructuri propice. Climatul spiritual, creat astfel pe seama unei studențimi reprezentînd națiuni, mentalități și confesiuni diferite, facilita, totodată, integrarea acestora, prin paleta de cunoștințe umaniste-tehnice aprofundate și prin intermediul aceluiași facil element de comunicare-însușire: limba germană. Orașul devenea, astfel, prin instituțiile sale de învățămînt superior, un veridic creuzet european pentru spirite și caractere, ce aparțineau unor generații ori promoții studioase de pînă la anul 1918.

Urmînd îndeaproape evoluția generală a Universității, instituția politehnică vieneză a ocupat o poziție aparte, bine stabilită pe traseul valoric intern și extern. "Oferta" făcută pieții și, implicit vieții academice între 1872-1918, includea "un preț de cost modic pentru instruirea tehnică, mult inferior în comparație cu alte centre similare. Un dat financiar, așadar, grabnic sesizat și acceptat de către reprezentanții-studenți ai națiunilor ori naționalităților, dependente încă de o relativă bunăstare materială. Practicarea liberă a meseriei de inginer, în virtutea

diplomei dobândite, constituia un element important și un factor de impuls pentru mobilitatea socială, mai cu seamă în cazul unor popoare, majoritare numeric, dar inferioare datorită sistemului impus pe tărîm social-economic și politic. Demersul românesc din Transilvania vremii, de exemplu, se manifesta vădit prin opțiunea politică și prin încercarea de disimulare a elitei, făurită prin știință și tehnică³.

Analiza cantitativ-statistică a datelor excerptate din rubricaturile matricolelor universitare cercetate pentru anii 1867-1918⁴ vizează cîteva direcții prioritare. I) Stabilirea numărului studenților "ordinari" și "extraordinari", ca și a cifrei cumulate (1063; 385, în anul prim; 84; 57) în raport cu suma globală estimată pentru epoca dată. Opiniile noastre se referă la un același pluralism etnic și confesional, existent și specific datorită unui context social-economic și politic, motivat pentru vechea României și celelalte două provincii istorice. Cifra infimă, în ansamblu, pentru români, în comparație cu procentul reprezentării altor națiuni și țări, ne poate conduce la rostirea întrebării retorice cu privire la raportul dintre intervenția statului în sprijinirea efortului de creare a intelectualității tehnice necesare și, interesul strict particular manifestat, cu precădere în cazul românilor din Transilvania și Bucovina, în anumite condiții de vizibilă concurență economică discriminatorie⁵.

II. Statistica efectuată după localitățile de origine pentru cei 442 de studenți, înregistrați în anul prim pentru răstimpul dintre 1867 și 1918, denotă cîteva specificități pentru fiecare zonă istorico-geografică în parte. Putem constata, astfel, predominanța așezărilor urbane în România, în comparație cu cele din Bucovina și Transilvania. Respectiv, o rețea de centre urbane, de tip mare ori mijlociu, incluzînd orașe-porturi, arii comerciale și meșteșugărești, cu industria dezvoltată și un sistem financiar local consolidat. În antiteză, multitudinea de așezări specific rurale ori urbane, de întindere mică și mijlocie, apare evidentă în situația Bucovinei, agrară economic. Cu cîteva excepții, însă, de orașe mai mari, situate la întretărirea nodurilor rutiere și comerciale. Transilvania înfățișa caracteristica unei îmbinate echilibrări între localitățile urbane și rurale, cu un ascendent minor, totuși, pe seama celor mici și mijlocii, în fapt, puternice centre economice românești. Faptul politic discriminatoriu, conivent celui social-economic, explică numeric și valoric "summa" de localități, puțin contribuabilă material pentru susținerea studențimii autohtone, frînată, astfel, în posibilitatea formării unui deplin și propriu corp de specialiști tehnici⁶.

III. Cercetarea categoriei socio-profesionale în cazul aceluiași eșantion, ridică cîteva probleme, ce țin de criteriul metodologic adoptat. Rubricatura matricolelor analizate include, în majoritate, elemente primare, succint înfățișate despre starea socială a părinților ori tutorilor. Deseori, indicațiile rămîn vagi, evidențiind doar noțiuni generale. Alteori, se minimalizează ori se omit, cu deliberare, anumite date esențiale. Supoziționînd deci că, în mod frecvent, multe părți de certă consistență socio-economică au fost voit trecute sub tăcere, ca să se anuleze, astfel, un statut social minor, mai cu seamă în situația unor tineri studioși proveniți din

păturile de jos, beneficiind de o barieră financiară prea înaltă, ce împiedica direct asupra costului întreținerii universitare. Poate că, totuși, un identic impuls acționa catalizator în cazul studențimii provenite din clasa de mijloc și inferioară, anume, dezideratul ascensiunii spre un statut social superior, de securitate materială și aflat dincolo de anumite bariere sociale existente. Fenomenul meționat, apărând acum tocmai ca un fapt caracteristic pentru societatea modernă românească, în care un rol sporit și o determinare pe măsură erau atribuite intelectualității, tocmai în transferul de putere de la vechiul model de elită social-economică la cel nou, respectiv socio-intelectual tehnic. Desigur că fenomenul era amendat de curențe, valabile încă, adică, de lipsa unei clase prospere economic ori insuficient consolidate, de minima reprezentare urbană în raport cu cea preponderent rurală. Încălcarea seriei de ocupații mici burgheze, tradițional agrare, dar și mai noi, în gen industrial-comercial-financiar, a avut un impact serios, evidențiat statistic și cantitativ. Doar astfel putem interpreta, de pildă, redusa frecvență a românilor din Bucovina, dependenți de modul de viață rural, ca și de posibilitățile limitate de finanțare materială din partea bisericii ortodoxe. Stratificarea socială a românilor din Transilvania, ce includea pătura țărănimii majoritate, cea mijlocie în devenire și, cea urbană, mai slab evoluată, se repercutează adecvat asupra desemnării carierei tehnice prin studiile politehnice. În consecință, elita intelectuală de un asemenea profil, aflată în formare lentă, prezenta distincții și diferențieri cu privire la rolul real asumat în viața societății și a gradului respectiv de angrenare. Persista un propriu sentiment de frustrare, din motive obiective și subiective, determinant pentru existența și acțiunea românilor transilvani. Schița tipologică privind baza socială a tineretului studios din vechea Românie indică gradări diferite, ce acoperă, în majoritate, toate clasele și păturile sociale. Un primat minim îi revine burgeziei comerciale, financiare și industriale, alături de influența altor categorii, generalizate la românii din Bucovina și Transilvania: funcționarii, militarii de profesie, corpul didactic, avocații, medicii, liber profesioniștii etc. Deosebirile rămân, așadar, mici și sînt determinate numai de procentul proporțiilor stabilite, întărind ideea că un context social-economic, aproape identic la scară istorică și geografică, strict circumscrisă, într-o zonă locuită de o populație, majoritară numeric, relevă similitudini și suprapuneri în planul stării sociale. Mobilitatea socio-economică, stabilită acum și astfel, pentru anii 1867-1918 a determinat, aproape concomitent, parametrii participării segmentului de studenți români la viața universitară tehnică din Viena.

În plan general, continental, ori restrîns, național, se cunoștea efectul fazelor de criză economică, ce contribuia la stocarea și diminuarea șansei de ocupare de noi posturi pentru absolvenții institutelor tehnice. Paradoxal însă, știința tehnică beneficia, îndeosebi la cumpăna secolelor XIX și XX, de o recunoaștere, valabilă universală, avînd în consecință, o piață a muncii și a ofertei concurată de categorii sociale mobile, interesate să achiziționeze diplomați tehnici, cu șansa unei treptate

reușite în rețeaua de specialitate. În situația unor grupe ori elite naționale, considerate marginale ori marginalizate pe piața valorilor academice, - în cazul Bucovinei și Transilvaniei -, prin obținerea diplomei de inginer se manifesta tocmai factorul compensatoriu, dorința de câștigare a unei poziții sociale și economice, sigure și benefice material.

IV. În contextul dat, institutul politehnic din capitala Monarhiei pregătea anual serii de absolvenți în cele cinci domenii. Ordonarea făcută atât pentru seria studenților "ordinari" din anul prim (385), cât și pentru totalul estimat la 1063, relevă următoarele date în ierarhizarea pe materii. Anul I: secția de inginerie de construcții, 115 (29,87%), cea de construcții de mașini, 103 (26, 75%), de chimie-tehnică, 77 (20%), arhitectură și cea generală, la paritate, adică, 45-45 (11,68%). Cifra totală: inginerie de construcții, 427 (40,16%), construcții de mașini, 235 (22,10%), chimie-tehnică, 160 (15,85%), arhitectură, 78 (7,33%) și secția generală, 54 (5,07%). Locurile prime deținute pe specialități de studenții înscriși la secțiile respective nu trebuie să surprindă, fiindcă ele corespund unui fenomen general, ce ilustrează stadiul științei tehnice universitare și mutațiile calitativ-cantitative apărute în urma fazelor de avânt economic. Cu răsfrîngeri asupra opțiunilor asumate de către studențimea tehnică. Ca și în situația, de fapt, a tineretului studios, provenit majoritar din vechea Românie, reflectînd, în fond, stadiul evoluției social-economice, mai cu seamă după anul 1881. Mai puțin clară apare decizia tineretului studios din Bucovina, cu direcții nespecificate în specializarea dorită, oarecum eclectică, totuși, care, la fel ca și cele constatate pentru românii din Transilvania, aveau în vedere un dat existent și exploatabil numai între anumite limite, strict determinate de o serie de factori. Și în acest caz predomină un echilibru relativ între profesiunile desemnate, la fel ca și la implicarea deosebită în specializări cu urmări benefice materiale⁸.

Dilema există și persistă, în continuare, cu referire directă la situația finală, respectiv numărul absolvenților și capacitatea concretă de practicare a meseriei în cauză. Fapt nesubliniat, din păcate, în analiza prezentă, datorită lipsei unor elemente statistice vitale⁹.

Am procedat, însă, parcurgînd rubricatura despre cele două examene de stat, la stabilirea cîtorva limite pentru totalul de 1147 studenți români înscriși. Intervalul analizat a cuprins două decenii, delimitat de introducerea examenului de diplomă (1879-1880) și de instituirea doctoratului (1900-1901). Diferența apare între examenul prim, cu 39 prezențe (3,4%) și cel următor, 6 (0,5%), relevînd probabile abdicări ori nereușite. Situația pe specialități se prezenta astfel: examenul I: construcții de mașini, 16 (1,3%), chimie-tehnică, 13 (1,1%), inginerie de construcții, 10 (0,8%); examenul II: chimie-tehnică și construcții de mașini, la paritate, cîte 3 (0,2%). Datele sumare cu privire la finalitatea studiilor în intervalul respectiv, accentuează situația și caracterul nedefinit al statutului absolvenților, odată cu

încercările, prin indicări paleative pentru categoria de ingineri și arhitecți, de pînă la încetățenirea denumirii în anul 1917¹⁰.

Situația se înfățise oarecum identică în legătură cu introducerea și obținerea doctoratului în științele tehnice. Aportul tineretului studios român rămîne minor, mai ales dacă raportăm cifra de 5 nume depistate la totalul de 362, oficial estimat pentru intervalul de pînă la primul război mondial¹¹. Reprezentarea pe materii îngăduie distingerea a trei doctori în chimie (1902, 1903, 1913), a unuia în construcții de mașini (1905) și a unui doctorand în același domeniu. Considerăm că tocmai conținutul delicat al problematicii financiare, asigurarea cheltuielilor necesare întreținerii la studii, îndeosebi în ultimii ani, pentru cei mai meritoși, proveniți din mediul rural și avînd restrînse posibilități materiale, a contribuit, în mare măsură, la nefinalizarea pregătirii, prin examenle de diplomă sau de doctorat.

Rămîne, dincolo de orice îndoială faptul că Universitatea tehnică de la Viena a avut un rol esențial în ridicarea nivelului de cunoștințe de specialitate și a pregătit o pleiadă de profesioniști tehnici din România. În situația unui învățămînt tehnic, devenit instituție supusă concret modernizării și europenizării, odată cu instituționalizarea faptului de cultură și a muncii intelectuale tehnice, procesul de sincronizare a însemnat, între anii 1867-1918, tocmai contactul cu lumea tehnică avansată, cu influențe și domenii de studii, ce s-au reflectat ulterior în desăvîrșirea unui model intelectual tehnic. În contextul general pentru România ultimului pătrar de veac XIX, recursul la știința tehnică dezvoltată în Austro-Ungaria și Germania, s-a făcut gradat și continuu, chiar dacă cifrele statistice rămîn minore cantitativ. Interesantă persista ideea posibilei succesiuni de generații ori promoții revenite din străinătate¹². Cu o încărcătură științifică, ce se manifesta, atît prin cultura tehnică novatoare asimilată, cît și prin viziunea modernă, socio-politică, adoptată și eficient aplicată în variate tărîmuri de activitate civică și spirituală.

- 1 Ion Cojocaru, *Școlile tehnico-profesionale și de specialitate din statul român (1864-1918)*, București, 1971; *Istoria învățămîntului din România*, București, 1971, p.168-173, 177-178; *Istoria învățămîntului din România. 1821-1918*, vol. II, București, 1993, p.174, 279, 384.
- 2 Josef Neuwirth, *Die k.k. Technische Hochschule in Wien*, Wien, 1915; *150 Jahre Technische Hochschule. 1815-1965*, vol.I-III, Wien, 1965-1967; Rudolf Würzer, *Die Stellung der Technischen Hochschule Wien in Ablauf ihrer Geschichte*, Wien, 1965, p.36-37, 46-48.
- 3 Victor Karady, *Funktionswandel der österreichischen Hochschulen in der Ausbildung der ungarischen Fachintelligenz vor und nach dem ersten Weltkrieg*, in *Bildungswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Köln, Wien, 1990, p.177-191; Idem, *De la métropole académique à l'Université de province. Note sur la place de Vienne dans la marché international des études supérieures (1880-1938)*, in *Revue germanique internationale*, 1994, nr.1, p.221-242.
- 4 Der Verfasser dankt den Mitarbeitern des Technische Universitätsarchivs, besonders an Frau dr. Julianne Mikoletzky -, für ihre vielfältige Hilfe.
- 5 Josef Neuwirth, *op. cit.*, p.644-646; Rudolf Würzer, *op. cit.*, p.48, 56-57, 68, 92; Irma Völlmecke, *Österreichische Hochschulstatistik 1829 bis 1979*, Wien, 1979, p.499, 500.

- 6 Josef Neuwirth, *op. cit.*, p.646; Rudolf Würzer, *op. cit.*, p.51.
- 7 Vezi, pentru comparație, în: Ladislau Gyémánt, *Elita intelectuală românească din Transilvania. Evoluția comparatistă. 1848-1918*, în "Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", XXXII, 1993, p.141-148; Elena Siupiur, *Les intellectuels du XIX-ème siècle et la réorganisation de la classe politique et du système institutionnel*, în "Revue Roumaine d'Histoire", XXXIV, 1995, nr.1-2, p.75-95.
- 8 Vezi și în Vorlesungsverzeichnis, Studienpläne und Personalstand der k.k. Technischen Hochschule in Wien für das Studienjahr... până în 1912-1913, iar apoi, Programm der k.k. Technischen Hochschule; Rudolf Würzer, *op. cit.*, p.63, 65; Irma Völlmecke, *op. cit.*, p.500.
- 9 Vezi în Archiv der Technischen Universität Wien. Verzeichnis über die abgeschlossenen Strengen Prüfungen (Diplomsprüfungen) seit ihrem Bestande.
- 10 Irma Völlmecke, *op. cit.*, p.500, tabelul A.5.16.
- 11 Vezi în Archiv der Technischen Universität Wien. Rigorosen Protokoll, cu 334 de poziii între anii 1901/2-1910/11 și fără nici una între 1911/12 și 1917/18; Josef Neuwirth, *op. cit.*, p.597; Irma Völlmecke, *op. cit.*, p.500, tabelul A.5.17, vezi și *Die Dissertationen der Technischen Universität Wien aus den Jahren 1901-1953*, Wien, 1955.
- 12 Personalități românești, devenite în timp: Constantin Economo (1876-1931), profesor la Universitatea din Viena; Cezar Popovici, însemnat arhitect vienez la începutul secolului nostru; Ion Simionescu (1873-1944), geolog, membru al Academiei Române; George Spacu (1883-1955). chimist, membru al Academiei Române etc.

DESPRE COMPONENTA CALITATIVĂ A CADRELOR DIDACTICE DIN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÎNT SUPERIOR DIN MOLDOVA (1976-1985)

Ana Drumea

Noua lege a învățămîntului, adoptată recent de către Parlamentul Republicii Moldova, a acceptat pentru sistemul de instruire din republică acele niveluri, trepte și cicluri care sînt comune pentru majoritatea țărilor lumii (învățămîntul primar, gimnazial, liceal, colegial, universitar, postuniversitar). Introducerea în viață a acestui sistem are menirea de a ridica nivelul calitativ de instruire și de educație în concordanță cu practica și tradiția mondială. Desigur că este necesară și o perioadă de tranziție în care vor fi căutate variantele optime ale realizării acestui program. Oricare, ar fi ele, subiectul principal al traducerii în viață îl vor constitui, totuși, cadrele didactice. De aceea, credem că în contextul respectiv este necesară și o analiză a componenței calitative a potențialului disponibil de cadre didactice în diferitele trepte de învățămînt, atît la momentul actual, cît și în perioadele precedente, cu scopul de a evidenția practica pozitivă acumulată, precum și lacunele care tocmai au determinat necesitatea stringentă de reorganizare a sistemului de instruire.

Din contextul de probleme majore care necesită o analiză științifică, am ales drept obiect de cercetare unele aspecte ale componenței calitative a cadrelor din învățămîntul superior din Moldova în decurs de zece ani, sau două cincinale, care au precedat "restructurarea gorbaciovistă". În această perioadă au continuat să se cristalizeze și să se afirme principiile de bază ale acelu sistem de învățămînt, inclusiv superior, pe care l-am moștenit pînă în zilele noastre.

Această problemă n-a fost încă cercetată de pe pozițiile științifice contemporane. Deși în unele publicații din anii '80 au fost expuse anumite date generale despre evoluția componenței cadrelor didactice din învățămîntul superior (V. Kerdivarenco, Gh. Rusnac, A. Dudnic etc.)¹, totuși în ele n-au fost analizate schimbările produse în anii 70-80, n-a fost evidențiată esența multor indici calitativi de apreciere a cadrelor și n-a fost dată aprecierea unor metode practice în procesul de pregătire a specialiștilor cu studii superioare. În cele ce urmează, bazîndu-ne pe unele materiale statistice din arhiva Ministerului învățămîntului al Republicii Moldova, vom încerca o analiză sub diferite aspecte a componenței calitative a cadrelor didactice din învățămîntul superior în anii 1976-1985.

Indicele de bază al componenței calitative a cadrelor din învățământul superior din perioada cercetată îl constituie în principiu corelația dintre numărul lectorilor cu grade și titluri științifice și științifico-didactice și al celor fără asemenea grade. Creșterea numerică a primilor era considerată drept indice principal în sporirea calitativă a potențialului cadrelor didactice, și, pe bună dreptate, acest indice ar fi trebuit să aibă un caracter de bază, în cazul dacă a fi procesul de pregătire a tezelor (disertațiilor), cât și activitatea de mai departe a celor ce le susțineau ar fi decurs într-un mediu cu un înalt nivel științific. La noi activitatea cadrelor didactice din învățământul superior era, în mare parte, orientată spre îndeplinirea programului de predare a cursurilor generale de prelegeri, acesta fiind prea vast și supraîncărcat. În același timp, se ignorau un șir de factori calitativi care, în țările cu tradiții seculare de învățământ superior, sînt considerați ca fiind de bază: pregătirea și publicarea materialelor pentru cursurile speciale (proapse apoi pentru o alegere liberă studenților), organizarea diferitelor seminare științifice speciale, publicarea revistelor științifice, publicarea studiilor în limbi de circulație internațională, schimb de specialiști de înaltă calificare cu centrele mondiale științifice, participarea regulată cu referate la sesiuni și simpozioane internaționale, organizarea unor asemenea sesiuni proprii, gradul de solicitare a lucrărilor științifice ale lectorilor, etc.

Desigur că în dările de seamă ale instituțiilor de învățământ superior din republică se aduceau exemple despre unele activități de asemenea gen, fără a se specifica, de cele mai multe ori, că este vorba de excepții. Printre asemenea exemple erau enumerate colectivele de lectori, cunoscute și peste hotarele republicii, care elaborau probleme științifice prioritare, fiind conduse de profesorii de la Universitatea de Stat - A. M. Zamorzaev, I. E. Perlin, B. A. Scerbacov, de la Institutul Politehnic - I. E. Clistorin, M. A. Kerdivarenco, V. I. Zagriațhii, de la Institutul Pedagogic din Chișinău - profesorul A. M. Marit, și alții. Chiar cifrele din aceleași dări de seamă ne demonstrează că activitatea științifică a instituțiilor de învățământ superior rămînea modestă. Astfel, în decurs de 10 ani (1976-1985) au fost publicate circa 2700 denumiri de lucrări, au fost obținute aproximativ 700 brevete de invenții și 24 patente peste hotare². La prima vedere cifrele par impunătoare, însă dacă luăm în considerație numărul de lectori din instituțiile superioare (în 1976 - 3146, în 1980 - 3631, în 1985 - 4507) și faptul că în numărul lucrărilor editate erau incluse multe cărți și broșuri metodice concrete, de cultură generală, de propagare a științei, precum și cele numite de "iluminare politică", atunci numărul lucrărilor fundamentale apare cu mult mai modest. Dar chiar și numărul global de publicații nu acoperea cu 35-40 la sută numărul total de lectori. Dacă vom lua în considerație și faptul că o parte din lectori au publicat în această perioadă cîte mai multe lucrări, atunci deducem că peste 50 la sută din numărul total de lectori n-au publicat de sine stătător nici o lucrare în decursul unui deceniu.

• Pentru a camufla întrucîtva caracterul insuficient al activității științifice a lectorilor, la criteriile de apreciere calitativă se adăugau diferiți indici suplimen-

tari. Printre asemenea cerințe figurau, de exemplu, frecventarea regulată a cursurilor și facultăților de perfecționare a calificației, stagierea la instituțiile de învățământ superior și științifice de prestigiu din U.R.S.S. (mai ales din Moscova, Leningrad, Kiev). În 1976-1985, 47,3 la sută dintre lectori au beneficiat de stagieri și 32,8 la sută au frecventat facultăți și cursuri de perfecționare a calificației³. Majoritatea lectorilor, însă, nu treceau o asemenea reciclare la 5 ani, ci beneficiau de ea o dată la 10-12 ani. Esențialul este că instruirea la cursuri și facultăți de perfecționare avea un caracter preponderent formal, iar rezultatele aproape că nu se luau în considerare în procesul de lucru, nu influențau asupra promovării și remunerării cadrelor didactice⁴.

O altă formă practică de conducerea învățământului superior în procesul de pregătire calitativă a cadrelor didactice era organizarea cabinetelor, comisiilor și consiliilor metodice. Asemenea comisii erau organizate pe lângă toate facultățile de învățământ superior. Ele aveau planuri de lucru care prevedeau desfășurarea de conferințe metodice, inspectarea reciprocă de către colegi a lecțiilor și analiza lor, organizarea lucrului independent al studenților, însușirea unor metode noi de predare etc. Nu e greu de observat că acest lucru era în multe privințe analogic cu cel din școala medie.

În 1979, pe lângă Ministerul învățământului superior și mediu de specialitate, au fost create consilii metodico-științifice la disciplinele umanitare și tehnice, care, în 1979 - 85, au pregătit și au difuzat în instituțiile respective 15 materiale și recomandări metodice⁵.

O mare parte dintre aceste structuri metodice, neavând o tradiție universitară, aveau un caracter formal; planurile lor de lucru nu se îndeplineau sistematic.

Pentru a elucidă cauzele și consecințele atitudinii formale în aprecierea nivelului calitativ al cadrelor didactice din perioada cercetată vom recurge la analiza unor cifre concrete. Să vedem, deci, care era situația în ce privește completarea instituțiilor de învățământ superior din republică în anii 1976-1985 cu cadre care aveau grade și titluri științifice.

În perioada respectivă, în republică, ca și în toată Uniunea Sovietică, existau două niveluri de grade științifice: candidat (corespunzător cu actualul doctor) și doctor (corespunzător cu actualul doctor habilitat) în științe. Lectorii aveau următoarele titluri științifico-didactice: profesor (actualmente profesor universitar), docent (conferențiar), lector superior și asistent. În cele ce urmează vom folosi aceste denumiri.

În anul 1976 în componența statelor celor 8 instituții de învățământ superior din republică figurau 3142 de lectori, dintre care 46,3 la sută aveau grade științifice de doctori și candidați în științe. Titluri științifico-didactice aveau: 103 profesori și 880 docenți. 9 doctori în științe aveau și titluri academice, de academicieni și membri corespondenți. Peste 10 ani, din numărul total de 4507 lectori, grade științifice aveau 49,3 la sută (vezi tabelul). Deja aceste cifre, chiar după criteriul de

bază de atunci, ne mărturisesc că creșterea substanțială a numărului de lectori nu era însoțită de o sporire corespunzătoare a numărului celor cu grade științifice. Deci, procesul avea un caracter, în principiu, extensiv.

CADRELE DIDACTICE DIN INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÎNT SUPERIOR DIN MOLDOVA ÎN ANII 1976-1985*

	1976		1980		1985		1985
	lectori	%	lectori	%	lectori	%	în % față de 1976
1	2	3	4	5	6	7	8
Totalul personalului conform statelor Inklusiv:	3146	100	3631	100	4507	100	143,2
doctori în științe	108	3,4	117	3,2	160	3,5	148,1
candidați în științe	1347	42,8	1632	44,9	2065	45,8	153,3

* Tabelul este alcătuit pe baza materialelor Arhivei Ministerului Învățămîntului al Republicii Moldova, inv.12, dos.1336, f.1; inv.1, dos,717, f.85.

Cadrele didactice cu grade științifice erau repartizate de asemenea neuniform între instituțiile de învățămînt superior: la Institutul de medicină ele constituiau 62,9%, Institutul agricol 55,5%, Institutul Pedagogic din Tiraspol 54,3%, Universitatea de Stat 52,9%, Institutul Pedagogic din Chișinău 43%, Institutul Politehnic 37,8%, Institutul Pedagogic din Bălți 32,3% și Institutul de Arte 7,3%.

La începutul anilor 80, ca și în cincinalul precedent, cel mai mic procentaj de lectori cu grade științifice era la Institutul de Arte (21%) și Institutul Pedagogic din Bălți (34,4%). N-au atins bariera de 50 la sută Institutul Politehnic (40,2%) și Institutul Pedagogic din Chișinău (45,4%).

Această tendință, cu unele abateri neînsemnate, s-a păstrat și în a doua jumătate a anilor 80. Cel mai înalt procentaj de doctori și candidați în științe era în Institutele de Medicină, Agricol și Pedagogic din Chișinău, în Universitatea de Stat, iar cel mai scăzut, la Institutul de Arte (22,5%) și Institutul Pedagogic din Bălți (34,9%)⁶.

În anii 1976-1980 cel mai mult a crescut numărul lectorilor cu grade științifice în domeniul științelor umanitare (69,7%). În științele chimice acest indice a constituit 37%, fizico-matematice 33%, biologice 28,4%⁷. Totodată, foarte scăzut

în comparație cu indicii republicani era procentajul lectorilor cu grade științifice în domeniul studiului artelor (3,3%), arhitecturii (17,6%), științelor pedagogice (30,8%) etc.⁸ Până la sfârșitul perioadei cercetate schimbări substanțiale în aceste domenii nu s-au produs. Deci, putem conchide și în acest caz că unele instituții de învățământ superior (Institutul Pedagogic din Bălți, Institutul de Arte) și unele specialități nu aveau o bază științifică suficientă nu numai la momentul creării lor, dar și în decursul unui timp îndelungat. Pregătirea extensivă a cadrelor devenise o constantă, chiar conform indicilor calitativi considerați atunci oficiali. Desigur, o asemenea atitudine față de nivelul calitativ al cadrelor didactice se răsfrângea negativ în mod direct asupra gradului de pregătire a studenților.

Să analizăm cu cifre concrete care era componența calitativă a cadrelor didactice din perioada cercetată, luând drept măsurătoare un alt indice de bază aplicat în practica mondială - completarea catedrelor cu doctori în științe și profesori. Menționăm din capul locului că la noi nu toți lectorii cu titlul de "profesor" aveau gradul de "doctor în științe", obligatoriu în acest caz în țările avansate. În republică titlul pedagogic de "profesor" în unele cazuri era conferit fără condiția de a fi doctor în științe, iar cu timpul aceste excepții au devenit regulă. Amintim că în 1976 doctorii în științe alcătuiau 3,4, iar în 1985 3,5 la sută din numărul total al lectorilor (vezi tabelul). Și tot în același an 1976, din numărul de 308 șefi de catedre, 36 nu aveau nici un fel de grade și titluri științifice și științifico-pedagogice⁹. În 1980, în instituțiile de învățământ superior din cadrul Ministerului învățământului superior și mediu de specialitate (Universitatea, Institutele pedagogice și cel de arte), dintre cele 206 catedre existente, 29 erau conduse de specialiști în general fără grade științifice și numai 40 de profesori. Deci, numărul acestor 40 de catedre corespundea formal normelor din practica internațională.

În 1985, 16 catedre ale instituțiilor de învățământ superior din cadrul acestui minister continuau să fie conduse de persoane fără grade științifice¹⁰, iar din numărul total de 359 catedre de la toate instituțiile de învățământ superior respectiv 39¹¹.

Iată, deci, spre deosebire de majoritatea altor țări, catedrele (în cele mai multe cazuri) nu erau centre de specializare profesională concretă a studenților și de antrenare a lor în activitatea științifică. Pe primul plan în activitatea acestora se situa îndeplinirea normativului extrem de voluminos de prelegeri la obiecte cu caracter general, adică acele cursuri care în țările occidentale sînt însușite de regulă în liceele de profil. În detrimentul pregătirii calitative a studenților era promovată îndoctrinarea lor la obiectele menite să propage ideologia marxistă (istoria P.C.U.S., economia politică, materialismul dialectic, materialismul istoric, comunismul științific), activitate dirijată de catedre speciale. Aceste cursuri nu numai că răpeau studenților timpul necesar pentru specializare la catedrele de profil, dar îi și abăteau de la procesul de studiere a materiei de pe pozițiile obiectivității științifice. Nu mai

vorbim despre caracterul preponderent pseudoștiințific al materialului predat de lectorii de la aceste catedre, acest moment fiind abordat nu o dată în presă.

Lacunele substanțiale în procesul de specializare a studenților ar fi putut fi recuperate în mare măsură prin intermediul invitării unor profesori de peste hotare, practică devenită tradițională în țările occidentale. Pentru noi, în această privință, era deschisă o singură direcție - spațiul U.R.S.S., care a fost exploatat într-o anumită măsură. În instituțiile corespunzătoare de învățământ din republică au fost invitați cunoscuți savanți și profesori de la Universitatea "M. Lomonosov" din Moscova - Lupanov O.B., Orlov D.S., Axenov E.P.; de la Universitatea din Leningrad - Buinov M.V., Birman M.Ș. și alți specialiști în diferite domenii științifice. În total, în anii 1976-1985, în instituțiile de învățământ superior din republică au ținut prelegeri în fața studenților, au participat la conferințe științifice, au acordat ajutor consultativ etc. circa 460 de specialiști (academicieni, doctori și candidați în științe), invitați din alte republici ale U.R.S.S. Totuși, în 1980-1985, din numărul de 589 de savanți invitați, au sosit numai 271¹². În acest răstimp (conform informației de care dispunem) n-a fost invitat oficial nici un savant din Occident, fapt ce contribuia la izolarea de mai departe a procesului de pregătire a specialiștilor din republică de practica mondială.

Lipsa la multe catedre a unui mediu științific necesar nu permitea chiar și studenților care absolveau cu brio instituția respectivă de a se încadra în activitatea științifică postuniversitară. Aceasta a influențat negativ procesul de pregătire a cadrelor prin doctoratură (numită atunci aspiratură). Cea mai mare parte a termenului stabilit pentru pregătirea tezei era folosit pentru căpătarea deprinderilor elementare necesare cercetării științifice. De aceea, tezele erau prezentate numai peste câțiva ani după expirarea termenului aspiranturii, iar în unele cazuri după 7-8 ani sau nu mai erau deloc prezentate. Astfel, din 224 de persoane care au absolvit aspirantura în anii 1981-1985 în instituțiile de învățământ superior, subordonate Ministerului de învățământ superior și mediu de specialitate, au susținut tezele în termenul stabilit numai 16, adică 6,7 la sută. În această perioadă din aspiratură au fost exmatriculate 39 persoane¹³. În unele cazuri în calitate de conducători științifici erau numiți lectori care nu cunoșteau suficient metodică pregătirii aspiranților. Astfel, în 1980-1985 a șasea parte din conducătorii științifici de la Institutul Pedagogic din Chișinău n-au pregătit pentru susținere nici o teză¹⁴.

O altă situație se observă în procesul de pregătire a specialiștilor prin intermediul aspiranturii cu destinație specială din afara republicii - în peste 40 de instituții de învățământ superior și științifice din Moscova, Leningrad, Kiev, Minsk ș.a. În aceste cazuri, candidații, de regulă, erau aleși din rândurile asistenților care susținuse deja examenele de minimum și aveau chiar și publicații științifice¹⁵. În anii 1976-1980 au absolvit aspirantura cu destinație specială peste 100 persoane, dintre care 86 la sută cu succes, iar, în 1981-1985, 168 persoane, respectiv 67 la sută¹⁶. Acest fapt ne demonstrează, o dată în plus, că absolvenții instituțiilor

superioare din Moldova puteau să se încadreze în activitatea științifică numai după ce un anumit timp (adesea în calitate de asistenți) lucrau asupra lichidării lacunelor în pregătirea lor profesională.

Problema calității multor teze susținute (originalitatea lor, caracterul novator etc.) este o problemă aparte și nu o vom ataca, ci am dori să subliniem aici doar un aspect: obținerea gradului de candidat în științe era adesea privită ca o formalitate strict necesară pentru ocuparea posturilor științifico-didactice respective (de lector superior, apoi docent) și nu constituia un nou pas în procesul de investigații întreprinse de catedră într-o direcție științifică anumită. După susținerea tezei, ani la rând, fostul competitor publica compartimente ale acestei teze sub formă de articole, creînd iluzia unei activități științifice permanente. În schimb, gradul științific îi permitea să țină cursuri de prelegeri nu numai în domeniul în care persoana respectivă se considera specialist. Astfel, era ceva obișnuit, de exemplu, ca un lector să susțină teza în probleme de istorie națională contemporană sau istorie a P.C.U.S., dar să țină un curs de istorie antică sau medie universală, sau invers.

În asemenea condiții, pregătirea următoarei teze, a celei de doctorat, de multe ori nu era rezultatul unei activități continue asupra problemelor abordate în teza de candidat, dar era, mai mult, un produs al eforturilor depuse în decursul unui concediu de creație de doi ani, cînd docenții erau transferați în funcția de cercetători științifici superiori și eliberați de prelegeri și seminare. Se presupunea, desigur, că aceste persoane au deja pregătite un anumit volum din viitoarea teză, însă în cel mai bun caz acest material adunat era insuficient pentru ca în decursul următorilor 2 ani lucrarea să fie definitivată. Astfel, în 1976-1980, în instituțiile de învățămînt superior ale ministerului respectiv au fost transferați în funcția de cercetători științifici superiori 20 de persoane, dar au susținut în decursul acestui cincinal numai 6, în 1980-1985 din 32 de asemenea persoane au susținut doar 14¹⁷. În 1981-1985 la institutele pedagogice și Institutul de Arte nici unul dintre lectori n-a susținut teza de doctor în științe¹⁸. Concediul de creație nu constituia adesea etapa de încheiere a tezei, ci abia începutul pregătirii ei.

În asemenea circumstanțe, pregătirea tezelor de doctorat se târăgăna mult; fie că doctoranții nu aveau timp ori cunoștințele necesare, fie că lipsea chiar mediul științific corespunzător pentru a finaliza teza. Iată de ce în cadrul mai multor direcții științifice prioritare numărul de doctori în științe era neînsemnat: spre mijlocul anilor 80 ei alcătuiau în științele tehnice 1 la sută, filologice 2,2 la sută, juridice 2,6 la sută etc. Mai mult, doctorii în știință lipseau cu desăvîrșire în mediul cadrelor didactice de la facultățile de pedagogie, psihologie, studiul artelor și arhitectură¹⁹.

Aspectele prezentate mai sus alcătuiesc numai unele momente din complexul de probleme ce țin de pregătirea cadrelor didactice universitare. Asemenea probleme, cum ar fi acomodarea procesului de pregătire a cadrelor didactice la necesitățile economice, culturale și naționale ale republicii, utilizarea limbii române

în sistemul de învățământ superior, componența potențialului didactic după vârste, sex, naționalitate etc., necesită o examinare aparte.

Din cele comunicate pînă aici, am putea conchide că în perioada cercetată se crease un corp de cadre didactice pentru învățământul superior care permitea funcționarea lui doar la un anumit aspect calitativ. Un șir de circumstanțe, atât obiective, cît și subiective, stăgnau perfecționarea acestuia. Una din acestea decurge chiar din sistemul global de organizare a învățământului în fosta U.R.S.S., și anume: școala medie nu dădea absolvenților cunoștințele necesare, iar studenții înmatriculați, în majoritatea cazurilor, nu erau pregătiți pentru a se încadra în sistemul de învățământ superior. În acest sens, se simțea vădit lipsa etapei liceale de pregătire, cu elemente de specializare concretă în domeniul unor direcții științifice. În instituțiile de învățământ superior se încerca recuperarea acestei lacune prin predarea cursurilor generale la obiectele, care mai fusese studiate, succint, în școală. Predarea sistematică a acestor obiecte și a cursurilor de pregătire politică-ideologică le răpea studenților timpul necesar specializării profunde și acumulării deprinderilor elementare pentru activitatea științifică. La rîndul lor, doctoranzii (aspiranții) se confruntau cu lipsa deprinderilor de cercetare științifică, pe care ar fi trebuit să le însușească în timpul studiilor universitare.

Un alt factor de influență asupra pregătirii cadrelor didactice și științifice din învățământul superior ținea de politica statului în acest domeniu - izolarea științei sovietice de mediul academic mondial. Nu numai că nu se întrețineau legături permanente cu centrele universitare de peste hotare și nu se întreprindeau investigații comune, dar nici nu se acceptau forme asemănătoare de organizare a învățământului superior, care în Occident aveau tradiții seculare și dădeau rezultate remarcabile.

Astfel, în majoritatea cazurilor, catedrele instituțiilor de învățământ superior din republică nu constituiau centre științifico-didactice, care ar fi conduse de un profesor universitar și ar face investigații într-o anumită direcție științifică prioritară (pe baza cărora s-ar fi pregătit cursuri speciale, seminare, la care ar fi fost antrenați și studenții), ci erau în realitate niște structuri intermediare de dirijare a activității pedagogice a lectorilor (îndeplinirea normativului de ore de prelegeri, seminare, lecții practice etc.).

Dintre circumstanțele cu caracter subiectiv și cu influență negativă în acest domeniu de activitate am evidențiat nivelul foarte scăzut al cerințelor calitative în pregătirea cadrelor didactice și în aprecierea activității științifice, substituirea acestor exigențe cu diferiți indici formali, de multe ori nefiind specifici școlii superioare (mai ales legați de organizarea metodică a instruirii). Se căuta în general substituirea parametrilor calitativi în pregătirea și aprecierea cadrelor didactice prin parametri de ordin cantitativ. De exemplu, se introduceau noi specializări, fără a avea o bază științifică necesară.

Toate aceste realități triste impuneau încă în perioada respectivă o restructurare radicală a sistemului de învățământ superior, dar într-un stat totalitar care se îngrijea să pregătească cadre, inclusiv și didactice, doar pentru a-i servi interesele, politica și ideologia sa, asemenea transformări erau imposibile.

- 1 V. A. Kerdevarenko, *Naradnomu hozjastvu - kvalificirovannye kadry*, Kișinjov, 1986; G. E. Rusnak, *Rukovostvo Kompartii Moldavii v vysšej i srednej special'noj školy (1961-1986)*, Kișinjov, 1988; A. Dudnik, *Zabota partii o kadrah vuzovskih obščestvovedov*, în "Kommunist Moldavii", 1983, nr.4.
- 2 Arhiva Ministerului învățământului al Republicii Moldova (A.M.Î. R.M.), inv.1, dos.163, f.133, 134.
- 3 *Ibidem*, dos.925, f.147.
- 4 *Ibidem*, dos.925, f.13.
- 5 *Ibidem*, dos.63, f.6.
- 6 *Ibidem*, dos.45, f.171, 172.
- 7 *Ibidem*, dos.45, f.172; dos.401, f.82.
- 8 *Ibidem*, dos.401, f.82; dos.45, f.173; dos.52, f.28; dos.119, f.57.
- 9 *Ibidem*, inv.12, dos.1336, f.1.
- 10 *Ibidem*, inv.1, dos.925, f.230.
- 11 *Ibidem*, inv.12, dos.1336, f.1.
- 12 *Ibidem*, inv.1, dos.925, f.157, 161.
- 13 *Ibidem*, inv.1, dos.925, f.154, 228; dos.926, f.143; dos.163, f.135.
- 14 *Ibidem*, dos.925, f.154; dos.926, f.142.
- 15 *Ibidem*, dos.925, f.136, 137, 228; dos.163, f.136; dos.925, f.138.
- 16 M. I. Dmitrieva, *Sotrudnicestvo Moldavs koj SSR s sojuznymi respublikami v narodnom obrazovanii i nauke*, Kișinjov, 1984, p.77; A.M.Î. R.M. inv. 1, dos. 163, F.135; dos.925, F.154.
- 17 *Ibidem*, dos.926, f.143; dos.925, f.155; dos.163, f.135.
- 18 *Ibidem*.
- 19 *Ibidem*, dos.163, f.138; dos.926, f.142, f.147.

UNIVERSITATE ȘI ELITE. REPERE BIBLIOGRAFICE

Fără îndoială, deceniul al optulea marchează un interes tot mai profund față de *elite* și *învățământul superior*, din rațiuni asupra cărora nu e cazul a insista aici, dar a căror oportunitate s-a dovedit indiscutabilă. Semnificativ este însă faptul că acest interes se manifestă în afara cadrelor tradiționale de cercetare istorică (pozitivistă), privilegiindu-se îndeosebi istoria socială, cât se poate de cantitativă. S-a depășit astfel referința la câteva tipuri ideal abstracte de universitate - precum a fost lucrarea lui St. d'Irsay, *Histoire des Universités française et étrangères des origines à nos jours* (2 vol., Paris, 1933-1935), încă solidă ca informații, dar perimată metodologic - în profitul clientelei ce o atrage și a funcțiilor ce le îndeplinește în cadrul unei societăți date. Cu alte cuvinte, istoria administrativă, istoria intelectuală și a practicilor pedagogice au fost animate de cunoașterea concretă a indivizilor, a celor care, în mod uzual, dau conținut și valoare noțiunii de *elită*. Pentru că, la urma-urmei, Universitatea este pepiniera elitei intelectuale.

În acest context, analiza recrutării sociale, etnice, confesionale, regionale, rezidențiale (pentru logica inegalităților sociale în fața studiilor); recrutarea școlară a studenților (pentru logica inegalității școlare: licee de origine, nivelul reușitei la bacalaureat etc.); condiția studentului (burse, corporații, sociabilitate); sociologia reușitei universitare; organizarea internă a universităților (natura specializărilor, raporturile cu puterea politică etc.); ponderea diverselor filiere de studii (analiza de lungă durată a efectivelor, raportul bărbăți-femei, titlurile acordate); traiectoria post-universitară și factorii sociali ai carierei profesionale ș.a. - au devenit teme fecunde de cercetare, cu rezultate pe care vom încerca să le surprindem oarecum sumar.

O tipologizare a istoriografiei universităților poate departaja, în mod simplist, trei direcții de cercetare. Prima, cea mai veche și care continuă să furnizeze lucrări importante, este cea a istoriei instituționale, care oferă imaginea unei vieți proprii, cu caracteristici ireductibile și funcții specifice, cu un conținut de episoade și detalii ce acoperă mai degrabă timpul scurt. De regulă este o istorie cronologică, ce caută să explice procesul evolutiv, transformarea graduală pe baza reformelor și inovațiilor etc., însă totul prin permanenta raportare la tradiție, pentru că, în fond, acest gen de abordări au la bază un moment aniversativ care permite astfel afirmarea unei continuități cel puțin simbolice. Un atare tip de reconstrucție se regăsește, practic, pentru fiecare universitate în parte sau, în ansamblu, pentru o țară ori epocă istorică, cu o supra-abundență bibliografică. Evident, din aceeași perspectivă metodologică, s-a vorbit și de discontinuități, de fracturi instituționale, încercându-se discreditarea "continuității" și "tradiției" instituționale, "triumfaliste", chiar în cazul unui învățământ superior cu certe tradiții, precum cel francez. Iar acest fapt nu a fost lipsit de conotații politico-ideologice. Cităm aici lucrarea lui George Wiesz, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863-1914* (Princeton, Princeton U.P., 1983) sau studiul lui Antoine Prost, 1968: *Mort et naissance de l'Université française*, în vol. *Éducation*,

société et politiques. Une histoire de l'enseignement en France de 1945 à nos jours (Paris, Ed. du Seuil, 1992, p.117-139).

Această istorie instituțională nu a rămas însă cu totul imobilă, ultimul deceniu obligând la perspective sociologice sau de istorie intelectuală notabile: Luigi Marino, *I maestri della Germania. Göttingen 1770-1820* (Torino, Einaudi, 1975)¹; Jaques Verger (ed.), *Histoire des Universités en France* (Toulouse, Ed. Privat, 1986); R. Chartier, D. Julia, J. Revel (ed.), *Les universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle. Histoire sociale des populations étudiantes* (2 vol., Paris, EHESS, 1986-1987); Marco Marcacci, *Histoire de l'Université de Genève, 1559-1986* (Genève, Université de Genève, 1987); Th. Bender (ed.), *The University and the City, from Medieval Origins to the Present* (Oxford, Oxford U.P., 1987); *Zur geistigen Situation in der Zeit der Göttingen Universitätsgründung 1737: Eine Vortragsreihe aus Anlass des 250 Jährigen Bestehens der Georgia Augusta*, hrsg. Jürgen von Stackelberg (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988) ș.a. Sînt doar cîteva contribuții ce au admis că istoria socială sau cea intelectuală pot furniza abordărilor tradiționale elemente explicative fundamentale și că o conciliere a diverselor perspective nu numai că este profitabilă, ci beneficiază în cel mai înalt grad.

O a doua direcție, sub influența sociologiei educației, studiază originile, recrutarea și cariera studenților sau profesorilor. Demersul este fie prosopografic - utilizîndu-se în principal registre matricole pentru informații sociale și culturale, pentru factorii ce condiționează traiectoriile, locurile de formare etc. (vizînd elitele de orice tip) -, fie pur statistic. Prin această manieră de abordare se fixează îndeosebi funcțiile sociale ale învățămîntului superior în procesul de formare și de reproducere a elitelor, lucrările elaborate în spațiul anglo-saxon și german propunînd imagini explicative de ansamblu, întemeiate mai ales pe indicatori cantitativi. Așa sînt, bunăoară, cărțile lui Fritz K. Ringer, *Education and Society in Modern Europe* (Bloomington/London, Indiana U.P., 1979); Margaret Scotford Archer, *Social Origins of Educational System* (London/Beverly Hills, Sage Publications, 1979); Konrad H. Jarausch (ed.), *The Transformation of Higher Learning, Expansion, Diversification, Social Opening and Professionalization in England, Germany, Russia and the United States* (Stuttgart, Klett-Cotta, 1983) ș.a., mai ales din punct de vedere teoretic. Din această perspectivă trebuie menționate și anchetele empirice întreprinse în spațiul central și sud-est european care, deși nu au ajuns la încheieri sintetice semnificative, se impun prin informația brută pusă la dispoziția analiștilor: Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban (Studenți ardeleni în universitățile medievale, București, Kriterion, 1979)*; Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700 (Studenți transilvăneni la universități străine între 1521-1700, Szeged, 1992)*; Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein. I. 1790-1850 (Studenți din Ungaria în universitățile Imperiului Habsburgic, Budapest/Szeged, 1994)*; Stelian Măndruț, *Rumänische Studenten aus Siebenbürgen an Universitäten Österreich-Ungarns und Deutschlands, 1897-1898* (în "Ungarn Jahrbuch", 20, 1992, p.171-180); idem, *Rumänische intelligentz und die Wiener Universität, 1867-1918. Allgemeine Betrachtungen* (în "Revue roumaine d'histoire", 35, 1995, 1-2, p.97-107); C. Sigmirean, *Contribuții la studierea frecventării universităților europene de către tinerii români ardeleni* (în vol. *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, Tg. Mureș, 1996, p.105-124) ș.a.

A treia direcție, conturată din 1986 prin programul lansat de CNRS din Paris ("Action Thématique Programmée *prosopographie*") și pusă concret în lucru din toamna lui 1987, cu ocazia unei mese rotunde ce a reunit istorici și sociologi francezi și germani², își propune - prin animatorul ei principal Christophe Charle - investigații mult mai complexe atât sub aspectul metodelor și abordărilor conceptuale, cât și al temelor. În fapt, este un proiect de mare anvergură ce se bazează pe o rețea de cercetători care au ca principală preocupare prosopografia universitară aplicată la istoria comparată a învățământului superior din diversele state europene. Din această perspectivă, trei teme au devenit majore: 1. Istoria socială a profesorilor universitari, adică analiza sistematică a eșantionelor de biografii (origine socială, modelele carierei universitare, strategiile matrimoniale, rolul cultural cel îndeplinesc și poziția socială în cadrul societății, raporturile cu alte tipuri de elite etc.), la care în mod necesar se asociază studiul contextual al discursurilor, reflexiilor, memoriilor, jurnalelor, luărilor de poziție în diversele probleme ale învățământului sau în sfera politicului ș.a. 2. Analiza recrutării și modelelor de selecție ale publicului studentesc. 3. Analiza emergenței disciplinelor universitare și evoluția lor, diferențierile interne și ierarhizarea acestora, cauzele dificultății de dialog între ele și chiar în cadrul aceleiași instituții.

Evident, toată această generoasă și incitantă perspectivă tematică a fost precedată și apoi substanțial completată de o ofensivă metodologică, furnizând repere incontestabile: P. Bourdieu, *Remarques provisoires sur la perception sociale du corps* (în "Actes de la recherche en sciences sociales" - infra ARSS - 14/1977, p.51-54); idem, *Sur le pouvoir symbolique* (în "Annales", 3/1977, p.405-411); idem, *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (Reproducția inegalităților sociale)*, Budapest, Gondolat, 1978); idem, *Les trois états du capital culturel* (în ARSS, 30/1979, p.3-6); idem, *Homo academicus* (Paris, Ed. de Minuit, 1984); idem, *L'illusion biographique* (în ARSS, 62-63/1986, p.69-72); idem, *Stratégies de reproduction et modes de domination* (în ARSS, 105/1994, p.3-12) ș.a.; Ch. Charle (ed.), *Prosopographie des élites françaises (XVIe-XXe siècles). Guide de recherche* (Paris, CNRS, 1980); idem, *Les Élites de la République. 1880-1900* (Paris, Fayard, 1987); idem, *Où en est l'histoire sociale des élites et de la bourgeoisie? Essai de bilan critique de l'historiographie contemporaine* (în "Francia", 3/1991, p.123-134); idem, *Entre l'élite et le pouvoir* (în "Le Débat", 64/1991, p.93-108); Franco Ferrarotti, *Histoire et histoires de vie. La méthode biographique dans les sciences sociales* (Paris, Méridiens, 1983); Dominique Julia, *Naissance du corps professoral* (în ARSS, 39/1981, p.71-86); W. H. Schröder (Hrsg), *Lebenslauf und Gesellschaft. Zum Einsatz von kollektiven Biographien in der historischen Sozialforschung* (Stuttgart, Klett, 1985); Th. Bender (ed.), *The University and the City* (Oxford, Oxford U.P., 1987); Hartmut Kaelble, *Soziale Mobilität und Chancengleichheit im 19. und 20. Jahrhundert* (Göttingen, Vandenhoeck/Ruprecht, 1983); Lawrence Stone, *The University in Society* (London, Princeton, Princeton U.P., 1975); Fritz Ringer, *A Sociography of German academics, 1863-1918* (în "Central European History", 3/1993, p.251-280); *La prosopographie: problèmes et méthodes* (în "Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen Age, Temps Modernes", 1/1988, p.5-284); D. K. Müller, F.K. Ringer, B. Simon (ed.), *The Rise of the Modern Educational System, Structural Change and Social Reproduction 1870-1920* (Cambridge/Paris, Cambridge U.P./MSH, 1989) ș.a.

În mod concret, acest grup de lucru - susținut financiar de "Centre National de la Recherche Scientifique" și "Deutsche Forschungsgemeinschaft", ce reunește nu numai

istorici și sociologi germani și francezi, dar și din SUA, Anglia, Elveția, Italia, Spania, Suedia, Ungaria - a pus în practică abordări prosopografice aplicate la istoria comparată a învățămîntului superior, detașînd autonomia relativă a acestui spațiu social și intelectual în cadrul societății. Colocviile organizate la Paris, Frankfurt, Lausanne ș.a.³, lucrările publicate individual ori în colectiv au fost tot atîtea ocazii de a practica istoria universităților și cea a disciplinelor în context european, internaționalizînd (în cazul transferurilor culturale și a bunurilor simbolice) sau individualizînd diferitele sisteme academice, cu rezultate notabile. Se impun în primul rînd biografiile colective (Dicționare), excepționale instrumente de lucru indispensabile oricărei analize de acest tip: Ch. Charle, *Le personnel de l'enseignement supérieur en France aux XIXe et XXe siècles* (cu Régine Ferré, Paris, CNRS, 1985); idem, *Les professeurs de la faculté des lettres de Paris* (2 vol., Paris, CNRS/INRP, 1985-1986); idem, *Les professeurs du Collège de France* (cu Eva Telkes, Paris, CNRS/INRP, 1988), idem, *Les professeurs de la faculté des sciences de Paris* (cu Eva Telkes, Paris, CNRS/INRP, 1989); Françoise Huguot, *Les professeurs de la faculté de médecine de Paris* (Paris, CNRS/INRP, 1992); Dagmar Drüll, *Heidelberger Gelehrtenlexikon 1803-1932* (Berlin, Heidelberg, Springer Verlag, 1986); Wolfgang Weber, *Biographisches Lexikon zur Geschichtswissenschaft in Deutschland. Österreich und der Schweiz* (Frankfurt am Main, Peter Lang, 1987) ș.a.

Pe de altă parte, au fost elaborate deja o serie de lucrări analitice menite a facilita descifrarea diverselor modele educaționale universitare, mecanismele, strategiile sociale și intelectuale de formare a elitelor, raporturile cu interlocutorii externi (puterea politică, biserică, cererea socială etc.), cauzele întime ale disfuncționalităților și ale reorganizărilor succesive etc., toate dintr-o perspectivă comparativă ce acoperă Europa de la un capăt la altul. Cum era de așteptat, predominante sînt comparațiile dintre modelele naționale franco-germane, rezultînd în mod evident suma considerabilă a transferurilor reciproce de bunuri culturale și intelectuale. Sub aspectul realizărilor se cuvin a fi menționate, chiar și selectiv, o serie de lucrări precum: J. M. Burney, *Toulouse et son université, facultés et étudiants dans la France provinciale du 19e siècle* (Toulouse/Paris, Presses universitaires du Mirail/CNRS, 1988); Ch. Charle, *Le champs universitaires parisiens à la fin du XIXe siècle* (în ARSS, 47-48/1983, p.77-89); idem, *La République des universitaires. 1870-1940* (Paris, Éd. du Seuil, 1994); J. E. Craig, *Scholarship and Nation Building. The University of Strasbourg and Alsatian Society. 1870-1939* (Chicago/London, Chicago U.P., 1984); M. Espagne, *Le paradigme de l'étranger. Les chaires de littérature étrangère au XIXe siècle* (Paris, Ed. du Cerf, 1993); M. Espagne, M. Middel (hg.), *Von der Elbe bis an die Seine. Kulturtransfer zwischen und Frankreich im 18. und 19. Jahrhundert* (Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 1993); D. Julia, *Naissance du corps professoral* (în ARSS, 39/1981, p.71-86); Victor Karady, *Normaliens et autres enseignants à la Belle Époque. Note sur l'origine sociale et la réussite dans une profession intellectuelle* (în "Revue française de sociologie, 1/1972, p.35-58); idem, *Recherches sur la morphologie du corps universitaire littéraire sous la Troisième République* (în "Le Mouvement social", 96/1976, p.47-79); idem, *Les professeurs de la République. Le marché scolaire, les réformes universitaires et les transformations de la fonction professorale à la fin du XIXe siècle* (în ARSS, 47-48/1993, p.90-112); D. Musiedlak, *Université privée et formation de la classe dirigeante: l'exemple de l'université L. Bocconi de Milan, 1902-1925* (Rome, Ecole française de Rome, 1990); F. K. Ringer, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective*

1890-1920 (Cambridge/Paris, Cambridge U.P./MSH, 1992); Gert Schubring (hg.), *"Einsamkeit und Freiheit" neu besichtigt. Universitätsreformen und Disziplinenbildung in Preussen als Modell für Wissenschaftspolitik im Europa des 19. Jahrhunderts* (Stuttgart, Steiner Verlag, 1991); Klaus Schwabe (hg.), *Deutsche Hochschullehrer als Elite 1815-1945* (Boppard-am-Rhein, Harald Boldt Verlag, 1988) ș.a.

Nu putem omite din această prezentare o abordare oarecum particulară - situată nu numai la interfeța ultimelor două direcții enunțate mai sus, dar care prezintă și un mare grad de complexitate prin maniera de investigație și finalitățile urmărite -, cea animată de Victor Karady (CNRS, Paris) și care reunește cercetători îndeosebi din Ungaria, dar și din Polonia, Cehia și România. Mai precis, grupul de lucru coordonat de V. Karady (începând cu 1988, anul primului colocviu internațional de la Viena, pe tema sistemelor de învățământ⁴) a fost implicat, pe de o parte, în vaste cercetări empirice cooperative asupra sistemelor educaționale central europene, iar pe de altă parte în analiza monografică a fiecărei instituții de învățământ superior din acest spațiu - toate în cadrul unui proiect intitulat *Instituțiile academice și formarea elitelor moderne în Centrul Europei*. Cu alte cuvinte, au fost sau sînt în curs de finalizare anchete asupra tuturor stabilimentelor în care accesul a fost condiționat de o diplomă de bacalaureat: școli tehnice și economice, seminarii teologice, școli de artă (conservator, teatru, arte plastice), școli militare și, evident, universități. S-au inițiat așadar ample anchete asupra surselor arhivistice școlare, statistici etc., apte a oferi rezultate cît se poate de minuțioase și riguros comparabile, utilizabile pe termen lung în studiul transformărilor istorice și al specificităților regionale pe care le prezintă diversele rețele de învățământ superior central europene, funcționarea piețelor locale de educație etc. În cadrul acestui proiect, o atenție specială este acordată modelelor istorice ale mobilității sociale și ale inegalității șanselor de acces în rîndul elitelor locale, conflictelor existente între diversele regiuni, influenței exercitate de diferitele modele europene (germană și franceză îndeosebi) în modernizarea instituțională, rolul jucat de grupurile etnice marginale (evrei, germani, armeni ș.a.) în modernizarea economică și culturală etc. Toate aceste teme conduc, indiscutabil, la conturarea multitudinii de strategii profesionale foarte divergente în acest spațiu. Un interes aparte îl prezintă mecanismele și gradul *asimilării culturale* a populației evreiești, precum și conduitele compensatorii pentru a depăși condiția de *paria* și a ocupa un loc recunoscut în cadrul elitelor locale. Sub acest aspect, sînt privilegiate analizele ce au drept scop descifrarea locului evreilor în stratificarea socio-profesională, mobilitatea socială diferențiată a evreilor și non-evreilor, suprașcolarizarea relativă a celor dintîi, studiul comportamentelor de asimilare ș.a.

În acest context, mult mai complex și mai vast decît l-am putut surprinde aici, au fost elaborate deja lucrări de maxim interes, precum: Viktor Karady, *Antisemitisme universitaire et concurrence de classe: la loi de "numerus clausus" en Hongrie enter les deux guerres* (în ARSS, 34/1980, p.67-96); idem, *Jewish Enrollment Patterns in Classical Secondary Education in Old Regime and Inter-War Hungary* (în "Studies in Contemporary Jewry", I, 1984, p.225-252); idem, *Le Collège Eötvös et l'Ecole Normale Supérieure vers 1900. Note comparatiste sur la formation d'intellectuels professionnels* (în vol. *Intellectuels français, intellectuels hongrois. XIXe-XXe siècles*, Paris/Budapest, CNRS/Akadémiái, 1986, p.235-253); idem, *Facteurs socio-culturels de la réussite au baccalauréat en Hongrie. Quelques hypothèses* (cu István Vári, în ARSS, 70/1987, p.79-82); idem, *Juifs et luthériens dans le système scolaire hongrois* (în ARSS, 69/1987, p.67-85); idem (ed.), *A social and*

Economic History of Central European Jewry (cu Yehuda Don, New Brunswick, London, Transaction Publishers, 1989); idem, *Assimilation and Schooling: National and Denominational Minorities in the Universities of Budapest around 1900* (în vol. György Ránki, ed., *Hungary and European Civilization*, (Bloomington, Indiana U.P., 1989, p.285-219); idem (ed.), *Education and Social Structure in Central Europe in the 19th and 20th Centuries* (cu W. Mitter, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1990); idem, *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola, a polgári iskolai tanárképző diplomásai, 1928-1950* (*O școală principală de interes național din Szeged. Licențiatii școlii normale*, cu Valter Csilla, Szeged, Mora Ferenc Muzeum, 1990); idem, *Une nation de juristes. Des usages sociaux de la formation juridique dans la Hongrie d'ancien régime* (în ARSS, 86-87/1991, p.106-224); idem, *Egyetemi antiszemizmus és értelmiségi kényszerpályák, magyar-zsidó diákság a külföldi főiskolákon a "numerus clausus" alatt* (*Antisemitismul universitar și traiectoriile obligatorii ale intelectualității, studenții maghiari-evrei în universitățile străine sub "numerus clausus"*, în "Levél-tári szemle", 3/1992, p.21-40); idem, *De la métropole académique à l'université de province. Note sur la place de Vienne dans le marché international des études supérieures. 1880-1930* (în "Revue germanique internationale", 1/1994, p.221-242); idem, *La conversion socio-professionnelle des élites. Deux cas historiques en Hongrie* (în "Cahiers d'Etudes Hongroises", 6/1994, p.229-246); idem, *Social Mobility. Reproduction and Qualitative Schooling Differentials in Ancien Régime Hungary* (în *CEU History Department Yearbook*, 1994-1995, p.133-156) ș.a.; János Balász, Miklós Hadas, György Lengyel, *Mobilité différentielle et modernisation. Etudes de cas sur les publics universitaires et leurs carrières en Hongrie aus XIXe et XXe siècles* (în vol. J. Schriewer, E. Keiner, Ch. Charle, *Sozialer Raum und akademische kulturen*, citat, p.379-437); M. Lacko (ed.), *A tudománytól a tömegkulturáig. Művelődéstörténeti tanulmányok, 1890-1945* (*De la știința la cultura de masă. Studii de istorie culturală*, Budapeșt, MTA Történettudományi Intézet, 1994); idem (ed.), *Tanulmányok Magyarország a két világháború közötti művelődéstörténetéről* (*Studii de istorie culturală în Ungaria între cele două războaie mondiale*, Budapeșt, Historia, 1995); L. Nastasă, *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc* (în vol. G. Bădărău, L. Boicu, L. Nastasă (ed.), *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p.619-630); idem, *Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din România. 1920-1940* (în vol. Al. Zub, ed., *Identitate/Alteritate*, Iași, 1995); idem, *Opțiuni și conduită profesională la studenții evrei ai universității din Cluj, 1872-1940* (în "Dacia literară", 1/1996); Mariusz Kulczkowski, *Zydzi-studenci uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie autonomicznej Galicji, 1867-1918* (*Studenții evrei ai universității Jagellone în epoca autonomiei Galiciei*, Kraków, 1995) ș.a.

Au fost acestea doar câteva repere bibliografice, menite să ofere rudimentele unor preocupări de cooperare europeană pe tema învățămîntului superior și rostul major al acestuia în formarea elitelor. A rezultat în mod evident predominanța școlii sociologice franceze și impactul paradigmatelor propuse de aceasta, prin construcții științifice a căror relevanță istorică a fost din plin testată și aplicată.

1 Cu o versiune germană: *Praeceptores Germaniae. Die Universität Göttingen 1770-1820*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

2 Cf. H. Kaelble, în "Berichte zur Wissenschaftsgeschichte", XI, 1988, p.120-122.

- 3 Lucrările ultimilor două au fost adunate în vol. *Sozialer Raum und akademische Kulturen. Studien zur europäischen Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, Hrsg. J. Schriewer, E. Keiner, Ch. Charle, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1993.
- 4 Cf. V. Karady, W. Mitter (hg.), *Sozialstruktur und Bildungswesen in Mitteleuropa*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1990. Au urmat alte două colocvii internaționale la Praga (1993) și Cracovia (1996), la care au participat, din România, Stelian Mândruț, Lucian Nastasă și Simion Retegan.

Lucian Nastasă

NEVOIA DE ELITE ȘI FANTOMA ELITISMULUI

POLIS. Revistă de științe politice, 4/1995. Număr special: *Actualitatea elitelor*.

Volumul (circa două sute de pagini, format academic) este structurat în patru părți (*reperre conceptuale, elite politice, elite intelectuale, recenzii*) și cuprinde atât contribuții inedite, indigene, cât și traduceri ale unor texte de bază pentru orice discuție în domeniul elitelor. Amestecul nu este foarte fericit pus în pagină, dar pentru cel interesat de această chestiune este extrem de binevenit. Redacția propune astfel publicului românesc pe lângă textul clasic al lui Hayek (*Intelectualii și socialismul*) etern actual, contribuția recentă a sociologiei neo-elitiste aparținând lui M. Burton/R. Gunther/J. Higley (*Transformarea elitelor și regimurile democratice*), apoi perspectiva cunoscutei autoare a *Limbii de lemn*, François Thom, despre *elitele rusești*; alături de acestea, regăsim, de asemenea, o discuție asupra metodologiei cercetărilor privindu-i pe intelectuali, care aparține unui cercetător mai puțin cunoscut la noi, Ron Eyerman (*Intelectualii: un cadru de analiză - cu referiri speciale la Statele Unite și Suedia*), ca și contribuția lui George Kolankiewicz asupra elitelor est-europene de astăzi (*Elite în căutarea unei formule politice*).

În ce privește contribuțiile inedite, asupra cărora ne vom apleca mai departe, se observă o anume varietate a unghiurilor de abordare a problematicii elitelor, de la analize teoretice la studii de caz. Nivelul acestora este și el diferit.

Asupra actualității temei se oprește Călin Anastasiu, redactorul șef al publicației, în cuvântul său introductiv (*Întoarcerea conceptelor din exil*). Acesta crede ca reintroducerea conceptului de elită în circuitul teoretic, alături de reintroducerea cadrului de analiză pe care acest îl presupune, era un fapt "absolut indispensabil oricărei analize, fie ea descriptivă sau explicativă".

Prima contribuție cu caracter teoretic aparține în acest volum lui Dragoș Aligică. În eseul său (*Câteva observații privind teoria elitelor*) acesta își propune să discute patru chestiuni care privesc utilizarea teoriei elitelor și a conceptelor derivate din aceasta. Mai întâi, domnul Aligică supune atenției raportul dintre conceptul de elită și teoriile asupra elitelor. El observă că acest concept este folosit ca un fel de sinteză absolută unei teorii complete a stratificării sociale, alternativă la teoriile sociologice asupra stratificării sociale. Supoziția pe care o dezvoltă mai departe autorul este că, de fapt, interesul pentru elite are la origine o preocupare pentru a construi o teorie a autorității și a puterii; ea ar aparține

astfel sociologiei politice sau politologiei, dar în nici un caz cercetărilor legate de conflictele sociale sau ierarhia socială.

În al doilea rând, autorul vrea să discute și să infirme prejudecata potrivit căreia teoria elitelor ar fi în esența sa una "etatist-oligarhică". În al treilea rând, se opune asocierii elite/mase, ca doi termeni corelativi. A patra observație privește intelectualii și apartenența lor naturală la cheștiunea elitelor.

Maniera în care autorul răspunde acestor provocări pe care și le adresează singur nu este întotdeauna foarte convingătoare, mai cu seamă în ce privește analiza asupra intelectualilor. Pe de alta, primele trei cheștiuni puse de autor nu mai aparțin în mod real *agendei fierbinți* a dezbaterilor privind elitele, întrucât au fost deja lămurite, începând cu anii '50-'60. Meritul autorului este de a le resistemaliza și de a le supune atenției unui câmp intelectual aproape complet ignorant, în această privință.

În același timp, observația că teoria elitelor nu este o teorie a stratificării sociale comportă câteva amendamente. Nu se poate nega că, la origine (Pareto, Mosca) și chiar mai apoi (R. Aron) a fost privită astfel. Astăzi încă, mai cu seamă în mediile istoriografice, conceptul de elită este utilizat cu un conținut cvasi-social. Faptul că teoriile elitelor ar pune accentul exclusiv pe putere nu privește varietatea tipurilor de analize: puterea este inefabilă, este un dat cultural, ea nu poate fi definită în sine și indiferent de spațiu și timp. Teoria elitelor nu este o teorie pură a stratificării sociale, după cum nu este o teorie pură a puterii.

Deși fără a aduce o noutate absolută, mult mai interesantă sînt considerațiile în legătură cu o altă problemă: conceptul de *elită* văzut ca un pandant obligatoriu al celui *mase*. Și aici trebuie spus că dacă nu este vorba de o dualitate; cel puțin la fondatori, elitele se definesc prin aceea că se disting de mase. Acestea sînt de fapt decorul mut, partea pasivă. Între timp, perspectivele au evoluat, cel puțin de la Karl Mannheim încoace, dar chiar și în ultimele lucrări ale lui Mosca. Este o cheștiune care, în ce-l privește pe Pareto (un continent puțin explorat) rămîne a fi discutată în termeni mai riguroși.

Integrarea problemei intelectualilor și a ideologiei în cadrul preocupărilor privind elitele este firească, dar ea contrazice oarecum prima observație a autorului, în legătură cu finalitatea eminentă politologică a teoriei elitelor. Cu toate acestea, contribuția lui Dragoș Aligică este una dintre cele mai bine articulate ale volumului, cu multe observații utile și petinente.

Mai puține lucruri bune se pot spune despre contribuțiile care urmează. Ileana Petraș-Voicu se ocupă de *concepția elitară a lui Max Weber*, fără a demonstra că Max Weber ar fi avut o asemenea concepție (de altfel expresia *elitar* este inadecvată: el se vrea probabil o alternativă la adjectivul infamant *elitist*), cu toate că articolul în sine este de un nivel intelectual foarte bun. Între *charisma* weberiană și *elita* lui Pareto există diferențe fundamentale, chiar dacă anumite afinități nu pot fi excluse. *Charisma* este o trăsătură psihologică, elita este un grup social. Mai apropiat este conceptul weberian de *grup dominator*, dar el pare cu mult mai vag, aproape non-referențial, decît *elita* lui Pareto, că să nu mai amintim de importanța sa (cu totul minoră, după cîte se pare), în cadrul viziunii generale a lui Max Weber.

Despre *rolul elitelor în istorie* glosează Dan A. Lăzărescu. Abordarea acestuia are două merite majore: de a pune fără echivoc în legătură raportul dintre elite și evoluția istorică, apoi, de a proceda la o analiză comparată în timp și spațiu a evoluției și comportamentului elitelor. Rezultatul este din nefericire mai puțin spectaculos. Pe de o parte,

domnul Lăzărescu abuzează de enciclopedismul său, remarcabil, desigur, dar desuet, atunci când devine un prilej de a renunța la o anumită rigoare a construcției discursului, iar pe de alta, entuziasmul său față de teoriile elitiste îl face să devină un fel de fundamentalist, pentru care istoria aparține exclusiv elitelor, dar mai ales pentru care acest concept este universal utilizabil, un fel de concept-șperacu, care deschide toate porțile explicației istorice. Toate acestea fac din constatările sale, unele scilicitoare, enunțuri ce trebuie luate cu multe rezerve. Ele nu se pot rezuma, întrucât solicită discuții detaliate. Observațiile sale asupra clasei boierești, mai cu seamă, merită o discuție serioasă. Domnul D. A. Lăzărescu rămîne un spirit greu asimilabil unei categorii intelectuale anume.

Contribuția lui George Tibil (*Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României*) este în schimb complet inutilizabilă, deși ca intenție ar fi fost de interes. Domnul Tibil întreprinde o lectură a vieții politice a României moderne (și interbelice) plecînd de la modelul oferit de noile interpretări neoeelitiste, în speță cele ale lui J. Higley, M. Burton și G.L. Field. Premisa cercetătorului român este că elitele românești au fost în această perioadă profund divizate din cauza lipsei de consens asupra modelului de dezvoltare ales. El observă "o permanentă contestare și respingere a modelului capitalist de dezvoltare de către o parte semnificativă a elitei", fapt care ar fi avut "efecte negative considerabile în domeniul ordinii și stabilității politice". El oferă ca exemplu conflictul dintre liberali și conservatori, dar mai ales între ceea ce Zeletin numea "forțele revoluționare" și "forțele reacționare".

Ne aflăm evident în fața unei nefericite lecturi istorice. Există în epocă reacții relativ anti-capitaliste, dar acestea nu se configurează ca un model sau ca o alternativă politică: ele sînt reacții sentimentale, paseiste, născute dintr-un impuls critic. Chiar în spiritul teoriilor sociologice amintite, este limpede că n-a existat un conflict funciar în interiorul clasei politice, decît poate cel mult, odată cu anii '30. Socialiștii, pentru a nu mai vorbi de exponenții stîngii radicale, n-au fost integrați ca atare clasei politice. Dezbateră inițiată de junimiști, în jurul modelelor culturale, n-a separat ireductibil grupările politice. Tentațiile autoritare sau anti-sistem sînt episodice și marginale. În realitate, se poate vorbi de un consens al clasei politice (în ce-i privește pe conservatori, sau mai apoi pe țărăniști, ca și pe liberali) asupra valorilor fundamentale ale sistemului politic, astfel cum fusese el consacrat de Constituția din 1866.

Ar mai fi de spus cîteva cuvinte despre rubrica de recenzii, nu foarte bogată de altfel (abia două texte). Aici domnul Mircea Boari semnează o recenzie la cartea Alinei Mungiu (*România după 1989. Istoria unei neînțelegeri*, Humanitas, 1995), pe care o intitulează mai mult decît provocator: *Elitism maximal și mentalitate antidemocratică*. Domnul Boari, ca și un alt semnatar, Laurențiu Ștefan-Scalat, posedă în mod evident multă dispoziție critică, în general, și față de ierarhia intelectuală bucureșteană, în particular. Cartea dnei Mungiu este un pretext pentru a se opri asupra comportamentului elitei intelectuale românești, după 1989. D-sa descrie cartea Alinei Mungiu ca un populism invers celui practicat de C.V. Tudor sau Adrian Păunescu: adică "în loc să îmbrace ficțiunea poporului în haina laudei groase, o face cu cea a disprețului gros".

O critică din unghi "liberal" a cărții Alinei Mungiu, foarte necesară pentru buna igienă a unei vieți intelectuale normale, este de salutat, dar concluziile dlui Boari sînt complet penibile, îndeosebi prin lipsa lor de finețe analitică și aerul lor de sentință fără apel. "În acest caz, își încheie recenzia domnul Boari, construcția doamnei Mungiu nu face decît

să aducă o confirmare apăsată unei intuiții mai vechi legate de caracterul funciamente antidemocratic al elitelor intelectuale românești".

Execuția este șocantă. Nici cartea recenzată, nici textele lui H.-R. Patapievici, un alt incriminat, nu demonstrează, în fapt, la o lectură mai senină, un sindrom antidemocratic. Aș spune, hotărît, că, dimpotrivă. Este adevărat că, se manifestă la aceștia, ca și la alții, o anume neîncredere în funcționarea unui sistem democratic în România, mai exact în ce privește disponibilitatea pentru democrație a *masei* românești. Dar, textele respective trebuie luate ca un semnal adresat sieși, mai curînd, ca opinii și ca proiecte normative. Apoi, nici chiar nostalgia unui sistem cenșitar nu atestă la rigoare "un caracter anti-democratic". Opusul democrației nu este selectivitatea și ierarhia, ci despotismul, distrugerea individului și colectivizarea societății. Mai este ceva: ar trebui oare ca elitele intelectuale să fie democratice? Ce înseamnă a fi democratic din punctul de vedere al unui intelectual: să se manifeste doar ca simplu cetățean sau ca un ins distinct automat, prin natura "meseriei" sale, de restul societății?

În ciuda eterogenității acestor texte, volumul rămîne un bun reper în spațiul românesc în ce privește dezbateră legată de elite, aceasta nu numai pentru că este primul de acest fel, dar mai ales pentru că aduce alături perspective diferite, ca obiect al cercetării sau ca practică științifică, și adesea dispuse la autarhie. În plus, volumul apărut sub sigla reviste POLIS oferă imaginea unei piețe intelectuale și a nivelului receptării temei elitelor în România.

Florea Ioncioaia

DOSARUL UNEI CONVERTIRI

Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, București, Editura Academiei Române, 1995, 204 p.

În problematica nobilimii/elitelor, *nuanțarea* pe care lucrarea de față o aduce își are punctul de plecare în raportarea la un cadru general european, care induce, prin logica diferențierii, specificitățile sociale ale spațiului est-carpatic. Modestia subtitlului ("Date statistice și observații istorice") sugerează intenția autorilor de a evita afirmațiile definitive (nu și concluziile la care au dreptul), de a *propune* (!) dar și de a argumenta, o direcție de investigare, dintr-o multitudine posibilă, lăsînd celor avizați posibilitatea evaluării, responsabilitatea opțiunii.

Tradiția istorică și mai ales *continuitatea* izvorîta din inexistența unei "fracturi" în biografia ei - un "1789" românesc - conferiseră boierimii moldovene "chemarea" de a conduce și mai ales a răspunde implacabilelor imperative ale "tranzicției". Mai mult sau mai puțin reticentă față de regimul fanariot, boierimea moldovenească și-a conservat personalitatea social-istorică, fie în calitate de colaborator, fie în calitate de opozant, mereu deschisă însă și, în consecință, *asimilantă*, în relația cu alogenii minoritari. De la caz la caz, față de domnul fanariot sau, mai tîrziu, față de tendințele oligarhice, ea s-a impus în același timp drept alternativă democratică, în interior, ca reprezentanță națională în afară.

Lipsa clasei de mijloc este premisa - constant evidențiată de către autori - a cărei corolar rezidă în exclusivitatea responsabilităților (este adevărat și a privilegiilor) pe care boierimea și le-a însușit. Rangul tradus în funcție administrativă păstra privilegiul drept garant juridic al unei proprietăți dacă nu "capitaliste", cu siguranță adaptate economiei de piață. Lucrarea insistă asupra specificului acestei "convertiri": "îmburghezirea" boierimii nu a însemnat o declasare sau un transfer de identitate socială ci doar o preluare creatoare a valorilor, atributelor (respectabilitate, permeabilitate) și funcționalităților clasei de mijloc. Procesul de "îmburghezire", de acceptare a meritului și a profitului drept criterii de promovabilitate socială nu sînt decît dovada perspicacei "testării" a unei lumi posibile, ale cărei sensuri și le-a apropiat, a cărei gîndire a împrumutat-o, fără a și-o însuși într-un mod care să impună redefinirea ontologiei sale. Astfel, printr-o graduală reconfigurare mentală boierimea își asumase rolul de a suplini carențele unei societăți prea puțin structurate. Este vorba, se înțelege, de pătura intermediară născută tocmai din "jocul secund" al acestui actor social, boierimea, din însăși substanța ei funciară.

Inexistența clasei de mijloc a făcut ca toate inițiativele reformatoare, întregul spectru al orientărilor doctrinare, multitudinea decisivelor mutații mentale și, nu în ultimul rînd, programul mișcării naționale, să-și afle incipiențele în interiorul acestei elite sociale. În emergența modernității românești boierimea s-a aflat în postura de a formula prologul unui proces înnoitor, extins ulterior la nivelul întregului organism național. Categoriile ideologice culturale și mentale ale epocii moderne și-au căpătat conținutul românesc, mai întîi de toate, în gîndirea și acțiunea boierimii noastre. Prin ipostaza de unică forță politică activă a țării, aristocrația moldovenească a perioadei regulamentare s-a conformat rolului reprezentativ inerent unei elite: în interiorul aceleiași identități sociale, membrii ei s-au constituit, în același timp, după ranguri și conjuncturi, în putere și opoziție, stat și societate civilă, inițiatori și inițiați. Viața politică a țării s-a identificat cu cea a elitei moldovene în timp ce cultura ei nu exalta spiritul "castă" în detrimentul celui național.

Transformarea suprastructurii sociale din perioada regulamentară nu este decît sublimarea viitoarelor prefaceri din ansamblul social. În raport cu cerințele vremii, morfologia și funcționalitatea ei socială/națională s-au aflat într-o relație reciproc formativă. Reticențe și prejudecăți, meschinării și inhibiții nu trebuiesc atribuite unui obstrucționism "instituționalizat" ci, dimpotrivă, sînt mărturia unei dificile regăsiri a destinului european. Prin intermediul elitelor ei, o întregă societate experimenta depășirea acelor rigizi parametri care îi jalonau patriarhală și narcisiaca ei autosuficiență. Mult invocatul "conservatorism" - asociat mereu "problemei agrare" - nu este în mod necesar expresia unei psihologii de clasă ci poate fi considerat doar conștiința manifestă a posesivității inerente proprietarului prin excelență, crisparea unei continuități arhaizante, confruntate cu necesitatea primenirii întru modernitate. Alături de privilegiu, reprezentativitatea implica responsabilități și renunțări cu alfit mai mari cu cît ceea ce astăzi numim *concesie*, în acele vremuri era resimțită drept *sacrificiu*.

"Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică" întrerupe funesta "tradiție" interpretativă de sorginte marxistă, prin care *aristocrația/conservatorismul și modernitatea* erau hărăzite unei adversități fără compromis. "Canonizarea" acestei "incompatibilități" este pusă sub semnul întrebării printr-un demers istoriografic în care certitudinile statisticii și echilibrul aprecierilor făcute, ne oferă imaginea unei elite nicidecum resemnate în comoditatea eredității. Astfel, inițiativa istoricilor ieșeni

relativizează frustele unor prejudecăți cultivate printr-o morală a luptei de clasă care "anatemiza" vechile elite prin intermediul unor "evaluări" ("retrograd", "reacționar" etc.) din păcate de prea mult timp insinuate în actualul mental colectiv.

Andi Mihalache

LECTURA MARXIST-REZIDUALĂ ASUPRA ELTELOR POLITICE

S. A. Madievschi, *Elita politică a României (1866-1918)*, Chișinău, Casa editorială "Logos", 1993, trad. de S. Preigher, 208 p.

Lucrarea concretizează un demers științific laborios al autorului care propune în final o imagine credibilă asupra realității istorice analizate, deși se plasează pe un sol încă în formare, al reprezentării elitelor românești moderne. Autorul și-a organizat materialul în șase capitole, care corespund a patru mari structuri tematice. Prima secțiune se ocupă de "corpul politicianilor", următoarea de "îmbinarea corpului de politicieni cu elita economică", pentru ca de-a lungul a două capitole să avem descris "comportamentul politic" al politicianilor, capitolul al cincilea este dedicat "elocvenței politice". La acestea se adaugă o scurtă introducere și un capitol de final, care ține oarecum loc de concluzii: "contemporanii și descendenții despre politicieni".

Autorul, probabil un istoric rus, este un bun cunoscător al istoriei românești. Perspectiva pe care el o oferă asupra elitei politice a României în timpul domniei lui Carol I este verosimilă și utilă. Originalitatea lucrării se află, cred, la întâlnirea (dificilă) dintre formația materialist-marxistă a istoricului, evidentă în aparatul analitic utilizat ("orînduire feudală", "mod de producție capitalist", "atelier semimeșteșugărești" ș.a.) și efortul personal de trasare a unor tipologii în registrul mai cuprinzător al unei sociologii retrospective a grupurilor conducătoare. Înseși obiectivele enunțate de autor, de studiere a componenței și a comportării corpului politicianilor, denotă tentațiile unei conceptualizări mai constructive, de inspirație occidentală, în detrimentul vechilor automatisme istoriografice de emanație sovietică, chiar dacă adeseori cititorul poate rămîne surprins de viziunea tranșantă și schematică asupra istoriei moderne a românilor. Același ton, străin totuși de cea mai mare (și mai valoroasă) parte a lucrării, îl întâlnim de câteva ori referitor la un important eveniment al istoriei românești, desăvârșirea unirii. Autorul afirmă: "folosind simpatia firească a tuturor românilor față de consîngenii asupriți din Austro-Ungaria, tendința - absolut legitimă, echitabilă și progresistă - spre unire, cercurile guvernante au aruncat țara în infernul primului război mondial. Lozinca «războiul pentru unitatea națională», pe care masele o înțelegeau literalmente, masca însă și unele scopuri proprii ale păturilor de sus. Acestea se stăruiau nu numai să-și extindă dominația asupra întregii piețe naționale, dar să mai pună mîna și pe unele teritorii cu populația de alte naționalități (sîrbă, maghiară, ucraineană), să-și afirme «hegemonia regională» în Balcani, în sfîrșit, să distragă masele largi de la revendicări sociale" (p.158). Regăsim aici o teză popularizată cîndva (?) cu insistență de proveniență cominternistă, asupra caracterului artificial, antisocial și

antinațional al unirii. Deși pare un aspect izolat, această opinie contribuie, alături de alte elemente, la conturarea unei anumite orientări, să-i spunem, nostalgice, a lucrării.

Conținutul propriu-zis al lucrării este interesant prin analizele prezentate și, mai ales, prin materialul documentar ce redă cu fidelitate crîmpeie din realitatea epocii. Întîlnim aici adevărate aforisme politice, de o autentică rezonanță în actualitate.

Fiind unul dintre cele mai timpurii și mai curajoase eforturi de aplicare în studiul istoriei românești a conceptului de *elite*, considerăm lucrarea lui S. A. MADIEVSCHI un travaliu meritoriu. Oscilînd între notații particulare și eforturi de recunoaștere a fenomenelor general-valabile, autorul nu evită "locurile comune" despre politică, politicieni și politicianism. În acest registru se situează constatări asupra demagogiei, imoralității, corupției, cinismului. Sesizăm o anumită dezamăgire și o undă de reproș în observațiile sale: "Se vede că demagogia, ca și lipsa de principialitate, sunt proprii politicii în orice societate ierarhizată, care proclamă totodată drepturile și libertățile cetățenilor" (p.139). Este destul de clară prezența apăsătoare a fostelor (?) devize populiste despre reprezentarea "tuturor oamenilor muncii" în conducerea unei țări: "În parlament, de fapt, nu erau țărani, meșteșugari, muncitori" (p.15). O privire *dinspre* istoriografia apuseană, care acceptă în general definirea elitelor ca facțiune socială unde se concentrează puterea, autoritatea și influența, putea oferi posibilitatea eludării din start a iluziei *egalității* oamenilor în fața sau în cadrul puterii, generatoare a unor astfel de observații.

Concluziile autorului, într-un ultim efort de conturare a temei propuse, recalibrează considerațiile sale anterioare asupra elitei politice din România modernă, plasînd cazul studiat în specificul epocii. Pînă la sfîrșit, lucrarea dă impresia unei lupte continue a autorului cu dificultatea subiectului și propriile prejudecăți.

Cătălina Ioja

PROIECTE DE TRECUT, MĂRTURISIRI ȘI ANATEME

Catherine Durandin (Textes réunis par), *L'engagement des intellectuels à l'Est. Mémoires et analyses de Roumanie et de Hongrie*, Paris, Editions L'Harmattan, 1994, 160p.

Condiția intelectualilor într-o societate ideologic supravegheată a făcut obiectul unui colocviu menit să faciliteze o mai bună evaluare a condiției acestei elite în contextul actualității post-comuniste. Textele cuprinse în această carte sînt extrase din intervențiile oferite cu ocazia acestui colocviu ("Intelectuali, educație, angajamente și cariere. 1945-1992"), desfășurat în zilele 30 septembrie - 3 octombrie 1992 la Paris, și organizat de INALCO/IMSECO/Ministerul Afacerilor Externe (care de altminteri asigură și apariția cărții), sub direcția d-nei Catherine Durandin, cu colaborarea dlui Claude Karnoouh (IMSECO) și a dlui Antoine Mares (INALCO).

Intelectuali români și intelectuali maghiari. Personalități din țară, care au trăit pînă la capăt damnația comunismului, și personalități din diaspora. Două lumi, două generații și un spațiu magic pentru toți, în care se regăsesc atît identitatea cît și diferența fiecăroră: Parisul. Alături, un amfitrion de o rară disponibilitate: Catherine Durandin. O nouă cultură

peste vechile traume și neînțelegeri. Colocviul parizian a pus față în față nu două adversități, ci un șir de experiențe asemănătoare. Iar, dacă diferențele există, ele privesc contextul politic din fiecare țară, comportamentul intelectualilor în fața tiraniei.

Politic sau cultural? Etic ori estetic? Devenit subiectul a numeroase discuții, polemici și ... resemnări, destinul intelectualilor est-europeni pare a fi marcat de remușcările trecutului, decepțiile prezentului și sărăcia perspectivelor. Obsesia generală a intervențiilor s-a axat în jurul câtorva chestiuni: formarea intelectuală, atitudinea față de sistemul comunist, strategia de rezistență și formele de luptă, evadarea din sistem, ca proiect personal și ca proiect colectiv. De altminteri, intervențiile "colocviale" au fost marcate de o puternică tentă subiectivă, în sensul că a propus mai ales *mărturisiri* decât analize detașate.

Problema formării intelectuale a stat așadar în centrul interesului participanților. Rusificate sau "doar" sovietizate, garantate în funcție de "puritatea" originii sociale, studiile puneau tînărul intelectual - român sau maghiar - în situația de a "alege" între statutul social și desăvîrșirea profesională. Cu alte cuvinte, a opta între conformismul integrării partinice și adoptarea prin intermediul limbilor străine, a unei doctrine (structuralism, liberalism) care să-i întrețină iluzia dizidenței ori pretenția angajării (Irina Bădescu). Aceleași condiții de formare ar fi putut determina aceleași conduite, dincolo și dincoace de Tisa, însă traiectul lor a devenit divergent prin saltul de la potențialitatea dizidenței la realitatea ei.

Oprindu-se, deci, asupra intelectualității române și a celei maghiare, autorii cuprinși în acest volum au avut în vedere faptul că sugerarea oricărei comparații își are începutul în semnificația anului 1956 sau în ... absența acesteia. Dacă în România decesul lui Stalin (1953) nu a fost însoțit și de cel al stalinismului, în Ungaria cei trei ani scurși de la moartea generalissimului au făcut posibilă o toamnă budapestană în care intelectualii de sînga și-au permis rolul unor comuniști dezamăgiți. Importantă este însă crearea acestui *precedent contestatar* care nu a mai permis revenirea la vechile stări de lucruri și mai ales, a schițat - în condițiile reformismului kadarist - premisele viitoarelor fronde intelectuale. Angajamentul politic tot mai puțin subversiv l-a consacrat pe intelectualul maghiar drept *lider de opinie* în virtutea unei *tradiții protestatare* a cărei absență poate fi ușor sesizată în cazul omologilor români.

Alternativele politice și culturale pe care intelighetsia țării vecine le-a opus constant sistemului comunist, au deprins societatea maghiară cu existența unei elite *intelectuale și politice* deopotrivă. În schimb, cunoscutul fatalism "geopolitic" românesc se justifică doar prin duritatea regimului: amplitudinea represiunii nu a putut declanșa o reacție pe măsură. Preferînd să fie victima împrejurărilor decât a propriilor eșecuri, intelectualitatea românească s-a subsumat mioriticei paradigme a omului "sub vreme". Astfel, puținele *excepții* întăresc, prin însăși exemplaritatea lor, *regula* capitulării morale și corolarul autocenzurii, al compromisului endemic.

În timp ce în Ungaria revolta din 1956 s-a extins la dimensiunile întregului organism național, la noi, intelectualitatea s-a "lăsat" reprezentată doar prin cele câteva inițiative studențești a căror amintire mai stăruie astăzi doar între coperțile dosarelor penale. Distanța ce desparte dizidența "interioară" (România) de cea explicită (Ungaria) nu-și poate avea explicația în duritatea dogmatică a regimului de la București. Numeroasele înscrieri în partid sînt dovada faptului că "momentul" august 1968 nu a însemnat decât trecerea de la *politizarea forțată* a culturii la *ideologizarea ei afectivă* (Dan C. Mihăilescu).

Este adevărat că reprezentând un eșantion social dacă nu exemplar cel puțin semnificativ din punctul de vedere al verticalității de conduită, intelectualitatea românească a fost "mostra" preferată a experimentelor de subordonare a individului. Deși conjuncturi favorabile, de felul celei mai sus amintite, nu au lipsit, conturarea unei dizidențe de grup ca reflectarea conștiinței morale a unei elite nu a putut caracteriza istoria acestei perioade. Orice argumente s-ar aduce, spiritul carceral al sistemului nu mai poate fi invocat la nesfârșit.

Cum audiența socială este determinată de o implicare de aceeași natură, tardivele lamentații legate de ingratitudinea contemporanilor nu pot aduce prea curînd rîvnita postură de "barometru" social. Cumințenia "tumulului de fildes", prezumția apolitismului ori vinovăția tăcerii explică lipsa unui exercițiu în dizidență. Neglijarea finalităților sociale pe care actul cultural le incumbă, impune reprezentanților săi din perioada post-decembristă *continuități* de atitudine: în plan cultural, ieșirea din consecințele comunismului, după cum se exprima J. F. Revel nu este decît vindecarea unei acute inhibiții sociale. Pe de o parte, această disfuncționalitate își are originile într-o retorică a compromisului în care complicitatea, secesionismul taciturn și comod fuseseră eroizate și investite cu valențe sacrificiale. Iar pe de altă parte, ea se regăsește într-o relație profesionalism-angajare care își întîrzie disocierea de spațiul unui rigid maniheism mental. O realitate puțin compatibilă cu vechile "mituri" (autonomia esteticului etc.) postulează eșecul "aventurii civice" (Antonela Capelle-Pogacean) a intelectualilor români precum și inconsistența pateticei reconcilierii dintre politică și morală.

Amnezia istorică a românilor reclamă recuperarea trecutului drept obiectiv al oricărui program reformator. Cum însăși exercitarea profesiei de istoric ar fi putut deveni un pact cu Puterea, expedientul orientării spre domenii mai puțin "luminate" de învățătura documentelor de partid a stimulat paseismul istoriografic și o firească inapetență pentru contemporaneitate. Timidă în utilizarea instrumentarului metodic și documentar, debusolată teoretic și tematic șovăielnică, istoriografia anilor '90 se află, perplexă, în fața insistentei provocări a trecutului recent (Al. Zub). Un trecut incomod, grabnic damnat, puțin cunoscut, deloc asumat își revendică astfel, măcar o modestă întoarcere în verosimil (Al. Zub). Recuperarea lui înseamnă redobîndirea conștiinței sociale pe care nici intelectualii români nu o pot reclama, cel puțin deocamdată. Refuzul politicului ori autosugestia acestei inacceptări, refugiul în confortul ficțiunii literare (Antonela Capelle-Pogacean) și iluzia subversivă a unui "cal troian" cultural (Dan C. Mihăilescu) au schițat coordonatele aproape atemporale ale unui protest introvertit, nonsocial.

Receptat tardiv și secvențial abia după dispariția sistemului contestat, gestul dizident nu a putut beneficia de un prestigiu atît de necesar legitimării sociale a intelectualilor. Elitismul deliberat cultivat de către regimul Ceaușescu a constituit premisa unei abrupte alterități intelectual/societate și factorul primordial al actualului eșec al dialogului social. Penitent, justificativ ori exclusivist, discursul intelectual postdecembrist nu poate decît să caute argumentarea diverselor tipuri de conduită adoptate în perioada "logocrației" populare: apologetică, permisivă ori secesionistă, atît de rar protestatară.

Pretenția rezistenței implicite, prin cultură, nu pare a fi decît răspunsul grăbit și stingher dat conștiinței, acceptarea unei ireparabile sincope morale și, totodată, expresia inevitabilei împăcări cu sine, în ciuda derizoriului ei. În Ungaria, intelectualii de ieri (anii '80) sînt oamenii politici de astăzi, previzibilă traducere a mesajului moral într-unul politic hotărîndu-le ascendența gradului de socializare. În cazul nostru, pretextul "purismului" etic

a implicat o translație inversă a discursului intelectual, de la politică la morală. Între reducționismul profesional/identitar și proverbiala lipsă de coeziune politică a intelectualității noastre, iluzia dizidenței nu este decât un *alter ego* al nonangajării sociale. *Supraviețuirea* în segmentul temporal al unei anomalii istorice - comunismul - a fost, din păcate, un scop în sine. Astfel, se poate explica menținerea, chiar și după prăbușirea lui, a unei însemnate părți a trăsăturilor care îl particularizează în registrul cultural.

"Reîmburghezirea" "noii clase" și mimetismul calificat indulgent drept "occidentalism" constituiseră incipiențe promițătoare atât în Ungaria cât și în România. În cazul celei din urmă însă, în fața procesului de "funcționarizare" (Irina Bădescu), de augmentare a rolului social al noului activist, intelectualitatea "dezghețului" nu a reușit decât o regrupare "corporatistă", profesional-sindicală. O reformulare a modului de gândire în problema funcționalității sociale a intelectualilor români a fost amânată pentru vremuri mai "bune", pentru "mai târziu" sau ... prea târziu.

Astăzi, mai puțin receptivă la exigențele realităților social-economice greu elevabile la nivel apusean, intelighentsia ambelor țări rămâne fidelă, cu orice preț, "visului" occidental. Acesta e acum răspunsul oricărei întrebări vizînd opțiunile de orice fel ale noilor entități statale postcomuniste. Pentru diversificare, în contextul "orientalizării" vestului și "occidentalizării" estului (Ch. Gati), ideea "celeia de a treia căi" ocupă suficient spațiu editorial. Oricum, prin intermediul străvechiului element confesional-medieval și mai ales prin acomodarea profesionalismului cu atitudinea civică, *imitatio Occidente* nu reprezintă pentru visătoarea intelighentsie maghiară decât o legitimă întoarcere acasă. În acest timp, absentismul social-politic al intelectualității românești va prelungi, pînă la lehamite, discutarea "intrării" în Europa, a "acceptării" noastre în perimetrul spiritului european.

Andi Mihalache

MAI EGALI DECÎT ALȚII

Michael Voslensky, *Les maîtres de la Nomenclatura*, Paris, Belfond, 1989.

Conform *Marelui Dicționar Enciclopedic Larousse*, ediția 1984, nomenclatura, cuvînt rus la origine, desemnează posturile din nomenclatorul organelor de Partid și de Stat, din conducerea sectoarelor economic și social din fosta Uniune Sovietică. Termenul este valabil și pentru celelalte țări în care s-a desfășurat experimentul comunist, inclusiv România.

Cartea pe care o prezentăm aparține unui distins specialist în istoria Uniunii Sovietice, Michael Voslensky. Născut în 1920, la Moscova, Voslensky a lucrat în aparatul central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (P.C.U.S.), ajungînd membru în conducerea Academiei de Științe Sociale de pe lîngă Comitetul Central al P.C.U.S. ("Ștefan Gheorghiu" în versiunea sovietică). Profesia de bază, cea de istoric, a fost exercitată la Universitatea din Moscova pînă la emigrarea în fosta Republică Federală Germană. Aici a devenit director al Institutului de Cercetări Sovietice Contemporane din Bonn, cîștigîndu-și notorietatea printre sovietologi odată cu apariția, în 1980, a primei versiuni a prezentei

lucrări. Astfel, Voslensky scrie privind din interiorul sistemului, bazându-se nu atât pe o bibliografie impresionantă, cât pe propriile percepții și cunoștințe, fără a eluda operele clasicilor (Marx, Lenin, Stalin).

Deși analiza pornește, oarecum clasic, de la Marx și Engels, autorul precizează clar că-i consideră părinți, primii mentori politici și educatori ai nomenclaturii pe Lenin și Stalin. În esență, demersul lui Voslensky poate fi integrat în ceea ce numim carte de sovietologie, iar, conform cuvîntului introductiv, maniera de lucru prefigurată este cea a creionării unei galerii de portrete.

Prima secțiune a volumului trece în revistă activitatea lui Marx și Engels. Legătura cu secolul XX este realizată cu multă abilitate. Autorul relatează că Marx avea obiceiul de a se întreba *Ce-i de făcut?* Cel care a răspuns frământărilor sale a fost Lenin. Acesta, "revoluționarul", împreună cu Stalin, "dictatorul", face obiectul părții secunde, privitoare la părinții nomenclaturii.

Următoarele capitole sînt declarate "diadohilor", succesorilor lui Stalin. Este vorba despre Beria, Malenkov și ceilalți membri ai conducerii P.C.U.S. din momentul morții georgianului, dar, mai ales, despre "reformatul" Hrusciov: evoluția sa de la stalinistul "fidel" la raportul secret și "debarcare". În fine, "epigonii", în frunte cu "imobilul" Brejnev, încheie lista.

Cariera lui Brejnev este interesantă pentru români și prin prisma episodului basarabean din cariera sa. Analizînd perioada în care Leonid Ilici a fost prim secretar la Chișinău, Voslensky face unele precizări utile asupra evoluției Moldovei dintre Prut și Nistru. Astfel, autorul vorbește despre raptul teritorial din vara lui 1940, despre deportările a sute de mii de moldoveni în Gulag, despre faptul că "limba moldovenească" nu diferă cu nimic de limba română, exceptîndu-se trecerea forțată la alfabetul chirilic. Bazîndu-se pe informațiile cuprinse în *Orizonturile roșii* ale lui Ion Mihai Pacepa, la pagina 123, Voslensky subliniază: "La ordinul lui Ceaușescu, serviciile de informații române au adunat date asupra rusificării Moldovei sub Brejnev. Apărea că între 1950-1952 acesta a deportat în Siberia peste un milion de români, pentru a-i înlocui cu ruși și ucraineni".

De asemenea, ca un amănunt nu lipsit de importanță, notăm faptul că șeful serviciului de propagandă al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei sub Brejnev era un "oarecare" Konstantin Cernenko. Seria portretelor "epigonilor" este continuată de "intermediarii" Andropov și Cernenko, precum și Gorbaciiov, identificat cu Perestroika.

Ultima parte a cărții lui Michael Voslensky, semnificativ intitulată *Viitorul*, este mai degrabă una de previziune, bazată însă pe o riguroasă analiză, într-un moment în care existau numeroase variante în care situația putea să se dezvolte. Insistăm aici numai asupra a două elemente. Primul este legat de transformările din sînul nomenclaturii în condițiile perestroikăi, pe care autorul o apreciază ca un joc la "ruleta rusească":

• "Schimbările în fruntea nomenclaturii sînt inevitabile, secretarii generali ai P.C.U.S. nu se pot sustrage legii generale: precum oamenii obișnuiți, ei sînt muritori. În țările de tip monarhic, schimbările au loc prin succesiune ereditară; în democrații, prin intermediul alegărilor. Sub regimul nomenclaturii, succesiunea este o «alegere» pur formală. În realitate, ea este rezultatul unei lupte pentru putere în sînul Biroului Politic și al Secretariatului Comitetului Central.

Aceste lupte antrenează întreaga nomenclatură. Membrii nomenclaturii, al căror scop în viață este de a cîștiga mereu o treaptă în plus în ierarhia conducătoare, sînt

participanți involuntari la acest joc de hazard foarte riscant. Regula constă în detectarea cât mai rapid posibilă a viitorului câștigător și de a te alătura acestuia. Miza este mare și este imposibil să te retragi din Partid, căci nomenclatura a adoptat o dată pentru totdeauna principiul după care «cine nu-i cu noi este împotriva noastră».

Nomenclaturii, de obicei atât de prudenți participă la jocul politic al «ruletei ruse»" (pag.347).

Postulînd că dictatura nomenclaturii este o reacție de tip feudal, Voslensky încheie cu un subcapitol care are un titlu profetic: *După Nomenclatură, libertatea!*

Gheorghe Onișoru

ELITELE TRANZIȚIEI ROMÂNEȘTI

Stelian Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite & societate*, Iași, Polirom, 1996, 200 p.

Violența este văzută de Stelian Tănase drept o certificare a imposibilului dialog dintre elite și societate în perioada ceaușistă, o consacrare a eșecului său în anii imediat următori lui 1989. În opinia autorului, eșecul revoluției noastre ar consta tocmai în perpetarea unor stări de lucruri antedecembriste și, în special, clivajului stat/societate rezultat din anihilarea oricăror structuri intermediare susceptibile să relativizeze controlul asupra individului. Insuccesul proiectului legitimant al elitelor comuniste și incapacitatea de autogeneză a societății civile nu făcuseră posibilă întâlnirea lor într-un spațiu al negocierii care să faciliteze - la fel ca în zona centrală a continentului - *transferul* de putere și nu sîngeroasa ei *cucerire*.

Prin articolele reunite în această carte, ni se propun o serie de explicații și ipoteze legate de anevoioasa tranziție românească, totul gravitînd în jurul absenței unui pact social atît între diferitele niveluri ierarhice ale elitelor politico-economice cît și în relațiile cu o societate civilă aflată deocamdată într-un stadiu embrionar. Printr-o constantă comparare a realităților românești cu cele din Polonia, Cehoslovacia și Ungaria, Stelian Tănase evidențiază felul în care *natura* regimului comunist (dictatorial sau doar autoritar) a determinat modul de "succesiune" la putere (negociere, demisie forțată ori violența reciprocă stat-societate) și mai influențează încă, ritmul tranziției. Realismul pe care regimurile comuniste central-europene l-au manifestat față de certitudinea unui experiment (marxist) ratat, a făcut posibilă emergența unei societăți "secunde", constituirea contra-elitei și afirmarea ei ca atare, acomodarea păturii guvernante cu ideea necesității de a negocia și de a-și asigura, astfel, o repliere "onorabilă" în sectorul managerial.

Conservatorismul "noii clase" promovate de Ceaușescu a făcut iluzorie fie și *ideea* de circulație a elitelor, refuzîndu-se categoric existența oricărei dizidențe și cu atît mai mult a unei contra-elite legitimate de un coerent program-alternativă. Alergică la orice punere în discuții a monopolului ei politic și economic, nomenclatura din imediata apropiere a "clanului" Ceaușescu va cădea victimă geloziei cu care și-a apărat privilegiile. Fricile ei sînt fricile *exemplare* ale comunismului, conștientizarea acelor pericole care îl puteau desființa ca teorie și practică a guvernării: *trecutul* (decî memoria), *posibila revoltă* a

maselor (deci contestarea milenarismului său), *deschiderea* (adică expunerea la examenul realității), complexul de culpabilitate sau, mai corect, teama de a fi *culpabilizat* (cu alte cuvinte, problema responsabilității), *pragmatismul* în subsidiar *antiutopic* (ideologia "decedată" se perpetua prin practica politică pe care o prescisesse). Deci frica de societate, refugiul în ideologie, tăierea violentă a oricărei punți de întoarcere spre dialog, au implicat dispariția acestei nomenclaturi odată cu sistemul de care s-a legat inextricabil. Întrucât selecționarea ei se făcuse pe criterii de *clasă* (deci ideologice) și nicidecum *profesionale*, decembrie 1989, i-a propulsat pe acei activiști pînă atunci ținuți departe de vîrfurile ierarhiei partinice: "noua nouă clasă" cuprinzînd tehnicieni, specialiști, ex-directori etc. Acești s-au substituit, parțial, vechilor culturnici recrutați de Ceaușescu după criteriul obedienței față de propria-i persoană și, în decembrie 1989 eliminați împreună cu acesta din prim planul politicii românești. Nomenclatura a reușit, deci, să se mențină "în top" doar în măsura în care și-a putut converti capitalul *politic* într-unul *economic* prin intermediul unei calificări profesionale superioare.

Totul stă sub semnul continuității... Tradițiile autoritariste și paternalismul etatist, relațiile politice personalizate pe care regimurile *ante-* și *post-*decembriste le-au cultivat sîrguincios, au făcut ca tranziția să rămînă o "întreprindere" de stat. Ca și predecesoarea ei, elita guvernantă a democraturii anilor '90 a preferat colaborării, controlul nemijlocit al societății, alăturînd cvasimonopolului economic al statului și cel al informației. Incapacitatea societății noastre de a-și sublima voința într-o veritabilă contraelită care să-i fie purtătoare de cuvînt, a făcut ca și după 1989, cele două segmente sociale - elită și societate -, isterizate într-un dialog al surzilor, să apeleze deopotrivă la "argumentul" ultim al violenței. Astfel, lucrurile nu s-au precipitat spre o schimbare care să îndreptățească uzitarea unor termeni din aria semantică a cuvîntului "revoluție", ci, dimpotrivă, anii '90 atestă o deprimantă continuitate: supraviețuirea mai mult sau mai puțin clandestină a vechii elite, dublată de evidenta debilitate a alternativei ei democratice. Nu poate surprinde, deci, "exorcizarea" noilor centre de putere abia conturate, supraviețuirea sistemului clientelar și mai ales a caracterului *oligarhic* al regimului. În definirea ei, "noua" burghezie românească are exnomenclatura drept reper obligatoriu: fie o include, fie îi este subordonată. "Creație" a statului, "noua" burghezie posedă o dubla identitate care i-a permis - în contrast cu zona central-europeană - să oscileze între cele două registre ale puterii: decizia și resursele. Un singur amendament: actualmente, alternativa la guvernare, sau mai corect spus, prezumția ei, face ca *proprietatea privată* și nu *funcțiile*, să garanteze privilegiile conservate.

Stelian Tănase întrevide deznodămîntul tranziției în imperativul *colaborării* elitelor, în renunțarea la proiectul excluderii reciproce din viața politică. Dacă acest scenariu conciliator ar fi fost viabil într-o perioadă pe care nu îndrăznim încă să o numim "Vechiul Regim", credem că în condițiile de azi, această "conlucrare" nu s-ar dovedi tocmai potențatoare din perspectiva ritmului schimbării și mai ales a purificării morale a scenei politice românești. Ideii de colaborare - greu de tradus acum în praxisul politic - i-am prefera autenticitatea unei competiții care să decidă calendarul alternației la putere în funcție de gradul de adecvare al programelor de guvernare la cerințele unei societăți civile emancipate (?) de sub tutela statului. Chiar și așa, nu putem să nu observăm că inițiativa primordială revine din nou statului, de vreme ce efortul autoformativ al societății civile și antiizolaționist al contraelitei care s-o reprezintă, rămîn, cu o funestă fidelitate, într-o zonă a subsidiarului. Această situație nu este altceva decît scadența plătită acutei lipse de cultură și practică

politică - singurele care ar putea acționa în mod eficace asupra mentalităților paternalist-autoritariste pe care nici contraelita românească nu și le reprimă, preferînd, în locul legitimării, un discurs victimizant. Sau, mai grav, dacă luăm în considerație scenariile pe care autorul ni le propune în finalul lucrării, putem conchide (liniștiți?) faptul că în ciuda celor șapte ani de la căderea comunismului - pe care atât de echivoc și de tămător îi numim "de tranziție" - nu putem formula încă o prognoză pertinentă. Totul este deci, posibil și deschis oricărui rezultat. Ne rămîne să credem că transferul de *putere* - alternativa democratică cu care ne autoflatăm din noiembrie 1996 - nu va mai fi, în mod obligatoriu și unul de *resurse*, așa cum s-a petrecut în 1989. Paritatea de forțe - politică pe de o parte, economică pe de alta - se va impune, sperăm, de la sine, îndepărînd pericolul unui cumul zdrobitor și încă posibil.

Andi Mihalache

A. D. XENOPOL DESPRE ELITA INTELECTUALĂ

Andi Mihalache

Inclus în seria preocupărilor xenopoliene vizînd evoluția elitelor noastre, fragmentul pe care îl propunem acum este cea de a doua parte a unui studiu apărut în "Revue Internationale de l'Enseignement" (1912). Este o propensiune analitică pe care o regăsim în lucrări de felul celor dedicate lui Nicolae Kretzulescu, biografia acestuia fiind paradigmatică pentru conduita social-politică a segmentului liberal al boierimii românești. Această facțiune "bonjouristă" s-a constituit - din perspectiva modernizării noastre - într-o incontestabilă elită națională prin refuzul încremerii în privilegiul genealogic, prin demersurile privind erodarea severelor cezuri mentale ale ansamblului social românesc, prin receptivitatea față de ideile novatoare ale veacului (egalitarism liberal, regim constituțional după model englez, împroprietărire printr-un modus vivendi între țărani și proprietari) și, mai ales, prin strădania "apostolică" de a le impune gândirii compatrioților.

În prima parte a acestei lucrări Xenopol schițează un curriculum vitae al modernității noastre culturale pornind de la premisele unității lingvistice a românilor, cultivați sau nu, a afinităților pe care aceștia - în special cei din Regat - le-au resimțit, pe filieră latină, față de limba și modelul cultural francez. Doar în Transilvania și Bucovina "alternativa" germană concura cu mai mult succes preponderența culturală a Franței. Totuși, observă el, "în ciuda influenței politice și economice a Germaniei care, de patruzeci de ani a devenit tot mai evidentă în România, influența socială și intelectuală a Franței s-a menținut, am putea spune, intactă". Xenopol evidențiază unitatea de limbă a românilor de oriunde ar fi, atît în registrul popular cît și în cel cult, insistînd asupra comuniunii dintre cele două planuri lingvistice: "limba română posedă deci, calitatea de a fi organul de comunicare a gândirii de la vîrf și pînă la baza ierarhiei sociale".

Față de cultura transilvăneană, comunitară, pragmatică, euristică și deci susceptibilă comunicării dintre intelectualitate și țărănimă, Xenopol constată faptul că în Regat, cultura tindea spre autosuficiență, lipsită fiind de audiență și finalități sociale imediate. Cele două zone geografice menționate se deosebesc în ceea ce privește socializarea proiectului intelectual. Spre deosebire de Ardeal, demersul intelectualilor din România liberă înfrîza să-și anunțe reușita întrucît,

afirma Xenopol, țaranul român este "absolut indiferent la tot ceea ce ține de organismul din care el face parte". "Abis intelectual" este termenul pe care istoricul îl utilizează pentru a caracteriza relația dintre intelectualitate și clasele inferioare din Regat. Oricît ar fi de paradoxal "asistăm la spectacolul foarte curios al unui popor unificat în spirit prin aceeași limbă dar separat aproape complet în două corpuri distincte prin toate celelalte elemente de civilizație". Dar cum conștiința colectivă a unei națiuni nu se cristalizează doar prin exerciții livrești solicitînd tuturor claselor sociale să se unească în jurul unui interes comun, Xenopol își continuă demersul critic oprindu-se asupra gradului de participare și independență pe care elementul românesc îl are în toate ramurile de activitate și mai ales în creația culturală. Departate de a se entuziasma, Xenopol nu ezită să impună oricărui reviriment românesc examenul unei evaluări critice, oricît de promițător s-ar fi arătat acesta în economia proiectului de modernizare a României.

În spirit junimist, el vede în imitația entuziastă a modelului cultural francez și în dependența economică față de Occident, cauzele subdezvoltării noastre și ale lipsei de personalitate pe care cultura românească o manifestase din plin. În comparație cu exemplara comunicare dintre intelectuali și societate din Transilvania, Xenopol evidențiază o Românie liberă însă ruptă în două identități divergente. Pe de o parte, "înalta societate" autoidentificată cu țara, înstrăinată cultural prin asimilarea mecanică și prin imitarea sterilă a producțiilor gîndirii franceze în special și doar episodic a celei germane. Iar pe de altă parte, "restul"... majoritar al țărănimii apatice din punct de vedere civic și ostilă "modernismului" sau, mai curînd, promotorilor lui - proprietarii -, întîrziată într-un tradiționalism aproape pravoslavnic. În concepția lui Xenopol, această disparitate la nivel național-cultural, are drept cauză proverbiala inapetență a elitelor românești pentru activitățile pur lucrative - lăsate, cu "generozitate", străinilor care dominau astfel atît cultura cît și economia românească - și preferința obstinată pentru funcțiile publice. Astfel, procesul de afirmare națională nu a putut beneficia, potrivit lui Xenopol, de prezența unei "stări a treia" românești, care să-și asume transpunerea, în mentalul colectiv, a ideilor de emancipare socială și națională.

INTELECTUALITATEA ROMÂNEASCĂ*

A. D. Xenopol

Francezii care vizitează România - și cea mai importantă dintre aceste vizite a fost aceea a celor 200 de excursioniști conduși de Louis Olivier (a cărui moarte prematură a marcat profund poporul român), sub auspiciile publicației "Revue générale des sciences" - atunci când pătrund în saloanele înaltei societăți din București, din Iași și din oricare oraș de provincie, nu se simt prea departe de țară. Aranjamentul și decorul, casele, mobilele, mesele, serviciul, totul e șlefuit, mai mult sau mai puțin fidel după modelele franceze. Dacă-și aruncau ochii spre un dulap cu cărți, deseori vedeau lucrări franceze. Mesele și etajerele sînt pline de reviste și ziare pariziene și de ultimele noutăți ale romanului și comediei franceze. Limba care poate fi auzită peste tot este franceza iar problemele care se discută, politice, literare și artistice, sînt cu siguranță cele care, în același moment, pasionează publicul francez. Dintre istoriile tuturor popoarelor, cu excepția propriului popor, oamenii din înalta societate românească o cunosc cel mai bine pe cea franceză.

Străinul va fi, între altele, surprins de cultura destul de solidă și de variată pe care o va înfîlîni în cazul multor bărbați și femei din lumea bună, cultură pe care, deși și-au însușit-o nu doar în Franța, ci și în alte țări, o discută mereu prin intermediul limbii franceze care, așa cum am observat deja, prin influența ei suverană, îi obligă chiar și pe cei care și-au făcut studiile în altă parte să se supună cerințelor sociale și să vorbească franceza după întoarcerea în România.

Această cultură pe care românii și-au apropiat-o atît în Franța cît și în Germania, a ajutat mult la ridicarea materială și intelectuală a țării. Nu numai că moravurile au fost total schimbate prin înlocuirea vechiului aspect oriental și grecesc al societății românești cu unul occidentalizat dar mai ales diferitele ramuri de activitate privată și publică au făcut progrese cu adevărat surprinzătoare dacă ne gîndim la faptul că civilizația occidentală nu a fost introdusă mai profund la români decît începînd cu domnia lui Alexandru Cuza (1859-1866), în timpul căreia s-a realizat faptul capital al renașterii românești: unirea celor două Principate, Moldova și Valahia. Această civilizație nu datează deci decît de vreo jumătate de secol și în acest scurt interval de timp nu numai că toate marile invenții moderne au fost introduse în țară dar ceea ce este mai remarcabil este faptul că străinii care, la început, au fost chemați în România pentru a construi drumuri, poduri, căi ferate,

* Extras din *Revue Internationale de l'Enseignement*, mai-iunie 1912.

telegrafe, pentru a organiza armata, spitalele, școlile, penitenciarele, au fost prompt înlocuiți prin localnici formați în școlile Occidentului, unde ei au învățat nu numai să mînuiască aceste instrumente ale civilizației, ci, în parte, să le și construiască. Corpul de ingineri români a fost la înălțimea acestei considerabile sarcini întrucît cei care au construit marele pod peste Dunăre, docurile de la Brăila și Galați ca și o mare parte a căilor ferate care străbat România, au fost ingineri din țară. Școala de poduri și șosele de la București este una dintre cele mai bune din Europa deși românii nu încetează nici acum să adune cunoștințe tehnice din marile școli ale Occidentului.

Alte ramuri ale activității naționale care au urmat un mers ascendent sînt următoarele:

În ce privește reorganizarea armatei începută cu ajutorul unei misiuni militare franceze, în timpul lui Cuza, ea se va accelera sub supravegherea personală a regelui Carol I. La 11 ani de la preluarea destinului țării, în 1877, această armată va da o probă strălucitoare a calităților sale, de la instrucția corpului de ofițeri la bravura de orice moment a soldaților, în războiul pentru independență, în care intervenția ei cerută într-un moment de mare pericol pentru ruși, va aduce victoria drapelului nostru. De atunci armata română n-a încetat să progreseze, ca instrucție și disciplină și, mai ales cea din urmă, a fost greu încercată în 1907, atunci cînd primejdioasa revoltă a țăranilor a dus România la doi pași de pierzanie. Ea nu a fost salvată decît prin obediența trupelor care n-au ezitat nici un moment să lupte contra fraților lor, țăranii revoltați.

Justiția a luat și ea parte la progresul țării. Tribunalele de toate gradele, independent de organizarea lor care a variat destul de mult de la reforma din 1864, s-au ameliorat continuu ca urmare a afluenței crescînde a elementelor dotate cu cunoștințe juridice mai profunde și, în același timp, mai preocupate de demnitatea de magistrat, astfel încît, astăzi, magistratura română se distinge atît prin cultura spiritului său cît și prin calitățile ei morale. Corpul avocaților, profesiune foarte lucrativă în România, cuprinde elemente care pot fi plasate alături de marile somități ale baroului european, prin erudiția în materie de drept, prin talentul de expunere și prin elocvența lor. Cariera de avocat deschizînd calea cea mai scurtă spre funcții publice și politice, constituie profesiunea cea mai cultivată din țară. Această predominanță a avocaturii în viața publică are însă și consecințe nefavorabile căci îi conferă un rol mult prea mare în conducerea treburilor țării.

Școlile au avut și ele un mers ascendent. Cele două Universități, din București și Iași numără mai mult de 120 de profesori dintre care mulți au o reputație europeană și 3 800 studenți (București: 70 de profesori și 3 000 de studenți). Studiile superioare putînd fi urmate acum și în țară, exodul tineretului spre Universitățile străine este mai puțin puternic decît altă dată deși există încă un număr considerabil de studenți români în școlile cele mai reputele ale Occidentului. Instrucția primară este încredințată institutorilor ieșiți din școlile normale, mult mai bine pregătiți decît

înaintașii lor. Doar instrucția secundară este încă ezitantă și aceasta datorită tendinței nefericite de a supraîncărca programele de toate felurile cu noțiuni utile și inutile, care chinuie spiritul copiilor, surmenează pe cei silitori și-i paralizează complet pe cei mai puțin dotați. Viciile sistemului de instruire în România sînt, pe de o parte, faptul că nu se mai interesează de țăranii care uită curînd ceea ce au învățat la școală iar pe de altă parte, faptul că așezămintele de instruire ale Statului nu pregătesc elevii în vederea unor funcții publice. Avem, pe de parte, un anumit număr de analfabeți iar pe de altă parte o pleoră de aspiranți la carierele publice.

Aici este mare slăbiciune a civilizației române. Românii și-au ascuțit spiritul, de timpuriu, prin studiu și cultură, lucrează independent și ocupă posturi publice: Facultățile de Drept furnizează avocați, fiind cele mai puternice surse pentru carierele de stat. Cele de Medicină furnizează candidați pentru posturile de medici din spitale sau angajați ai serviciilor sanitare ale statului, ale departamentelor și comunelor. Facultățile de Litere și Științe oferă profesori pentru școlile secundare. Cei care trăiesc din simpla exercitare a profesiunii pentru care au studiat, pot fi numărați pe degete, exceptînd avocații de talent care, prin politică, ajung la situații de invidiat. Surprinzător este să vedem numeroase școli create tocmai pentru a stopa această mișcare spre funcțiile publice, contribuind, de fapt, la accelerarea ei. Astfel, școlile de comerț furnizează funcționari pentru Banca Națională și cele 32 de sucursale; cele de artă și meserii, de maiștri și muncitori în atelierile căilor ferate care în România sînt în întregime proprietatea statului. Și chiar școlile de agricultură, supraveghetori sau șefi de lucrări în fermele model și profesori de agricultură în școlile inferioare de aceeași natură. Toate aceste școli speciale, create în scopul de a dirija activitatea națională spre cariere practice, nu pot stopa puternica presiune socială creată și fortificată de prejudecăți înrădăcinate de secole prin care se apreciază doar ocupațiile girate de autoritatea guvernamentală. În acest aspect stările de lucru deloc mulțumitoare continuă să persiste. Cîțiva comercianți și industriași români pe care abia îi distingem din masa străinilor nu fac decît să-și lase urmașilor agoniseala. Fii se grăbesc să mărească această avere făcută la teighea și să se lanseze în carierele publice spre care accesul este deschis prin studiile plătite de părinții lor. Fiicele, bine dotate ca zestre, au rolul de a reda strălucirea blazoanelor acelor fii căzuți în mizerie și toți acești urmași de burghezi, îmbogățiți din comerț și industrie acced în *high life*-ul societății unde fac uneori o figură bună prin cultura pe care și-au însușit-o. Pentru a înțelege pînă unde merge această tendință a spiritului public trebuie să se știe că guvernul liberal care tocmai a părăsit puterea este cel care a organizat cele mai multe școli speciale în intenția de a întoarce tineretul de la vîntoarea de funcții și, în același timp, a luat o altă măsură poate mai eficace, și poate cu același rezultat, aceea de a extinde inamovibilitatea multor clase de funcționari care pînă acum puteau fi înlocuiți după plac și reducînd astfel numărul locurilor disponibile. Însă liberalii și-au tăiat singuri craca de sub picioare. Negăsind unde să-i plaseze pe noii recruți politici, a fost nevoit să creeze locuri noi

și să împovăreze bugetul, în mai puțin de patru ani, cu suma de 25 000 000, destinată acoperirii cheltuielilor cerute de aceste locuri nou create.

Clasa cultivată a românilor din România liberă nu a muncit deci independent și nu a manifestat acel zel specific celor care prezidează conducerea și guvernarea societății. Producerea reală o bogăției, cea obținută din sol sau din transformările materiei, a fost lăsată, pe de o parte, țaranilor, iar pe de altă parte, străinilor. Țăranii cultivă pământul, iar străinii exploatează munca lor ocupându-se, între timp, cu industria și comerțul. Românii nu practică aceste profesii decât într-o mică măsură, marile stabilimente, cele care obțin beneficii considerabile, negăsindu-se decât cu totul excepțional în mâinile lor. Exportul cerealelor care constituie cea mai mare sursă de bogăție a țării, se efectuează de asemenea pe filiera marilor comercianți străini din Brăila și Constanța. Importul mărfurilor nu se găsește nici el în mâinile autohtonilor. Exploatarea pădurilor și cea a petrolului care au luat proporții considerabile, sînt întreprinse, de asemenea, de societăți capitaliste străine. Fabricile fondate în România de la promulgarea legii portejării industriei, în 1887, sînt aproape toate în proprietatea societăților străine. Casele de comerț "cu amănuntul" ca și prăvăliile de diferite feluri sînt, aproape jumătate din ele, în mâinile străinilor. Dacă adăugăm tuturor acestor realități faptul că datoria publică a României care crește, cu împrumuturile funciare, la mai mult de 2 000 000 de franci, este contractată în întregime în afara granițelor, nu vom putea nega că România depinde mai mult de cît ar fi indicat de cooperarea cu exteriorul.

Oricum, nu putem priva țara de capital. După regimul de spoliere sub care am trăit timp de secole, nu vom putea închide porțile capitalurilor străine întrucît cea mai mare parte a ameliorărilor introduse cum ar fi caile ferate, flotilele de comerț, edificiile publice, lucrările edilitare, sînt datorate acestor capitaluri. Fără concursul lor, bogățiile noastre, cum ar fi petrolul, de exemplu, ar fi rămas și acum neexploatate dar *est modus in rebus*. Apoi progresul țării cerea ca aceste surse de venituri să se întoarcă treptat în patrimoniul național. Am enumerat pe scurt diferitele ramuri de activitate care au fost destul de prompt naționalizate (p. 15). Să observăm totuși că toate aceste ocupații erau mai mult sau mai puțin *în relație cu Statul*. De îndată ce a fost vorba de muncă liberă neasociată cu ideea de autoritate, ea a fost respinsă de către compatrioți și tot mai mult abandonată de străini. Aceasta a mers atît de departe încît de cîtva timp, în exploatările agricole mai întinse, arendarea marilor proprietăți a fost de asemenea "acaparată" de străini. Fermierii români care făceau o clasă destul de importantă acum vreo 30 de ani aproape că au dispărut din nordul țării, din Moldova de Sus, de unde ei au fost înlăturați puțin cîte puțin de către elemente străine care exploatează acum cea mai mare parte a acestei regiuni. În restul țării, fermierii străini: evrei, greci, bulgari, germani sînt remarcați într-un număr mare căci proprietarii de pământ care sînt în cea mai mare parte români nu-l exploatează personal decât extrem de rar. Ei îl arendează și nu se interesează decât de obținerea unor prețuri din ce în ce mai mari fără a se îngriji de

ameliorări care ar trebui introduse în proprietățile lor, hărăzindu-le astfel, unei exploatari exagerate care slăbește fecunditatea solului.

- Acest dezinteres al clasei cultivate din România liberă pentru ocupațiile productive, constituie partea slabă a civilizației acestei țări, o mare greșală în modul de a privi viața. În timpurile noastre, cînd intensitatea producției economice este măsura forței unui popor această îndepărtare a părții cultivate a poporului - aceea care trebuie să-și asume răspundere pentru direcționarea activității naționale - de la participarea în muncile realmente productive, constituie un veritabil pericol pentru existența țării. Din acest punct de vedere, trebuie îndreptate toate eforturile pentru responsabilizarea clasei luminate care determină această stare de lucruri, pentru impulsivarea ei în ideea de a o face să renunțe la intrigile inerente funcțiilor publice în favoarea ocupațiilor mai bine renumerate și mai profitabile întregului din care face și ea parte. Această situația atît de critică a condițiilor materiale ale existenței nu se regăsește la românii supuși, sistematic excluși de la funcțiile publice și astfel orientați spre ocupațiile productive atît de disprețuite de către românii liberi.

Să studiem acum manifestările supreme ale vieții popoarelor cele care le caracterizează civilizația, care dau măsura forței lor intelectuale și le fixează locul pe care îl ocupă în progresul umanității: Științele, Literalele și Artele.

Știința aplicată a făcut în România progrese foarte sensibile îndeosebi în ceea ce privește matematicile și construcțiile care se bazează pe ele, ocupații care pot fi ușor legate de posturile renumerate de Stat. Aplicațiile electricității preocupă de asemenea, un mare număr de ingineri chiar în domeniul locomotiei sau tracțiunii vapoarelor. Dar această știință aplicată nu va progresa decît în acel moment în care construcția mașinilor la care ne referim va avea loc în țară și acestea nu vor mai fi importate din străinătate. Fabricarea instrumentelor și aparatelor electrice a fost încercată în atelierul atașat de laboratorul profesorului de electricitate al Facultății de Științe din Iași, d-l Dragomir Humuzescu. În ceea ce privește aplicațiile de chimie ele sînt mai puțin practicate în România. Există cîteva fabrici de produse chimice dar proprietarii, ca și personalul conducător, sînt străini. Cîțiva ingineri români sînt atașati exploatărilor petrolifere dar societățile străine care posedă sonde le pun în funcție mai ales cu specialiști din țările lor.

Știința teoretică este destul de bine reprezentată în Universități prin profesori de diferite discipline. Deși acești profesori nu fac altceva decît să expună, cu talent cuceririle obținute în domeniul adevărului prin munca și ingenuozitatea savanților europeni, unii dintre ei au început să contribuie cu propriile forțe la progresul cunoașterii științifice și multe reviste occidentale au publicat lucrări originale, pe diverse teme, datorate savanților români. Aceste lucrări din domenii cum ar fi matematicile, fizica, chimia, ating chestiuni de interes științific general. Pentru științele care studiază pămîntul și oamenii savanții români s-au legat în mod necesar de cunoașterea țării lor prin aplicarea principiilor științifice la diferitele probleme

locale care pot ajuta studierea naturii înconjurătoare. Astfel că, geografia, geologia, fauna și flora României, zăcămintele sale minerale și bogățiile metalurgice, istoria poporului român și a raporturilor lui sociale au constituit obiectul investigațiilor mai mult sau mai puțin aprofundate din partea oamenilor de știință ai țării.

Sub raport științific, românii arată deci o deosebită dispoziție de asimilare a cunoștințelor dobândite prin muncă seculară de către occidentali, aplicând aceste cunoștințe la studiul țării lor și încep a se ridica în ierarhiile superioare ale științei creatoare de noi adevăruri. Din acest punct de vedere ei sînt încă la primii pași. Dar aceasta este calea cea bună.

În domeniul frumosului, încorporat în diferitele forme în care se prezintă artele, românii au procedat aproape în același mod ca și în cazul științelor. Ei au dobîndit, în școlile străine, principiile și procedeele utilizate pentru reproducerea frumosului și au aplicat aceste metode pentru a reda frumoasele forme în care se prezintă natura română. În pictură și în rudimentele de sculptură pe care românii le-au produs pînă azi, tipologiile și peisajele țării au furnizat tema principală a artiștilor dintre care cel mai mare a fost, incontestabil, pictorul Grigorescu, prin tablourile sale care reproduc poezia satului românesc.

Ceea ce românii încearcă să facă în domeniul arhitecturii este încă mai demn de remarcat. După imitarea și copierea modelelor străine, arhitecții români au conștientizat faptul că ar putea găsi o nouă notă de frumusețe arhitectonică în crearea unui nou stil original românesc prin utilizarea elementelor conținute în vechile edificii ale bisericilor și mănăstirilor, ca și în cîteva resturi de locuințe private. În ultimul timp, *stilul românesc* a devenit foarte la modă atît prin construcțiile mari cît și printr-un anumit număr de case. Observăm totuși că acest stil, care ține de cel bizantin ca și de cel arab și armean, prezintă, în ciuda originalității, cîteva aspecte apăsătoare, din pricina coloanelor prea scurte, a bolților prea aplatisate, a galeriilor sale prea sumbre, a ferestrelor și porților prea strîmte. Ar trebui ca arhitecții să finiseze aceste elemente, și, conservîndu-le originalitatea, să le dea mai multă lejeritate și mai multă zveltețe, căci numai astfel stilul românesc va putea introduce noi forme de frumusețe în arta de a construi. În mod incontestabil, în această reproducere a coloanelor, bolților, arhitavelor și capitulurilor de la biserici și vechi mănăstiri ca și în modul de construire al locuitorilor de altădată, sînt elemente evident destinate să reînnoiască arhitectura timpurilor noastre cu condiția unor prefaceri după exigențele esteticii moderne. Este o vastă perspectivă care se deschide artei de construire la români și poate chiar în Europa. Ar trebui însă ca cei care o practică să nu înceteze a o cultiva și a o perfecționa pentru a extrage din ea toată frumusețea de care e susceptibilă. Să ne gîndim că admirabila coloană greacă nu a ieșit din prima izbucnire a profunzimilor sufletești ale poporului grec ci au trebuit multe tatonări înainte ca formele tot mai perfecte ale ordinilor să îmbodobească templele.

Cît despre muzică, numeroși români, bărbați și femei, s-au distins ca executanți, cîntăreți, violoniști, pianiști, ajunși adeseori la o justă celebritate mondială. Chiar și creația corală a căpătat la noi o extindere considerabilă iar în ceea ce privește calitățile de ansamblu și finețea execuției, corurile bisericilor românești pot concura cu cele din alte țări. În general, muzica este mult practică la români și ceea ce e mai remarcabil este gustul pentru muzica clasică răpîndit în medii în care nu te-ai aștepta să-l întîlnești.

Dacă vom privi însă mai de aproape, vom găsi umbrele acestui tablou. Mai întîi, în ciuda celor două conservatoare de muzică, cel de la București și cel de la Iași, datînd de mai bine de 50 de ani, România nu are încă o orchestră formată din aceste școli. Cea din București, care poartă numele orchestrei Ministerului Instrucțiunii Publice este excelentă dar cea mai mare parte a artiștilor care o compun sînt străini. Muzica de cameră este de asemenea reprezentată la București printr-un cvartet însă doi dintre instrumentiști sînt străini. Singurele orchestre cu adevărat naționale sînt "Lăutarii țigani" care s-au modernizat însă complet prin studii muzicale făcute în conservatoarele țării. Impetuoșitatea și strălucirea execuției lor captivează chiar auditoriul cel mai rafinat. Însă fragmentele care se execută sînt de obicei compoziții naționale, arii de dans și cîteva uverturi. Muzica clasică nu este aproape de deloc abordată. Datorită acestor stări de lucruri, românii nu pot avea încă o operă națională fiind obligați să recurgă mereu la opera italiană pentru a suplini absența muzicii dramatice.

Cea mai mare slăbiciune în ceea ce privește muzica aparține compozitorilor români. În afara cîtorva arii de dans, a cîtorva romanțe și a unor transpuneri de muzică populară, creația muzicală românească este un lucru absolut rar. Nu există încă un compozitor român de reputație universală. De asemenea, puțini au încercat să transpună în forme clasice specificitatea muzicii românești. Celebrul violonist român, primul premiat de Conservatorul din Paris, d-l George Enescu, a scris un fragment admirabil ca factură și orchestrație, "Poema română", dar nu e altceva decît un potpuriu de mare ținută pe tematica națională, în timp ce noi am vrea o muzică de genul celei create de Chopin, Smetana sau Glinka, în care, dincolo de formele marii arte, răzbat accentele muzicii naționale. Celelalte compoziții ale d-lui Enescu prin care el s-a impus publicului parizian sînt creații după gustul muzicii artistice moderne care nu au nimic în comun cu specificul românesc. Domnul Eduard Caudella, ex-directorul Conservatorului din Iași, a scris cîteva opere pe librete românești. Fără a discuta calitățile lor muzicale, aceste opere n-au fost reținute în repertoriu, nici în România, unde sînt cîntate de trupe improvizate, nici la Viena, unde una dintre ele a fost jucată.

Singurul domeniu al frumosului în care românii au creat opere durabile este poezia. Cei mai mari poeți ai poporului român, Vasile Alecsandri și Mihai Eminescu, ambii decedați la sfîrșitul secolului trecut, s-au inspirat din frumosul cel mai pur, încorporîndu-și concepțiile în forme naționale și în cea mai frumoasă și mai

originală limba română. Pentru a gusta din plin frumusețea creațiilor lor ar trebui citiți în original ceea ce nu e posibil decât foarte rar în cazul străinilor de vreme ce limba română nu este un idiom mondial. Traducerile, ca orice traducere a unei opere poetice de altfel, nu pot să ofere decât un reflex îndepărtat al valorilor. Scrierile, nu numai ale celor doi corifei ai poeziei românești ci și ai unei întregi pleiade de poeți apăruiți după ei, sînt opere remarcabile din toate punctele de vedere care din păcate rămîn închise în granițele limbii care le-a născut și nu pot mișca profund decât sufletul aceluiași popor în sînul căruia au văzut lumina zilei. Opera magistrală a Elenei Văcărescu, "Rapsodia Dîmboviței", poate, să dea singură o idee despre acordurile noi pe care lirica românească le produce acum. Ceea ce face poezia noastră atît de perfectă este frumusețea formei, versul românesc fiind puternic ritmat și nu doar silabic cum este cazul versului francez, german sau italian. Acest ritm care a fost făcut posibil prin marea varietate în accentul cuvintelor, dau versului o armonie comparabilă cu cea a vechiului vers, chiar dacă era nerimat, și această armonie mai sporește încă atunci cînd rîna vine să se adauge ritmului. Această formă care nu poate fi redată în altă limbă face traducerea din română mai dificilă decât cea din alte limbi. Traducerea răpește versului românesc muzicalitatea care, însoțind succesiunea ideilor, îi dă această profundă rezonanță care face din poezia versificată o limbă a zeilor.

Dacă ne vom referi la operele dificile în proză, cum ar fi nuvela și romanul, vom constata că cea care a înflorit la români este prima, deoarece romanul pretinde mai multă muncă și mai multă întrebuintare a facultății imaginative, în timp ce romanul este mai rar abordat și mai puțin reușit. În ceea ce privește teatrul, el a fost alimentat pînă nu demult aproape exclusiv cu piese franțuzești, traduse, localizate sau imitate. Din cînd în cînd, o inspirație națională izvorîta din peripețiile istoriei sau stările sociale ale românilor a venit să dea o notă originală repertoriului. Aceste opere n-au trecut însă frontiera și nu s-au jucat în altă parte decât la români. Ceea ce împiedică dezvoltarea tuturor acestor genuri este influența prea mare pe care Franța o exercită asupra spiritului român. Societatea cultivată care vorbește franceza, crescută după gusturile franceze și hrănită cu frumusețile literare pe care Franța nu încetează a le răspîndi peste tot, nu s-ar putea mulțumi cu imaginile atît de palide ale creațiilor românești. Operele literare românești nu sînt cumpărate, piesele românești nu sînt gustate. Literatura nu-ți poate procura o carieră în România. Ea nu constituie decât o ocupație secundară, de divertisment, pe care cei dotați cu talent literar o practică în afara îndeletnicirilor lor obișnuite. Adesea ele constituie un suport al ascensiunii în viața politică. Societatea cultivată se hrănește din gîndirea franceză și se delectează cu creațiile ei. Nuvela, romanul, teatrul francez, citit sau jucat, constituie distracțiile acestei societăți în timp ce operele românești de același gen sînt neglijate anume de cei care ar avea mijloace materiale pentru încurajarea lor.

O reacție s-a produs, de asemenea, în acest domeniu. Straturile cele mai adânci ale societății orașelor se ridică fără încetare printr-o cultură specifică spiritului lor, mai puțin legată de gândirea franceză. Operele naționale încep a găsi cititor și admiratori în acești recruți ai culturii. Bibliotecile ieftine beneficiază de editările mai multor librari ceea ce indică în mod clar revirimentul acestor spirite. Piese de teatru cu caracter național sînt la fel de gustate de această ariergardă a civilizației românești. Această mișcare pare a se impune forțat chiar și în alte societăți. La o reprezentație de binefacere în care diletanții din înalta societate nu puseseră în program decît piese franțuzești, "naționaliștii" au produs o încâierare în care nici doamnele din înalta societate nu au fost cruțate. Poliția a trebuit să intervină și s-a vărsat sînge.

Ne rămîne să ne ocupăm de o disciplină capitală pentru progresul civilizației, disciplină care a avut menirea de a susține, de a dirija și corija producția intelectuală a popoarelor și anume *critica*. Cunoaștem maxima: "Critica e facilă și arta e dificilă". Credem că o critică bine făcută și utilă progresului nu este o afirmație gratuită pentru că se poate măsura gradul de civilizație al unui popor și după felul în care se folosește de critică făcînd-o să ajute la dezvoltarea gândirii.

În România, critica a fost mai întîi aplicată faptelor și personajelor, domeniu de unde a fost transferată în tărîmul literar. Jurnalul din prima perioadă a renașterii românești, 1828-1848, nu se ocupau decît de evenimentele politice înșă timpul celei de-a doua perioade, 1848-1866, găsim suficiente exemple de critică aplicate producțiilor literare sau artistice, cum ar fi dările de seamă (foarte bine făcute) ale reprezentațiilor teatrale semnate de Alexandru Filimon și foiletoanele ziarelor din epocă. Critica politică suferea înșă, prin înșăși natura sa de o slăbiciune iremediabilă, aceea de a se ocupa în primul rînd de elementul personal și de a uita uneori complet adevărul pe care ea ținea să-l aducă la lumină. Erau, într-adevăr, organele unor partide politice cărora nu le putem pretinde obiectivitatea și imparțialitatea indispensabile oricărei opere de critică binefăcătoare. Pasiunea îneca adevărul în oceanul ranchiunilor.

Viața politică a românilor va cîștiga cu atît mai mult în intensitate pe măsură ce destinele lor deveneau mai independente de puterile europene. Această intensitate se manifesta prin constituirea mereu mai concentrată a partidelor politice și prin polemica tot mai acerbă a ziarelor lor. La început interesul de partid era uneori uitat cînd era vorba de interesul național dar pe măsura trecerii timpului s-a văzut tot mai mult că spiritul de partid domina și deforma toate concepțiile. În zilele noastre, această rivalitate a atins un asemenea grad, încît un partid sau un ziar s-ar crede dezonorat dacă n-ar scuipa foc și flăcări contra tuturor actelor și contra tuturor personalităților partidului opus. Polemica jurnalelor a coborît atît de jos încît injuria și calomnia au devenit mijloacele cele mai uzitate. Aceste lucruri sînt la fel de cunoscute în Franța. Înșă acolo, în Franța, organele care au recurs la asemenea arme

de luptă nu sînt decît excepții în timp ce în România toate partidele și toate ziarele le folosesc în mod obișnuit. Jurnalurile care aduc cele mai mari injurii sînt cele mai gustate de public, a cărui spirit a fost corupt prin această perversitate a cuvîntului.

Această luptă împinsă pînă la paroxism își găsește explicația în starea socială a României și în sistemul său administrativ. Cea mai mare parte a românilor cultivați sînt, așa cum am văzut, mari amatori de funcții publice, circumstanță care îi împarte în două tabere rivale: una care ar putea fi numită *beati possidentes* și cea a "însetaților". Această imixtiune a interesului personal în luptele politice le oferă caracterul atît de dușmănos, atît de ireductibil, cu atît mai mult cu cît toate ramurile de activitate națională sînt contaminate de politică. Politica este cea care determină avansarea ofițerilor în grad, care facilitează pătrunderea profesorilor în învățămînt, a medicilor, inginerilor, avocaților în posturile rîvnite, care influențează numirea sau avansarea judecătorilor, care înlocuiește prefectii de districte și de poliție, primarii și adjuncții lor, consiliile departamentale și comunale, directorii instituțiilor de Stat: poște și telegrafe, servicii sanitare, vămi, închisori, căi ferate, bibliotecari și chiar directori de teatru. Totul e modificat de la bază la vîrf odată cu schimbarea ministeriatului fără vreo preocupare pentru dezordinea în care cad aceste servicii prin această schimbare nu numai a direcției supreme ci și a "roțițelor" secundare.

Această stare de lucruri explică pe de o parte animozitatea care divizează partidele politice, iar pe de altă parte influența pe care ele o exercită asupra criticii literare, introducînd în aceasta virusul corupător care vatămă tot ceea ce atinge. Dacă un medic, un avocat, un inginer, adesea un candidat la o catedră de profesor universitar, vînează un post în virtutea unei lucrări, ziarele politice se concentrează asupra chestiunii și colaboratori care nu sînt în nici un fel calificați să se pronunțe asupra meritului sau nemeritului operei în chestiune, profitînd de vîlul anonimatului, ridică în slăvi valoarea candidatului prieten sau denigrează în modul cel mai violent candidatul inamic. Înțelegem că în asemenea conjuncturi nu este vorba de o chestiune de critică obiectivă ci doar de interes personal care capătă falsele culori ale criticii științifice. Acest sistem este imitat de către candidații rivali la premiul Academiei Române care, prin prietenii lor, redactori la ziare, se aruncă asupra operei contracandidaților. Singura diferență este că în acest caz nu este vorba de un interes politic ci de unul mai meschin - interesul material care urmează, totuși, exemplul luptelor politice.

Într-o asemenea stare de spirit, înțelegem cum critica literară și științifică propriu-zisă trebuie să fie la fel de viciată în esența ei, cu atît mai mult cu cît politica nu ezită a se amesteca în aprecieri în care nu ar avea ce căuta. Într-adevăr, orice autor trebuie să aparțină ori să simpatizeze, mai mult sau mai puțin, un partid politic. Dacă autorul este o femeie, ea trebuie să se sprijine pe un bărbat din familia ei, un soț, un tată, un frate, pe un grup oarecare. Aceasta este suficient pentru ca ziarele partidelor opozante să critice tot ceea ce adversarul lor creează căci există un mare

interes de a arăta că partidul opus este lipsit de valori literare și științifice, că nu are în funcții decât oameni de proastă calitate, pungași, escroci ori saltimbanci politici. Un partid trebuie să murdărească reprezentantul celui alt partid în ochii opiniei publice, dincolo de orice limită, căci se înțelege că nu e permis-unui autor care nu face parte din grupul respectiv să obțină stîmă generală.

Este clar că pentru a ajunge la un asemenea scop, nu vor exista dificultăți legate de alegerea căilor. Orice e bun pentru deformarea "adversarului". Sînt ridiculate imaginile, metaforele utilizate de acesta în poezie. Sînt reproduse pasajele criticate deturnîndu-se textele. Dacă un savant român s-a distins în străinătate prin cursurile sau descoperirile sale, se susține peste tot că s-a făcut de rîs și și-a ridiculizat țara. Sînt urmărite chiar și obiceiurile lui, modul în care se îmbracă, ce mănîncă, ce bea. Se rîde pe seama defectelor lui fizice. Este atacată familia, soțiile sînt expuse calomniilor vizînd viața intimă și toate acestea pentru a dovedi că lucrarea de care este vorba nu merită să fie citită ! Dacă este vorba de o lucrare științifică și dacă nu se poate găsi nimic altceva dispus, se va descoperi în curînd un pasaj dintr-un autor străin care conține o idee analoagă și se va reclama plagiatul, plasînd fragmentele incriminate pe două coloane pentru ca gazetărașul care a reușit aceasta să-și poată freca mîinile cu satisfacție.

Acest sistem de critică a cuprins toate spiritele și este aplicat chiar de autori de la care s-ar aștepta alte producții decât denigrarea confrăților lor. Aproape fiecare literat, fiecare romancier, fiecare poet, fiecare autor dramatic, se reunește cu alți cîțiva amici pentru a fonda o revistă prin intermediul căreia își pot proslăvi activitatea proprie și arunca în noroi pe cea a adversarilor. Astfel se înmulțesc revistele în România. În ciuda faptului că ele nu rezistă decât atît cît "trăiesc trandafirii în răstimpul unei dimineți", ele își îndeplinesc misiunea, aceea de a calomnia la culme un autor cu mai mult sau mai puțin renume.

Dacă ascultăm toate criticile românii ar fi la fel de lipsiți de talente literare, științifice și artistice așa cum nu dispun - dacă dăm crezare tuturor ziarelor - nici de oameni onești și doritori ai binelui public.

Cum e posibilă o asemenea atmosferă intelectuală? Cultura serioasă și profundă este încă puțin răspîndită în România, în ciuda unor elemente superioare. Ea n-a reușit încă să constituie o opinie publică literară, științifică sau artistică. Se poate susține, nesancționat, orice enormitate, fără a atrage oprobiul opiniei publice. Dimpotrivă, vom găsi mereu un număr de persoane care vor fi interesate să susțină aceste elucubrații. Principiile frumosului și adevărului nu au pătruns încă în spiritul public și nu credem că judecata individuală, distorsionată de atîtea elemente personale, ar putea înlocui critica obiectivă, singura care ne poate ghida în aprecierile estetice și științifice.

(Traducere de Andi Mihalache)

ACTIVITATEA FUNDAȚIEI ACADEMICE "A. D. XENOPOL" 1996

Anul care se încheie a fost marcat deopotrivă de greutatea financiară și de o anumită fluctuație în conducerea executivă a Fundației. Totuși, Fundația a depus eforturi considerabile pentru a-și putea împlini menirea.

În ce privește sprijinul acordat Institutului omonim, ea a continuat să stimuleze și în acest an diverse activități, în primul rând latura editorială. Fundația a înlesnit asigurarea de fonduri pentru dotarea Institutului cu mijloace strict necesare bunei desfășurări a activității, cum ar fi tehnica de editare, reparațiile și întreținerea curentă a instrumentarului aferent.

Fundația a sprijinit apoi redactarea unor lucrări de istorie contemporană, între care poate fi amintit volumul *Sentințe în procese politice din România comunistă*, îngrijit de Cornel Nicoară și Gh. Onișoru. Studiile de istorie orală s-au bucurat și ele de susținere.

Mai bine reprezentat este domeniul editării de lucrări originale. În seria "Biblioteca Fundației «A. D. Xenopol»" a apărut volumul *Itinerarii istoriografice*, coordonat de G. Bădărău și dedicat, la împlinirea vârstei de 65 de ani, eminentului cercetător Leonid Boicu, moment care a prilejuit și o emoționantă sărbătorire a omagiatului.

În cadrul aceluiași program editorial, Fundația Academică "A. D. Xenopol" susține în prezent, din punct de vedere tehnic (culegere, tehnoredactare etc.), apariția altor volume, precum: *Între Pajură și Semilună. Studii de istoria relațiilor internaționale* de G. Bădărău; *Structura demografică a orașului și târgului moldovenesc în prima jumătate a secolului XIX* de Ecaterina Negruți; *I.D. Ștefănescu: omul și opera*, coordonat de Al. Zub și pregătit pentru tipar de Flavius Solomon.

Începând cu anul 1996, Fundația contribuie deasemenea la editarea *Anuarului Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"*.

Un efort deosebit a fost necesar pentru publicarea Buletinului Fundației noastre, *Xenopoliana*, ajuns acum la al patrulea tom, dedicat *elitelor*, ca și difuzarea acestuia, afit de anevoioasă în circumstanțele de azi.

Pentru anul 1997, grupul de lucru "Istorie și educație" pregătește deja un simpozion internațional despre "Manualul de istorie ca instrument în relațiile interetnice", la care urmează să ia parte cercetători din țară și din străinătate.

Menționăm că Fundația noastră s-a bucurat în cursul acestui an de vizita unor profesori și experți din străinătate (Benoit Joudiou, Ralph Tuchtenhagen, Jeremy Schonfield, N. Nagy-Talavera, P. E. Michelson, Walter Althammer, Anneli-Ute Gabanyi, Harald Heppner etc.), între care notă aparte fac grupul de studenți de la Universitatea din Heidelberg, condus de prof. Ralph Tuchtenhagen, și cel de personalități bavareze, condus de prof. Walter Althammer, președintele Societății Sudesteuropene din München.

Ca de fiecare dată, la încheiere de an universitar, Fundația Academică "A.D. Xenopol" a acordat premii unor studenți merituoși de la Facultatea de Istorie a Universității "Al. I. Cuza" din Iași.

Problema finanțării și cea a constituirii de echipe capabile să gestioneze competent programele asumate necesită încă mari eforturi.

SUMAR

<i>Avertisment</i>	1
--------------------------	---

O mare temă sub semnul interogației

<i>Lumea postmodernă și criza elitelor (Al. Zub)</i>	2
<i>Din nou despre elite (Stelian Tănase)</i>	5
<i>Autoritatea elitelor diriguitoare (Petru Bejan)</i>	13
<i>Călugări și senatori, retori și zeloți (Silviu Lupașcu)</i>	19
<i>Elitele: controverse teoretice și realități culturale (Gheorghe Teodorescu)</i>	23
<i>Intelectualii în fața Politicîi (Andi Mihalache)</i>	31
<i>Noul guvern și reconcilierea cu elitele (Silviu B. Moldovan)</i>	35

Repere istoriografice

<i>"Criză" sau "schimbare de paradigmă"? Repere în istoriografia socială contemporană (Alexandru-Florin Platon)</i>	39
<i>O nouă temă în istoriografia românească: elitele (Al. Zub)</i>	49
<i>Revolta ierarhiei. O discuție asupra temei elitelor și a proiecției sale istoriografice (Florea Ioncioaia)</i>	56
<i>Elitele. Bibliografie selectivă (Florea Ioncioaia)</i>	83
<i>Elite românești și elite europene în veacul XVIII. Încercări de definire (Remus Câmpeanu)</i>	87

Restituiri secvențiale

<i>Note asupra elitei politice românești în Bucovina habsburgică (Ștefan-Mihai Ceaușu)</i>	95
<i>Elitele satului românesc din Transilvania la mijlocul secolului XIX (Simion Retegan)</i>	102
<i>Observații despre elitele politice românești, 1866-1914 (M. S. Rădulescu)</i>	113
<i>Elitele economice în România la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Rolul industriașilor evrei (Cătălin Turliuc)</i>	121

<i>La originile nomenclaturii. Formarea clasei politice comuniste, 1944-1948 (Gheorghe Onișoru)</i>	131
<i>Elita funcțională în România comunistă (Anneli Ute Gabanyi)</i>	139

Elite și instituții formative

<i>Instituțiile academice și formarea elitelor moderne din spațiul românesc (Lucian Nastasă)</i>	147
<i>Rolul Politehnicii din Viena în formarea intelectualității tehnice românești, 1867-1914 (Stelian Mândruț)</i>	156
<i>Despre componența calitativă a cadrelor didactice din instituțiile de învățământ superior din Moldova, 1976-1985 (Ana Drumea)</i>	163

Reflexe critice

<i>Universitate și elite. Repere bibliografice (Lucian Nastasă)</i>	172
<i>POLIS. Revistă de științe politice: Actualitatea elitelor (Florea Ioncioaia)</i>	178
<i>Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Andi Mihalache)</i>	181
<i>S. A. Madievschi, Elita politică a României, 1866-1918 (Cătălina Ioja)</i>	183
<i>Catherine Durandin, L'engagement des intellectuels à l'Est. Mémoires et analyses de Roumanie et de Hongrie (Andi Mihalache)</i>	184
<i>Michael Voslensky, Les maîtres de la Nomenklatura (Gheorghe Onișoru)</i>	187
<i>Stelian Tănase, Revoluția ca eșec. Elite & societate (Andi Mihalache)</i>	189

Xenopoliana: restitutio

<i>A. D. Xenopol despre elita intelectuală (Andi Mihalache)</i>	192
<i>Intelectualitatea românească (A. D. Xenopol)</i>	194

Viața Fundației

<i>Activitatea Fundației Academice "A. D. Xenopol" (1996)</i>	205
---	-----

XENOPOLIANA

**publicație trimestrială a Fundației Academice "A. D. Xenopol"
Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România**

Abonamente se pot face la redacție.

Fiindcă revista se autofinanțează orice contribuție bănească este binevenită.

**Cont (LEI) nr. 451020020909800003, BANCOREX
Sucursala Iași, România**

XENOPOLIANA

**published quaterly by the "A. D. Xenopol" Academic Foundation
Str. Lascăr Catargi, 15, 6600 - Iași, România**

Any financial contribution are welcomed.

**Cont (USD) nr. 461020020909830000, BANCOREX
Sucursala Iași, România**

Xenopoliana

Buletinul Fundatiei Academice "A.D. Xenopol"

Din tematica numerelor viitoare:

ETNICITATE, MINORITĂȚI, NAȚIONALISM

*

CLIO DUPĂ GRATII

*

EXIL, EMIGRAȚIE, DIASPORĂ

*

DISCURS ȘI LIMBAJ ISTORIC

*

INSTITUȚIONALISMUL ROMÂNESC

*

EXTREMISME ȘI EXTREME POLITICE

*

EXPERIENȚE CARCERALE SUB DICTATURI

*

ORDINE, CŢTESTAȚIE ȘI REPRESIUNE

*

TRADIȚIONALISM ȘI EUROPENISM ÎN MODERNIZAREA ROMÂNIEI

*

PARTIDE, GRUPURI DE PRESIUNE ȘI SOCIABILITĂȚI POLITICE

ISSN 1223-9941

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://adxenopol.academiaromana-is.ro>